

СЪЮЗ НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ
ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

ИЗВЕСТИЯ
НА
ТРАКИЙСКИЯ
НАУЧЕН
ИНСТИТУТ

КНИГА ПЕТА

ПОСВЕЩАВА СЕ
НА 160-ГОДИШНИНАТА
ОТ РОЖДЕНИЕТО
НА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА
И 70-ГОДИШНИЯ ЮБИЛЕЙ
НА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

СЪЮЗ НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ
ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

ИЗВЕСТИЯ
НА
ТРАКИЙСКИЯ
НАУЧЕН
ИНСТИТУТ

КНИГА ПЕТА

СОФИЯ • 2004

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. д-р Иван Филчев – главен редактор
Доц. д-р Ангел Капъзов – зам. гл. редактор
Д-р Вания Стоянова – секретар
Проф. д-р Георги Хаджиев, и. с. Стефан Шивачев,
доц. д-р Христо Ганев, доц. д-р Цонка Каснакова-Иванова

© Съюз на тракийските дружества в България, Тракийски научен институт, 2004
© Константин Атанасов Жеков, художник на корицата, 2004

КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА

ИМА ЗАПАЗЕНО МЯСТО В ПАНТЕОНА НА БЪЛГАРСКИТЕ ГЕРОИ

ГЕОРГИ ПЪРВАНОВ, президент на Република България

Динамичното изпълнение на Националната програма за отбелязване на паметната 160-годишнина от рождението на Капитан Петко войвода е знак, че помним и тачим своите герои, че историческата ни памет е съхранена. Знак, че българският национален дух е жив.

Отново сме изправени пред прочита на един голям урок по история, в какъвто се превръща националното честване на 160-годишнината от рождението на Капитан Петко войвода.

Така както четата на Петко войвода е закриляла не само българите от Дедеагачко, Гюмюрджинско и други райони, но и гърци, арменци, а също и бедни турци, така днес всички без разлика на политическа принадлежност, без разлика на етнос или религия изразяваме своите респект, почит и уважение към революционната и политическата дейност на Капитан Петко.

Прославен тракийско-родопски войвода, неустрашим поборник с чувство за чест, достойнство и отговорност, родолюбец с високи морални и войнски добродетели, възторжен борец за народна свобода, защитник на всички пострадали от гнета на поробителя, участник в гвардията на Джузепе Гарибалди, изключително находчив и смел – това е българинът Капитан Петко войвода. Дори само споменаването на неговото име ни зарежда с родолюбие, с доблест, с гордост.

Извисил се до едни от най-възвишените идеали – свобода, братство и равенство, обрекъл себе си на великата кауза да се бо-

ри за освобождението на целокупното си отечество, натрупал боен и политически опит в чужди националнореволюционни движения, Капитан Петко войвода се превръща в изтъкнат националреволюционер.

Надявам се всеки от нас и най-вече младите хора да носят в себе си частича от този велик българин. Да разчитат преди всичко на себе си, на своите вяра, упорство, труд и решителност. Да познават и да ползват опита на другите, но да се стремят към творчество и да не бягат от личния риск.

Няма да се уморя да повтарям, че ще бъдем по-добри европейци, ако бъдем по-добри българи. Ще имаме своя авторитет, своята тежест в Европейския съюз само ако успеем да съхраним и да развием своята национална идентичност, своето национално достойнство.

В навечерието на 160-годишнината от рождениято на Капитан Петко войвода нека си помислим какво може да стори всеки един от нас в името на България, на която той посвети целия си живот.

ПЕТКО ВОЙВОДА – НАШ СЪВРЕМЕННИК

СОЛОМОН ПАСИ, министър на външните работи
на Република България

В пантеона на българските национални герои Капитан Петко войвода заема особено място. Първо, защото той има възможност при най-различни условия да се бори за свободата на своите братя — и когато те живеят в поробена България, и когато са поборени в освободена България. И, второ, защото ареалът на неговата борба е огромен: той включва Македония, Гърция, Турция, Италия, та дори Крит.

Преди век и половина десетки български „луди глави“, както са ги наричали тогава, предвождани от легендарния български хайдутин Петко Киряков, участват в армията на Джузепе Гарibalди. Добре е днес да си спомним за общите борби в името на свободата. Защото се водим от девиза на Васил Левски — после освобождението на своята родина да работим за освобождение на другите народи. В героичния живот на Капитан Петко войвода откриваме въплътена идеологията на съвременните военнополитически коалиции, в които България активно участва. Принципите, които отвеждаха него по близки и далечни земи, са водещи и за нас, когато подпомагаме ликвидирането на диктатури и възцаряването на демократични свободи далеч извън нашите граници.

Славното дело на войводата получи възхвала на няколко държави — Русия, Гърция, Италия. Разбира се, то бе възнаграждено и в родината му, където с годините нараства броят на посветените му паметници и изследвания. А това говори, че Капитан Петко войвода прелита през времето и става наш съвременник.

Прекланям се пред светлата му памет!

ГОРДОСТ И УПОВАНИЕ

КОСТАДИН КАРАМИТРЕВ – председател на СТДБ

На нас, днешното поколение тракийски българи, се падна честта да празнуваме сто и шейсетата годишнина от рождението на великия българин Капитан Петко войвода, посветил целия си живот за освобождението на тракийските земи, за обединението им с родината, за единението на българската нация.

За героичните подвизи на Войводата е писано много. Големият Николай Хайтов го обезсмърти със своя прочут сериал. Но за личността му е писано по-малко. Това успешно е направил неговият приятел и краевед Стою Шишков от Чепеларе.

В целия му живот, всякога и навсякъде, са господствали тихият, спокоен, философски, но и високият рицарски дух, силната воля и постоянство, безусловната смелост и съобразителност, голямото самообладание и присъствие на духа и в най-опасните моменти. Честен и безкористен, той беше крепител и благодетел на всички без разлика на вяра и народност и хората го обичаха. Не знаятурчин да ме е издал — казва с умиление Войводата.

Той страстно обичаше народа и земята си, знаеше името на всяко хълмче и долче, помнеше имената на предани хора във всяко селце, знаеше много предания и пазеше народните традиции. Говореше тихо, но с вътрешна воля и се изказваше твърде добре на чист книжовен език. Събеседника си той увличаше с хубавия си израз и здрава мисъл.

Величава, обаятелна беше личността на Капитан Петко войвода с всичките добродетели на прадедите, българин от старите времена, но роден в ново време и отдаден изцяло на българското племе от Тракийското Беломорско крайбрежие.

Гордеем се, че Тракия роди този велик българин, който стана наше упование в прииждащото бъдеще.

ПРЕДТЕЧА

НИКОЛА ИНДЖОВ, писател

Капитан Петко войвода бе предшественик на задружния съвместен живот на българските, турските, гръцките и албанските поселища в Тракия, той смяташе за тракийци и онези обитатели на нашето отечество, които имаха еврейски или арменски корен. Така върху пресните руини на Османската империя Капитан Петко войвода продължи идеята на Васил Левски „...Турският чорбаджилък да даде място на съгласието, братството и съвършеното равенство между всички народности. Българи, турци, евреи и пр. ще бъдат равноправни във всяко отношение... Всички ще спадат под един общ закон, който по вишеласието на всички народности ще се изработи.“

Борбата на Капитан Петко войвода в името на угнетените и потиснатите го превърна в предтеча на друга една идея, която от неговия век премина в следващия и в нашия — идеята за Тракия без граници! Животът на Капитан Петко войвода показва, че Тракия принадлежи на всички тракийци — българи, турци, гърци, евреи, арменци, албанци, че в едни нови времена тя може да се превърне в територия на уникално етническо съдружество по примера на обединената и с премахнати междудържавни граници Европа.

ЖИВОТЪТ И ДЕЙНОСТТА НА КАПИТАН ПЕТКО КИРЯКОВ СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО (1879–1900)

БОРИСЛАВ ДРЯНОВСКИ – Варна

На 5 юни 1879 г.¹ ген. М. Д. Скобелев и последните руски части напускат Източна Румелия. Ген. Скобелев отвежда със себе си в Русия капитан Петко Киряков. Извеждането на войводата от територията на България е съобразено с надвисналата опасност за арестуването му от османските власти, които го смятали за разбойник². Като претекст явно е ползван поводът император Александър II да се запознае с големия герой и да го награди за заслугите и дейността му в помощ на руската армия и временното управление през Освободителната война.

Оскъдни са данните за престоя на капитан Петко Киряков в Русия. Всички негови биографии твърдят, че се е срещал с император Александър II, който го произвел в чин капитан от руската армия, връчил му Орден за храброст и му подарил голямо имеение от държавни земи в Киевска губерния. Според някои биографии на капитана е предложено да получи руско поданство и да остане да живее в Русия.

Въпреки убедителните доводи на редица приятели в Петербург, че като не е амнистиран, Петко Киряков продължава да бъде преследван от турската власт и всяко негово появяване в пределите на Османската империя ще бъде повод за неговото арестуване или искане за екстрадиция, той твърдо решава да се завърне в България. За целта продава имението и през есента на 1879 г. с параход от Одеса отпътува за България. За това Петко Киряков сам свидетелства в писмото си до Стоян Заимов от 1 октомври 1889 г. „...стоях няколко месеца в Петербург Ми-

нистерството на инострани работи ми яви да не живея вече в Южна България, а в Северна, защото Турция имала за това заявление пред главния управител на Южна България. А аз не повярвах на това, понеже не го видях, а от Русия излязох право на Бургас...“³ На бургаското пристанище източнорумелийските власти го задържат, но не го арестуват и не го изпращат в Цариград, както е искането на Високата порта. Капитан Петко Киряков се установява временно във Варна.

Още след пристигането си във Варна той се обръща към правителството с молба да бъде назначен на служба. Чрез губернатора д-р Пантелеј Минчович⁴ на капитан Петко Киряков е съобщено, че „за мене служба нямало, че съм бил компрометиран от турското правителство, понеже съм нарушил амнистията, дадена на поборниците в България според Санстефанския и Берлинския договор“⁵.

Губернаторът П. Минчович съобщил на Петко Киряков, че Турция има искане за неговото екстрадиране. Посъветвал го да напусне България или ако остане да живее тук, да промени името си и да живее много тихо⁶.

Капитан Петко Киряков не повярвал на думите на губернатора П. Минчович и отишъл при „руския генерален консул“, на когото разказал всичко. Той го изслушал и му дал препоръчително писмо до княз Батенберг. Вероятно първата среща на Петко Киряков и княз Александър Батенберг се е състояла в София в късната есен на 1879 г. За нея войводата пише: „Поисках аудиенция на княза, който ме прие много любезно и ми се обеща много горещо да ми изпълни желанието, като ме накара час по-скоро да дам прошение за служба, и аз това направих, като доставих и служебни документи“⁷.

След срещата капитан Петко престоява една седмица в София в очакване на отговор. При повторното явяване князът ми каза, „че Министерството не се съгласявало и той не можел да направи нищо, понеже ръцете му били вързани от Конституцията. А ако живея в България, трябвало много тихо и да се подчинявам на правителството. Щяло да дойде време да забрави Високата порта претенциите си. А аз щял съм да трябвам на княза, когато дойде време да се воюва за освобождението на Македония. А за преживяването ми обеща да ми се отпусне пенсия. С една реч, „Трай, конъю, за зелена трева“... намислих да замина за Турция и там да си оставя костите...“⁸

За всичко случило се и намерението си да отиде да се бие в Турция Петко Киряков споделя в руското дипломатическо представителство. След разговор и предложение отново да се засели в Русия, като руското правителство му осигури бъдещия живот, той решава да остане в България. „Най-после аз избрах да остана във Варна...“⁹

Основните причини капитан Петко Киряков да реши да се засели във Варна са безспорно многобройното население на бежанци от Тракия, бурният политически и икономически живот, който кипял в града.

Още от самото му идване във Варна Петко Киряков и неговата личност правят впечатление на варненските граждани. Макар да се стремял да живее скромно, като вложил капиталите си от продаденото имение в Киевска губерния в недвижими имоти и акции, то към него гравитират и консерватори, и либерали. Първоначално той е спечелен за консервативната кауза. Доказателство за това е съобщението на органа на консерваторите в „Български глас“, който в броя си от 23 февруари 1880 г. в рубриката „Местни новини“ съобщава: „Г-н Петко Киряков (войвода) във Варна подарява едно шестмесечно течение [на вестника] на българското училище в село Горна Кумлуджа“ (дн. с. Крумово, Варненско)¹⁰. Така поднесено, съобщението иска да внуши, че Петко Киряков, известен на варненци като войвода, е привърженик на консерваторите. По този начин консерваторите във Варна се опитвали да използват авторитета на войводата за своите политически цели.

През същата 1880 г. от 4 до 22 август 1880 г.¹¹ по покана на Варненската община във Варна пребивава княз Александър I Батенберг. Тук князът провел редица официални и неофициални срещи, приел обществени, политически, културни и религиозни дейци. На 8 август 1880 г.¹² Батенберг приел една делегация на Българо-македонската лига, която поднася адрес на князя. В състава на делегацията е включен и Петко Киряков. Князът пожелал да научи имената на членовете на делегацията. Константин Стоилов, секретарят на князя, познавал само Петко войвода и го препоръчал на Негово височество¹³. Князът казал на войводата да подаде прошение и документи, за да му отпусне пенсия като заслужил войвода за свободата на България. Капитан Петко Киряков изпраща през месец декември 1880 г. няколко преписа на документи и три оригинални документа и прошение за пенсия¹⁴. В

писмо на Петко Киряков до Христо п. Константинов, в което се съобщава, че е подал молба за пенсия до Народното събрание, тъй като молбата не е уважена, моли, ако е възможно, тези документи да му се върнат. По това време (1884 г.) Хр. п. Константинов е стенограф в Народното събрание, от което следва, че писмото е писано след тази дата. Вероятно по тази причина капитан П. Киряков не обяснява откъде се познава с д-р К. Стоилов и за срещата си в края на 1879 г. с княз Александър¹⁵.

Това обяснява и поведението на войводата при следващата среща с княз Александър Батенберг през 1881 г. Той пребивава във Варна от 2 до 11 юли 1881 г. във връзка с подготовката на Великото народно събрание в Свищов. При подготовката на документите активно участие взема Михаил Хитрово, руски дипломатически агент в София. В манастира „Св. Димитър“ край Варна Петко Киряков се среща с тях. Хитрово, руският дипломатически агент в България, попитал княз „колко пенсия има Петко го-дишно“. Княз Александър Батенберг отговорил, че му казал да прати прошение, но той не му е пратил, на което Капитан Петко отговорил: „Аз изпълних това, което ми беше заповядал Негово Височество“. От отговора на княза войводата разбра, че той не се е поинтересувал за съдбата на изпратените документи, и се зарекъл повече да не моли за нищо княз¹⁶.

По същото това време, 1880—1881 г., капитан Петко Киряков се запознава с Радка Хр. Кравкова от Казанлък и сключва брак с нея. За този период до 1890 г. почти няма информация за живота и дейността на войводата.

Възможно ли е той да е послушал съветите на управляващите и да е заживял мирно и тихо във Варна, за да не дразни Високата порта и да не създава проблеми на Княжество България? Да. Срещайки след толкова години борба и лишения една жена в лицето на Радка Кравкова, която го обича, обгражда го с нежност, капитанът решава както всички нормални хора да създаде домашно семейство огнище и да заживее мирно и тихо. И без това никой не го търси. Князът му е обещал, че ще бъде повикан, когато се освобождава Македония. А този ден едва ли ще бъде в близко бъдеще. Свил семейството си гнездо, войводата се отдава с цялата си душа на младата си жена и семейството. Средства не му липсват. Скоро се появява и първата ражда, но тя почива още пеленаче. Същото се случва и със следващите три деца — момчета, които почистват невръстни. Можем да допуснем, че това е тежък удар вър-

ху душевното равновесие на този изключителен мъж. За съжаление не са намерени документи, които да обрисуват причините за постигналите го нещастия. Вероятно това е някаква несъвместимост между двамата.

В периода 1880–1890 г. във Варна се водят остри политически борби между консерватори и либерали, цанковисти, каравеловисти и консерватори, срещу гъркоманите, между русофили и русофоби. Не стихват призовите за освобождение на поробените братя от Тракия и Македония и създаването на различни патриотарски дружества. В тази сложна и противоречива религиозно-етническа и социално-политическа обстановка във Варна поне засега няма сведения, които да посочат вземал ли е участие и какви са мястото и ролята на войводата Петко Киряков. Трудно е да се допусне, че той е бил индиферентен към ставащото в града и Княжеството. Най-малко за това, че през 1884–1885 г. във Варна за директор на Варненската девическа гимназия е изпратен Стоян Заимов¹⁷, участник в националноосвободителните борби, краен русофил. Двамата установяват близки дружески отношения помежду си. Стоян Заимов го запознава със своите белетристични и исторически очерци из областта на българските националноосвободителни движения, озаглавени „Миналото“ и печатани от 1884 г. в печатницата на Л. Нитче, Варна. При тези разговори капитан Петко Киряков обещава на Стоян Заимов да му даде сведения за действащта си в Беломорска Тракия, както сам му пише в писмо от 1 октомври 1889 г.: „Аз първо се извиня пред Вас, защо Ви се бях обещал, че ще Ви дам някои бележки по моите приключения, когато бяхте още във Варна; но и досега ме мъчи съвестта, защото Ви се бях обещал, а не изпълних обещанието си; но, от друга страна, не знаете, че и аз си имах причини.“¹⁸ Активното участие на Стоян Заимов в обществения и културния живот на Варна не е добре проучено, но се знае, че той е инициаторът за основаването във Варна в края на юни 1885 г. на политическо дружество „Македонско благотворително дружество“, което има за цел подпомагането на българите в Македония. За това съобщава Кавенхюлер, австроунгарски консул във Варна¹⁹. Той съобщава, че за първи ръководител е избран Стоян Заимов, директор на тухашното девическо училище. Членовете на дружеството се набират главно между чиновници и търговци²⁰. Поради липса на изворови данни можем само да предположим, че Петко Киряков е един от членовете на дружеството. По-късно, при провъзгласява-

не на Съединението на Източна Румелия с Княжество България, Петко Киряков пристига в село Широка лъка и Чепеларе със задача да организира отбраната на българската граница в този край²¹.

На 8 март 1886 г. с указ №32 за варненски околийски началник е назначен Отон Иванов, участник в националноосвободителното движение от Пловдивския революционен окръг, близък съратник на Бенковски, Волов, З. Стоянов и др. След Априлското въстание е заточен на о. Кипър. След Освобождението заемал редица административни служби. След пристигането си във Варна той се свързва с живеещите в града участници в националноосвободителните борби и особено с русофилите. Трудно е да се каже дали той се е познавал отпреди идването си във Варна с Капитан Петко, когато живее и работи в Пещера и Пазарджик, или от времето на Съединението като член на БТЦРК.

Съединението и последвалите събития дават увереност на Петко Киряков, че той може да излезе от наложената му от властите анонимност. Това чувство се закрепва с идването на Отон Иванов във Варна. Двамата бързо се сближават. В разговорите, които провеждат, О. Иванов разказва на Капитан Петко за Захари Стоянов, за неговия организационен и писателски талант, за виждането му, че Македония може да се освободи само по пътя на въоръженото въстание, и т.н. За нагласата на Петко Киряков да се включи в обществено-политическия живот на обединеното княжество свидетелство е писмото на Отон Иванов до Захари Стоянов от 7 август 1886 г.²² „Бай З. Стоянов. Мисля да Ви е известен македонецът Петко Войвода Киряков, който много години е предвождал чети по Македония и във време на Руско-турската война пазеше Родопите, в които не влезе руска редовна войска. Той сега живее тук, с когото имам твърде близко сношение. И в един разговор за Вас и за македонския въпрос останах задължен да Ви попитам: Работи ли се нещо за Македония и като как, или засега тоя въпрос е изоставен?“²³

Какъв е отговорът на З. Стоянов на писмото на Отон Иванов, ако изобщо е отговорил, е ясно. След извършване на Съединението Захари Стоянов прави всичко възможно да осути разпространението на съединисткото движение в Македония. Заедно с Д. Ризов той телеграфира на 15 септември 1885 г. до своите привърженици в Самоков, Кюстендил, София и Дупница да положат всички усилия да не допуснат чети през границата от България в

Македония. „Критичността на момента разберете. Един ваш вистрел е достатъчен да опрости всичкото дело“²⁴. До смъртта си Захари Стоянов остава на позициите, че „едни преждевременни действия в Македония по изменение на Берлинския договор, то България трябва да отстъпи Румелия и много други работи“²⁵.

В писмата си до Захари Стоянов Отон Иванов вероятно съзнателно допуска две неточности по отношение на Петко Киряков. Той го определя като македонец и втората, като му приписва, че е водил чети в Македония. Вероятно Захари Стоянов не е познавал лично войводата и с тези неточности Отон Иванов е искал да внуши готовността на Петко Киряков да участва в освобождението на Македония. През 1886 г. З. Стоянов е избран за народен представител и това е укрепило надеждата, че във властта идват хора, за които обединението на отечеството е основна мисия в живота.

На 9 август 1886 г. група русофилски настроени офицери извършват преврат и дегизират княз Александър I Батенберг. След последвалите събития и искането на император Александър III за оттегляне от българския престол княз Александър I Батенберг абдикира на 26 август 1886 г. Какво е било поведението на Петко Киряков и по тези събития, не е известно. От запазените документи се установява, че той поддържа връзки с изявени русофили като Отон Иванов, Ст. Заимов²⁶ и др. По това време той се изявил и като адвокатски помощник.

След встъпването на княз Фердинанд на българския престол и поемането на властта от Ст. Стамболов се засилили антирусските тенденции в управлението и българската политика се насочила към Англия и Австро-Унгария. Такива били обективните реалности на времето. Именно това не успял да разбере капитан Петко Киряков. Той вярвал, че след донесената с руско оръжие свобода българският народ трябва да бъде вечно признателен и управляващите да правят всичко възможно за сближаването с Русия. Именно тези му убеждения стават причина за конфликти с властта в един петгодишен период. По време на Стамболовия режим Петко Киряков, както много русофили и инакомислещи политически, обществени и духовни дейци, попада в полезрението на властта. Въпреки пасивността му по обществено-политическите дела той е наблюдаван и кореспонденцията му е отваряна и следена. Едно писмо на Руси Иванов Тъмбаров, другар и четник на Петко войвода, от 3 март 1890 г. до Петко Киряков става

причина за първите гонения през 1890 г. В него Руси Тъмбаров пише:

„Уважаеми Киряков в гр. Варна

След поздрава си идвам да Ви отговоря на писмото Ви от 15 миналия януари, в което питате за Н. Кирков, най-сетне подробно разяснение върху Костовата работа, при все това аз мисля да съм Ви описал подробно за всичко и няма нужда повторно да Ви описвам. Аз Ви бях писал, че как исках да ида къде Никола, но аз отложих отиването си, нямане средство и тежката зима, която падна от 20 януари и до днес ще трае. Освен това и тютюна още не сме справени, благодарение на бай Йовка, който брои 80 лири, да си освободихме стоката от общи разноски, които последоваха върху тютюна, и днес-утре очакват стоката да пристигне в Пловдив, която ще депозирате в Йовковата маза и после ще дадат обявление във вестниците да се продаде. Сега да додем върху нашия въпрос. Тези дни случайно Киркоолу доде в Пловдив по своя частна работа, с когото се и разговорих за всички въпроси подробно, заедно отидохме в Станимака на гости у брата му Стефана, тъй щото върху Илия взета грижата сам да се разпореди без наше присъствие, понеже му е в ръцете, и Ваши писма му прочетохме и разбра за всичко и той изяви желание да се срещне с Вас, напролет той може да дойде със стока в Пловдив, понеже той всяка година върше желеплик, защото там, където живее, стоката е евтина, освен това той мисли тази пролет да иде къде отечеството ни, затова очакващо Вашето мнение да ми пишете с една Вий щом додите в Пловдив. Или Вие можете да излезите до София и там да Ви бъде срещата. Затова писма и да изпращат чрез Обрейкова, понеже той е нашият единствен приятел и който знае наши дела.

А колкото за моето положение, е следующето: първо Кирков ме въздържа до проявата да не хващам работа, та заедно да идат, второ от София получих писмо, че днес в Държавната печатница имало вакантно място, и дадох прошение и не зная какъв отговор ще получа, не знам какъв път да хвана.

Кирков много е сърдит на Радева, следствие когато бил Радев кърагаш и го преследвал, но недейте обажда на Радева какво намерение има за надолу, пиши ми да знам и ако доде в Пловдив, трябва съвършено тайно да доде, защото винаги се преследват, както той, тъй също и другарите му, както преди един месец едно от другарите му, като го грабнаха нощно време от хана и хайде за

граница, благодарение на един мой приятел, който нощес ми извести и аз на втория ден привардих го в Станислака и с големи ласки и поръчителства го освободихме.

Браян П. Ваноянов живеел от лани в Пловдив и доколкото узнал сърцето му, той е наш пръв гонител, следствие страдането му $3\frac{1}{2}$ год. от нас го знае, и второто Бобевото приключение и много други, аз нищо не му продавам, само купувам, освен това той трябваше да знае всичките наши дела, без нищо да крием от него, но едвам днес Ви пиша да знаем.

Очаквам отговор за всяко едно нещо, т.е. за каквото е потребно, или наставление.

Ваш сърдечен приятел /подп./ Руси Ив. Тъмбаров.

Вярно:
Секретар при Пловдивското Окръжно Управление.
/подп./ Х. Кунов.²⁷

Писмото, изпратено от Руси Тъмбаров до Петко Киряков, в което се споменават имената и на други негови четници, съвпада с разпитите на арестувания за заговор срещу княз и Стамболов Коста Паница. То събужда подозрението на властта²⁸. На 17 май 1890 г. майор Паница и Колбаков са осъдени на смърт. В София се пуснал слух, че майор Паница ще бъде освободен от затвора от харамии, които се събират в столицата. По същото време Петко Киряков се намирал в София за среща със свои приятели. Присъствието му в София се видяло подозрително на властта и той е арестуван на 2 юни 1890 г. При направения обиск са иззети писма и книги. Оръжие не е намерено. Отведен е в IV полицейски участък, където е разпитан от градоначалника Марко Радославов²⁹. „Аз от заранта се явих при градоначалника — пише в дневника си Хр. п. Константинов, — за да узная защо е затворен Петко войвода. Той каза, че имало никакво подозрение против него и заради това го изпитал, но понеже не намерил нищо особено, той щял да бъде освободен, след като бъде докладвано на г. Стамболов.“³⁰ На 3 юни следобед, към един и половина, Капитан Петко е освободен, но веднага е арестуван, защото се получило ново свидение във връзка с процеса на майор Паница. При разпита градоначалникът Радославов се интересувал познава ли майор Паница избрани от него харамии и имал ли е намерение да ходи в Кюстендил. На всички зададени му въпроси Петко Киряков от-

говорил утвърдително. На 4 юни 1890 г. той е изпратен на Софийската гара от приятелите си. Наредено му е за четири дни да се приbere във Варна и да предаде на окръжния управител писмо със следното съдържание: „По приказанието на г-на Министъра президента давам настоящето на приносителя Петко войвода, ж[ител] из гр. Варна, затова, че той се обеща за три-четири дена да пристигне във Варна: щом пристигне, да му явите телеграфически. Градоначалник М. М. Радославов“³¹.

Петко Киряков пътува спокойно само до Пловдив. Тук той е арестуван³², за което е докладвано на софийския градоначалник Радославов. Същия ден той телеграфира на сливенския окръжен управител, като му нареджа да му изпрати сведения „за някой си Петко войвода“, за когото се съобщава в предписание № 2552 от 30 май на каваклийския околийски началник³³. На 6 юни 1890 г. Радославов съобщава, че капитан Петко Киряков е задържан в Пловдив, и настоява да му се изпратят сведения за поменатия Петко войвода от донесението на каваклийския околийски началник. В телеграма под № 4672 от 7 юни 1890 г. до сливенския окръжен управител софийският градоначалник Радославов съобщава: „На № 2730. Телеграфирах Пловдив градскому началику да Ви изпрати задържаните Петко войвода, когото ще разпитате, и ако стане нужда, може да се направи лична очна ставка със заловените в Каваклий разбойници, след което, ако не се обвини в нищо, моля освободете за Варна. При това, имайки предвид, че Петко войвода през лятото 1888 и 1889 г. е отсъствуval по един месец от Варна и се знае там, че е бил на Сливенските и Бургаските бани. За резултата уведомете своевременно № 8878.“³⁴

Въпреки разпореждането на софийския градоначалник от 7 юни 1890 г. за препращането на Петко Киряков от Пловдив за Сливен и провеждането на очни ставки със заловените разбойници от четата на Петко от Каул Алан (дн. Българска поляна, Ямболско)³⁵ той е разкарван и изтезаван в Пловдив до 9 юни 1890 г., когато по железнницата е преведен в Сливен на разпореждане на сливенския окръжен управител³⁶. Тук той е до 19 юни 1890 г.³⁷ Изпълнявайки разпореждането, сливенският окръжен управител го изпраща през Ямбол за Каваклий. В писмо до Хр. п. Константинов Панайот Боев съобщава, че „прочутият Петко войвода беше докаран в нашия град с голяма стража“. В малкия градец Ямбол довеждането под стража на такъв виден борец за национално освобождение в Родопския край като Петко войвода предизвика не-

бивал интерес. Гражданите на града искат да се срещнат и разговарят с него и да разберат причините за арестуването му. Полицията не допуска никой до него. След два дни престой в Ямболския затвор той е преместен в Каваклий. Сред жителите на Ямбол се понася слух, че правителството иска да го предаде на Турция³⁸. Получавайки писмото, Хр. п. Константинов се обръща към народния представител Павел Костов от Станимака (Асеновград) да телеграфира на Ст. Стамболов да ходатайства за освобождението на Петко Киряков. На 20 юни 1890 г. той, Хр. п. Константинов, телеграфира на варненския кмет Кръстю Мирски за случилото се с войводата и настоява Мирски да въздейства на Ст. Стамболов за невинността на Петко Киряков. В писмото си той изразява категоричното си становище „човекът е невинен“³⁹. Уплашени от слуховете, ямболските граждани предприели и активни действия за недопускане предаването на Петко Киряков на турските власти. Те отишли в Каваклий и съобщили за намерението на властта. В региона се създало брожение, което стреснало властта. Изпълняващият длъжността каваклийски началник Николаев се принудил да използва съобразителността си, за да изпълни разпорежданията на висшествоящите си началници, без да се стигне до стълкновения между населението и полицията. Ето какво е разправил за случката сам Петко войвода пред шурея си Иван Кравков; който ги описва на Хр. п. Константинов. „В 7,30 ч. стига в Каваклий. Правителственият дом, где то щял да слезе от файтона, бил обиколен от любители-интересанти, които са го посрещнали като извънреден гост... здрависал го от файтона и го повел като любим гост към една от полицейските стаи, където, като го изпитал, дал му честна дума, че ще бъде непременно освободен.“⁴⁰ За извършеното изпраща телеграма № 193 до сливенския окръжен управител: „2853 Петко войводата Киряков пристигна снощи и се оказа, че няма нищо общо с Петко из Каул Алан (Българска поляна), войвода на върлуващите тук разбойници, вследствие което го и освободих № 3051.

И. Д. Началник Николаев⁴¹.

За съжаление телеграмата не е датирана, но освобождението на капитан Петко Киряков се извършва на 16 юни 1890 г. Началникът Николаев и населението му устрояват два дни тържество и му отдават своята обич, признателност и почит⁴². Едва след 20 юни 1890 г. Петко Киряков се завръща във Варна.

За близо две години няма данни за живота и дейността на Петко Киряков освен писмото на племенника му Кръстю Петков до Хр. Караманджуков, редактор на „Родопски глас“, в което той съобщава, че през 1892 г. Ст. Стамболов е канил Петко Киряков да заеме поста на окръжен управител във Варна и той му отказал. Да се твърди, че това е причината за отрицателното отношение на властта към войводата, е най-малко несериозно, още повече че никой от старите биографии на Петко Киряков не съобщава този факт. Стефан Стамболов трудно би се решил да предложи на Капитан Петко този пост в един град като Варна, където гъмжи от руски шпиони. Още повече че тук окръжен управител е Иван Драсов, негов приятел и съратник в националноосвободителната борба, негов предан съмишленник.

Нарасналият авторитет на Петко Киряков след арестуването му през 1890 г., отявленото му русофилство, повсеместното недоволство от Стамболовия режим и усилията на руската агенция да вербува противниците на Ст. Стамболов за неговото сваление и изгонването на княз Фердинанд поставят капитан Петко Киряков сред следените от властта лица. Тя търси всякакви начини за компрометирането му.

На 27 срещу 28 юли 1892 г. около 9 часа вечерта капитан Петко Киряков и Ангел Райчев са арестувани близо до вилата, където е отседнал да летува министър-президентът Стефан Стамболов. При ареста у Ангел Райчев е намерено едно содено шише, пълно с барут и други подпалителни вещества, обвито с жълт фитил⁴³. В залавянето участват старши стражарите Георги Пенков, Иван Шейтанов и други стражари⁴⁴.

От запазените документи може да се възстанови приблизителната картина на голямата провокация и опитът за дискредитиране от страна на властта, извършен от шпионина Ангел Райчев и градоначалника Спас Турчев, одобрен от Стамболов срещу русофилите в лицето на капитан Петко Киряков. Най-вероятно планът е съставен от Турчев и Райчев, които предполагат, че Петко Киряков е склонен да ликвидира своя политически противник и да допринесе за подобряване на българо-руските отношения. Не може по друг начин да си обясним, че той, капитанът, се съгласява заедно с Райчев да тръгне към Евксиноград, знаейки, че Райчев носи бутилка с барут и фитил към нея. Капитан Петко Киряков, както сам твърди, знае, че пътят минава покрай вилата, където е отседнал Стамболов, знае, че Ангел Райчев е полицейски на-

чалник⁴⁵. Трудно е да се обясни как опитен хайдутин като него е хванат в капана.

Планът за компрометирането на русофилите в лицето на капитан Киряков започва през юли 1892 г., за което свидетелства старши стражарят Иван Шейтанов: „...до джамията в кафенето видях Капитан Петко и Ангел Райчев да стоят и говорят. Още тогава ми мина през ума, че Ангел трябва да крои някой план, защото знаех, че той беше назначен за шпионин от началника Турчев“⁴⁶. Назначаването на Ангел Райчев за таен агент няма за конкретна цел да компрометира Капитан Петко. Спас Турчев поставя задача да „следи тези, които искат нещо да направят против Стамболов и правителството“⁴⁷. Райчев слухти из лозята около вилата на Стамболов и из града, като подслушва разговорите на подозителните граждани. Според неговите показания среща съвсем случайно Капитан Петко. Той се интересува изпъден ли е като стражар при паспортното отделение. Разговорът се завърта около дейността на властите и вероятно на шега П. Киряков му е подхвърлил да убият Стамболов⁴⁸.

За всичко това Райчев донася на градския полицейски началник Спас Турчев и те решават, че капитан Петко Киряков е най-подходящото лице за обвиняване в заговор против Ст. Стамболов и правителството⁴⁹. Двамата се уговорят, че Райчев и Капитан Петко ще турят бомбата при банята, където се къпе Стамболов. Времето минава и Турчев изпраща бележка да пита Райчев кога ще стане работата. Той му отговаря чрез старшията Шейтанов, че същата вечер ще отидат при банята на Стамболов⁵⁰.

Същия ден, 27 юли 1892 г., Ст. Стамболов, Спас Турчев и придружаващите ги лица са на лов в землището на с. Еникьой (дн. с. Куманово). След получаване на бележката Турчев се разпорежда да се усили охраната на вилата, където пребивава Ст. Стамболов. Завръщайки се във Варна, той съобщава на най-доверените си хора — старши стражарите Г. Костов и Ив. Шейтанов: „Тази вечер двама души искат да турят динамит под банята на министъра Стамболов, за да го убият; от двамата единият е с брада, а другият едър, пълен, за туй ще отидем да ги хванем.“⁵¹ Турчев, двамата старши и други стражари чакат до среднощ да заловят двамата терористи. Тук въпреки добре обмисления план се получава гаф. При основната група, предвождана от Турчев, идва полицай, който съобщава, че „двамата, които охраната чака, са заловени. Турчев заминава веднага и когато основната част на

охраната пристига в участъка при лозята, заварва заловени Петко Киряков и човека с брадата Ангел Райчев. По заповед на градоначалника те са отведени в Полицейския дом. На следващия ден Петко Киряков е отведен в подземието на крепостта при Балък пазар⁵², а Райчев е държан проформа в ареста, след което е освободен.

На следващия ден, 28 юли 1892 г., са арестувани варненските жители Георги Костов, Илия Митев и Христо Трънков, а няколко дни по-късно под домашен арест е поставена и съпругата на войводата Радка Кирякова. Всички те са обвинени в съучастие в заговор за ликвидиране на Стамболов. За всички тези действия на полицейската власт са уведомявани Стамболов и окръжният управител. По това време окръжен управител на Варна е Иван Драсов. По време на тези събития той отсъства от града, тъй като е на лечение. Негов заместник е Тодор Раев⁵³. Сам Стамболов контролира всички действия по ареста и следствието срещу Петко Киряков.

Веднага след арестуването на П. Киряков по нареддане на градоначалника Турчев приставът Бояджиев, старшията Суденов и градският агент Иван Марков извършват обиск на къщата. От дома му са иззети многобройни документи и ценни книжа на стойност около 60 000 лв.⁵⁴ В продължение на 50 дни върху Петко Киряков е извършван физически и психически тормоз, лишаван е от храна, обещавано му е милост, ако признае, че е участвал в заговор срещу правителството и Стамболов и кои са неговите съучастници. Претърпените унижения и трагедията, която изживява капитанът в крепостта през тези 50 дни, най-образно са описани в показанията на един от неговите мъчители, старшията Иван Шейтанов: „Преди да доведем Киряков в крепостта, началникът Турчев ми каза, че праща Киряков в крепостта за изтезание, да се изкаже. Като го въведохме в подземието на крепостта, поставихме стражар и Суденов поръча да стои на крака и да не оставя Киряков да седне. Ние се върнахме в участъка и подир 1–2 часа отдохме в крепостта и заварихме на крака [да] стои Киряков. Разпитвахме го, а той казваше, че е жертва на Ангел Райчев и че те били отивали да видят някакво имане (parи). Той, Киряков, бил искал да върви по шосето направо през лозята, за да видят имането. И тогава, като вървели, ги хванали стражарите. Заповядахме да легне и той легна на очите си вътре в подземието, гдето беше затворен. Стражарът Петър Димитров го удряше по седали-

щето с един волски пишлек през панталоните, които бяха тънки, а Студенов питаше: „Ще кажеш ли?“. Ударите бяха около 50—60 и беше претръпнал вече и не охкаше. По едно време се хвърли като ламя назад и извика. Тогава стражарите го уловиха, полегнаха го и му удариха още няколко удара. Извадихме го отвън до вратата...

След още няколко побоя на 30 август 1892 г. изпълняващият длъжността окръжен управител Т. Раев съобщава на министъра на вътрешните дела Ст. Стамболов, че „при всички разпитвания, които са направени досега над поменатия капитан Петко, той не е открил нищо повече от туй, което е било съобщено, когато бяхте тук... и не е указан никои други съучастници, освен Ангел Райчев.“⁵⁶

В същото писмо Раев пита какво да прави с арестуваните Илия Митев, Георги Костов, Христо Тръпков и „жената на същия капитан Петко, Радка, които по подозрение са били арестувани, но нищо подозрително не се е хванало у тях, нито пък е могло досега да се разузнае да са били замесени по нещо в делото“⁵⁷.

В писмо от 7 септември 1892 г. до варненския окръжен управител Стамболов разпорежда освобождаването на всички арестувани с изключение на капитан Петко Киряков, който да се изпрати на местожителство в Трявна. Препоръчва се на тревненския оклийски началник да следи всички действия на капитан Петко Киряков и да си държи точни бележки за поведението му⁵⁸.

На 16 септември 1892 г. под строг конвой капитан Петко Киряков през Русе и Търново е въдворен на местожителство в гр. Трявна⁵⁹. Само месец и половина по-късно той изпраща чрез варненския окръжен управител молба да ходатайства пред министър-президента Стамболов за освобождаването му от Трявна. След като не получава никакъв отговор, в края на 1892 г. се обръща със заявление лично до Ст. Стамболов и иска да му бъдат върнати иззетите при обиска на 28 юли 1892 г. ценни книжа, тетери, акции и пари⁶⁰. На 11 март 1893 г. варненският окръжен управител му съобщава, че не е известно да са вземани 110 акции на стойност 60 000 лв. при обиска на къщата му. В заявление от 19 март 1893 г. до варненския окръжен управител Петко Киряков иска препис от протокола за обиск и установяване причините за липсата на акциите и ценните книжа, иззети при обиска⁶¹. Отговорът, изпратен от варненския окръжен управител, засега не е открит.

В Трявна капитан Петко Киряков престоява до 30 август 1893 г., когато му е позволено поради влошено здравословно състояние и по съвет на лекарите да се премести да живее в Казанлък. При престоя си в Трявна е принуден трикратно на ден да се явява в полицията, за да се разписва, не му е позволено да напуска района на града⁶².

На 18 май 1894 г. правителството на Стамболов пада от власт. Назначено е правителство начело с д-р К. Стоилов, политик със завиден държавнически опит и международен авторитет. Той трябва да внесе успокоение сред обществото. К. Стоилов бърза да оправдае очакванията на обществото и да възстанови спокойствието и реда в страната. Още същата вечер на 19 май 1894 г. той нарежда да бъдат освободени всички интернирани и лежащи в предварителен затвор граждани. Тази мярка засяга редица общественици, редактори и журналисти. Между освободените е капитан Петко Киряков. Той веднага се завръща във Варна и подава прошение до Варненския окръжен съд на 30 юни 1894 г. срещу градоначалника на Варна Спас Турчев и полицейския пристав Петър Маджаров, а на 7 юли 1894 г. — срещу Спас Турчев и Стефан Стамболов. В тях той иска реабилитация и възстановяване на нанесените му финансови загуби⁶³.

На 16 ноември 1894 г. VIII обикновено народно събрание на своята първа редовна сесия създава парламентарна комисия в състав д-р Д. Молов, Ст. Михайловски, Велчо Велчев, Дим. К. Попов, Николай Ненчев и Маню Бояджиев, която да разследва делата на бившия кабинет. Те трябва да анкетират управлението на Стамболов и да съберат факти за извършени закононарушения. Разследванията продължават до средата на 1895 г., а междувременно Стамболов е убит⁶⁴. На 20 януари 1895 г. капитан Петко Киряков подава прошение до Парламентарната комисия. В него, след като описва кога и при какви обстоятелства е пострадал по време на Стамболовия режим, той моли: „Господине Председателю, в кръга на справедливостта да се подвъргнат изтезателите ми под строга отговорност на закона за техните произволни постъпки към мен и същевременно се заставят да повърнат всичко ограбено от мен и загубите, които съм претърпял чрез арестуването и интернирането ми.“⁶⁵ Прошение със същите искания отправя и съпругата му Радка Кирякова⁶⁶. От Народното събрание изискват преписката от Окръжния съд. В нея са събрани показанията на всички участници в събитията освен на Стамболов.

След приключване на следствието на 20 октомври 1894 г. съдебният следовател при Варненския окръжен съд В. Дражов изпраща преписката на прокурора. В постановлението той пише: „Диренето по следствена преписка 13/94 год. е свършено и достъпично установи, че варненските граждани: капитан Петко Киряков, Радка Кирякова, Георги Христов, Илия Митев и Христо Тръпков, са били държани арестувани от местната полиция незаконно около 50 дни и първият и третият от тях са билибити и мъчени от старшите стражари Стефан Студенов, Иван Шейтанов и Стоян Нейков, младшият стражар Петър Димитров и полицейския пристав Тодор Бояджиев по заповед на тогавашния началник във Варна Спас Турчев из Пловдив — престъпления, наказуеми по чл. 103 и 106 от наказателния закон.“⁶⁷ Въз основа на решението на следователя и вероятно по тържба на капитан Петко Киряков след 20 октомври 1894 г. е заведено дело против Спас Турчев под № 455 по описа на Русенския апелативен съд за 1895 г. С постановление от 14 ноември 1895 г. съдът дава ход на делото, а с определението си от 8 декември с.г. решава то да се гледа във Варна в открито съдебно заседание. Подсъдимият Турчев се явил лично и със защитника д-р Гатев, потърпевшият капитан Петко Киряков в качеството на граждански ищещ с адвокат Кънев. По делото са призовани 28 свидетели. След приключване на съдебното дирене съдът издал осъдителна присъда № 126 от 3 юни 1896 г.: „Осъжда подсъдимия Спас Турчев от Пловдив, 42 г., да излежи двегодишен строг тъмничен затвор; да заплати на пострадалия капитан Петко Киряков за денгубие и лекуване (1500) хиляда и петстоин лева, а в полза на хазната за съдебни разноски (122) сто двадесет и два лева.“⁶⁸

Присъдата не е окончателна и Спас Турчев я обжалва пред Върховния касационен съд. Сведения за това се съдържат във вестник „Странджа“. Там се съобщава, че делото е насрочено за 14 октомври 1896 г.⁶⁹, като окончателно се е решило на 10 февруари 1897 г. Върховният касационен съд е потвърдил изцяло присъдата на Русенския апелативен съд за осъждането на Спас Турчев на две години тъмничен затвор и да заплати хиляда и петстоин лева граждansкииск⁷⁰. След окончателното потвърждаване на присъдата редакцията на в. „Странджа“ коментира: „Вярваме, че както капитан Петко, така и общественото мнение остават удовлетворени.“⁷¹

Спечелил първата битка срещу Стамболовия режим с осъждането на Спас Турчев, получил реабилитация, повярвал, че в България настъпват по-добри дни, капитан Петко Киряков се включва активно в обществено-политическия живот на Варна и България. В близо деветгодишното си заточение той преосмисля своето пасивно поведение и осъзнава, че единствено чрез политическата борба може да заеме достойно място в обществения живот на страната. Възрожденските му идеали са прекършени, но не изтъргнати из корен.

В края на 1894 г. във Варна се създава Общо политическо македонско дружество „Отечество“⁷². Членовете на дружеството участват в създаването на Върховния македонски комитет. През 1895 г. Македонският комитет начело с Тр. Китанчев възприема четническа акция в Македония и Одринско. През юни 1895 г. Китанчев повиква Петко Киряков в София с цел да му възложи организирането и изпращането на чети в Западна Тракия. След разговорите с Китанчев капитанът отказал да подкрепи четническото движение в предложената от върховистите форма, защото смятал, че ще навреди на Вътрешната македоно-одринска революционна организация⁷³.

След срещата в София Петко Киряков се отправил през Пловдив към Родопите. В средата на юни 1895 г. той отсяда на гости у свои приятели в Станимака (дн. Асеновград). Тук той обсъжда положението в Македония с приятели и членове на македонското дружество в града. Същото на 17 юни 1895 г. изпраща писмо до Македонския комитет в София, в което уведомява, че има желаещи за образуване на чета, и питва комитета „да се заемат ли с подготовката на момчетата и кому да се поверят те? Тук се намират две лица за войводи, а именно Петко войвода и Георги Хр. Малама — стари войводи.“⁷⁴

След Станимака Петко Киряков в началото на юли 1895 г. посетил Чепеларе, където се срещнал със Стою Шишков. Тук той престоял четири дни и разказал много за дейността си. Всичко чуто Ст. Шишков го записал и публикувал в сп. „Родопски напредък“⁷⁵. Това е най-точният и единствен словесен портрет на войводата, оставил ни от негов съвременник: „Във въображението ми днес, след десет години, силно стои запечатана високата, стройна и мускулеста фигура на Петко, с оредяла и зарошевяла се с бели косми коса, малки прибрани мустаци, бръсната брада, кръгло здраво лице, с широко и издадено чело, малко руси, но живи,

проницателни, с огнен поглед очи. Говореше той тихо, спокойно, плавно, но с енергичен войнствен глас и се изразяваше твърде добре, на хубав книжовен език, плод на петнадесетгодишното му живееене в Северна България и големите му занимания да чете. Петко, ако и незнаещ ученическата скамейка, тъй много бе чел и усвоил, че притежаваше добър запас от знания по всичко, а особено по историята, военните науки и етнографията. Събеседника си той увличаше със своя хубав израз, дълбок, проницателен ум и рядка любов и привързаност към родината. Обаче за себе си той не желаеше да говори и с досада, често и не доизслушваше каквито и да било похвали за неговото минало. Всички тия качества, с които природата бе дарила Петко, още при пръв поглед неволно извикваха у человека чувство на почит и благоговение.⁷⁶

През времето, когато се срещат Петко Киряков и Стою Шишков, в София се разиграват драматични събития. На 3 юли 1895 г. в центъра на София е съсечен от наемни убийци Стефан Стамболов, който умира след три дни. Неговите приятели и съмишленици са уплашени от случилото се. По този повод Иван Андонов, виден деец и участник в Старозагорското априлско въстание и Съединението, председател на Бюорото на Народно-либералната партия в Пловдив, пише до своя приятел и съратник Отон Иванов на 3 септември 1895 г., като се интересува за Петко войвода. В писмо от 9 септември 1895 г. Отон Иванов му съобщава, че Петко Киряков „е мой близък приятел, но за такива работи не вярвам да ми се открие, затова не ща да му задам въпрос, но ще следя“⁷⁷. Тъй като писмото на Иван Андонов не е запазено, трябва да се предполага, че той се интересува дали войводата е участвал в заговора по убийството на Стамболов.

Действително преди убийството на Стамболов според Отон Иванов Петко Киряков е повикан в София, но той не знае от кого. По време на убийството той отсъства от Варна, но не е бил в София, а в Чепеларе и Хасково⁷⁸. В същото писмо Отон Иванов изказва мнение, че „той е достатъчно опитен за такива работи, но не вярвам лично да действува, защото има опитни свои хора за лично действуване“. В момента, когато пише писмото, Отон Иванов съобщава, че Петко Киряков е във Варна и няма намерение да заминава за никъде, още по-малко за Цариград, защото се преследва от турските власти⁷⁹.

В същото писмо Отон Иванов изразява пред Иван Андонов убеждението, че е възможно Петко Киряков да предприеме дейс-

тивия за отмъщение спрямо привържениците на Стамболов, но не сам, а чрез свои доверени хора. Той съобщава на Андонов за четири доверени лица, които той познава и които Петко Киряков може да използва за тази цел⁸⁰. Той предлага срещу заплашване да проучи въпроса и да разбере намеренията им⁸¹. Той съветва Иван Андонов да унищожи писмото⁸², както той вероятно е постъпил с неговото писмо.

Интересно е как такъв опитен и принципен революционер, който се изтъква като приятел на Петко Киряков, може да допусне, че той ще предприеме лично отмъщение за бедите, спометели го по време на Стамболовия режим. Той явно не е бил добър психолог, за да допусне такова падение от страна на войводата.

По това време Петко Киряков е заен с идеята за създаване на организация на преселниците от Одринския вилаят в България. В резултат на отделянето през пролетта на 1896 г. на преселниците от Одринско от организацията на Върховния македонски комитет през април 1896 г. група дейци, живеещи във Варна, вземат решение за създаване на самостоятелно дружество, независимо от македонското дружество в града. Причината за разцеплението е по-ради разногласия от тактически характер по време и след Втория македонски конгрес през 1885 г.⁸³ В две поредни заседания те изграждат временно настоятелство, формират бъдещата си програма и изработват проектоустав. Във всички подготвителни действия най-активно участие взема Петко Киряков. На учредителното събрание, което се провежда на 12 май 1896 г., официално се учредява дружество „Странджа“ и се приема неговият устав⁸⁴. За председател е избран д-р Младен Желязков, от 8 юли той е сменен от Петър Драгулев. За целия период на съществуването на дружеството до 1900 г. капитан Петко Киряков е подпредседател. Той взема активно участие във всички мероприятия и акции, като на митинга на 26 декември 1896 г., организиран във Варна, като председателстващ прочита резолюцията, която участниците приемат. В нея пред посланиците на великите сили, които работят по въпроса за въвеждане на реформи в Турската империя се заявява, че християнските и другите робски на Турция народи, особено македонският и тракийският, не искат по-други реформи освен своята пълна автономия и независимост⁸⁵.

Текстът на резолюцията е преведен на френски и е изпратен до посланиците на великите сили в Цариград, до българското

правителство, до граф Н. П. Игнатиев, У. Гладстон и до някои по-значими европейски вестници.

Активно участие взема капитан Петко Киряков и в подготовката и провеждането на Първия извънреден конгрес на дружество „Странджа“. На отделно заседание, в което участват предимно ръководителите на дружествата от Варна и Бургас, е взето решение за създаването на „тайна революционна група“, която организира и ръководи предстоящата въоръжена дейност в Одринско⁸⁶. Капитан Петко Киряков е избран за ръководител на въоръжената борба в дружество „Странджа“. И през следващата 1898 г. капитан Петко Киряков активно участва в дейността на дружеството.

В началото на 1899 г. настъпва криза в дейността на дружество „Странджа“. На 21 ноември 1899 г., капитан Петко Киряков заедно с компактна маса членове на „Странджа“ напуска дружеството и заедно със свои съмишленици от Македония и Одринско организира ново дружество под наименованието Македоно-одринско спомагателно дружество „Родопи“. За председател на дружеството е избран капитан Петко Киряков. В дружество „Родопи“ членуват 80 души⁸⁷. Неговата цел е да помага на нашите братя бедни, изоставени и изпаднали тук, във Варна, които са били ратници и ще ратуват за благото на Македония и Одринско.

Приближавайки зания на своя земен път, капитан Петко Киряков отдава целия си съзнателен живот за обединение на освободителното движение в Одринско и Македония. Няколко дни преди неговата смърт, на 31 януари 1906 г., ръководството на дружество „Родопи“ взема единогласно решение за присъединяването към Варненското македоно-одринско дружество⁸⁸. На събранието не присъства Петко Киряков, защото е болен, но единодушното решение дава основание, че това е станало с неговата благословия. Защото в писмото на местното Македоно-одринско дружество е писано, че „се моли председателят на дружество „Родопи“ да убеди членовете от същото и да се присъедини към първото, тъй като всяко разцепление е във вреда“⁸⁹.

Освен в борбите на тракийци и македонци за обединение към майка България капитан Петко Киряков взема дено участие в обществения и политически живот на Варна. Заедно със свои приятели и съмишленици на 4 декември 1896 г. той участва в учредителното събрание на читалище „П. Р. Славейков“ в III участък на Варна. На събранието е избрано временно настоятел-

ство с председател капитан Петко Киряков, касиер Кръстьо Ив. Мирски и секретар Никола Т. Бакларев⁹⁰. На общи събрания на 22 и 29 декември 1896 г. е приет уставът и е избрано настоятелство в състав: председател Кр. Ив. Мирски, подпредседател Неделчо Хр. Попов, касиер капитан Петко Киряков, библиотекар-домакин Петър К. Дънов и секретар Никола Т. Бакларов⁹¹. Активното участие на Петко Киряков в читалището се изразява чрез редовното участие в заседанията на настоятелството и организираните мероприятия за работата му. Наред с други членове той подарява 11 лв. за обогатяване библиотеката и читалнята с вестници, списания и книги, „Мир“, „Знаме“, „Законност“, „Странджа“, „Народни права“, „Малашевски Балкан“ и „Християнска заря“⁹². Наред със споменатите дарения Петко Киряков подарява течения на вестници и на общинското управление в с. Широка лъка⁹³, на читалище „Родопска искра“, Чепеларе⁹⁴, и др., подпомага свои другари и участници в борбите за национално обединение на България, които се обръщат към него⁹⁵.

В края на ноември 1897 г. министърът на финансите Теодор Теодоров внася законопроект за подобряване положението на поборниците и опълченците. По това време, от 28 октомври до 27 декември 1897 г., в София заседава конгресът на поборниците и опълченците. Той изработва законопроект за подобреие положението на поборниците и опълченците от държавата⁹⁶. Законопроектът е представен от конгреса на министъра на финансите, който го праща с изменение в Народното събрание, което предизвика протести от тяхна страна. В телеграма до председателя на Народното събрание, министър-председателя, министъра на финансите, варненските народни представители Жеков и Енчев и до редица вестници Петко Киряков, Никола Керчев и Балкански, упълномощени от варненските поборници и опълченци, апелират да се облекчи тяхното положение, като се приеме законът, представен от поборническия конгрес⁹⁷.

За първи път в законопроекта, представен от министъра на финансите, в забележка към чл. 2, където се упоменават четите, които се признават за поборнически, под № 2 е записано: „Четата на Хаджи Ставри и Петка Киряков така през 1862 г.“⁹⁸ В резолюцията на конгреса на поборниците и опълченците като трета точка в пояснителна бележка към чл. 2 е записано: „Четата на Петко Киряков Доганхисарски в Родопите 1862 г. — 1899 г.“⁹⁹

Разискванията по законопроекта на първо четене започнали на 26 ноември 1897 г. От изказалите се седем народни представители само трима одобрили списъка на четите към чл. 2 от законопроекта, останалите четири депутати признали за заслужени поборнически чети само на Панайот Хитов, Филип Тотю, Хаджи Димитър Асенов и Стефан Караджа, Христо Ботев и четата в Дряновския манастир на Поп Харитон и Бачо Киро¹⁰⁰. След разисквания и препращане на законопроекта отново в комисията при второ и трето четене комисията изменила забележката към чл. 2, като изцяло отпаднали шест от предвидените десет чети, между които и тази на капитан Петко Киряков¹⁰¹. За изхвърлянето на четата на Петко Киряков не е виновен Апостол Савов, както се пише по-късно¹⁰², а отъждествяването му с „малкия“ Петко Радев от Калайджи дере, Гюмюрджинско, който разбойничествал из този край след Освобождението¹⁰³.

Капитан Петко Киряков приема мъжествено непризнаването на заслугите на четата му в националноосвободителното движение. Той осъзнава, че за възвържествуването на истината е необходима упорита, съзнателна работа и притежаване на необходимите документи. На 4 януари 1898 г. варненският клон на поборникопълченското дружество го избира за подпредседател на настоятелството¹⁰⁴. Това признание, което капитан Петко Киряков получава сред другарите си от варненското дружество, му вдъхва увереност, че трябва да воюва за истината при описание и публикуването на сведения и биографии за участието на поборникопълченците в националноосвободителните борби. По този повод той се обръща и споделя своите мисли и виждания в няколко писма до в. „Юнак“, орган на дружеството¹⁰⁵. В отворено писмо до вестника той и Отон Иванов поставят въпроса за отговорността на пресата за верността на биографиите на участниците в националноосвободителното движение. Те предлагат да не се публикуват биографии, които не са придружени със заверени копия на документи, които да удостоверяват истинността на сведенията и събитията¹⁰⁶. Въпреки отказа на Народното събрание да признае заслугите на четата на Петко Киряков признание към неговата дейност и борбите му за освобождението на България идва от неговите съратници по борба и от обикновените хора от Родопите. На 28 юли 1899 г. с окръжно № 73 Централното поборническо-опълченско дружество до председателите на клоновете на поборническо-опълченските дружества в България разпорежда

тържествено да се чества дружественият празник 11 август и да се поздравят старите войводи: „г. г. Панайот Хитов, Филип Тотю и Христо Македонски в гр. Русе, капитан Петко Киряков във Варна и Тодор Велков в Шумен“¹⁰⁷. Към Варна и капитан Петко Киряков са отправени поздравителни телеграми както от Централното поборническо-опълченско дружество, тъй и от редица дружества в страната. Трогателна е телеграмата на казанльшкото дружество, в която се казва: „Капитан Петко Киряков, Варна. Днес по случай защитата на Шипченския проход, 11 август, е тъкмо 22 години, откак съществуваме като свободен български народ и споделяме наедно благата на свободното отечество. Обаче там, зад Одринския вилает, Ви чакат, а Родопските планини плачат за своя спасител, комуто плетат лаврови венци, за да го посрещнат. И ние сме готови наедно с вас да тръгнем вече! Стига толкова народът ни да пъшка там несвободен.“

Председател на Казанльшкото околийско поборническо-опълченско дружество „Бузлуджа“
Г. М. Сливенски¹⁰⁸

Трогнат, капитан Петко Киряков изпраща до Централното поборническо-опълченско дружество следната телеграма: „Сърдечно благодаря на другарите, дано скоро дочакаме такъв славен ден зад Родопите.“

Капитан Петко Киряков (войвода).¹⁰⁹

Окончателно освободил се от кошмара за предаването си на турските власти, получил признание от съратниците и населението, капитан Петко Киряков в последните години на своя живот активно се включва в политиката. Още от първите години след Освобождението като русофилски настроен той симпатизира на Петко Каравелов и неговата партия. В началото на март 1899 г. политическите единомышленци Александър Дякович, Никола Кънев, Кръстю Мирски, Илия Шотов и Драган Бянов се събират и възлагат на Ал. Дякович, Н. Кънев и П. Киряков да определят място, ден и час да се съберат и да изберат бюро във връзка с предстоящите избори¹¹⁰. Такова събрание се провежда на 21 март 1899 г. То се ръководи от Петко Киряков и на него е избрано временно бюро на демократите във Варна в състав: председател Кр. Ив. Мирски, подпредседател Н. Кънев, секретар Д. Филов и

членове: Ф. Дерлетов, Ил. Шотов, кап. Петко Кириаков и Д. Ралчев¹¹¹. До последния си ден войводата остава член на демократическата партия и активно участва в нейния живот.

Трудният хайдушки живот, несгодите и гоненията, преживени от капитан Петко Кириаков след Освобождението, оставят отпечатък върху неговото здраве. На 7 февруари 1900 г. войводата приключва земния си път. На 8 февруари от 2 до 4,30 часа в черквата „Св. Богородица“ се извършва опелото. На него присъстват членовете на дружество „Странджа“ и Македонското дружество и много народ начело с музиката. В черквата голяма реч, описваща жизнения път на войводата, произнася Драгулев, а пред старата черква „Арахангел Михаил“ говори Кръстю Мирски. Сред траурното шествие са кметът К. Ранков и редица други лица, политически противници на капитана, които в последния му път му отдават заслужената от него почит. Най-точна характеристика за неговия живот и дейност дава в писмото си до Стою Шишков неизвестен приятел и почитател на капитана: „Той умря, но неговото име, неговите благи намерения и подвizi, неговите добри дела и примери ще останат вечно в сърцата на всички ни и ще се предават с уважение към покойника от поколение на поколение. Неговото име ще остане със златни букви записано в историята.“¹¹²

БЕЛЕЖКИ

¹ В. Марица, бр. 95 от 1879 г., с. 5.

² Петко войвода 1844–1900, Сб. изд. от Тракийския научен институт, С., 1954, с. 243, док. 97.

³ ЦДА, ф. 1325к, оп. 1, а.е. 283, л. 3–9.

⁴ Д-р П. Минчович е губернатор на Варна от 26 август 1879 г. до 11 декември 1879 г.

⁵ ЦДА, ф. 1325к, оп. 1, а.е. 283, л. 3–9.

⁶ Пак там.

⁷ Пак там.

⁸ Пак там.

⁹ Пак там.

¹⁰ В. Български глас, бр. 18 от 23 февруари 1880 г.

¹¹ Дряновски, Б. Княз Александър I Батенберг и Варна. В., 2004, с. 49.

¹² В сб. Петко войвода 1844–1900, с. 112, Атанас Примовски посочва, че срещата се е състояла през юни 1880 г., като се позовава на док. №137 от сборника.

¹³ Пак там, с. 285, Атанас Примовски посочва, че срещата се е състојала през юни 1880 г., като се позовава на док. №137 от сборника.

¹⁴ Пак там, с. 285, Атанас Примовски посочва, че срещата се е състојала през юни 1880 г., като се позовава на док. №137 от сборника.

¹⁵ ЦДА, ф. 1325к, оп. 1, а.е. 283, л. 3–9.

¹⁶ Сб. Петко войвода, 1953 г., с. 285; Дряновски, Б. Цит. съч., с. 112, 113.

¹⁷ Съединението на Северна и Южна България и Сръбско-българска война. Дипломатически документи 1885–1886 г., С., 1989, с. 52.

¹⁸ Дряновски, Б. Сб. Капитан Петко войвода. В., 2000, с. 109.

¹⁹ Съединението на Северна и Южна България и Сръбско-българска война. Дипломатически документи 1885–1886 г., С., 1989, с. 52.

²⁰ Съединението на Северна и Южна България и Сръбско-българска война. Дипломатически документи 1885–1886 г., С., 1989, с. 52.

²¹ Сб. Петко войвода, с. 112, 319.

²² ЦДА, Варна, ф. 77к, оп. 1, а.е. 6, л. 18

²³ ЦДА, Варна, ф. 77к, оп. 1, а.е. 6, л. 18.

²⁴ НБКМ – БИА, II А 10687.

²⁵ НБКМ – БИА, ф. 63, оп. 1, а.е. 72, л. 32–33.

²⁶ ЦДА, ф. 1325к, оп. 1, а.е. 283, л. 1–9.

²⁷ ЦДА – Сливен, ф. 295к, оп. 1, а.е. 11, л. 92, 94.

²⁸ ЦДА – Сливен, ф. 295к, оп. 1, а.е. 11, л. 91.

²⁹ Сб. Петко войвода, с. 244.

³⁰ Пак там.

³¹ Пак там, с. 249.

³² ЦДА – Сливен, ф. 295к, оп. 1, а.е. 11, л. 85.

³³ Пак там, л. 83.

³⁴ Пак там, л. 88.

³⁵ Пак там, л. 98.

³⁶ Пак там, л. 90.

³⁷ Пак там, л. 91.

³⁸ Сб. Петко войвода, с. 246.

³⁹ Пак там, с. 246, 277.

⁴⁰ Пак там, с. 248, 249.

⁴¹ ЦДА – Сливен, ф. 295к, оп. 1, а.е. 11, л. 93.

⁴² Сб. Петко войвода, с. 249.

⁴³ Дряновски, Б. Капитан Петко войвода. Документи и материали по следствено дело №13 от 1894 г. В., 1994, с. 117.

⁴⁴ Пак там.

⁴⁵ ЦДА, ф. 173к, оп. 6, а.е. 3097, л. 46–51.

⁴⁶ Дряновски, Б. Капитан Петко войвода, с. 79.

⁴⁷ Пак там, с. 93.

⁴⁸ Пак там.

⁴⁹ Пак там, с. 94.

- ⁵⁰ Пак там.
- ⁵¹ Пак там, с. 45.
- ⁵² На това място е построена сградата на Варненската търговско-индустриална камара, дн. щаб на Военноморския флот.
- ⁵³ Д р я н о в с к и, Б. Капитан Петко войвода, 69—71.
- ⁵⁴ Пак там, с. 18, 19, 24, 25.
- ⁵⁵ Пак там.
- ⁵⁶ Пак там, с. 121.
- ⁵⁷ Пак там, с. 121, 122.
- ⁵⁸ Пак там, с. 122, 123.
- ⁵⁹ Пак там, с. 124.
- ⁶⁰ Пак там, с. 125.
- ⁶¹ Пак там, с. 127, 128.
- ⁶² Пак там, с. 30, 31.
- ⁶³ Пак там, с. 24, 25, 30, 31.
- ⁶⁴ С т а г е л о в а, Е., Ст., Грънчаров. История на България 1878—1944 г. Т. III. С., 1999, с. 134.
- ⁶⁵ Д р я н о в с к и, Б. Капитан Петко войвода, с. 19; ЦДА, ф. 173к, оп. 6, а.е. 3095, л. 22.
- ⁶⁶ Пак там, с. 19; ЦДА, ф. 173к, оп. 6, а.е. 3095, л. 31, 32.
- ⁶⁷ Д р я н о в с к и, Б. Цит. съч., с. 116; ЦДА, ф. 173к, оп. 1, а.е. 3097, л. 211, 212.
- ⁶⁸ Сб. Петко войвода, с. 295.
- ⁶⁹ В. Странджа, бр. 15 от 1896 г.
- ⁷⁰ В. Странджа, бр. 35 от 1896 г.
- ⁷¹ Пак там.
- ⁷² НБКМ — БИА, ф. 224, а.е. 15, л. 714.
- ⁷³ С и л я н о в, Хр. Освободителните борби в Македония, С., 1933, 56—59; Сб. Петко войвода, с. 314.
- ⁷⁴ Д р я н о в с к и, Б. Цит. съч., с. 156, 157; НБКМ — БИА, ф. 224, а.е. 15, л. 229.
- ⁷⁵ Ш и ш к о в, Ст. Н. Петко Киряков, родопски войвода (1884—1900). Живописни материали. — Родопски напредък, г. III, 1905, кн. I, с. 21, 22.
- ⁷⁶ Ш и ш к о в, Ст. Н. Петко Киряков, родопски войвода (1884—1900). Живописни материали. — Родопски напредък, г. III, 1905, кн. I, с. 21, 22.
- ⁷⁷ ЦДА, ф. 1599к, оп. 1, а.е. 1412, л. 2.
- ⁷⁸ Пак там, л. 2.
- ⁷⁹ Пак там.
- ⁸⁰ Пак там, л. 2 а.
- ⁸¹ Пак там, л. 2.
- ⁸² Пак там.
- ⁸³ П а н д е в, К. Националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1878—1903 г., С., 1976, 96—100.
- ⁸⁴ НБКМ — БИА, ф. 224, а.е. 17, л. 252.
- ⁸⁵ В. Странджа, бр. 27 от 1 януари 1897 г.
- ⁸⁶ Е л д ъ р о в, С. Дружество „Странджа“ и Македоно-одринското революционно движение 1896—1900 г., ВИС, 1990, кн. 5, с. 53.
- ⁸⁷ НБКМ — БИА, ф. 224, а.е. 125, л. 1—11.
- ⁸⁸ НБКМ — БИА, ф. 224, а.е. 125, л. 11.
- ⁸⁹ Пак там.
- ⁹⁰ Отчет до годишното общо събрание на читалище „П. Р. Славейков“ на III участък във Варна, В., 1898, с. 2.
- ⁹¹ Отчет до годишното общо събрание на читалище „П. Р. Славейков“ на III участък във Варна, В., 1898, с. 2, 3.
- ⁹² Отчет до годишното общо събрание на читалище „П. Р. Славейков“ на III участък във Варна, В., 1898, с. 4, 6, 7, 8.
- ⁹³ В. Юнак, бр. 36 от 20 септември 1898 г.
- ⁹⁴ В. Юнак, бр. 14 от 12 април 1898 г.
- ⁹⁵ ДА — Варна, ф. 828к, оп. 1, а.е. 10.
- ⁹⁶ В. Странджа, бр. 5 от 30 ноември 1897 г.
- ⁹⁷ Пак там.
- ⁹⁸ Дневник на IX ОНС, XXII заседание, сряда, 26 ноември 1897 г., кн. II., С., 1898, 129—130.
- ⁹⁹ В. Странджа, бр. 4 и 5 от 1898 г.
- ¹⁰⁰ Дневник на IX ОНС, 132—138.
- ¹⁰¹ Пак там, 414—415.
- ¹⁰² В. Странджа, бр. 7 от 1899 г.
- ¹⁰³ С и м и д о в, Ф. Капитан Петко Киряков, големия Петко войвода. — Поборник-опълченец, г. 1, кн. 3, 4, 5 и 6.
- ¹⁰⁴ В. Юнак, бр. 4 от 25 януари 1898 г.
- ¹⁰⁵ В. Юнак, бр. 10 от 8 март 1898 г.
- ¹⁰⁶ ДА — Варна, ф. 77к, оп. 1, а.е. 3, л. 4—7.
- ¹⁰⁷ В. Юнак, бр. 19 от 1 август 1899 г.
- ¹⁰⁸ В. Юнак, бр. 23, 24 от 31 август 1899 г.
- ¹⁰⁹ В. Юнак, бр. 21, 22 от 17 август 1899 г.
- ¹¹⁰ Музей за историята на Варна, инв. № 3609.
- ¹¹¹ Музей за историята на Варна, инв. № 4814.
- ¹¹² ДА — Пловдив, ф. 52к, оп. 1, а.е. 688, л. 6, 7.

НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНОТО ДВИЖЕНИЕ В ЕВРОПА И ПЕТКО КИРЯКОВ

Доц. д-р ХРИСТО ГАНЕВ – Варна

През втората половина на XIX век в Австрийската, Руската и Османската империя напълно господства режимът на абсолютни монархии. По тяхна вина милиони италианци, поляци, критяни и българи са лишени от права и свободи. Опитите за извършване на либерални промени са напълно безуспешни. Те не са в състояние да заблудят европейското обществено мнение и затова настъпва времето на буря и натиск.

Любознателният юноша Петко Киряков от даскал Лефтер научава за Георги С. Раковски. За мъдрото и изстрадало послание на родолюбецата от Котел: „Любовта към Отечеството превъзходи всичките световни добрини“. Овчарчето от Доганхисар социално по-бързо съзрява от връстниците си. Едва седемнадесетгодишен оглавява малка хайдушка чета. Собственият опит и жестоките житейски уроци го насочват по пътя на професионалния борец против османските угнетители.

През 1864 г. към него е отправена покана от Гръцкия революционен комитет да постъпи в Атинското военно училище. Серииозни причини и основания са мотивирали Петко Киряков да избере именно Атина, а не Букурещ или Цариград за продължаване на образоването си и придобиване на умения и опит, тъй необходими за бъдещите му изяви на организатор и борещ се за освобождението на родината. Безспорно Атина като наследница

и продължителка на велика древна цивилизация; като столица на независима (от 1829 г.) държава е притегателен център за всички свободолюбиви и духовно възвисени личности. Атина като пристанищен град предоставя отлични условия за икономически, политически и културни връзки не само със средиземноморски страни, но и с всички велики европейски държави.

Петко Киряков е имал земляци, които като търговци, моряци многократно са посещавали и т. нар. „свети места“ и са имали възможност да сравняват фанатизма на мохамеданството и догматиката на християнството. Интересите на младежа от Родопския край са не толкова към религиозните проблеми и припечелването на пари, колкото към разширяване на културния му хоризонт и запознаване с европейското националноосвободително движение. Той знае, че преди да се озове в гръцката столица, там са получили светско и религиозно образование стотици български младежи. Един от тях – доктор Иван Селимински (лекар, философ, благодетел и общественик), с тревога споделя: „Каква полза от твоята индивидуална свобода, когато виждаш, че твоите братя робуват? Каква полза от твоята лична слава, ако тя не се отрази върху народната слава?“¹ Тези въпроси цял живот ще вълнуват и ще държат будно съзнанието на слушателя в Атинското военно училище. Тук П. Киряков с присъщата си упоритост и последователност полага похвални усилия при изучаване историята на военното изкуство; подвизите на бележити пълководци; проблеми на тактиката на водене на сражения с редовни армии и доброволчески отряди. Силно впечатление му прави многостранната дейност на държавника, стратега и строителя Перикъл, при чието управление Атина се превръща в град от световна величина. А подвизите на митичния Прометей и благородството му да служи на хората са повлияли благотворно на младия българин. В часовете по философия научава за живота и творчеството на Сократ – пръв поставил проблемите за смисъла на човешкия живот. Мъдрият оратор при честите срещи с почитателите си убедително твърдял, че „...свободата е най-прекрасното и възвищено благо както за отделния човек, така и за държавата“.

Преподавателите по нова история на Гърция въодушевено разказвали за създаването и дейността на тайната организация „Филики естерия“ („Дружество на приятелите“ – Одеса, 1814 г.). Нейният лидер Александър Ипсаланти (генерал-майор на руска военна служба) бил привърженик на идеята за обединяване уси-

лията на балканските народи против общия враг — Османската империя. Гръцкото въстание от 1821 г. дава силен тласък на националноосвободителното движение. Столици хиляди гръцки патриоти се вдигат на самоотвержена борба срещу редовната турска армия, която с азиатска жестокост подлага на огън и сеч въстаналото население². Докато правителствата на държавите от Свещения съюз са за „ред и спокойствие“ на Балканите и подкрепят тираниите от Цариград, най-светлите умове на Европа (Пушкин, Шели, Беранже) заклеймяват новите варвари, стремящи се към унищожаване цивилизацията на Стария континент. Към Гърция се отправят доброволците от съседни земи, а също от Франция, Русия, Англия. Между тях е поетът с европейска слава лорд Джордж Байрон (1788—1826). Достоен наследник на идеите на Просвещението, на Френската революция, убеден защитник на гражданските права и свободи, той емигрира в Италия, където се сприятелива с карбонарите. Начело на малък отряд през 1824 г. воюва за свободата на гръцкия народ³.

Петко Кириаков изпитва гордост, когато в гръцки учебници прочита за подвите на Хаджи Христо Българин — командир на гръцката конница, взела участие във всички големи битки срещу поробителите. Наред с победите е имало поражения и разочарования. Те се отнасят към началото на четиридесетте години на XIX век. През юли 1841 г. в Браила българинът Б. Хадживълков, сърбинът Вл. Татич тайно организират чета от доброволци с цел да преминат р. Дунав и да вдигнат въстание в България.

Румънското правителство не иска да си влоши отношенията с все още силната Османска империя и заповядва на граничните си части да разгромят бунтарите. Временното поражение не препречва на Георги Ст. Раковски през август същата година заедно с капитан Хаджи Ставри (пратеник на Тесало-епирското революционно дружество) да се опита да сформира многохиляден отряд от Южна Бесарабия и вътрешна Молдова, който да се отправи към Браила и да привлече нови въстаници — българи и гърци. За беда румънски редовни военни части успяват отново да осуетят обединените усилия на сърби, българи и гърци за обща въоръжена борба. Като истински рицар на справедливостта Раковски се предава на румънските власти, за да спаси заловените си другари. Преценено е, че той е главният организатор и виновник, и на 14 юли 1842 г. го осъждат на смърт. Гръцкият посланик Ал. Маврокордатос решително се застъпва за Г. С. Раковски (българинът

има паспорт на гръцки поданик под името Георги Македон), успява да го спаси, като тайно го изпраща в Марсилия.

Приблизително двадесет години след Браилските бунтове Георги Раковски — професионален революционер, публицист, политик от балкански мащаб — като официален пратеник на Сърбия и с негласното доверие на Черна гора през март 1863 г. посещава Атина. Мисията му „за задружна борба срещу всички угнетатели“ не среща разбиране⁴. В името на „Велика Гърция“⁵ крайни националисти извършват преврат и отстраняват от двореца крал Отон. Те ни най-малко нямат намерение за равноправие и сътрудничество със съседните балкански народи. Това огорчава Раковски, но не покърнява неговото самочувствие на ръководител, който мисли по-дълбоко от съвременниците си и с надеждата, че историята последна има думата и тя ще потвърди древната мъдрост: Който служи на род и отечество, той служи и на човечеството!

Петко Кириаков, макар нередовно и несистемно, чете излизящите в Цариград български вестници. От тях научава за живота и делата на политическите емигранти и за динамичната и народополезна дейност на вечния мечтател и оптимист Г. Раковски. От редактирания от него вестник „Дунавски лебед“ научава, че подобно на българската легия в Белград и в Италия под ръководството на генерал Л. Мирославски и Ю. Висоцки е създадена полска военна школа. След като лидерите на полското националноосвободително движение Ярослав Домбровски и Валерий Врублевски се убеждават, че управляващата върхушка на Русия няма намерения да извърши реформи в Полското царство, през януари 1863 г. призовават сънародниците си към въоръжено въстание. Съдбата на полския народ и неговите вековни борби винаги са предизвиквали съчувствието на обикновените люде от Европа и активизирането на коварната дипломация на съперниците и „приятелите“ на Руската империя. Прусия открыто подкрепя кървавите походи на руската армия. Правителствата на Великобритания и Франция заемат демагогска позиция за защита на правата на полските граждани и прикрито се солидаризират със Санкт Петербург. Истинската морална и материална подкрепа на справедливата кауза на Полша идва от демократичните среди и прогресивната интелигенция на Европа. От сръбската столица възмутено вдига глас Раковски: „Робството и абсолютизъмът днес нигде не се търпи!“ От Лондон Александър Херцен зове съвестта на честните и почтените: „Не може да започне ерата на

свободата в своята родина, ако затегнеш въжето около шията на съседа.⁶ Стотици руски доброволци, пренебрегвайки рискове и опасности, заедно с други европейци се бият на барикадите на непокорна Полша. Зад тях твърдо застават и ги насырчават Виктор Юго, Михаил Бакунин, Джузепе Мацини, Джузепе Гарибалди. Поражението на въстанието през 1864 година широко се коментира и във военното училище в Атина. Възпитаниците му спорят за въстаническата тактика; за неблагоприятното съотношение на вътрешните революционни сили и за международната солидарност на мракобесниците; за ролята на водачите; за критичното отношение към собствения и чуждия опит. Петко Киряков е впечатлен от взискателността на бележития възрожденец Петко Р. Славейков: „Ние, българите, имаме пред очите си другите европейски народи и тяхната история, имаме така също пред себе си и нашия народ и история с техните добри страни и погрешки, а всичко това трябва да бъде ръководител на нашия живот.“⁷

През юли 1865 г. Гръцкият революционен комитет с проучвателна мисия изпраща П. Киряков в Македония. След няколкомесечна обиколка той е разочарован от разказаното от македонските комити. Чувства, че има сили за по-значими дела, и същевременно съзнава, че вече две години не е помирился с барут, и се налага да се включи с оръжие на страната на други народи от Европа. Той грижливо пази броеве от „Дунавски лебед“, в който Раковски с присъщия си възторг пише: „Храбрий Гарибалди навсякъде напредва, неговото име е известно на всички италианци.“⁸ Петко Киряков с нарастващ и обясним интерес попива всичко чуто и прочетено за человека, който за него е образец за следване на великите му идеи и дела. Джузепе Гарибалди (1807–1882) – син на моряк и сам моряк, още в младежките си години заема лидерски позиции в националноосвободителното движение на Италия. За участие в опит за бунт във военния флот през 1854 г. задочно е осъден на смърт. Принуден да емигрира, цяло десетилетие се бори за независимостта на южноамериканска република Уругвай. Приятелите му го зоват да се завърне в родината. През 1848–1849 г. взима дейно участие в революцията. Нейният неуспех не го сломява и той изцяло се посвещава на великата и благородна цел: безпощадна борба срещу австро-италийските поробители, изгонването им от пределите на Италия и нареждането ѝ сред независимите и свободни европейски държави.

През 1859 г. Гарибалди командва корпус от доброволци. След като разгромява австро-италийската армия при Мадженте, организира Похода на хилядата (1860 г.) След победоносното му завършване и почитатели, и врагове са принудени да признаят, че борците за свобода в лицето на генерал Дж. Гарибалди са имали прекрасен ръководител – „Герой от античността, способен да твори чудеса и творящ чудеса“⁹. Действително той по неповторим начин съчетава у себе си пълководчески качества, мъжествен дух, олицетворяващ мощта на народните маси в Италия¹⁰.

През 1862 г. Гарибалди начело на 2000 доброволци с лозунга „Рим или смърт“ предприема атака за освобождението на столицата. В сражение при гр. Аспромонто е тежко ранен в крака. Когато руският хирург професор Николай Ив. Пирогов научава, че седемнадесет италиански и английски лекари не са успели да извадят куршума, той посещава сериозно пострадалия национален герой и прави сполучлива операция¹¹. Още един повод и в Италия, и сред славянските народи нашироко да се пише и говори за хуманизъм, за възхвала на онзи, за когото биографите му с право можеха да твърдят, че той е част от разкоша на историята¹².

Тези факти и събития оказват изключително ползотворно влияние при формирането на възгледите, убежденията и поведението на Петко Киряков. Той си дава ясна сметка, че житейският му път трябва да се кръстоса с този на Джузепе Гарибалди. В началото на 1866 г. П. Киряков се отправя към имението на своя кумир – остров Капрера. Ненавършил двадесет и две години, носен на крилете на ентузиазма и мечтите, съдбата го среща с мъдростта и зрелостта – Гарибалди е на 59 години. Несъмнено те не само си допадат по отношението си към основните проблеми на борбата за щастието на хората, но и за средствата за промяна на света към по-добро. Главна тема на разговорите им е за свикване под знамената на доброволци, които да се отправят към остров Крит – тогава в пределите на „болния на смъртен одър“ – Османската империя. Години по-сетне прославеният български войвода ще сподели с гордост: „Наставленията, които ми даде той прочут италиански юнак-родолюбец, аз пазех строго и те много ми помогнаха отпосле, па и аз самият почнах съвсем иначе да гледам на себе си и на задачата си.“

При пълното съдействие на Гарибалди е сформиран въоръжен отряд (наричат го Гарибалдийска дружина), наброяващ 220

доброволци. Под ръководството на П. Киряков и опитния италиански революционер Фридрих гарибалдийците с кораб се отправят към Атина. Към тях се присъединяват още 67 доброволци, готови да отплават към остров Крит и да се сражават против тираните.

След като през 1866 г. Високата порта надменно отказва да извърши реформи, населението на Крит има право да призове за помош единокръвните братя от Гърция. Те се отзовават и под общото командване на един от главните ръководители Коронеус съгласуват действията си с доброволците от Балканите и другите държави.

Бойците от Гарибалдийската дружина участват в няколко малки и големи сражения. Особено кръвопролитни са: на 30 март 1866 г. в планината Силик, на 30 април същата година, на 6 май при манастира „Аркацили“, на 20 май — местността Иера Петра. Проявил смелост и храброст, а също и много добри командирски качества (приятелите му го наричат Капитанос Булгарис), пратеникът на Гарибалди има съзнанието, че изпълнява с чест оказаното му доверие и че същевременно представлява един непокорен и борещ се срещу полумесеца и ятагана народ.

За пореден път egoизмът и геостратегическите цели на великите сили казват тежката си дума. На водените през 1869 г. преговори в Париж те упражняват силен дипломатически натиск и принуждават Гърция да се подчини на волята на колонизаторите. Въстанието претърпява неуспех. Петко Киряков след известен престой в Египет (Александрия), Франция (Марсилия) и Атина отново се завръща в Отечеството, убеден, че слънцето на свободата ще изгрее и за България.

* * *

В живота на Петко Киряков годините 1864—1869 са особено важни. Чувствителната му душа и критичната му мисъл не могат да се примирят, че едно варварско племе ни е поставило робския ярем и реално заплашва да погуби българския народ. За него изборът е един-единствен: „Нашата съдба от нас зависи!“ Но тя по дава ръка на знаещия, на можещия. Затова той се вслушва и възприема казаното от Любен Каравелов: „Един човек, колкото по-вече свят вижда, толкова повече се развива!“¹³ Пътищата му до близки и далечни страни са осияни с кръв и тръни, напоени с мъ-

ка и сълзи. Но той дълбоко вярва, че това обогатява жизнения му опит, дава му кураж и упование, че „...млада Италия, млада Франция, млада Испания, а най-после и братска Русия да ни припознаят като народ, който е достоен за граждansки живот и за пълна свобода.“¹⁴

БЕЛЕЖКИ

¹ Сб. История на българския политически живот. Извори. I част, Варна, 2000, с. 77.

² На о-в Хиос от 100 000 гърци 98 000 са убити и изклани. В Цариград с благословията на Високата порта е обесен 84-годишният гръцки патриарх Григорий VI.

³ След сражението при Мусолинги българи подслоняват в своя дом Джордж Байрон. По-подробно: Спомени за Денчо Знеполски. Изд. Паралакс, С., 2000, с. 22.

⁴ Документи за българската история. Т. I, с. 741.

⁵ Трайков, В. Раковски и балканските народи. С., 1971, с. 503.

⁶ Герцен, Ал. Полн. собр. сочинения. Т. XV, с. 504.

⁷ Славейков, П. Р. Трябва да работим! — Македония, III, бр. 41.

⁸ Дунавски лебед, 1 септ. 1860 г.

⁹ Энгельс, Фр. Роль насилия в истории, К. Маркс, Фр. Энгельс. Соч. Т. 16, част 1, с. 461.

¹⁰ Чернишевский, Н. Г. Полн. собр. соч. Т. VI. М., Гос. изд. худ. лит. 1949, с. 326.

¹¹ Марангазов, д-р. К. Дума от 13.XI.2003.

¹² Определението е на великия руски писател, революционер-демократ Александър Ив. Херцен.

¹³ Каравелов, Л. От брошурата „Бълг. глас“, обнародвана във в. Свобода, 1871.

¹⁴ Так там.

ЗА ВОЕННИТЕ ВЪЗГЛЕДИ НА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА И БОЙНИТЕ ДЕЙСТВИЯ НА НЕГОВАТА ДРУЖИНА

д-р ГЕОРГИ А. ДИМИТРОВ

*Петко ле, капитанине,
Петко ле, командирине!*

(Българска народна песен)

Капитан Петко Киряков е един от легендарните български борци за национално освобождение. Неговата революционна дейност и военно дарование се изявяват през втората половина на XIX в. в борбата му с османските поробители в Южна Тракия.

Обширна била зоната за бойни действия на храбрия български войвода. Тя се простирала върху територията на десет турски каази (околии): Гюмюрджинската, Ференската, Еноска, Кешанска, Узункюприйската, Родоската, Димотишката, Ксантийската, Кърджалийската и Ахъчелебийската, Хасковската. В административно отношение значителна част от тези околии се числили към Одринския вилаят.

Непоносимо било икономическото и политическото положение на българите, населяващи тези райони. Причините за това се коренели в упадъка на Османската империя, разлагането на турската феодален строй и превръщането на страната в полуколония на западните страни.

Общото отслабване на Османската феодална държава през този период обаче не пречело на предприетите мерки за стабилизиране на военно-полицейската система на империята и за повишаване на нейната боеспособност.

Най-ярък показател за това са премахването на загнилата военно-ленна система и създаването на редовна турска войска. Въведена била задължителната военна служба. Подобрена била организационната структура на турските части и подразделения.

Българите, населяващи земите в Южна Тракия, били „омиротворявани“ от поделенията на Втора Истанбулска армия с постоянни гарнизони Истанбул и Одрин. В тези гарнизони били дислоцирани 29 пехотни батальона и 18 ескадрона с общ численост на личния състав 20 950 души¹. При необходимост тези сили бързо можели да се придвижват от един вилаят в друг.

Обучението на турската войска се водело по френски устави и от френски офицери. При подготовката на пехотните поделения по-голямо внимание се отделяло на отбраната. Основен вид стрелкови огън бил залповият, който се откривал срещу настъпващия противник от големи разстояния. Освен това пехотата се обучавала да води съсредоточен и единичен огън.

На настъплението като на вид бойна дейност се отделяло по-малко внимание. Въпреки това действията за обкръжаване и атака на отделни противникощи групировки не били чужди за турска пехота.

При реорганизацията на турските въоръжени сили определени военни функции били предоставени също така и на нередовната войска, набирана от местните военизиранi части – т. нар. башибозук. Много често ядрото на башибозука „се е състояло от запасни опълченски части, командвани от офицери от редовната турска армия“ и се снабдявали с оръжие и муниции от държавните военни складове². Нередовната турска войска била страхилица за поробеното християнско население. Башибозушки орди участвали във варварски кланета, грабежи и палежи на мирни български села и градове.

В борбата срещу българските революционери много ожесточено се биела и турска жандармерия. Всяка кааза имала по един отряд заптии, който бил подчинен на каймакамина. При необходимост от полицейските отряди и местния башибозук се формирали потери.

На тези въоръжени единици най-често се възлагало преследването и унищожаването на българските хайдути и въстаници. Главна ударна сила за борба с четническите дружини обаче си оставала редовната турска войска.

Въоръжението на турската армия и полиция било разнообразно. Към 1870 г. по-голямата част от турските пехотни поделения били въоръжени с пушки „Шаспо“ и „Дрейзе“. По това време била приета на въоръжение английската пушка „Шнайдер“. През 1875 г. за турската пехота била доставена американската пушка „Побиди-Мартини“ — обр. 1870 г., и с далекобойност 1220 м. С тази пушка били превъоръжени „около 48% от пехотните подразделения“³.

Основната част от опълчението и нередовната турска войска (бashiбозука) били снабдени с различни стари системи пушки, зараждащи се от дулната част.

Офицерите били снабдени с револвери, саби или ятагани.

Освен доставките от Запад част от въоръжението и боеприпасите за турската армия се изработвали от военната промишленост на империята. „В леярните фабрики се отливали бронзови оръдия, произвеждали се почти всички видове снаряди и патрони, която се всяка към вид хладно оръжие.“⁴

С най-новите системи оръжия и образци снаряжение били осигурени гвардейските поделения и войските, дислоцирани на север от Стара планина и Южна Тракия.

Всичко това показва, че през втората половина на XIX в. българският народ е бил потискан от един сравнително добре въоръжен и подгответен противник. С този потисник е следвало да мерят неравни сили българските патриоти, отдали се за освобождение на поробеното Отечество.

С тази борба е свързана и бунтовническо-революционната дейност на капитан Петко Киряков.

Още в първите дни на своето хайдутство Петко войвода решава да потърси възмездие от мъчителите на народа в Южна Тракия и „да брани българското население... от злите турски злодейци“⁵. В тези най-обикновени фрази е закътана закваската на неговите военни възгледи, които по-късно той развива в своеобразна теория и практика. Особено силно и настърчаващо звуци в тях понятието „брани“.

Образуваната през 1861 г. от Петко войвода доброволческа дружна била твърде малобройна, но за три хайдушки сезона (1861, 1862 и 1864 г.) тя се е срещала дванадесет пъти с турски заптии и редовен аскер и се е изпълзвала невредима. През този период тази незначителна по състав и въоръжение група е контролирана действията на противника и е отмъщавала на османлиите за извършените злодеяния.

„Бързи и изненадващи удари — това е тактиката, която Петко войвода следва“⁶ през първия етап на своята бунтовническа дейност. Той много добре си давал сметка за възможностите на преследващия го противник и организирал бойните действия на дружината така, че да му нанесе по възможност повече загуби, да всее паника сред него, да го разпръсне и по възможност да го преследва. Основен метод за разгрома на османлиите бил внезапният удар.

Тази тактика донася неговите забележителни победи срещу турските потери край с. Боруъръл, Ксантийско, и в планината Саръкая, Маронийско. Освен чрез изненада Петковата дружина умела да води активни бойни действия и тогава, когато по принуда приемала наложеното от противника нападение. Такъв е случаят с внезапното обкръжение на неговия малък отряд от потеря запти и бashiбозук в района на Куртбуджак на левия бряг на р. Марица. Битката била неравна: съотношението на силите — едно срещу двадесет. И въпреки това победата била на страната на дружината. В тази схватка победили смелите, инициативни и безстрашни Петкови дружиници. „Съзнателни в призванието си, четниците, водени от воеводата, се хвърлили като разярени лъвове в огъня на сражението, разбили потерята, хванали неколцина пленници, като заградили и самия Осман ага, който се предал.“⁷

В тази битка с личния си пример се отличил и Капитан Петко войвода, който „с кървав ятаган тичал пред своите момчета и разязвал всичко живо“⁸.

Това е първият и единствен случай в историята на българското четническо движение, когато шепа дружиници излизат от обкръжение, разгромяват противника и обезглавяват неговото командване. Пленяването на юсбашията Осман ага и разбирането на неговата потеря били сериозен удар за административните и военни власти от Одринския вилаят. Това принудило турското правителство да вземе още по-серииозни мерки за залавянето на Петко войвода и за унищожаването на неговата дружина. От друга страна, победата на четата при Куртбуджак укрепила духовете на поробената рая и им вдъхнала известна вяра в собствените сили.

След тази победа Петко войвода водил още две успешни битки с турски потери в планините Карълък и Шапкана, Гюмюрджинско. В тези сражения отново се проявил неудържимо вроденият в него военен талант.

С битката при Шапкана приключва първият етап от бунтовническо-революционната дейност на Петко войвода. За този кратък период от време Петковата дружина се утвърдила като бойна единица, закрилница на раята. Народът от Южна Тракия почувствуval, че се е родила нова въоръжена сила, на която може да се разчита при нужда.

Тези успехи обаче ни най-малко не задоволявали неспокойния дух на войводата. Както в планината, така и в Галиполския затвор той многократно е преосмислял своята бунтовническа революционна дейност и заживява с убеждението, че за да се води успешна революционноосвободителна борба, е нужна висока военна подготовка. Ето защо Петко войвода приема с готовност предложението на гръцките революционери да постъпи като юнкер в Атинското военно училище.

Времето, прекарано от войводата зад стените на едно от най-добрите на Балканите военни учебни заведения, не отишло напразно. За една учебна година той имал възможност сравнително добре да изучи почти всички видове стрелкови и артилерийски системи, с които е била въоръжена гръцката армия, и да усвои методите за водене на настъпателни и отбранителни бойни действия срещу многочислен и добре въоръжен противник.

Освен това в системата на изучаваните по онова време военни дисциплини младият юнкер е имал възможност добре да оценят плюсовете и минусите в структурата, въоръжението и бойната подготовка на турските пехотни подразделения, а така също методите им за водене на бойни действия срещу малки войскови и доброволчески единици. Това било улеснено и от обстоятелството, че за момента турските въоръжени сили били общ противник както на гръцкия народ, така и на поробеното българско население.

В Атинското военно училище Петко войвода получил добра за времето си военна подготовка, но той не намерил отговор на най-важния въпрос: как придобитите знания могат да се приложат на практика в поробената му земя. Политическите познания, които придобивал сред Гръцкия революционен комитет, му подсказали, че за да се води успешна борба срещу турската власт, не са необходими само военни знания. Той все повече се убеждавал, че трябва да се потърсят и други по-съвършени начини за въоръжена борба. Към това го насочили „някои от вестниците и книги на Раковски, както и съмните сведения, които достигат от чужбина“⁹.

Опитът на гръцките революционери за последен път го убедил, че пътят за освобождението на поробеното отечество е само един – организираната въоръжена борба. Но как практически да се осъществи това, все още никой не е могъл да му подскаже.

Ето защо у него назрява идеята да сподели мисли и да се поучи от гения на националноосвободителното движение на XIX в. Дж. Гарибалди.

Към легендарния италианец, прости и сърдечен командир са се обръщали за съвети много борци за свобода. Неговата стратегия и тактика за освобождение и обединение на Италия са били пример и за колосите на нашето националноосвободително движение Раковски, Левски, Ботев. Те са се възхищавали от победносните походи на Гарибалди и са отразявали във възрожденския печат устрема на гарибалдийските дружини, следейки с голяма симпатия борбата на италианския народ за освобождение¹⁰.

Не остава чужд към победите на Гарибалди и Петко войвода. В Атина той има възможност да научи интересни неща за живота и дейността на прославения италиански командир. Тук българският войвода се запознава с „група италиански революционери, които усилват с разказите си още повече желанието му да замине за Италия и се срещне с Гарибалди“¹¹.

Срещата между двамата революционери се е състояла през зимата на 1885 г. на остров Капрера.

Всесилният италиански пълководец приема като скъп гост младия български войвода и го обгражда с изключително внимание и сърдечност. Разговорите, които се водят между Гарибалди и тракийския бунтовник, се отнасят предимно до стратегията и тактиката на италианското националнореволюционно движение. Много неща вълнуват Петко войвода. „Той разпитва подробно Гарибалди за тактиката на военните действия, за организацията на народните маси, за дейността на командния състав.“¹²

На свой ред италианският пълководец се интересува подробно от положението в България, за дейността на българските революционери. Той споделя, че „съдбата на крайдунавските народи го е занимавала много, че е имал намерение да запали огъня на борбата по двата бряга на славянската река“. Към тая борба е очаквал да се присъедини и българският народ, пъшкащ под най-черната и страшна робия на света¹³.

По този повод войводата признава: „Наставленията, които ми даде тоя прочут италиански юнак-родоволюбец, аз пазех строго

и те много ми помогнаха отпосле, па и аз самият почнах съвсем иначе да гледам на себе си и задачата си.”¹⁴

Престояването на Петко войвода при Гарибалди и уроците, които получава за методите и средствата за водене на революционната борба, са най-важният етап от неговото идейно извисяване като борец за свобода. От този момент нататък тракийският войвода скъсва окончателно с тактиката на хайдушкото движение и възприема възгледите за „водене на горските чети“ като въоръжена сила за защита на българското население в Тракия.

За да провери практически онова, което е научил в Атинското военно училище и при италианския революционер, Петко войвода с готовност приема задължението да оглави сформираната в Италия доброволческа дружина за оказване въоръжена помощ на въстаналите срещу турската тирания гръцки патриоти от остров Крит. Той отряд е известен в националноосвободителната борба на гръцкия народ като Гарибалдова дружина.

Оскъдните данни, с които историята разполага, не ни дават достатъчно светлина за изясняване на някои подробности около бойните действия на гарибалдийците на остров Крит, но от това, което е известно, става ясно, че в борбата за освобождение на острова Петко войвода се проявява като командир с военна подготвотка.

В знак на дружелидобие и благодарност гръцките патриоти го удостояват със званието капитан.

Успешните боеве, които дружината води срещу редовната турска войска в района на планината Силик, показват зрелостта и умението на двадесет и две годишния войвода¹⁵.

На остров Крит за времето от март до края на август 1866 г. капитан Петко Кириков и неговата дружина се срещат пет пъти с турски низами и излизат победители. Залог за тези победи е не само голямата храброст на гарибалдийците, но и пълководческите дарования на младия капитан.

В историята на критските сражения с особена сила се откроява битката на гарибалдийската дружина срещу войските на мирадай Ехия Демирли, който имал за задача с един отряд да унищожи обкръжените в района на Уерапетра гръцки въстаници, а с основните си сили да овладее крепостта Ираклион.

Капитан Петко войвода разглеждал замисъла на опитния турски военачалник и използвайки скритите подстъпи, водещи през

планината Силик, излязъл в гръб на заделените за обсада на въстаниците турски сили под командването на бюлюкбashi Азис Руфат¹⁶.

Пленен от гарибалдийците, мирадай Ехия Демирли заповядал да се снеме обкръженето на гръцките патриоти, но след пущането му на свобода от войводата той наредил на своите низами да опожарят всички села по пътя за Ираклион.

Жестокостта на турския военачалник поставила капитан Петко войвода в твърде сложна обстановка. Той решил на всяка цена да накаже самозабравилия се мирадай, но отчел, че сътношението на силите е твърде неравностойно за дружината. Въпреки това българският войвода предприел един от изпитаните свои методи на действие — засадата, като вариант за победа. Преодолявайки скалистите хребети на Силик планина и изнасяйки се по две сходящи се направления, гарибалдийците изпреварили тabora на мирадай Демирли и се подготвили за пресрешането му в една от каменистите теснини на превала, недалеч от Ираклион. Бойните действия започнали в следобедните часове на 20 май 1866 г. Доброволческата дружина, командвана от Петко войвода, показвала „чудеса от храброст както в ръкопашните схватки с фанатизираните анадолци, така и в сложните тактически ходове“¹⁷.

Героизмът и саможертвата на гарибалдийците били достойно оценени от „командването на критските въстаници, което изказало на три пъти благодарност“ на храбрия български капитан¹⁸.

С победите си на остров Крит Петко войвода се утвърдил като командир, който добре владее начините за водене на бойни действия срещу превъзходящ го и модерно въоръжен за времето си противник. Наред с това участието на младия български революционер в освободителната борба на гръцкия народ го характеризира като представител на националноосвободителното движение на балканските народи срещу военнофеодалната Турска империя¹⁹.

Капитан Петко войвода много добре оценявал значението на общата борба срещу турските поробители. Но унизителната капитулация на ръководството на Критското въстание го връща отново към размисли за своята по-нататъшна революционна дейност. Ето защо по време на своите принудителни странствания в Египет, Франция и Италия той се убедил за последен път, че политическа обстановка на Балканите изисква от обреклите се за свободата на Отечеството не капитулантски изчаквания, а конкретни дела.

Завърнал се в Атина в началото на 1869 г., Петко войвода се засел с формирането на нова въстаническа дружина, която „да се бие за освобождението на Тракия“²⁰. По примера на патриарха на нашето националнореволюционно движение Г. С. Раковски той излизаш с възвание към българските патриоти, намиращи се в гръцката столица, и ги приканва да се включват в създаващия се отряд, който ще развива освен бойна и революционна дейност²¹.

Много усилия положил българският войвода за формиране на новата въстаническа дружина. В своята организаторска дейност той срещнал горещата подкрепа не само на някогашните си стари познати – гръцките революционери, но и на известна част от демократично настроените правителствени среди.

Разпространеното сред българската емиграция възвание, а така също широката гласност на решението на Капитан Петко войвода и неговите съмишленици за образуването на въоръжен бунтовнически отряд дали своите плодове. Само за два месеца като доброволци в дружината се записали повече от 80 българи.

Но раздвижването сред българските патриоти в Атина нарушило до известна степен общоприетите закони за конспирация. По този повод войводата споделя: „Та ние сами не искахме да работим по-предпазливо. Из кафенетата свободно разисквахме какво има да вършим, без да знаем, че и между гърците, които ни настърчаваха, имаше богато плащани турски шпиони.“²²

И когато всичко е преосмислено с подробности и дружината е комплектувана с доброволци и въоръжение, изниква най-важният въпрос: как тази войскова единица ще бъде прехвърлена незабелязано на българска земя?

Да се разчита на помощта на гръцкото правителство не само било нецелесъобразно, но и безнадеждно. Двете вербални ноти от Цариград били категорични и създавали опасност от изостряне на отношенията между Гърция и Турция.

При тази обстановка цялата отговорност по прехвърлянето на въстаническата дружина легнала върху плещите на младия български военачалник. За да съхрани сигурността на започнатото от него дело и да изведе невредима четата си на северния бряг на Бяло море, той разработил „специален план“, в основата на който била заложена идеята за представяне на групата като турска войскова част.

За осигуряване изпълнението на „така обмисления план“ войводата купил за себе си униформа и снаряжение на турски паша,

а за другарите си четници – необходимия комплект войнишко облекло, „раници, пушки и патрондаши“²³.

Прехвърлянето на дружината на българска земя се предвиждало да стане по море, а представянето ѝ като турско военно подразделение щяло да се осъществи само в случаите, когато конкретната обстановка наложи това.

На 12 май 1869 г., след като всичко било окончателно готово, с нает от гръцки съмишленик малък кораб четата на Капитан Петко войвода напуснала Агинското пристанище и се отправила на север за нови битки с османските поробители.

Не било лесно на младия български военачалник да осигури безпрепятственото придвижване на дружината в неутралните и прибрежни води на Егейско море, където денонощно патрулирали турски военни кораби и почти всеки маршрут за движение се охранявал от военните гарнизони на близките до тях острови. Въпреки това Петко войвода приложил всички прийоми на военната хитрост, за да изведе командвания от него отряд на определения пункт.

В историята на българското националнореволюционно движение това е първият случай на успешно прехвърляне на въстаническа дружина по море. В днешни условия този факт изглежда като че ли невероятен, но дебаркирането на Петковия отряд в Тракия още един път потвърждава военната дарба на смелия тракийски войвода²⁴.

Завръщането на Капитан Петко войвода в земите на Южна Тракия било изненада за турската власт в Галиполския и Одринския вилает. То поставило „наново в тревога“ османската военно-полицейска машина и местните бейове. Приведени били в пълна бойна готовност полицейските и военизираните отряди в Кешан, Фере, Енос, Дедеагач, Гюмюрджина и др.

Не закъснели и първите сражения с турските потери.

За трите бунтовни години (1869, 1870 и 1871) Капитан Петко войвода и неговата дружина се срещали девет пъти с въоръжени османски отряди. Във всяка от тези битки българският войвода творчески прилагал придобитите по време на странстванията си военни знания и обогатявал своята военна практика. „Турското правителство било сериозно обезпокоено“ от внезапните и дръзки удари на въстаническата дружина²⁵. Ето защо задачата за нейното окончателно ликвидиране била поставена с голяма сериозност и предоставена от одринския валия.

През този период особено се откроила победата на Капитан Петко войвода в планината Курудаг, Кешанско. Битката в този район започнала на 12 август 1871 г. Турците успели да изненадат и да обкръжат дружината с многообразна редовна войска и полицейски потери. В продължение на двадесет и два дни четата водила ожесточени боеве в безводната и суха планина. Обкръженето поставило на изпитание патриотизма на доброволците. Призвършили боеприпасите, не достигало продоволствие. Въпреки това смелият войвода и неговата дружина намерили изход от сложната обстановка. На 3 септември сутринта четата „опипва“ участъка за пробив и успява „да се измъкне с цената само на един убит“ „срещу 30 жандарми и един юсбашия, пръснати на бойното поле“.

Освен изненадващите и внезапни удари срещу низамите и жандармерията през този период Капитан Петко войвода провел също така и няколко единични наказателни акции срещу самозабравили се турски управници, чифликчии и черкезки глутници.

По-интересни от тях са: пленяването и обезвреждането на одринския началник на жандармерията Араб Хасан, а така също капитулацията на кешанския чифликчия изедник Хакъ бей.

Тези и други преднамерени действия поставили в твърде сериозно затруднение най-висшите административни органи в Одрин и Фере и ги принудили в официалните си кореспонденции да признаят военната власт на войводата, титулувайки го „горския самоуправен властелин Петко Кирякоул“²⁶.

В историята на нашето националнореволюционно движение не е отбелаян подобен случай на такава капитулация на органи на държавната власт пред волята на един закрилник на народа. Този прецедент недвусмислено потвърждава силата на оръжието на Петковата дружина и ефективността на нейните методи за действие.

Поредицата от военни успехи на Петковата дружина вдъхновявали както войводата, така и неговите сподвижници. Но военнополитическата обстановка в Южна Тракия подсказвала, че е време да се уточнят и узаконят някои от прилаганите от дружината форми на въоръжена борба и да се съобразят с реалната действителност²⁷.

Отговор на тези въпроси дава разработеният и одобрен на 23 април 1873 г. устав на Първа българска родопска дружина „Зашита“.

В устава удивително впечатление предизвикват името и целта на дружината. Ако понятието „защита“ се възприеме като неразделна част от същността и характера на бойните действия на Петковата дружина, то нямаме основание да не се убедим, че именно в него е скрита магията на военните дарования на ненавършилия още тридесет години български войвода.

„Зашита на българския народ, страдащ под турско иго“ — това е веруюто на Капитан Петко войвода²⁸. В това верую са създадоточени възгледите на младия войвода за водене на въоръжена борба в условията на Южна Тракия. Заложени в устава, тези възгледи добиват силата на своеобразна военна тактика.

Ето защо Капитан Петко войвода считал своята дружина не само за революционна, но и за военна. Това се потвърждава и от инициалите на печата на дружината и по-специално от буквата „В“ (военна). А поставената в края на надписа година (1870) показва, че след завръщането си от чужбина Капитан Петко войвода определено възприел идеите за „организирана въоръжена“ борба²⁹.

Уставът на дружеството „Зашита“ узаконява методите за действие на неговия въоръжен юмрук — дружината. Наред с това той определя, че във въоръжената борба ще участват още две „класи“: „Тайните агенти“ и тия, „които ще помагат материално“³⁰. С тази клауза, колкото и лаконична да е тя, се урежда конспиративната спойка между въоръжения отряд на дружеството и огромната маса от съмишленици, обрекли се да се борят за свободата на своето Отечество.

В чл. 12 на устава се третират санкциите за външните угнетители и предателите. Наказанията, които се предвиждат в съответствие с този член, са две: „тежка глоба“ и „смърт“. По-важно обаче е това, че в този и следващите четири члена се разграничават строго външните лица, на които трябва да се налагат наказания. Интересно е, че наред с предателите и шпионите фигурират и такива категории виновници като: тези, от които „страда народа“, които предават народа на властта и вдигат „потеря срещу дружината“.

Както се вижда, чрез своята категоричност наказателната част на утвърдения вече устав съответства напълно на възприетите прийоми за действие на Петковата дружина и е адресирана непосредствено към потисниците на народа. Това положение от устава има подчертано респектираща стойност. Много често то е

поставяло в тежко състояние отговорни длъжностни лица от турска военно-полицейска система. Преди да вземат дадено решение за наказание, те трябвало сериозно да си помислят.

Приетият устав затегнал редиците на дружината „Зашита“ и я утвърдил като въоръжена въстаническа единица. Не закъснели и успехите. През 1873 г. Капитан Петко войвода водил пет ожесточени сражения с турски потери. В тези битки дружината се била храбро и нанесла тежки загуби на противника.

Решени на всяка цена да се справят с Петко войвода и неговия отряд, турските власти засилили своята бдителност и взели още по-ефикасни мери за преследването им. За тази цел в почти всички каази на Южна Тракия били формирани „специални“ турски потери от местни опълченци, заптии и редовна войска. Тези сили имали готовност да се бият с дружината по всяко време на денонощето и където и да се появи тя. Особено организирани и интензивни били преследванията от турските потери през първата половина на 1874 г.

За да съхрани своя отряд и да го прикрие от възможните удари на противника, българският войвода решил да предприеме един тежък и изпълнен с напрежение поход. За един месец – от 30 май до 30 юни, дружината „Зашита“ се придвижила от Димотишко в Кърджалийско, след това в Гюмюрджинско и оттам отново в Димотишко и Дедеагачко. За този съвсем кратък период от време Капитан Петко войвода и неговите бойци били принудени четири пъти да се бият на живот и смърт с потери и редовна турска войска. Въпреки това дружината запазила сили. Това се потвърждава от успешно проведената от Петко войвода акция за завземане на Дедеагачката железопътна станция и респектиране на нейния съмболовик – немецъ Хумберт.

Този подвиг озверил още повече турските власти. Освен потерите от Фере, Димотика, Енос и Гюмюрджина за преследване и унищожаване на дружината в района на Дедагач били прехвърлени и 2000 турски низами от гр. Одрин. Така подготовките „военен поход“ се ръководел лично от валията на Одрин³¹.

И този път българският войвода успял да въведе в заблуждение въоръжената до зъби лавина. Обкръжаването и опожаряването от турците на гората Шейнар курсуси недалеч от Доганхисар не дали очаквания резултат. През това време дружината „Зашита“ била извън застрашения район.

Въпреки това преследванията на дружината продължили и през следващата 1875 г. През пролетта и лятото на тази година Петко войвода е водил пет по-сериозни сражения, и то предимно с турски потери. В последното сражение край с. Карабунар дружината води бой с 500 черкези и успява да се изкубне с минимални жертви. Загубите на противника били 30 убити и много ранени.

По-важното обаче е друго: към края на 1875 г. Петко войвода се утвърдил окончателно като пълновластен „господар на планината“. С това били принудени да се съгласят както местните административни и военни власти, така и някои отговорни длъжностни лица в Цариград.

Освен своята защитна цел дългогодишната и непрекъсната бунтовническа дейност на Петко войвода в Южна Тракия „подготвяла населението за въстание“³². Това се потвърждава и от мнението на членовете на Одринския революционен комитет, които, обикаляйки Ференско през 1875 г., установяват, че населението на този район е готово за участие във въстанието, тъй като „се ободрява още и от юначеските подвizi на Петко Кириаков“.

Не са случайни също така безуспешните опити на войводата през пролетта на 1876 г. за връзка с ръководителите на Априлското въстание в Пловдивско.

Всичко това показва, че въоръжената борба на дружината „Зашита“ не е била съвсем изолирана. По всичко личи, че революционната организация е знаела за движението на Капитан Петко войвода, както и той е знал за нейното съществуване и готовност за въстание³³.

През 1876 г., непосредствено след разгрома на Априлското въстание, Капитан Петко войвода е водил две сражения с потери и редовна войска. В сраженията на 3 май край с. Кадъкьой той разбива и пленява потеряната на одринския полицейски началник Джаджев. Осем дни по-късно в друга схватка с противника дружината била обкръжена от редовна турска войска. Петко войвода успял да изведе своя отряд от огнения обръч и въпреки преследването се насочил към Марония. В този градец той провежда една от най-смелите си наказателни акции срещу местния експлоататор и тиранин Тома бей. Заловен заедно с шестимата охраняващи го полицаи, маронийският кожодер и неговите телохранители били взети в плен от дружината.

Тази акция станала повод за ново преследване от редовната турска войска. За да се освободи от застрашаващата го опасност,

Петко войвода изпратил писмо до бинбашията, с което го предупредил, че ако продължава да го преследва, ще ликвидира както бея, така и пленените стражари. По този начин командирът на военската част бинбashi Мехмед Юмер бил принуден да изтегли тabora си в гр. Марония и да преговаря с Петко войвода като с равностоен военачалник, водач на „комитетска чета“ в Балкана.

Неуспехът на Априлското въстание не сломил духа на Капитан Петко войвода и неговите бойци. През следващата 1877 г. той увеличил числеността на дружината си и се подготвил за още по-активна и организирана въоръжена борба. Тази подготовка дала и своите плодове.

До края на годината Петко войвода водил десет сражения с противника, осем от които са проведени непосредствено след преминаването на руските войски през р. Дунав.

Радостната вест за началото на Освободителната война била споделена посвое му от Петко войвода и неговата дружина. „Когато научихме, че русите са минали Дунава — разказва войводата, — не можахме да се поберем в себе си от радост.“³⁴

Тази радост била всеобща. Тя не занижила обаче боеготовността на дружината. Напротив, действията на Петко войвода в тила на противника преди и по време на епичните боеве на руските войски при Стара Загора, Шипка и Плевен показват, че дружината „Зашита“ се е превърнала в отличен боеви отряд, който по своя инициатива изпълнява задачи в интерес на братята освободители³⁵.

В началото на 1878 г. Петко войвода увеличил дружината си на повече от 300 души. Заел по-важните пътища за отстъпление, нападал отстъпващите турци. По този начин войводата запазил от „бездечия, грабежи и сеч“ християнското население в тези райони³⁶.

Тази задача била изпълнена в седем сериозни сражения, и то за не повече от един месец.

Едновременно с това Капитан Петко войвода освободил градец Марония и околностите му, които предвиждал да задържи до идването от север на руските войски.

Но Санстефанският договор сложил край на неговите намерения. Марония останала отново в пределите на Европейска Турция.

Не било в характера на Петко войвода да отстъпи доброволно на поробителите извоюваната с кръвта на дружината си „сво-

бодна територия“. Почти цял месец той задържал освобождения градец и околните села.

Турските власти в Гюмюрджина предусетили изолираността на Петко войвода и решили, че е дошло време да се справят на всяка цена с непокорния комита и да унищожат дружината му.

В съответствие с разработения план те предвиждали с военскви подразделения да откъснат дружината на Петко войвода от освободените български села североизточно от Марония, а с основната част от силите да настъпят към градеца, като го обкръжат и овладеят. За тази цел североизточно по направление на планината Чобандаг бил изпратен отряд турски войски, а за Марония се насочили три пехотни дружини низами, башибозук и черкези.

Петко войвода разкрил своевременно замисъла на противника и още на 7 март насочил част от дружината си в североизточно направление, а с основните си сили решил да защитава града. За да прикрие застрашенияте направления, той разделил дружината си на четири групи, с които преградил по-важните пътища, водещи към Марония, а една част от доброволците си оставил в резерв.

Боят се завързал сутринта на 8 март 1878 г. Турците обсадили градеца и започнали да затягат обръча. Най-сilen бил натискът на противника в източно направление. Войводата предусетил това и се изнесъл с резерва си в застрашения участък. Атаките на противника били отбити. След това той се завърнал в града и заповядал на въоръженото население да тръгне с него и бързо се отправил за задържане на турските войски, настъпващи по пътя откъм Гюмюрджина. Почувствала поддръжката на войводата, прикриващата група засилила атаките си и принудила турците да се оттеглят.

Такава стремителна контраатака била проведена и срещу силите на противника, настъпващ откъм Дедеагач. Това принудило турската групировка да отстъпи и да се задържи на по-заден рубеж. Създало се впечатление, че в градеца се намират руски войски. Турското командване трябвало да вземе ново решение за подновяване на атаките. Неговата задача обаче била улеснена от предателството на гръцкото духовенство в Марония, което донесло на турците за състава и разположението на Петковата дружина в града.

При тази обстановка за тракийския войвода оставал само един изход: да се бие до смърт и при първа възможност да изведе дру-

жината си от обкръжението. Това му се удава на 9 март. Щом се стъмнило, дружината със саби в ръце нападнала нощната турска стража и „си пробила път към гората“, напускайки с бой района на обкръжението³⁷.

Маронийската битка „съставлявала венецът“ на Петковата самостоятелна освободителна борба в Южна Тракия, водена по „свой начин и разбиране“, но в „подкрепа на Русия“.

С тази битка завършва вторият, по-висш етап от бунтовническо-революционната дейност на Петко войвода. Той напуска Марония с много по-богат командирски и боен опит. Затова маронийската битка се разглежда като един от върховете на Петковото военно майсторство.

Тези негови качества, както и възможностите на дружината „Зашита“ били своевременно оценени от руските военни власти, разположени в Одрин и Димотика.

Създалата се след Санстефанския договор обстановка и появата на сенклеристите в Родопите налагали независното преподчиняване на Петко войвода и неговата дружина на руското командване в долното поречие на Марица.

Предстояли нови битки, но сега с метежниците на англичанина на турска военна служба — полковник Сенклер.

Сенклеристите представлявали въоръжени остатъци от разбитата по време на Освободителната война турска армия и местен бashiбозук. Това движение имало за цел да мобилизира мюсюлманското население за борба с бъгарите и руските окупационни власти.

Задачата, която получил Петко войвода от генерал Карцов, командир на Трета стрелкова дивизия в Димотика, била дружината във взаимодействие с руските подразделения да организира преследването и унищожаването на сенклеристите в „гористите места“, на север от Дедеагач и западно от Софлу и да осигури защитата на мирното население от своеобразията и безчинствата на вилнеещите шайки³⁸.

Българският войвода приел с готовност възложената му мисия. В края на март той нанесъл два внезапни и унищожителни удари на метежниците в районите на Женчешме и Каракая, Ференско. Разбити и разпръснати били две дружини турска войска и многооброен бashiбозук.

До началото на юли 1878 г. дружината води четири ожесточени сражения със сенклеристите. От тези схватки с противника най-голямо значение имат битките в районите на Токмаклъ и Алмалъ-

даг, Димотишко. В тези сражения дружината се бие срещу 3000—4000 сенклеристи и ги разпръска.

Успехите на българския войвода се следели с внимание от одринското генералгубернаторство. Руското командване оценило заслужено неговите подвиги. То намерило възможност да похвали за „геройството“ своя български приятел³⁹.

Освен това след завършване на лечението си във военната болница в Одрин Петко войвода бил представен на ген. Скобелев, който лично му благодари за проявения героизъм и го удостоил с „парична награда“⁴⁰.

Съвместните действия между българи и руси срещу сенклеристите повишили още повече военното майсторство на войводата. Той заживял с убеждението, че въоръжената борба срещу метежниците зад демаркационната линия изисква много по-тясно взаимодействие с братята освободители, и положил много усилия за неговото разширяване и обогатяване. Показател за това е неговата подготовка за продължаване на борбата срещу сенклеристите след завърщането му от военната болница.

Решенията на Берлинския конгрес от 13 юли 1878 г. обаче диктували съвсем друго. В съответствие с неговите клаузи Санстефанска България била раздробена, а южната ѝ граница минавала през средата на Родопите. Това означавало край на въоръжена борба на дружината на Петко войвода.

* * *

Брожението на сенклеристите в централната част на Родопите и в „неутралната зона“ наложило пред руското командване необходимостта отново да потърси съдействието на своя верен приятел. Целта била да не се допусне присъединяването на този Родопски край към Европейска Турция.

Българският войвода приел с желание поставената му задача и след кратък престой в Пловдив заминал за Чепеларе. Тук той заварил една група „опълченци“ и комити. Още с пристигането си Капитан Петко войвода се заел с организирането на нова доброволческа дружина⁴¹. За около месец отрядът нараснал на 200 души. Взети били всички мерки за осигуряване на дружината с оръжие, боеприпаси и муниции. Не закъснели и победите. Още на 18 август в района на Ешеккулак Петко войвода напомнил за себе си и нанесъл такъв удар на местния бashiбозук и поддържащите го мо-

хамедани, че те дълго време не могли да се окопитят. Успешни били също така и схватките на дружината му източно от Рожен.

През това време турските военни власти в Драма продължили да съсредоточават сили за окупиране на неутралната зона. Към 1 септември в района на Пашмакли (Смолян) бил съсредоточен бashiбозук от около 4000 души⁴². Забелязано било раздвижване на редовни турски войски.

Не стоял със скръстени ръце и Капитан Петко войвода. Доброволци от почти цялата страна увеличили отряда му на 3000 души. Формиран бил щаб на дружината. Ускорило се въоръжаването ѝ. Засилено било разузнаването.

Тази пригответка силно обезпокоила дипломатическите агенти в Пловдив. Последвали взаимни предупреждения. В интерес на зачитане на международните норми на „вежливост“ Пловдивското губернаторство намерило форма да откъсне временно от дружината българския воевода. По силата на тези обстоятелства той бил преведен в Пловдив и оставен в разпореждане на руските военни власти. Това до известна степен станало причина за разформиране на дружината му.

При пребиваването си в Пловдив Петко войвода бил представен на княз Дондуков-Корсаков, с когото „останали само двамата“. След като го изслушал, князът „го освободил“ и „го наградил с медал за заслуги“⁴³. Очевидно е, че при тази среща българският войвода е получил указания за своята по-нататъшна въоръжена борба в Родопите.

При създаването на новия отряд българският войвода се опрял изключително на познатите си в Родопите дружинници. Те били известени и се събрали на определеното място. Но прибръзаността във формирането на дружината създала условия за включване в нейния състав и на неопитни бойци. В началото на ноември 1878 г. отрядът в с. Борово наброявал около 500 души.

През това време опасността за окупиране на „неутралната зона“ на север от Рожен и селата по поречието на Въча била твърде непосредствена. В Смолян пристигнали 2000 души редовна турска войска.

Освен дружината на Петко войвода нямало друга въоръжена сила, която би могла да се противопостави на замислите на противника. Руските гарнизони зад демаркационната линия се стремели да пазят „неутралитет“ заради пристигането на международната погранична комисия.

„Натрупването на турски войски не отчаяло Петко войвода“⁴⁴. Той си поставил задачата на всяка цена да изпревари противника, като разгроми неговата групировка в района на Брезе, и да овладее поречието на Въча.

За установяване състава и групировката на противника било изпратено разузнаване, което се вмъкнало в селото, но било задържано и ликвидирано. Залавянето на разузнавачите станало причина за разкриване замисъла на българския войвода.

Затова още „при изгрев слънце“, когато дружината се подготвяла за атака на селото, „от близките горици, камънаци и ярove загърмели стотина пушки“. С приближаването на Петковите бойци към селото противникът излязъл „от позициите си на открыто“ и разкъсал „бойната им верига“ на две⁴⁵. Контраатаката на брезките българомохамедани се окказала успешна и застрашила с обкръжение част от дружината на Петко войвода. В този критичен момент се проявил личният пример на войводата.

Битката край Брезе не постигнала своята цел, но тя напомнила още веднъж на противника, че българското население в „неутралната зона“ не само че не е беззащитно, но е готово да отстоява своята независимост.

След сражението при Брезе Петко войвода реорганизирал дружината си и до края на 1878 г. продължил „да брани“ от налетите от бashiбозука Чепеларе, Широка лъка и съседните християнски села⁴⁶. Неговата въоръжена борба в този район приключила в края на декември, след като тук пристига руска войска.

До 1877 г. числеността на Петковата дружина се движела в границите от 60 до 80 души. Този състав осигурявал по-бързото придвижване на дружината, нейното своевременно укриване и снабдяване с храна и боеприпаси.

Дружинниците (четниците) се набирали от християнското население на доброволни начала. В съответствие с действащия устав приемането или изключването на членовете ставало на „редовни заседания“⁴⁷. Били подбиращи надеждни, физически и морално здрави, смели и мъжествени народни синове.

Дружината се командвала от войводата, който заедно с подвойводата (помощник-войводата) и деловодителя бил изборно лице. Войводата се избирал „веднаж завинаги“. В случай на оставка или смърт помощникът му заемал войводството без избиране от събранieto⁴⁸.

За „подвойвода“ се избирал най-авторитетният и подгответ във военно отношение дружинник. Той бил пръв помощник и съветник на Капитан Петко войвода.

Деловодителят играел също определена роля в ръководството на дружината. За такъв се избирал най-образованият и начетен дружинник. Той водел преписката на дружината и отчета на личния състав.

Специфичният и динамичен характер на задачите, които Петко войвода решавал в Тракия по време на Освободителната война, а така също и в Родопите, наложил известни промени в структурата на дружината и в нейното ръководство.

Зачестилите схватки с редовна турска войска довели до значително увеличение на числения състав на бойците. Така например в с. Борово дружината наброявала 600 души доброволци. За по-лесното ѝ управление тя била разделена на три части. За командири на тези въоръжени единици били назначени: Лазар Комитата, Наум Арнаутина и Горския поп Тодор от с. Сотир. Първите двама най-близките сподвижници на Петко войвода.

Направени били и известни изменения в ръководството на дружината. Формиран бил щаб, в състава на който влизали длъжностите: съветник и адютант на войводата. Щабът подпомагал Петко войвода при вземането на важни решения и свеждането им до четите.

Като въоръжена бойна единица дружината имала и свое знаме. За него се споменава на два пъти в статията на д-р Ив. Панайотов, отразяваща дейността на войводата от 1877 до 1879 г. За съжаление не разполагаме с данни за цвета, символите и надписите на това знаме. Можем само да предполагаме, че то не се е отличавало от знамената на действащите по онова време чети в България, в които като израз на свободолюбие се е утвърдил зеленият фон с изобразен на него лъв.

Подвизите на Капитан Петко войвода и неговите сподвижници показват, че знамената на дружината са въплъщавали понятието за народ, държава и независимост. За тези отдали се на Отечеството мъже „ знамето било светиня, обединителен символ на чест и достойнство“⁴⁹.

Като революционер и ръководител на въоръжена дружина Петко войвода е оценявал също така голямото значение на клетвата. Неслучайно полагането на клетва намира място в устава на дружината, в който се казва: „ всички членове се приемат и записват“ в дружината „под клетва“.

Ние не разполагаме с данни за съдържанието на клетвата на дружината „Защита“. Но изхождайки от задачите, които е решавал нейният войвода, можем да предполагаме, че тя е съдържала обещание за изпълнение на поетите задължения, за вярност към съзаклятието, готовност за саможертва и безпрекословно поддържане на своя командир. Тежките мигове, които дружината е изживявала при внезапно нападение или в обкръжение, недвусмислено потвърждават, че бойците доброволци не забравяли положената от тях клетва и до смъртта си не ѝ изменяли.

В дружината на Капитан Петко войвода била установена строга военна дисциплина. Основните права и задължения на дружинниците били строго определени в приетия през 1873 г. устав. Подчинението на всеки член от дружеството „на войводата и помощника му било безпрекословено“. Който от дружинниците не изпълнявал задълженията си и не се подчинявал на „началството си“, първия път се наказвал „24 часа гладен арест“, втория път наказанието се удвоявало, а за трети път се изключвал от дружината⁵⁰.

В отношенията от бойците се изисквало да бъдат честни и предани като истински другари и братя.

За кражба от дружината и от „външни“ лица арестът се удвоявал на 48 часа. При втора кражба виновникът се наказвал да носи тежък товар, а при потретване се отстранявал от дружината. Наказаните лица нямали право да носят оръжие.

Смъртни наказания се налагали за предателство и безчестие. Право да помилва осъдените лица имал само войводата.

Този член от устава ни насочва към начина на тълкуване по онова време на един съвременен проблем – единоначалието. Доброволческият характер на дружината и правото на „вишегласие“ при нейните заседания ни най-малко не давали основание на членовете на дружината да критикуват и да тълкуват посвоему решенията и заповедите на командира.

Признак за строгата военна дисциплина в дружината бил също така външният вид на бойците. Независимо от това, че дружината нямала установена униформа, Петко войвода полагал определени грижи за спретнатостта на своите подчинени. Това се потвърждава от сметката на отряда за 1872 г., в която е отбелязано, че за облекло на дружинниците са изразходвани 513 турски лири. До Освободителната война униформата на дружината била естествено продължение на традициите в облеклото на народните хайдути. След 1878 г. някои от доброволците се зачислявали в дружи-

ната с облеклото, с което пристигали. То било или войнишко, или полуцивилно.

Войводското облекло до 1878 г. било също хайдушко. То се отличавало от това на обикновените дружинници по дългата и богато украсена със сърма кюрдия. Калпакът бил астраганен със светло метално лъвче върху кръгло венче (полумесец) с надпис „Свобода или смърт“.

Сред сподвижниците си с „най-стегнат и изискан“ вид се отличавал Капитан Петко войвода⁵¹. След 1878 г. българският войвода приел за себе си военната униформа на руската армия в двата ѝ варианта: полева и празнична. Отличавал я само астраганният калпак. В полевата руска униформа той предвождал дружината си западно от долното поречие на Марица и в „неутралната зона“ в Родопите.

Българският войвода обичал военната униформа. Тя твърде добре прилягала на „снажната“ му фигура. За това свидетелстват и фотографиите, които са оцелели до наши дни. В униформеното облекло Капитан Петко войвода виждал олицетворението на организираната въоръжена борба.

Материална основа на военната сила на дружината „Зашита“ си оставало оръжието. В зависимост от нейните структурни изменения и от общата военна обстановка са настъпвали чести промени в системите и видовете оръжие, с които е била осигурявана тя.

През първите три години дружината на Петко войвода била въоръжена предимно с хайдушко оръжие, състоящо се от кремъклии пушки, евзалии и пишови, тесаци саби и ножове. Всеки дружинник носел на гърба си чанта за фишечите и куршумите и манерка за вода.

След 1869 г. настъпили известни промени във въоръжението на дружината, тъй като нейното първоначално формиране и комплектуване се осъществило в Атина. Макар и ограничена, на въоръжение в отряда по това време постъпила английската пушка „Шаспо“, с която е била осигурена гръцката армия.

По-нататък дружината се снабдявала с трофейно турско оръжие. За това свидетелства и нейният командир, който в диалога си с европейските делегати през 1878 г. заявява: „Аз, като тръгнах по горите“, „не Русия ми даде това оръжие“, а „аз си го вземах сам, без каквото и да е от никакво разрешение“⁵².

До и по време на Освободителната война Петко войвода е попълвал дружината си предимно с турско огнестрелно и хладно оръжие, за което вече стана дума.

До каква степен българският воевода е бил зает с въоръжаването на своите четници, можем да се убедим, ако отново погледнем неговите „сметки“ от 1872 г. От тези отчети става ясно, че за доокомплектуването на дружината с оръжие само за 7–8 месеца той е похарчил 280 турски лири.

Големи са били грижите на Капитан Петко войвода по осигуряването с оръжие и боеприпаси на последната негова дружина в Родопите през лятото на 1878 г. За решаването на тази задача била създадена широка мрежа от снабдители и доставчици. Наред с това особено безрезервна и навременна е била помощта на руското командуване и на новооснованото всебългарско дружество „Единство“.

Това всестранно снабдяване довело до голямо многообразие на въоръжението в дружината. И все пак Капитан Петко войвода установил известен ред в комплектуването на бойците. Редовните дружинници били въоръжени с пушки от системите „Кримка“, „Бердана“ № 1, „Побиди-Мартини“ и „Винчестер“.

На местните доброволци, които съставлявали значителна част от отряда, били раздадени стари хайдушки оръжия — „кремъклии, капаклии, чифтета“, и само 50 броя „Мартини“⁵³.

Както се вижда, въоръжението на дружината през различните етапи от нейното развитие не е било много останяло, но съпоставено с модерното въоръжение на турската войска, в качествено отношение и по единотипност то е стояло далече назад. Това се е оценявало реално от войводата и се е отчитало при организацията на бойните действия на дружината. Ето защо, оценявайки всестранно бунтовническо-революционната и организаторската дейност на този легендарен български командир, ние сме задължени да направим следните изводи:

Капитан Петко войвода гледал на своята борба като на неразделна част от общото дело за освобождение на поробеното отечество. Тези свои възгледи той не само ги е трасирал, но е положил и всички усилия за реализирането им. Показател за това са идеите му за присъединяване на дружината „Зашита“ към въоръжените отряди на Априлското въстание в Пловдивско, а така също блестящо изпълнените бойни задачи в тила на противника по време на Освободителната война и разгрома на сен-

клеристите в Родопите. По своя замисъл и размах тези задачи съдържат в себе си елементи не само от оперативен, но и от стратегически мащаб.

Не по-маловажна е и другата голяма задача, която практически и твърде оригинално решава войводата. Става дума за осъществяването на програмното положение „защита на българския народ, страдаш под турско иго“. Изпълнението на това уставно самозадължение е плод на военната дарба на българския капитан и е подплатено с цената на шестдесет и три по-големи или по-малки сражения с противника на родна българска земя.

Верен на своите учители Гарибалди и Раковски, Капитан Петко войвода не само че прилага тактиката на „горските чети“ в условията на Южна Тракия, но я развива и обогатява в съответствие с конкретната обстановка.

В своята практическа дейност войводата е бил горещ привърженик на активните бойни действия. За него и за дружината му настъпителният бой бил основен вид бойна дейност. Нападенията се провеждали с бързи, смели и изненадващи удари. Пример на висока активност са успешните сражения срещу турците в района на Женчешме, Гюмюрджинско, и между селата Муселим и Демирлер, Димотишко.

Поради своята малочисленост Петковата дружина нанасяла ударите си обикновено по един от фланговете на противника. Атаките си провеждала в „разпръснат ред“. При успех разбитият противник бил преследван, унищожаван и разпръскван.

При среща с превъзходящи я сили дружината избягвала боя. Когато се налагало да приеме сражението, тя се стремяла да подведе противника в трудно достъпна местност и се биела ожесточено. При обкръжение Петковият отряд се сражавал упорито. Пробивът в бойния ред на противника и извеждането на отряда от грозящата го опасност се осъществявали нощем. Този метод на действие на дружината успешно бил приложен в Маронийската битка и при обкръжението ѝ в планината Курудаг.

Най-любимият метод на действие на Капитан Петко войвода била засадата. От засада той многократно е разгромявал превъзходящ го противник. За тази цел войводата старательно е подбирал местата за нападение. Той отлично познавал зоната за бойни действия и затова изборът му на района за разгрома на противника чрез засада винаги е бил сполучлив.

На този вид бойна дейност се дължат големите успехи на Пет-

ко войвода в сраженията му с отстъпващите по време на Освободителната война турски войски.

Българският войвода добре владеел и методите за водене на отбранителни бойни действия. Той вземал решение за преминаване към отбрана тогава, когато е било невъзможно да се избегнат сблъсъци с противника. При организиране на отбранителните бойни действия войводата лично избирал позицията и посочвал местата на отделните групи или дружини. В населените места отбраната се изграждала кръгово, като се завардвали основните пътища към селището. Пример на кръгова отбрана във военната практика на Капитан Петко войвода е Маронийската битка.

При водене на отбранителните бойни действия дружиниците се стремели да не допускат проникване на противника. За прикритие те използвали дървета, камъни, огради, стради, ровове и др. Пушечният огън се водел от близки разстояния. В повечето случаи той бил групов или единичен.

По своята същност отбраната на Петковата дружина била активна. Контраатаките, макар и с малка група дружинници, били решителни и съчетани с огъня на отбраняващите се, нанасяли значителни загуби на противника.

Съществуването на дружината на Петко войвода не било възможно без надеждно и своевременно разузнаване. Неслучайно на този вид бойно осигуряване е отделено място както в устава, така и във финансовите книжа на отряда.

От тези два документа се вижда, че войводата е имал изградена широка мрежа от „тайни агенти“ – доброволци или платени, които са го информирали постоянно за местонахождението, състава и целите на преследващия го противник.

Наред с това разузнавателни данни се събирили за обектите за нападение и за обстановката в зоната за бойни действия. Получените данни се обсъждали от войводата и неговия помощник, а в по-следващите години – от съветника и адютанта.

Въз основа на наличните данни за противника войводата съставлял план за действие на дружината, който обявявал пред бойците. Той обяснявал на дружинниците целта на предстоящите бойни действия и начина за изпълнение на задачата.

При вземане на важни решения Капитан Петко войвода се съветвал със своите помощници и по-изтъкнати дружинници. Този подход бил израз на духовната връзка и взаимното доверие между командира единоначалник и неговите подчинени. Той вливал

сили в колектива и го сплотявал в трудните и изпълнени с изпитания и героизъм схватки с противника. Това било доказано от устремните и самоотвержени действия на бойците в битките при Куртбужак, Курудаг, Марония, Женчешме и др.

Жivotът на Петковите бойци бил твърде суров и протичал на хайдушки и военни начала. Много често дружинниците живеели с голямо морално и физическо напрежение. Придвижването на отряда се извършвало предимно нощем, а през деня е трябвало да се сражават с притискащите ги потери и редовна войска. „Спираниета и почивките през тежките походи или при боевете били кратки моменти за възстановяване на силите“⁵⁴.

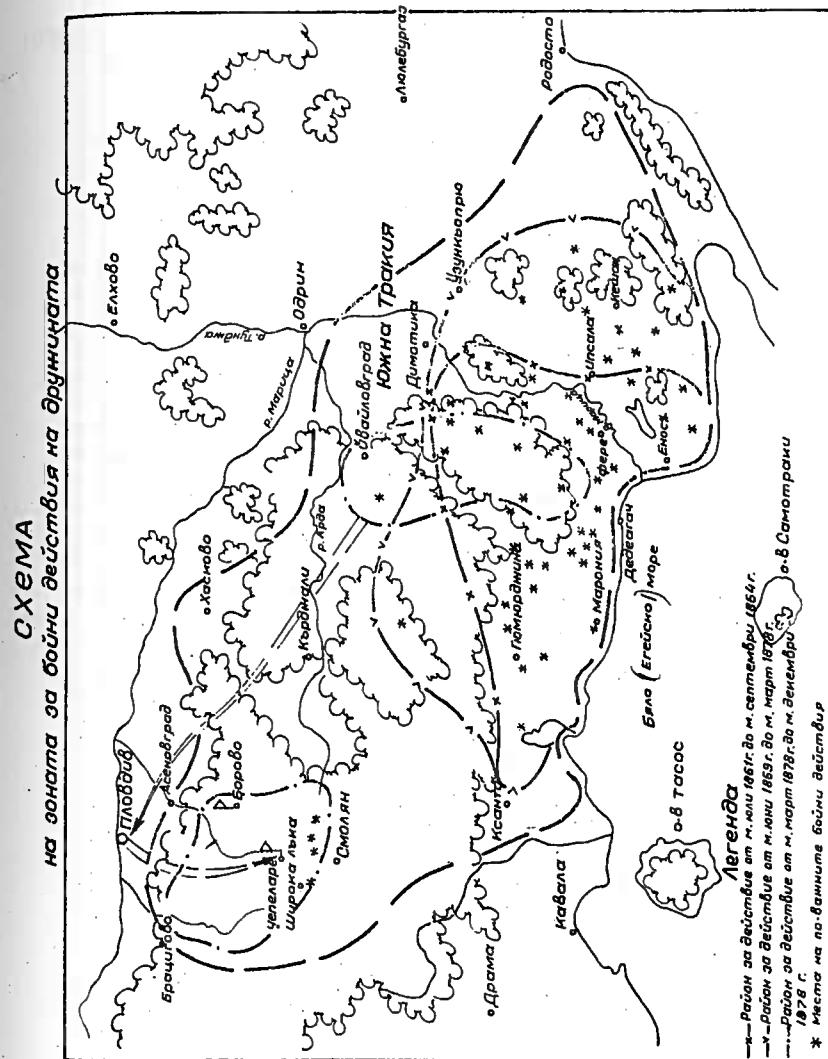
Имало е случаи, когато дружината е живяла и при лагерни условия. За това свидетелстват разходите, които били направени през 1872 г. за набавяне на войскови палатки (чадъри). „Това е нещо съвършено ново за хайдушката практика, белег на една полувоенна организация.“⁵⁵

При почивка или в лагерна обстановка ръководството на дружината назначавало охранителни стражи. Часовите стоели прави, облегнати на пушките си, и се вслушвали в най-малкия шум⁵⁶. При опасност стражите предупреждавали своите другари с изстрел.

Средствата за съществуването на дружината се набирали доброволно или насила от богатите и провинените, а така също като „налог“ за освобождаване на задържани пленници. Всички разходи, свързани с издръжката на отряда, се изплащали в брой на лицата, които го осигурявали с храна, облекло и оръжие. Заделени били фондове за подпомагане на бедняци, затворници, църкви, училища и др.

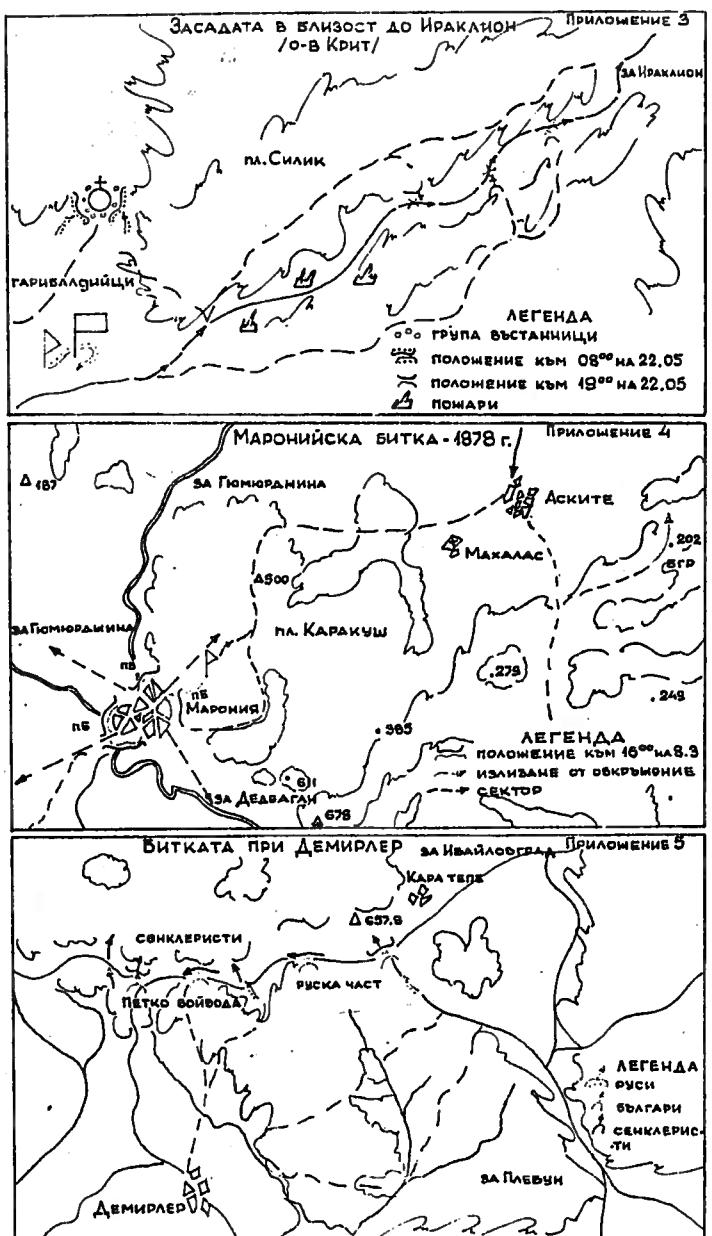
Тази практика укрепила още повече врата на християнското население в Южна Тракия в освободителния характер на въоръжената борба на дружината и нейната саможертва за защита на поробените и угнетените.

Това показва, че отрядът на Капитан Петко войвода е бил носител не само на белезите на една съвременна военна организация, но се е отличавал и с високо революционно съзнание, освободено от вековния страх, насаждан от поробителя, и с ясно изразено национално самочувствие. На тази идеяна основа се дължат и неговите многобройни военни успехи, които в наши дни будят не само уважение, но и въхищение. Ето защо обективната необходимост налага едно по-задълбочено и аргументирано изследване на воените възгледи и подвизи на този безпределно предан на българския народ революционер.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Военна подготовка и провеждане на Априлското въстание. С., ДВИ, 1976, с. 192.
- ² Пак там, с. 190.
- ³ Пак там, с. 194.
- ⁴ Пак там, с. 196.
- ⁵ Петко войвода. С., 1954, с. 29.
- ⁶ Хайтова, Н. Капитан Петко войвода. С., 1981, с. 9.
- ⁷ Петко войвода, с. 150.
- ⁸ Хайтова, Н. Цит. съч., 16—17.
- ⁹ Нешев, Г. Българи гарибалдийци. С., 1965, с. 8.
- ¹⁰ Пак там, с. 9.
- ¹¹ Пак там, с. 34.
- ¹² Пак там, с. 36.
- ¹³ Пак там, с. 37.
- ¹⁴ Петко войвода, с. 36.
- ¹⁵ Нешев, Г. Цит. съч., с. 38.
- ¹⁶ Български борци за свободата на други народи. С., ДВИ, 1965, с. 38.
- ¹⁷ Нешев, Г. Цит. съч., с. 33.
- ¹⁸ Пак там.
- ¹⁹ Петко войвода, с. 37.
- ²⁰ Хайтова, Н. Цит. съч., с. 22.
- ²¹ Петко войвода, с. 37.
- ²² Шишков, Ст. Н. Беломорска Тракия в Освободителната война през 1877—1878 г. Пловдив, 1929, с. 38.
- ²³ Петко войвода, с. 39.
- ²⁴ Хайтова, Н. Цит. съч., 40.
- ²⁵ Петко войвода, с. 41.
- ²⁶ Пак там, с. 178.
- ²⁷ Хайтова, Н. Цит. съч., с. 27.
- ²⁸ Петко войвода, с. 179.
- ²⁹ Нешев, Г. Цит. съч., с. 40.
- ³⁰ Петко войвода, с. 180.
- ³¹ Шишков, Ст. Н. Цит. съч., 49—50.
- ³² Петко войвода, с. 51.
- ³³ Пак там, с. 54.
- ³⁴ Пак там, с. 56.
- ³⁵ Пак там, с. 57.
- ³⁶ Пак там, с. 58.
- ³⁷ Пак там, с. 61.
- ³⁸ Пак там, с. 64.
- ³⁹ Пак там, с. 65.
- ⁴⁰ Пак там.
- ⁴¹ Пак там, с. 69.
- ⁴² Пак там.

- ⁴³ Пак там, с. 73.
⁴⁴ Пак там, с. 74.
⁴⁵ Пак там, с. 76.
⁴⁶ Широка лъка и пр. Никола М. Капитанов — Брезката битка, с. 95; Сб. Петко войвода, 38—39.
⁴⁷ Петко войвода, с. 180.
⁴⁸ Пак там.
⁴⁹ Тр енда ф и л о в, Ст., Б. К о ю м д ж и е в. Четничеството като национално-революционно движение в България. С., 1965, с. 62.
⁵⁰ Петко войвода, с. 180.
⁵¹ Пак там, с. 104.
⁵² Пак там, с. 171.
⁵³ Пак там, с. 73.
⁵⁴ Пак там.
⁵⁵ Пак там, с. 9.
⁵⁶ Пак там.

ДЕЙНОСТТА НА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА В ЗАЩИТА НА ХАСКОВСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ПРЕЗ 1878—1879 г.

КРАСИМИРА УЗУНОВА — Хасково

Освободителната за България руско-турска война от 1877—1878 г. завършва с подписването на мирния договор по време на Берлинския конгрес, който заседава от 13 юни до 13 юли 1878 г. С този акт окончателно се утвърждава възстановяването на българската държава. По време на работата на конгреса великите сили, ръководени от взаимните си противоречия, страхове и егоизъм, се отказват от решенията на Цариградската конференция, според които българската държавност се възстановява на базата на границите на Екзархията, и безпощадно разпокъсват на части българската етническа общност.

Върху една от тези части, която обхваща земите от Ихтиманските възвищения до Черно море и от Балкана до северните поли на Странджа, Сакар и Родопите, се оформя автономна област, наречена Източна Румелия — име, което никога преди не е съществувало в тези земи. Областта е поставена под управлението на губернатор, назначаван от турския султан. Останалата част от Тракия, която се простира от Черно море до р. Места, е върната на Османската империя.

Още преди да приключи работата на конгреса, при известията за неговите решения избухва вълна от недоволство и протести сред целия български народ. Особено чувствително реагира населението, което живее в новосформираната автономна област Източна Румелия. Обстановката в тези земи се изостря още повече и заради дейността на англичанина Сенклер, който като турски па-

ша подстрекава и вдига на бунт мюсюлманското население в района.

Хасково и прилежащата му територия заемат южните части на Източна Румелия в непосредствена близост до границите с Турция, което създава реална опасност от нахлуване на бashiбозуци в този район. Още в началото на 1878 г. хасковският окръжен началник в нарочни донесения до генерал-губернатора в Пловдив съобщава за голям брой въоръжени турци, които непрекъснато беспокоят мирното население в Хасковския район. За да защити подложените на нападения селища, той иска разрешение да предприеме срещу турските разбойници сериозни действия, или както ги нарича в писмото си, „крути мерки“¹.

В резултат на опитите да се засили борбата срещу въоръжените банди в края на март 1878 г. хасковският окръжен началник изпраща 50 въоръжени българи в помощ на командира на 7-а рота от 122-ри пехотен Тамбовски полк и иска разрешение за събиране на българска милиция, която да действа срещу въоръжените турци, появили се в южните части на окръга². По-късно, през април 1878 г., той успява да получи войска, за да организира защита на селата Герен (дн. с. Долно Ботево, Хасковско) и Караджалар (дн. с. Караджалово, Хасковско) от криещи се в горите турци, които тормозят населението в района³. Тези мерки, предприети срещу турските разбойници, подобряват донякъде положението в селата Пъндакли (дн. с. Тенево, Ямболско), Орозлар, Кариманли и други селища⁴.

Съсредоточената в района войска осигурява по-добрата защита на населението от многобройни бashiбозушки шайки. За да се омиротвори районът и да се съbere оръжието от населението, на 6 април 1878 г. за окръжни началници са назначени руски офицери. С такова назначение в Хасково пристига като окръжен началник поручик Заткалик.

За да се установят причините за вълненията на турското население в окръга, в края на месец април окръжният управител заедно с турския майор Мустафа бей извършва обиколка в района. На 6 май окръжният управител съобщава за резултатите от тази обиколка, която е някакъв опит по официален държавен път да се гарантира защитата на мирното население без оглед на неговата национална принадлежност⁵. Това не довежда до положителни резултати, защото още на следващия ден постъпва оплакване от ново изстъпление на турски разбойници, които нападат и убиват два-

ма българи, които секли дърва в гората край селото си⁶. Случаите на жестоки убийства и издевателства над българите в пограничните райони се увеличават през лятото на 1878 г. Местното християнско население все по-често се оплаква от своеволията и жестокостите на турците, които ги заплашват с открита разправа. Турските нападения над мирни жители, при които се отвличат добитък и хора, стават ежедневие, зачестват и убийствата.

Пловдивският в. „Марица“, който се разпространява в областта, публикува на своите страници многобройни обезпокоителни съобщения за разбойнически издевателства над българското население в Хасковски окръг. По страниците му през лятото на 1878 г. непрекъснато се печатат такива съобщения:

„На 27 юли от това село Караагач (дн. с. Бодрово) се откарват от бashiбозуците 240 овце и кози заедно с овчаря Вълчо Каrev, който ги пасял на половин час разстояние от селото.“

„Герен (дн. с. Долно Ботево). На 22 юли от това село Вълчо Лозев, като ходил в Себикъй при руската войска, която занимава караул в това село, на връщане се грабнал от бashiбозуците и откадал в балкана, не се знае жив ли е.“

„Лъджа-Татаркъй (дн. с. Татарево). На 9 август на четвърт час от това село Георги Петров се намери заклан. Той отивал на нивата си на разсъмване да вдига снопи. Там зад една купчина имало скрити няколко души турци, които нападнали и го заклали“.

„Сърнач (дн. с. Сърница). На четвърт час от това село се откараха 84 кози.“

„На 26 август родопските бashiбозуци откраднаха на арендаторите Яня Тонев и Тача Георгиев 200 кръстци пшеница.“

„На 4 септември Петър Иванов от с. Герен (с. Долно Ботево) се унизи от бashiбозуците, като си сечал шума.“⁷

Многобройните съобщения за кървави инциденти с мирното население показват, че въпреки усилията на официалните български и турски власти в района не могат да бъдат въведени ред и спокойствие. Жестоките убийства и издевателства над мирното население в пограничните райони не престават.

На 25 юли хасковският окръжен началник представя списък на убитите от турски бежанци и бashiбозуци българи, а на 4 август 8 турци са обвинени за убийства и грабежи над българското население⁸. Заради многобройните случаи на убийства и грабежи през лятото на 1878 г. войските от IX руски корпус образуват постоянно

нен кордон от Димотика до Ортакъой (Ивайловград) по р. Арда, южно от Хасково и Асеновград, за да наблюдават реда във всички местности по предвидената в Берлинския договор граница на Източна Румелия. До късно през есента на същата година частите от този корпус претърсват района и остават в пълна бойна готовност.

Важен момент в хронологията на събитията през лятото на 1878 г. е прокарването на граничната линия от специална комисия. Още при подготовката за точното определяне на границите в района се оказва, че по време на Берлинския конгрес използванието австро-турски топографски карти са с много грешки в наименованията. Това създава опасност при определянето на местата на граничната линия комисията да бъде заблудена и границата да бъде маркирана по на север в българските територии. Обстановката се усложнявала и от липсата на военни части в създадената неутрална зона в района, които да противодействат на постоянните заплахи от нахлуване на фанатизирани тълпи от Смолянско и Девинско, както и да действат срещу размирниците по р. Арда. Налага се необходимостта от някой, който да поеме грижата за защита на населението, за намаляване на опасността от обявяване на района за турски и пограничната комисия да бъде поставена пред свършен факт. С тази тежка и отговорна задача се заема отряда на Петко войвода. Движението на четата в целия район има за цел да пречи за преместването на демаркационната линия на север и по този начин да възпрепятства откъсването на нови български територии. Пред европейските държави дейността на отряда се оправдава с необходимостта от противодействие на Сенклеровата банда.

Страхът сред българите всеки ден нараства от страшните слухове, които непрекъснато идват от Родопите. Уплашено за своята сигурност и живот, населението започва да се въоръжава и обучава на военни умения в създадените гимнастически чети. През есента на 1878 г. в Хасково се сформира и първият в района таен комитет „Единство“. За председател на комитета е избран Нестор Марков, а за секретар – Мирчо Попов. Главната цел, която си поставя комитетът, е да подготви българите в този край за отхвърляне решенията на Берлинския конгрес⁹.

През декември 1878 г. напрежението както по границата на Източна Румелия, така и навътре в областта се засилва. Особено тревожни новини и слухове идват от Смолян и хвърлят в постоянно

нен страх населението на Хасково. Този страх се засилва още по-вече от предстоящото оттегляне на руските войски от областта. За да защити населението, хасковският комитет „Единство“ се обръща за помощ към Петко войвода. Комитетът решава да повика войводата и четата му в Хасково. В отговор на молбата на хасковци войводата изпраща в града трима души от своя отряд – секретаря си свещ. Атанас Келпетков, Иван Димитров и Никола Маргаритов, които се срещат с членовете на хасковския комитет „Единство“. В резултат на проведените разговори комитетът получава обещание за помощ от страна на отряда. За да бъдат уточнени действията на отряда и помощта, която местните хора ще му окажат, хасковският комитет изпраща при Петко войвода своя представител Антон Попов (брат на Мирчо Попов)¹⁰.

Пратеникът на хасковския комитет намира войводата в с. Широка лъка и му предава писмо, подписано от Нестор Марков и Мирчо Попов. То носи дата 25 декември 1878 г. и в него се казва, че в отговор на посещението на тримата представители на четата хасковските членове на комитета „Единство“ искат да се запознат по-отблизо с плановете на войводата, като споделят намерението си да окажат помощ във въоръжените действия, затова писмото продължава с молба: „Комитетът от своя страна Ви моли да разправите подробно на пратений ни човек сички Ваши пунктове, где ще действувате. Г. Антон Попов ще снеме планове на всички места, щото да можем после и ний да наближаваме към тия места, щото във време на действие да можем да съединим силите си.“

По-нататък в писмото комитетът се интересува от какво има нужда четата, предлага да помогне с каквото може и завършва: „С приличните си поздрави сме Ваши приятели“. Подписите на председателя Н. Марков и секретаря М. Попов са скрепени с печата на организацията¹¹.

През януари 1879 г. Антон Попов съобщава на Петко войвода, че комитетите от Хасково и Пловдив му изпращат патрони, облекло и пари и подготвят момчетата, които се обучават според уговорения с него план. В писмото накратко се казва: „Брате, задоволете се с тази помощ засега, която ви изпращат нашите настоятели, и за после пак не ще ви забравят. От моя страна аз се пригответвам, като пригответваме момчетата и като ги обучаваме до това време, докато ни известиш според плана, който се разговорихме.“¹²

Връзките между Петко войвода и хасковския комитет „Едinstvo“ стават все по-тесни. След завръщането на А. Попов от Родопите дейците на комитета изразяват желание за по-близки контакти и с организацията в Станимака (Асеновград): „Ний с благодарение сме готови да ви помагаме, доколкото ни иде от ръце, обаче, за да бъдем по-успешни в делата си, желателно е да влезнеме в по-близки сношения с Вази и със Станимашкия комитет, ако съществува там такъв нещо.“ По това време Петко войвода вече се подготвя да напусне лагера си в Рупчос, а населението в Хасково очаква войводата с нетърпение.

Подготовката на руските войски за оттегляне от Източна Румелия хвърля населението в областта в тревога. Това принуждава комитетите „Едinstvo“ да свикат на 14 януари 1879 г. събрание в Пловдив, на което да обсъдят мерки за организиране и ръководене на народната съпротива срещу Берлинския договор. На събранието присъстват трима представители от Пловдивски окръг, двама от Пазарджишки и по един от Старозагорски, Хасковски, Чирпански, Казанлъшки, Ямболски, Казългачки и Карнобатски окръг. Представител на Хасковски окръг е секретарят на комитета Мирчо Попов. Той заявява готовността на населението от Хасковски район да се бори с всички средства срещу решенията на Берлинския конгрес и за присъединяване на Източна Румелия към княжеството.

По време на работата на събранието М. Попов изпраща на Петко войвода писмо, с което го информира за обсъжданите въпроси и решенията: „Работата не е лесна, въпросите са трудни и не могат да се решат за кратко време.“ В същото писмо той препоръчва момчетата на войводата да се обучават по селата, да се въоръжават и обличат с комитетски средства и да се готвят за делото, но да запазят все още спокойствие¹³. В писмото конкретно се казва: „Бай Петко! Съставете списък на всички ваши момчета. Разпоредете си, щото никой от тях сега да не прави безпорядъци по селата, но да се обучават и да мируват, защото е важно делото. Аз пиша на Златарова (Хр. Златаров) и на целия комитет да земе под внимание обмундированието на Вашите момчета. Идете при Златарова и ако имате нужда от пари, искайте му и той ще земе под внимание, защото аз писах на Комитета.“¹⁴

Уговорените още от срещата през декември действия стават по-конкретни, когато на 21 февруари 1879 г. хасковският комитет взема решения да потърси помощта на Петко войвода след извес-

тията за сгрупването на големи турски сили на юг по границите на окръга и става ясно, че те очакват с нетърпение изтеглянето на руските войски, за да нахлутят в територията на Източна Румелия. Още на следващия ден, 15 февруари, след заседание на комитета е изпратено писмо до Петко войвода, в което се съобщава, че хасковската организация ще поддържа с него по-тесни връзки, съобщават му още веднъж за изпратеното облекло, пари и патрони и за подготовката на хасковските момчета. Писмото е от 15 януари 1879 г., т.е. един ден след първото. То е подписано от Н. Марков за председател, а за секретар се е подписал хасковският учител Стаплю Митов Бояджиев, тъй като по това време Мирчо Попов е в Пловдив. В него се съобщава, че хасковският комитет „Едinstvo“ „с благодарения“ се готови да помогне на четата с каквото могат и изпращат 1200 патрона, 40 чифта навуша, 55 чифта цървули, 118 кожуха за момчетата и 10 полиипериала харчльк за Вас, т.е. става дума за същата пратка, за която се говори в предишното писмо. Уточнява се, че всичко е изпратено по хаджи Димитър Стойчев от Станимака¹⁵.

Установяването на близки връзки с Петко войвода и активната кореспонденция между него и хасковския комитет „Едinstvo“ са съпътствани от засилване на напрежението в града. През февруари 1879 г. Хасково преживява невиждано дотогава масови вълнения, които избухват във връзка с опитите на представителя на европейската комисия Шмид да вземе ключовете на окръжната каса¹⁶.

За тези събития съобщава окръжният съдия от Хасково Атанас Хитров в писмо до Петко войвода и Атанас Келпетков: „Тукашний народ, в града и округа, е много във вълнение тези дни. Страшни заявления направиха против превземането на касата на Шмидта и утрепват се, но пак си не дават касата....“ В същото писмо авторът съобщава, че населението чака като спасител с нетърпение войводата и авторитетът му в района е огромен. В израз на тези чувства той се обръща към тях с думите „народолюбейши български Предводители Г-н Петко и Атанасе“. По-нататък в писмото си Н. Д. Хитров продължава да изразява своите искрени чувства на уважение и преклонение пред защитниците на народа: „Считам се за щастлив, като намерил сгоден случай, за да Ви препратя настоящето, с което Ви поздравлявам от гълъбочайши искрени чувства. Бъдете уверени Вий, защищатели български, че се гордея с Вас, като слушам да звънтят имената Ви на всякой кът, гдето

има двама или трима българи!“ Накрая писмото завършва със сърдечни поздрави: „Наконец, като Ви поздравявам и целувам юнашките Ви чела, оставям завсегда Ваш доброжелателнейший“.

На 21 февруари 1879 г., когато става ясно, че Турция струпва големи сили на юг по границите на окръга, и разузнаването показва, че бashiбозукът чака с нетърпение изтеглянето на руските войски, за да нахлуе в територията на Източна Румелия, комитетът „Единство“ се събира и решава да се изпрати писмо на Петко войвода, с което му се съобщава за бързото развитие на събитията и притесненията на местното население. В писмото се казва: „Г-не Петко! Във вчерашното заседание на тукашний комитет се реши да Ви се пише да дойдите тук, в Хасково. Затова, като получите настоящето ни, без да губите време, пригответе момчетата си за поход и сам с изпратений ни Никола Русев елете тук, за да се разговорим за къде и как ще пътувате.“¹⁷

На 18 март 1879 г. Петко войвода заедно с четата е вече в Хасково, но намеренията на войводата са да продължат към Одринския санджак и към Беломорска Тракия. Поради голямата опасност от турски нападения, надвиснала над района, ЦК на комитетите „Единство“ в Южна България настоява пред войводата да остане в града. Свещеник Георги Тилев, който по това време е председател на ЦК в Южна България, пише на 30 март 1879 г. писмо на Петко войвода, с което настоява той да остане и да брани Хасковско от кърджалиите: „Уважаемий господине! Слухове достигнаха до нас, че Вий сте имали намерение да заминете с четата си зад границата на Южна България. Както вече говорихме с Вас, когато бяхте тука, в Южна България и особено в Хасковски окръг в скоро време Вий ще имате да принесете много по-голяма полза, отколкото да заминете в Одрински санджак. И наистина на Вас народът гледа с доверие и около Вас той ще добие дързост да противостои на кърджалиите, които чакат с нетърпение оттеглюването на руските войски, за да нахълтат в Хасковски окръг. Ний се надеем прочее, че като се водите от тия съображения, Вий ще останете в Хасковски окръг, за да принесете по-голяма полза на делото, която с пълно доверие очакваме от Вас. Споразумявайте се по-често с Хасковски окръжен комитет. С приличното си уважение сме.“¹⁸

Голямата опасност, създадена в района, и страховете, които преживява населението, са причините, поради които Петко войвода се съгласява да остане известно време в Хасково, за да подгот-

ви населението за отбрана. По време на подготовката той изпраща едно циркулярно писмо, с което иска от стареите на селата да му изпратят точни и пълни сведения за наличието на турски села в околностите им, за разстоянието до тях и къде са съсредоточени турските войски в окoliята. В отговор на това войводата получава от всички села необходимите сведения. В изпратените от различните села писма населението изразява своята готовност да помага с каквото може на четата, за да се осигури защитата им.

Кметът на село Сърнач (дн. с. Сърница) съобщава на Петко войвода, че цялото население ще приеме негови четници и ще направи окопи. Като отбелязва, че селото се намира на „лошо място“, кметът пише: „Ето си направихме табетата (табиите), ето и колко са турците далеко има 2 верста и друго, че как, когато намерят време, крадат волове и крави и овце и кози.“ Писмото е подпечатано с печата на селото, в който освен околовръстния текст „Хасковско окружие“ в средата се чете и текст „налбантско съсловие“¹⁹.

Кметът на село Ескикъй (с. Старо село) съобщава на Петко войвода за непокорните турски села и иска войводата да изпрати в селото 20 момчета от дружината си: „Приехме настоящий пратеник Грозе Славов и приносящето от него го приехме и прочетохме и разбрахме съдържанието му благодарно и чрез настоящето си обявяваме за непокорните турски села колко разстояние имат. Село Айдомуш (Зорница) — разстояние два юрста, Ахзакарян — разстояние един час, Калфалар (Минзухар) — един час. То молим, Ваше благородие, като се намираме край границата, да ни изпратите 20 (двайсет) момчета от твоята дружина. И тъй свързваме краткото си, като оставяме добронадеждни, че ще ни изпълниме намерението.“ Подписано е от Старейски съвет и подпечатано с печат „Хасковско окружие“, а в средата — „Село Ескикъй“²⁰.

Селяните от Куванък също пишат писмо на войводата през април 1879 г., в него съобщават: „Село Куванък приемаме това писмо от господин Грозе и ти убадаме, че нашето село е до турци близо. Каравулът се гледат с нашия. И ти убадаме кату са, че нашето село е много накрая и на страшно място. И подписуваме на капитан Петка да ни изпрати от своята си войска.“ Това писмо също е подписано от кмета и старейшините на селото и подпечатано със селския печат²¹.

Писма с подобно съдържание изпращат и старейшините на селата Мусатли, Хасоба, Мандра, Идебик (Ейдебик).

На 17 април се провежда ново събрание на ЦК „Единство“ в Пловдив, на което Хасково се представя от Мирчо Попов. Основният въпрос, който се поставя за обсъждане, бил: Ще приеме ли Източна Румелия Берлинския договор, или ще воюва за съединение с Княжество България?

На 20 април 1879 г. 33 представители от Казанлък, Карлово, Сливен, Стара Загора и Чирпан подписват изложение, с което обявяват, че ще приемат генерал-губернатора, когото султанът ще назначи съгласно чл. 13 от Берлинския договор. Турските гарнизони обаче не се установяват в областта, защото руският император с лично писмо до султан Абдул Хамид го приканва да не праща свои войски в интерес на мира в Източна Румелия. Султанът приема искането на руския император. На 24 април 1879 г. ген. Николай Николаевич Обручев пристига в Пловдив, за да извести, че турски войски няма да дойдат в Южна България, като приканва народа да приеме новия ред мирно и спокойно²². При това положение източнорумелийската земска войска и народните гимнастически дружества започват да се разпускат, разпуска се и отрядът на Петко войвода в Хасковски окръг²³. Мирното разрешаване на кризата в района предотвратява ненужно кръвопролитие и страдание за населението. През тези три месеца на страх и напрежение то почувства силата на закрилата и подкрепата на Петко войвода и неговия отряд, затова му отговаря със своята гореща признателност и благодарност.

В „Благодарителното писмо“ до Петко войвода от градските участъци в Хасково и околните села се казва: „Благодарително. Дава се настоящето на негово Благородие Петко Кириаков, герой известен и познат нам, който със своята храброст в тримесечното си пребиваване в нашата страна умно и деятелно се стара, та заварди местата в страна, отгдето преди башбозузите из Родопите се вмъкваха и правеха убийства и кражби, но благодарение на гореказаний герой, като се повикна и завзе тези места със своята чета, можа да прекъсне всички злини, за това, за знание и истинност на неговите неуморни трудове и патриотическа длъжност удостоверяваме с печатите си и подписите си.“²⁴

По-надолу следват изброени имената на 68 хасковски граждани и печатите на 11 градски участъка, а така също и подписите на стареите и печатите на 29 села²⁵. Между подписалите това писмо можем да видим имената на Димитър п. Стефанов, Марко Балабанов, Щерю Вапцаров, Константин Симидчиев, Антон Попов,

К. Христодулов и други изтъкнати хасковски граждани. Народната обич и признателност намират дълбок израз и в създадените по това време и по-късно народни песни, които попълват и без това големия брой народни песни за Петко войвода. По този повод изследователят Анастас Примовски отбелязва, че за никой български войвода, за никой от многобройните тракийски революционери не е създадено толкова богато народно творчество, както за капитан Петко Кириаков, наричан с много любов и признателност от населението и до днес Капитан Петко войвода.

БЕЛЕЖКИ

¹ Архив на Пловдивската библиотека, № 2037, вх. № 71 и 74 от 9 и 10 март 1878.

² Пак там, вх. № 137 от 26 март, вх. № 146 от 29 март, № 186, 189, 190 от март и № 192 от 3 април 1878.

³ Пак там, № 2037, вх. № 206 от 13 април 1878.

⁴ Пак там, № 2037, вх. № 409 от 7 май 1878.

⁵ Пак там, № 2037, вх. № 431 от 9 юни 1878.

⁶ Пак там.

⁷ Марица, бр. от 15 септември 1878 г.

⁸ Архив на Пловдивската библиотека, № 2037, вх. № 827 от 7 август 1878 г.; вх. № 735 от 29 юли 1878 г.

⁹ История на град Хасково от древността до 1912 г. С., 1995, с. 225.

¹⁰ Сб. Петко войвода (1844—1900). Документи и материали. Тракийски институт. С., 1953, с. 83

¹¹ НБКМ-БИА II-В, 2260.

¹² НБКМ-БИА II-А, 7085.

¹³ НБКМ-БИА II-А, 7079.

¹⁴ Сб. Петко войвода (1844—1900), писмо № 87.

¹⁵ Юнак, бр. 13, 1898; НБКМ-БИА II-А, 7085.

¹⁶ Марица, бр. от 27.II.1879.

¹⁷ Сб. Петко войвода (1844—1900), с. 230, писмо 78.

¹⁸ Пак там, писмо 84.

¹⁹ Пак там, писмо 88.

²⁰ Пак там, писмо 89.

²¹ Пак там, писмо 90.

²² Марица, бр. 77 от 27 април 1879.

²³ Юнак, бр. 13 от 1898.

²⁴ Пак там.

²⁵ Сб. Петко войвода (1844—1900), док. 95.

ПЕТКО ВОЙВОДА – БРАНИТЕЛ НА РОДОПСКО-ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ (1861–1876)

АНДРЕЙ ПЕЧИЛКОВ – Смолян

„Бранител на родопските българе“ — така родопският книжовник Христо Попконстантинов назовава Петко Киряков — Петко войвода¹. По-голяма част от 18-те хайдушки и четнически години този втори Левски прекарва в Родопско и Беломорието.

Повод за началото на хайдушко-поборническата дейност на Петко Киряков е един драматичен инцидент. През 1860 г. чифликчиата Ахмед ага от с. Бахшибей, Ференско, известен още като Мехмед Кеседжи, по коварен начин, чрез бабаити-главорези убива Матъо — по-големия Петков брат, и братовчед му Вълчо².

17-годишният юноша трудно понася скръбта по убития си брат. Той мъчително преживява и гаврата на турците над неговия баща, хвърлян неколкократно в турските зандани.

„Не! — казал на себе си Петко. — За мен вече няма спокоен, няма мирен живот, освен в горите и с оръжие в ръка да браня българските си братя — българското население!“

Когато се запролетило, на 7 май 1861 година, повежда неколцина юнаци и формира хайдушка чета, която поема балкана³. 7 май 1861 година е първият ден на хайдушко-бунтовническата дейност на Петко Киряков. По едно съвпадение Петко Киряков и неговите юнаци започват четническите си действия след смъртта на прочутия Ангел войвода, в чиято хайдушка чета участват и родопчани, а Петко Киряков от малък е слушал разкази

за подвигите на този български герой, хайдутувал близо 32 години*.

За целите на излизането на Петко Киряков като хайдутин, още навремето Филип Симидов** посочва: „Той е излязъл в горите в 1861 година с оръжие не да върши обири, кражби и убийства и да увеличава тежкото положение, но — наопаки, да брани българско то особено, и общото християнско население от злите турски злодейци.“⁴

Най-напред хайдушката дружина ликвидира физическите убийци на брата и братовчеда на Петко Киряков⁵. После младият войвода отмъщава на бахшибейския Мехмед Кесаджиета⁶.

Първият по-сериирен сблъсък на четата му с османските по-тери се разиграва на 16 юли в околностите на Бахшибей, а на 5 август — при с. Каракая***, Ференско. На 26 август при с. Карабунар****, Димотишко, се разразява нова схватка⁷.

Още при първите стълкновения врагът се стъпква. Той усеща, че срещу него има една добре организирана хайдушка чета, действаща по маниера на Ангел войвода.

И през 1862 г. Петковата чета не дава мира на враговете. Хайдушките действия се нижат едно след друго: на 4 юни в с. Дуралъкъй*****, Ференско, на 16 юни в с. Исьорен, Еноско. Особено тежка е схватката на 9 август и 5 септември в планината Чобандаг, когато Петко разбива многочислени османски потери⁸.

Турските власти в този край вече се виждат в чудо. Принудени са да обявят награда за главата на Петко Киряков — 10 000 гроша⁹. Славата му на народен закрилник вече се носи из цяла Тракия и Родопско. Всенародна е общата към него и на българи, и

* Ангел войвода (Ангел Стоянов Кариотов) (8.IX.1812, с. Козлук (Козлек), дн. Драгойново или с. Новаково, Пловдивска област — вероятно 1864 г.).

Войвода на многобройна хайдушка чета (известни са имената на около 40 души). Сборището ѝ е на връх Драгойна, Източните Родопи. Действа главно в Хасковския край, в Родопите, към Източна и Западна Тракия до към Рила и Македония.

** Филип Стоянов Симидов (25.V.1851 или 1852 г., Търново — 26.VIII.1925 г., Русе) — участник в националноосвободителните борби, учител, книжовник, театрал. След Освобождението заема административни постове. Бил е училищен инспектор (1885—1900). Открива фабрика за мастило и червен въсък в гр. Оряхово (1890). Избиран е за народен представител.

*** Каракая — дн. с. Мавропетра в Гърция.

**** Карабунар — дн. с. Ангелохори (?) в Гърция.

***** Дуралъкъй, Дураликъй — дн. с. Дорикон в Гърция.

на гърци. За българите Петко Киряков е войвода закрилник, за гърците – любим капитан, за турските золумаджии – страшилище, но за добрите и бедни техни сънародници – любимец. Петко войвода е типичен пример на продължител на стародавните традиции на демократизма на революционното движение в Българско. Не бива да забравяме, че той и неговите следовници започват своята хайдушко-революционна дейност в една разбунена епоха, когато българското националноосвободително движение е в своя решителен етап: през 1860 година в Цариград Българската екзархия извоюва своето изконно право и е отхвърлено върховенството на Цариградската патриаршия. И не само това: точно през 1861 г. в Белград Георги С. Раковски формира Първата българска легия. Всичко това дава и кураж на българските поборници.

Въодушевен от настъпителните действия на българското възрожденско общество, Петко Киряков не се спира и през 1863 г. Младенческият напор не дава мира на Петко и неговите юнаци и още през първите зимни дни на същата година той продължава да снове с четата си. На зимния 6 януари той и четниците му са изненадани край село Исьорен от 130 души бashiбозушка потеря, обграждат ги и в завързалия се жесток бой двама от Петковите сподвижници падат убити, а трима от другарите му – Петко Радев Калайджидеренски (Кичук Петко), Комньо Стоянов от Доганхисар и Стоян Атанасов от Исьорен, са ранени. Тежко е ударен и войводата. И то в краката, не може да се движи. Двамата здрави четници разкъсват обръча и избягват, но ранените с войводата падат в ръцете на османлиите. Врагът ликува, че Петко – страшилището на турците, е в техния обръчов плен. Отвеждат ги в Гелибол на показ, а оттам, след излекуването на Петко, заедно с другите му другари – в затвора. Но и тук Петковите люде не са мирни. Правят опит за бягство от затвора, но неуспешен. На 1 септември 1863 г., оковани във вериги, Петко войвода и четниците му са препратени в прочутия със своите непосилни условия солунски затвор Канъкуле¹⁰. Тук те прекарват 14 мъчителни дни, след което, подучени от благороден християнин – тержуманин (преводач) на солунския валия, при разпита казали, че са работници от Драма и не знаят защо са арестувани. Отново оковани във вериги, валията ги препраща в Драма. След двудневно нещастно пътуване, отсядайки със стражата в едно драмско село, те с помощта на местния учител успяват да се отスクубнат от конвоиращите ги запти¹¹.

Дни наред скитат из Драмско и Серско. Ала и властите се усещат какви „риби“ са изпуснали. Потеря тръгва по петите им. И

край едно турско село вечерта късно са изненадани от ордите. Районът е разтърсен от силна пукотевица. Тъмнината спасява Петко Киряков и той се отスクубва от обръча, ала другарите му са тежко ранени и заловени¹².

Изгубил своите сподвижници, съвсем сам, Петко Киряков още същата нощ се отправя към Ксанти, като смята да се добере до Гюмюрджина*, за да намери оръжие, да се срещне с верни другари и отново да поеме пътя на хайдушкия балкан. В късна добра той стига до едно беклеме (стражарски пост). Двамата запти забелязват Петко и му поискват да покаже документите си за самоличност. Ловкият хайдутин поваля с удар едното заптие и побягва в тъмнината. Пътува цяла нощ, а на разсъмване наближава Ксанти. Но тук е сполетян от нова беда. Срещу него се изпречват двама суварии (конни стражари). Спират дрипавия пътник, ала той се престорил на луд и изумените стражари го отминават съжалително. Пътят му към Гюмюрджина е вече отворен. Тук той извършва голяма организаторска дейност – събира оръжие, разкрива широка мрежа от ятаци, помагачи, разузнавачи, формира дружина. В нея се включват не само българи, но и няколко гърци. Така в стегната хайдушка подготовка преминават есента на 1863 и зимата на 1864 г.¹³

Лятото на 1864 г. е отново борбено за Петковите юнаци. Пет жестоки сражения се водят – и петте сполучливи за българските дружиници. Особено лют е битката при Буругьол (Вистонското езеро), Ксантийско, разиграла се на 10 юни 1864 г. Девет дни по-късно – на 19 юни, в планината Саръкая, Маронийско, се развихря ново сражение. Тук Петковите храбреци не само отблъскват турските потери, но и ги преследват¹⁴. На 16 август в местността Куртбуджак, Ипсалско, се разиграва най-тежката битка за годината. Потерята е многочислена, предвождана е не от друг, а от прочутия юзбашия Осман ага от Одрин – онъя кръвожадник, който смазва четата на Чантакли Коста и разби четата на Ангел войвода, отсече главата му и я заби на кол за показ.

Борбата на Петковата дружина с врага е жестока, неравна. Воюват с двайсет пъти по-многоброен противник. И въпреки това потерята е разбита. Има и много пленени. Самият Осман ага също е взет в плен. И унизително молел за милост. Четниците го мъчат оттук-оттам и накрая му обръсват единия мустак и едната вежда – символ на опозореност и компрометираност. После го освобождават заедно с другите пленени османлии. Освобождават

* Гюмюрджина – дн. гр. Комотини.

го, макар че войводата добре знае кой е Осман ага и какви зулуми е правил. Но заедно с това този агарянин загубва славата си. Нещо повече: заради това, че Осман „изложил и опозорил властта, го осъдили и хвърлили в затвора“¹⁵.

През 1870 г. компрометираният Осман ага поискал милост от господарите си — да го пуснат от затворническия хапус с условие, че ще излезе наглава с Петко хайдутина.

Развилелият се Осман ага наново безчинствал из тракийските селища. Главата на Петко войвода е обявена срещу скъп откуп.

Научил Петко Киряков, че злодеят ага с потерята си е отседнал в село Чаушкъй*, Еноско. Петко изпраща хабер до него, че е „ранен“ и иска да се „предаде“. Ала Осман ага не се решава нито да го нападне, нито да се срещне с „ранения“ тракийски войвода. Тогава неговите началници отново разжалват агата и повторно е хвърлен в затвора заради това, че отново е опетnil властта¹⁶.

С не по-малка значимост са и разгорелите се боеве на 30 август в планината Карлък и на 28 септември в планината Шапкъна — и двете в Гюмюрджинско¹⁷.

Победата над Осман ага в сраженията с турските потери през 1864 година още повече прославя Петко и неговите момци хайдути. И заедно с това той става всеобщ любимец и герой не само на българите, но и на гърци и бедните турци. „В това отношение Петко е комай единственият български хайдутин, надживял религиозните и народностни различия, затова стърчи, току-речи, сам в тая кървава епоха — един своеобразен рицар на своето време.“¹⁸

През есента на 1864 г. войводата разпуска четата си и заминава за Атина. С това може да считаме, че приключва първият етап от развитието му като революционно-политически деец. В Атина постъпва и се учи в гръцко военно училище, в което се говори за участие в антитурското Критско въстание. Тук, от любов към него, гръцкият народ го произвежда със званието „капитан“ — почетна титла, която гърците дават като уважително име на войводите.

През лятото на 1865 г. Петко Киряков — Петко войвода, се отправя за Македония с мисия да проучи възможностите за едновременно въстание в остров Крит и Македония¹⁹. След нелеки перипетии той е в Египет, после във Франция, а оттам през 1866 г. е в Италия. През този период се среща с италианския национален герой Джузепе Гарибалди, от когото Петко Киряков черпи богат

революционен военностратегически опит*. „Наставленията, които ми даде той прочут италиански юнак-родолюбец, аз пазех строго и те много ми помогнаха отпосле, па и аз самият почнах съвсем иначе да гледам на себе си и задачата си“ — споделя Петко Киряков по повод срещата си с Гарибалди²⁰.

Под ръководството на Фридрих — близък приятел на Гарибалди и на Петко, се съставя отряд от 220 души доброволци. Това е известната Гарибалdeva дружина, в която участват още 67 български и гръцки доброволци, които вземат участие във въстанието на остров Крит²¹.

След потушаване на Критското въстание той отново е в Гърция — в Атина. На 10 март 1869 г. Петко Киряков отправя възвание към българите в Атина да се включат в дружината, която предстои да организира и да замине за поробена Тракия и да се бори за освобождението на българския етнос, да се помогне „на потиснатите християни в Турско“²².

Дипломатически съображения налагат Петко войвода и хората му в състав от 82 души да напуснат Атина и с гемия чрез хитрост, със съвършено себевладение и изумителна досетливост, облечен с униформа на турски паша, а четниците му — във военно облекло на нефери, „ревизират“ турската крепост Сир при остров Митилини. Оттам на 3 юни 1869 г. групата се добира до брега на

* Джузепе Гарибалди (Garibaldi) (4.VII.1807—2.VI.1882) — народен герой на Италия. През 1831 г. Джузепе Мацини в Марсилия изгражда тайна организация на италианските политически емигранти „Млада Италия“, в която се включва и Джузепе Гарибалди, който израства като организатор и вожд на италианския народ за национално освобождение от австрийска зависимост и за национално обединение на страната по революционно-демократичен път. Участва в революцията на италианския народ от 1848—1849 г. и защитава Римската република, провъзгласена на 9 февруари 1849 г., а след падането ѝ извършва героичен преход през Апенините.

През 1859 г. Гарибалди команда корпуса на алпийските стрелци доброволци, които воюват срещу австрийските войски. През април 1860 г. е начало на 1000 доброволци и възглавява освободителното движение в Южна Италия. С особена сила са въоръжените акции през 1862, 1866 и 1867 г. По време на Френско-пруската война (1870—1871) се сражава на страната на Франция и срещу турските агресори.

Ръководителите на българската национална революция Г. С. Раковски, В. Левски, Л. Каравелов, Хр. Ботев и други следят с интерес дейността на Гарибалди. Българската революционна емиграция установява преки връзки с Гарибалди.

* Чаушкъй — дн. с. Зони, в Гърция.

Енос, близо до устието на Марица, отгдето се озовават в родопските гори²³. За българите, безправните гърци и бедните турци новата поява на Петковите дружинници тук е техният нов Великден. Хайдушкият байрак на Петко войвода е отново разнят. А за главата на върлия бунтовник турските власти дават 5000 грона²⁴. С това приключва вторият етап от революционно-бунтовническата дейност на Петко войвода, а това е периодът на организираната революционна борба, а не само на единичните хайдушки отмъщения.

След 20 дни — на 23 юни 1869 г., дружината на Петко Киряков воюва с османската потеря и води сражение при с. Сарджа, Кешанска каза. Борбата е жестока — продължила два часа, четниците са само шест души срещу 40 добре въоръжени заптии. Десет дни след това Петковите герои отново воюват при с. Арнауткьой, Кешанско. При жестоката битка край това село Петко загубва един от верните си съратници, а самият той е ранен.

През същото лято на 1869 г. се редят още три схватки с турския аскер. И всяка една от тежка по-тежка: на 26 юли в планината Чандър, Еноско; на 2 август в местността Индере, на 29 август в Карандере — и двете местности са в Дедеагачката къаза²⁵.

Турското правителство е сериозно разтревожено от новата поява на Петковата дружина в Южнотракийския край, населен предимно с българи. Неговото име вече се носи като легенда от Текирдашко (Родоско) до Кавалско като защитник и покровител на бедното население.

1870 година е отново борбена за родопско-тракийския „цар“ и за неговите храбреци. На 28 април се разразява схватка при с. Симитлий, Гюмюрджинско. На 25 юни и на 20 октомври Петковата дружина се среща отново с врага турска потеря при чифликя Симиткьой, Кешанско. При този бой Петко е сам срещу 80 черкези. И въпреки силния вражи напор, въпреки опита на богатия чифликия Хакъ бей с измама да ликвидира народния бранител Петко стойчески се измъква от скроената му коварна хватка и от обръча на неприятеля. Оттогава е поверието (както сам Петко войвода разказва), че него го „куршум не хваща“. За това поверье — съобщава Петко войвода — „аз има много да благодаря“²⁶.

И не само заради накипялата от мъст душа, но и да бъде защитено бедното население от безчинствата на бея, на два пъти през пролетта на 1871 г. Петко напада черкезките села в района на Куонтепе. Напада и село Акходжа (Бял ходжа), Кешанско,

подпалва ги и ликвидира мнозина от черкезите, които били ортаци с Хакъ бей, подготвили неговото убийство. Сам Хакъ бей повече не се вестява в чифликя си. За него не остава нищо друго, освен да иска прошка от Петко войвода, да моли за милост. В писмо до „Господина Капитан Петко Кирикоолу в планините“ — както го нарича, Хакъ бей, пише:

„Приключението, което стана миналата година през месец Тешрин Евел (месец октомври — б.а., А.П.) в нашата колиба с черкезите, които Ви нападнаха с цел да ви лишат от драгоценния Ви живот, Бог е бил с Вас и Ви отвърна, като Ви помогна за Вашата сила вяра в Бога, та наказахте тези, които нямаха вяра в Бога.“

Господин Петко,

Да не мислите, че това казвам от мене си за лицемерие. Не, не, това казват хората публично без разлика на вяра и народност. Аз се само присъединявам към течението в публиката и за това чест имам да Ви моля да простите вината на моя син Али бей, както и на мене, понеже, както син ми, така и аз, бяхме измамени от властите да станем виновни на такова грозно зрелище на човеческия род и станаха на прах и пепел. Като имам предвид, че Вие вече отмъстихте с Божията воля на виновните, аз прекланям глава пред Вашата желязна воля и прося милост от Вас да ме простите и каквато материална нужда (в смисъл: загуба — б.а., А.П.) имате, ще Ви я изпратя и заплатя.

Като вярвам на Вашата геройска дума и великодушие, надяя се просбата ми да не остане без отзив. Това писмо го давам да предаде на Вас П. В. и каквото заповяддате чрез него, ще го изпълним, понеже е верен човек.

Оставам Ваш покорен: Хакъ бей.

гр. Кишан

3 Нисам 1288 (1872) год.²⁷

Тази случка с Хакъ бей прославя още повече Петко сред населението и всява ужас сред турските власти в Южна Тракия. Особено се прочул, след като през 1872 година залавя жив началника на жандармерията в Одрин Арап Хасан. Той се заклел на валията, че в продължение на една година ще залови жив или мъртъв Петко. Организирана е специална потеря от 70 суварии.

Арап Хасан е оторизиран с неограничени права, стига да изпълни клетвата. Със страшна сила бабаитски връхлита в селата, които се смятат за Петкови центрове. Безчинствата му са безумни!

„Много бе леко да се справя с този бабаитин — разказва Петко войвода, — ала аз исках да го уловя жив, за да видят, че Петко се не лови тъй лесно.“²⁸ При срещите си с потерите Петко умело и хитро маневрира: когато бинбашията е в Гюмюрджинско, войводата задейства своята чета далече — напред в Еноско, пък после отново се връща на първото си място.

Един ден реченият Арап Хасан е поканен на гости в едно село от Еноска кааза у местния чифликчия. По това време всички знаят, че Петко е в Гюмюрджина. Но не! Войводата взема двама от най-юначните момчета, обличат се като парциаливи дюлгери и сграбчват Хасан със съпровождащите го трима суварии. Петко обезоръжава пленниците, „изпраща конете на потерата в селото с известие, че Арап Хасан е гостенин у Петка в планината и че след някой ден ще се върне“²⁹.

Като мълния се понесла вестта за пленяването на Арап Хасан. Петко войвода разпитал Арапа, понаучил това-онова от него (разбира се, немалко неща!), обръснал му левия мустак и дясната вежда (символ на унизително падение) и тъй го изпраща до еноския каймакамин Тахир бей, а оттам — при валията в Одрин с искаше да освободи от Одринския затвор всички Петкови роднини и приятели, осъдени като негови ятаци. Петко изпраща писмо и до ференския каймакамин Мустафа ефенди Сусам. Последният от своя страна го препраща „до валията в Одрин с молба да уважи Петковото искане“³⁰. Тъй и става: на 30 юли 1872 година валията телеграфически уведомява каймакамина, че „Петковите роднини и приятели са освободени всички от Одринския затвор“. От своя страна ференският каймакамин изпраща следното писмо до Петко войвода, в което четем:

„До Горския самоуправен владетел
Киркоолу Петко

Киркоолу Петко,

Писмото, което бяхте пратили до мене, аз бях го изпроверил до моето висше началство с молба от моя страна да Ви се уважи. И тая Ваша молба се уважи съгласно Вашето искане.

На основание телеграфическата заповед от днешна дата Ви известявам, че Вашите роднини и приятели са освободени всички от Одринския затвор, затова Ви моля да освободите и Вие Хасан бинбashi заедно със заптиите всички, които се намират под Ваша ръка. При това прашам моя верен приятел Хасан бей, който ще донесе моето добро пожелание към Вас*.

Приемете моите добри пожелания и поздрав към Вас.

Ференски каймакамин Мустафа ефенди Сусам
гр. Фере
30 юли 1872 г.“³¹

Такъв случай на капитулация и падение от страна на висшата административна турска власт пред Петко войвода и въобще в борбата срещу османското робство не е отбелязан в действията и на най-прославените български войводи и революционни дейци. Справедливо един от българските изследвачи на делото на Петко Киряков отбелязва, че това е „още едно потвърждение за упадъка на османската феодална власт“³².

От този период с особена ценност е един документ, съдържащ сметни отношения (намиращ се във фонда на Филип Симицов, съхраняван в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ — София), от който е видно например, че за времето от 20 май до 31 декември 1872 година събраните от дружината средства са взети от богати, заможни хора, и то не чрез обири, а на доброволна основа, и същите са разходвани предимно за храна и оръжие, подпомагани са бедни хора, отделяни са средства за църкви и училища³³. Всички тези постъпки — отбелязва Стою Шишков — му спечелили много приятели не само между бедните българи и турци, но и „измежду силните и богати турски бейове, които в лицето на Петка почнали да ценят едно истинско кавалерство, не-притворно юначество и защитник на сиромашта без разлика на вяра и народност“³⁴.

През 1873 г. Петко войвода преименува дружината на „Първа българска родопска дружина „Задуша“. Подгответя и устав на дружината, утвърден от него на 23 април 1873 година. Уставът носи печат: „Трак. Р. Бълг. В. дружина 1870“** и в средата на печата е

* Вероятно става дума за подаръци, изпратени до Капитан Петко от ференския каймакамин в размер на 6000 турски лири.

** Тракийска родопска българска военна дружина 1870.

изобразен лъв³⁵, което показва, че дружината притежавала печат и по-рано — през 1870 г.³⁶

През същата 1873 година Петко има пет сериозни схватки с турските потери, сформирани специално за неговото залавяне. Първите тридневни боеве се разразяват на 16, 17 и 18 януари при планината Чандърдаг, Еноско. Тук битката се води от 15 души срещу 50 потераджии. На 22 януари в същата планина се развира ново, още по-страшно сражение — с 15 момчета срещу 120. На 23 април жесток бой се води при Куртбуджак, Кешанско, с 30 момци срещу 60 заптии³⁷. Интересен е случаят от 28 май: Петко излиза сам, предрешен, от градец Марония, но е издаден от един грък и нападнат от трима заптии. Войводата убива единия и избягва, ала и той е ранен в лявото бедро³⁸.

Димотишкият мютесариф паша бил твърде жесток и фанатик турчин. През цялата зима на 1872—1873 г. държи десетина българи в затвора, мъчи ги, бие ги, подлага ги на глад и унижения, без да ги съди. Напразно Петко му праща поздрави и му поръчва да ги освободи. Много турски големци молят упорития паша да освободи хората, защото знаят, че и те ще си изплатят заради ината и жестокостта на димотишкия мютесариф. Въпреки това той не скланя. Нещо повече: двама от затворените българи умират от жестокостите и непосилните условия. Този случай силно наскърбява Петко войвода. Нищо не е в състояние да укроти неговата мъст. Войводата узнава, че в един юнски ден мютесарифът щял да пътува до Одрин. Петко, въпреки че е с още незаздравяла рана, устройва засада по пътя, като искал да улови жив пашата. Но се получила фатална грешка: на пашата се наложило да пътува един-два дена по-късно, а в този ден изпраща за Одрин жена си, майка си и двете деца със слугините си, конвоирани от 20 заптии. Като пресреща файтоните, Петко сметнал, че с тази свита пътува и мютесарифът. Войводата най-напред се обръща към заптиите да се предадат, но те откриват огън. Тогава дружината налетяла над пашовата свита, като падат убити двама заптии и две жени, една от слугините, файтонджията и конете. Няколко от заптиите са ранени. Децата по чудо са оцелели. Петнадесет от заптиите са пленени. Когато Петко узнава, че мютесарифът не е между тях, при това са убити невинни жени, той искрено съжалявал и освободил пленените.

По повод на този инцидент по-късно Петко войвода с болка споделя на Стою Шишков:

„Ако има нещо, което през целия ми живот като камък да тежи на сърцето ми, и ако един ден аз ще трябва да отговарям и на Бога, то е това мое погубване на невинни и беззащитни жени, които, впрочем, ако знаях, че са те и няма мютесарифът, нямаше да нападам. Това е едничкият мой гръх според моето разбиране, който съм извършил, без да заслужава в живота си, и гръх и срам, който никога няма да забравя“³⁹.

След този случай нов табор от 800 души редовна войска и потери са изпратени по всички направления на Южна Тракия за преследване на Петко войвода и неговата дружина⁴⁰. Сражение между Петковите борци и турските потери се развива на 3 август при р. Мангаз, Димотишко⁴¹. В планината Келбекдаг, Гюмюрджинско, на 24 август цели седем дена Петко е обсаден от многобройната потеря на черкезина Андуп ефенди и само с хитро маневриране успява да се избави жив и здрав⁴².

Всички тези битки и особено схватката на Петко войвода със свитата на димотишкия мютесариф са повод за нови, още по-жестоки изстъпления на турските властващи над войводата и неговите момчета през 1874 г. Петко Киряков е принуден още по-ловко и маневрено да действа, защото потерите са хем по-многочислени, хем в Южна Тракия отпочнали преследвания от различни посоки. Така на 30 май в планината Алмальдаг, Димотишко, той води цял ден сражение с 60 негови четници-сподвижници. В този бой Петко пожертва двама от своите другари, а и той самият е отново ранен в левия крак. Нападателите дават също убити — един юзбашия, четирима войници и 20 ранени⁴³. След това жестоко стълкновение до заздравяването на раната му Петко Киряков се оттегля навъгре в Родопите, в турската кааза Кърдвали. Войводата смятал, че поне тук за малко ще бъде оставен на мира. Но не! На 24 юни в местността Куинтепе той е изненадващо нападнат от едно отделение заптии и башибозук⁴⁴.

На 30 юни при местността Суук, Гюмюрджинско, има нова среща с редовна войска, но хитро се измъква, като се озовава в Димотика, за да заличи дирята. Но при реката Казълдели попада на друго войсково поделение, при което сражение загива един другар, а войводата е отново ранен в рамото⁴⁵.

Оттам Петковата дружина преминава в Дедеагачко и извършва прочутото нападение над Дедеагачката жп станция. Повод за тази Петкова атака са многобройните оплаквания от работниците

по железопътната линия Фере—Дедеагач*, повечето от които са българи. Началникът на станцията — германецът Хумберт, се отнасял — по думите на Стою Шишков — „най-безчовечно с тях“ — ругал и ги псуval, принуждавал ги да работят в празнични и неделни дни, а при заплащането на труда им „неправедно отбивал по нещо от седмичната заплата на всеки работник“⁴⁶. Немецът си позволявал да отправя нелепи нападки и срещу Петко войвода.

„Този човек, освен че постоянно зле се обръщаше с работниците българи по железницата — споделя войводата на Стою Шишков, — но и всяко се подиграваше с българщината, наричал ме кокошкар и много друго. Мене ме страшно изяде на тоя горд немец и исках да му дам да разбере какви са българите и кои са кокошкарите“ — завършва разказа си Петко Киряков⁴⁷. В един юнски ден на 1874 година по обяд Петко обкръжава с дружината си Дедеагачката жп станция, влиза в канцеларията на Хумберт, конфискува му 450 турски лири глоба и го „принудил да заплати всички неплатени надници и удържани суми от работниците и да даде обещание, че никога вече не ще се отнася така жестоко към тях.“⁴⁸ В противен случай — се заканил Петко войвода — ще заплати с живота си. Турското правителство е принудено да изплати на обрания и ранен Хумберт обезщетение от 2000 турски лири⁴⁹.

Дедеагачкото приключение още повече озверило турските власти. Одринският валия веднага пристига с две хилядна войска в Дедеагач и сам ръководи тази най-голяма акция за залавянето на Петко войвода. Каймакамите и каръгаларите от Ференската, Еноската, Димотишката и Гюмюрджинската кааза кръстосват седмици наред с потери. Християнските села са подложени на нови, още по-тежки изстъпления и терор. Петко обаче е неуловим.

Един от каймакамите — Тахир бей, се отправя с 300 войници за Доганхисар — родното селище на Петко Киряков, с цел да го унищожи и да избие тамошното българско население. Петко войвода узнаява за готовното безразсъдно безчинство от ордите на Тахир бей и войводата прибягва до хитрост, като се оттегля с дружината си в гората Шайнар курусу. Там четниците взимат един вол от местен говедар, заколват го, одират кожата му и по говедаря я изпращат с писмо до Ибидага в близкото село. Агата бил „помоловен“ от Петко да му изпрати хляб и сол. Говедарят изпълнява запътката на Петко войвода. И, естествено, агата докладва на по-

* Дедеагач — дн. гр. Александруполис, в Гърция.

горното началство и по заповед на валията е мобилизирано цялото население да гони войводата. Едновременно от всички страни настъпват и войската, потерите и насила доведените селяни. Но докато турците се организират, още през нощта Петко войвода измъква дружината си от гората. И когато турците навлизат да гонят Петко, а и запалват горския масив, войводата отдалече гледал пожарищата. Така, отклонявайки вниманието на турците, Петко войвода спасява родното си село Доганхисар от ордите на Тахир бей⁵⁰.

Пет са големите сражения на Петковата дружина през 1875 г. Първата битка е на 20 март в планината Св. Георги, Гюмюрджинско; на 9 май в планината Чилталтепе, Еноско; на 30 юни край Бургасдере, Димотишко; на 20 август в Имаретската кюрия, Гюмюрджинско, и на 30 август при Карабунар, Димотишко. Най-тежко е последното сражение, в което Петко воюва с 30 свои четници срещу 500 черкези. В тази схватка падат убити един юзбашия и 30 черкези, има и много ранени, но и Петковата дружина дала свидни жертви: трима убити, петима ранени, пък и войводата е ранен в ръката⁵¹.

Борбеността на Петко Киряков и неговите сподвижници през 1875 г. съвпада с подготовката и провеждането на Старозагорското въстание. Има сведения, които показват връзките на родопско-тракийския войвода с дейците на българското националноосвободително движение още от времето на Апостола на свободата Васил Левски. Одринският революционен комитет (с център гара Караагач, Гюмюрджинско) поддържа връзка с Петко Киряков. На него разчитат за въстанически действия в Одринско. Българските революционни дейци Георги Икономов, Иван Николов, одринският книжар Георги Г. Димитров на няколко пъти посещават Ференско и констатират, че тамошното население е подгответо за бъдещото въстание, защото „се ободрява още и от юначеските подвиги на Петко войвода Киряков“⁵². След обявяване на въстанието Георги Г. Димитров заминава от Стара Загора за Фере с указания от Стефан Стамболов за вдигане на въстание, разбира се, с прякото участие на Петко Киряков, но е спрян, защото му е съобщено за разгрома на въстанието⁵³.

След всички тези събития и победи на Петко Киряков — Петко войвода, властта вече е безсилна да залови Петко и да унищожи неговата дружина. Обаянието и любовта, които печели войводата и сред българите, и сред бедните турци, дават още по-голям кураж на Петко Киряков. И обратно: той пак е тихен верен другар

и закрилник. Легенди се носят, песни се пеят за Капитан Петко. От устата на людете на Одринския вилает не сиза името на непокорния поборник. Турското правителство обещава отново 5000 лири награда на онзи, който залови или убие безстрашния юнак гяурин, „когото – както пише Стою Шишков – вече и самите власти наричали господар на планините“⁵⁴. Но се намира един подлец – лихваринът грък Тома Янушев от Марония. Казвали му още Калън Тома. На 30-годишна възраст му е дадена титлата бей. Той подготвя залавянето на Петко войвода. С коварство: сприятелива се с него, ходи му на гости, войводата също. При едно гостуване в неговия дом прави опит при гощавката да го отрови. Храна с отрова дава и на дружината. Но Петко е предупреден за тези мерзост на Калън Тома. Не успял с подлостта си, Калън Тома бей поискал 500 души войници, които чак от Цариград се изсипали в Марония с една-единствена цел – да се залови Петко.

На 3 май 1876 г. потеряната на одринския кър-агалар напада дружината на Петко при с. Кадъкъй*, Текирдашко. Схватката трае няколко часа. Потерянта от 70 добре въоръжени заптии и башибозуци е разгромена – трима убити, двама ранени, а всички останали пленени от Петковите юнаци. Стою Шишков съобщава, че „Петко им съbral само оръжието и си ги изпратил невредими в нищо в домовете си, за да разнасят славата и кавалерството на храбрия и великодушен българин“⁵⁵. Въпреки това се разчува, че Петковата дружина е обградена. В подкрепа на потеряната са изпратени нови подкрепления – този път от Марония. Калън Тома потрява доволно ръце! Но напразно! На 11 май 1876 г. Петко „ненадейно на ден на пладне“, след като се измъква от обкръжението, влиза в градчето Марония, поставя охрана на улиците и чаршията, улавя шестимата заптии, охранявачи бейския дом, и с шестима свои другари влиза в къщата на „аратлика“ си Калън Тома „и с песни и гайди извел Калън Тома и го отвел в своето царство – планините“⁵⁶.

Като узнават, че Петко с дружината си е в Марония, турците се връщат обратно в градчето да преследват войводата. Той от своя страна предупреждава с писмо потериийния командир, че ако продължи да върви по дирите му, „ще убие както бея, така и пленените стражари“⁵⁷. Турският командир е принуден да се оттегли заедно с войската си и да не преследва повече Петко войвода и

* Кадъкъй (Кадикъй, дн. с. Мани (?)) в Гърция.

джужината му. Маронийският бинбашия и неговият писар изпращат на 18 май 1876 г. нарочно писмо до „Главатаря на комитската чета Петко ефенди в Балкан“⁵⁸. В него четем:

„Съгласно писмото Ви от 13 того аз отдалечих моята войска далече от Вашия лагер, само да можем да дойдем до едно приятелско споразумение и за тая цел Ви изпращам един милизмин и двама първенци граждани от Марония, като Ви молим да освободите Тома бей и шестте заптии.

Ако това не направите сега, то ще Ви моля да ми дадете отговор и ми определите точно Вашето искане, като съм уверен, че ще Ви се удовлетвори искането, стига да опазите робите живи.

Бинбashi: Мехмед Юмер
Табур-кетиби: Али Риза“⁵⁸

След така водените преговори Петко пуска на свобода четирима от стражарите срещу освободени от затвора българи, а Калън Тома бей и двама от пленените стражари задържа, тъй като властта отказала да удовлетвори искането на войводата да бъдат освободени четирима от неговите четници. Нещо повече: те са изпратени на вечно заточение на остров Кипър. Впоследствие и беят, и стражарите са ликвидирани. Петко войвода съbral населението на Марония, раздава им ограбеното от бея, унищожава архивите – данъчните и лихварски книжа, а неговият дом,строен с ангария от местното население, е превърнат в училище. Героичният подвиг и голямата хуманност на Петко Киряков, свързани със случая „Калън Тома бей“, са възпети от народа – българи, гърци и бедни турци⁵⁹.

През 1876 година избухва Априлското въстание, което разтърсва Европа и света. В тези размирни дни Петко войвода се оттегля във вътрешността на Южните Родопи и умишлено отбягва стълкновенията, за да не се „предизвика разяреността на турското правителство“ и в тукашните земи. Разбира се, той следи събитията и безчинствата на турските орди. Дори – по неговите думи – „се опитал да влезе в сношение с водителите на въстанието, ала не му се отдало това“⁶⁰. За целта той изпраща двама от най-верните другари да се свържат с пловдивските революционни дейци. Явно е, че неговата революционна дейност не е изолирано явление от дейността на БРЦК и комитетите в страната. Той лич-

но се познава с Кирил Ботев — брата на Христо Ботев, а вероятно и със самия Христо Ботев. Иначе как да си обясним факта, че още на 10 юни 1876 г. от Гюргево Кирил Ботев изплаща до Петко Кириаков портрета на него и неговия брат Христо Ботев с автограф, където четем трогателни думи:

„В знак на искреното ни приятелство и за вечна памят, що съм имал с г-на Петка, оставям позата си заедно с братята си. Напомнювайте си за мен.

Кирил Ботев“⁶¹.

След разгрома на Априлското въстание от 1876 г. Петко войвода не прекъсва революционната си дейност и воюва в защита на интересите на поробеното население в Тракия и Родопите. Той продължава борбата с чувство на дълг към народ и Отечество!

БЕЛЕЖКИ

¹ Попконстантинов, Х. Петко войвода, бранител на родопските българе до 1879 г. Чърти от живота и подвигите му. Пловдив, 1885. 40 с.

² Димитров, Г. Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение. Часть II. Пловдив, 1896, с. 228; Симицов, Ф. Капитан Петко Кириаков или големият Петко войвода. — Поборник-опълченец, 1898, № 3—6 и 1900, № 1—2.

³ Попконстантинов, Хр. Петко войвода..., с. 18.

⁴ Спомени и документи на Петко войвода, записани от Ф. Симицов. — В: Петко войвода (1844—1900). Под редакцията на Никола Спиров, Анастас Примовски, Петко Карадаялков и Никола Христов. С. (Тракийски научен институт), 1954, с. 149.

⁵ Хайтов, Н. Капитан Петко войвода. С., 1984, с. 11.

⁶ Стефанов, И. За дейността на Петко войвода в Източните Родопи и Беломорието. — В: Известия на музеите от Южна България. Том V. Пловдив, 1979, с. 207.

⁷ Шишков, С. Н. Беломорска Тракия в Освободителната война 1877—1878 г. Пловдив, 1929, 32—33.

⁸ Пак там, с. 34.

⁹ Стефанов, И. За дейността на Петко войвода в Източните Родопи и Беломорието..., с. 207.

¹⁰ Шишков, С. Цит. съч., с. 29.

¹¹ Димитров, Г. Цит. съч., с. 230.

¹² Шишков, С. Н. Цит. съч., с. 34.

Интересна е съдбата на Петковите сподвижници: двама от другарите му — Комюю Стоянов и Стоил Атанасов, са отведени в Цариград, където

лежали в затвора до 1877 г., а третият — Петко Радев Калайджидеренски, е заточен в остров Кипър, където го сварва Руско-турската освободителна война (1877—1878). Освободен е след подписването на Санстефанския договор.

¹³ Шишков, С. Н. Цит. съч., с. 35.

¹⁴ Хайтов, Н. Цит. съч., с. 23.

¹⁵ Шишманов, Д. Г. Хайдушко-бунтовническата и революционна дейност на Петко войвода срещу турското робство (1861—1877). — В: Петко войвода (1844—1900)..., с. 34.

¹⁶ Димитров, Г. Княжество Цит. съч. Часть II, 230—233; Симицов, Ф. Капитан Петко Кириаков или големият Петко войвода. — Поборник-опълченец, 1899, № 1—2.

¹⁷ Попконстантинов, Хр. Петко войвода, бранител на родопските българе, с. 21.

¹⁸ Хайтов, Н. Цит. съч., с. 29.

¹⁹ Попконстантинов, Хр. Петко войвода, бранител на родопските българе, с. 22.

²⁰ Шишков, Ст. Н. Цит. съч., с. 36.

²¹ Стефанов, Ив. Цит. съч., с. 209.

²² Попконстантинов, Хр. Петко войвода, бранител на родопските българе, с. 23.

²³ Пак там, с. 24.

²⁴ Хайтов, Н. Цит. съч., с. 40.

²⁵ Шишков, С. Н. Цит. съч., с. 40.

²⁶ Пак там, 42—44.

²⁷ Документи из миналото на Родопите. — Родопски напредък, януари 1903, № 1, 27—28.

²⁸ Шишков, Ст. Н. Петко Кириаков — родопски войвода (1844—1900). Животописни материали. — Родопски напредък, септември и октомври 1905, № 5, с. 232.

²⁹ Пак там, с. 234.

³⁰ Шишманов, Д. Г. Цит. съч., с. 45.

³¹ Документи из миналото на Родопите..., с. 27.

³² Стефанов, И. Цит. съч., с. 209.

³³ Спомени и документи на Петко войвода, записани от Ф. Симицов. — В: Петко войвода..., с. 179.

³⁴ Шишков, С. Н. Петко Кириаков — родопски войвода, с. 234.

³⁵ Димитров, Г. Г. Цит. съч., с. 238.

³⁶ Стефанов, И. Цит. съч., с. 209.

³⁷ Шишков, С. Н. Беломорска Тракия в Освободителната война, с. 48.

³⁸ Шишманов, Д. Г. Цит. съч., с. 47.

³⁹ Шишков, С. Н. Петко Кириаков — родопски войвода (1844—1900), 234—235.

⁴⁰ Пак там, с. 236.

⁴¹ Шишков, С. Н. Беломорска Тракия в Освободителната война, с. 48.

- ⁴² Шишков, С. Н. Петко Кирияков — родопски войвода, с. 235.
- ⁴³ Пак там, с. 236.
- ⁴⁴ Шишманов, Д. Г., с. 48.
- ⁴⁵ Пак там.
- ⁴⁶ Шишков, С. Н. Петко Кирияков — родопски войвода, 236—237.
- ⁴⁷ Шишков, С. Н. Беломорска Тракия в Освободителната война, с. 49.
- ⁴⁸ Шишманов, Д. Г. Цит. съч., с. 49.
- ⁴⁹ Пак там.
- ⁵⁰ Пак там, 49—50.
- ⁵¹ Шишков, С. Н. Петко Кирияков — родопски войвода, с. 237.
- ⁵² Димитров, Г. Г. Цит. съч., 370—371.
- ⁵³ Пак там, 373—374.
- ⁵⁴ Шишков, С. Н. Петко Кирияков — родопски войвода, с. 238.
- ⁵⁵ Шишков, С. Н. Петко Кирияков — родопски войвода. — Родопски напредък, ноември и декември 1905, № 6, с. 291.
- ⁵⁶ Пак там, септември и октомври 1905, № 5, с. 239.
- ⁵⁷ Шишманов, Д. Г. Цит. съч., с. 53.
- ⁵⁸ Документи из миналото на Родопите. — Родопски напредък, януари 1903, № 1, с. 28.
- ⁵⁹ Шишманов, Д. Г. Цит. съч., 53—54.
- ⁶⁰ Шишков, С. Н. Петко Кирияков — родопски войвода. — Родопски напредък, ноември и декември 1905, № 6, 291—292.
- ⁶¹ Спомени и документи на Петко войвода, записани от Ф. Симидов. — В: Петко войвода (1844—1900), с. 181.

КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА СРЕЩУ ПОЛКОВНИК СЕНКЛЕР

ДИМО ЧАНКОВ — Ивайловград

Както е известно, на 3 март 1878 г. в станалото историческо селище Сан Стефано е подписан Санстефанският прелиминарен (предварителен) мирен договор. Докато Кърджали и земите на север от р. Арда са включени в Санстефанска България, то по-голямата част от Източните Родопи остава в Османската империя. Настъпва раздвижване сред дезертьорите и особено сред бashiбозуците. За бashiбозуците местното мирно турско население казва: „Така винаги било е и ще бъде. Бashiбозуците мир не знаят“¹. В Източните Родопи и особено в долното течение на р. Арда се развиват застрашителни събития — най-вече в Ивайловградска окolia.

В последните дни на януари 1878 г. в Ортакой (Ивайловград) е установена руска военна част². Околията преминава на временна военноадминистративна субординация, осъществявана от руското военно комендантство в Ивайловград³.

В Ивайловградска окolia по време на Сенклеровия метеж вземат участие подразделения от 19-и пехотен Костромски полк (командир полковник Игнатий Клейнхауз, след смъртта му временно го замества майор Баринов — б. Д. Ч.), 20-и пехотен Галицки полк (командир полковник Разгилдяев) и 9-и улански Бургски полк от 9-а кавалерийска дивизия на генерал-майор Александър Г. Лошкарев⁴. От самостоятелните бойни подразделения действат части от 9-и пехотен полк⁵ на 3-а пехотна дивизия (началник генерал-лейтенант Павел П. Карцов), както и 2-ри Кубански полк и Владикавказко-Осетински казашки полк с командир полковник Левис⁶.

Кое предопределя присъствието на значителни руски бойни поделения в района на Ивайловград? Трябва направо да се каже, че в долното течение на р. Арда се създават много благоприятни условия, които улесняват появата и разрастването на Сенклеровия метеж, макар тук да е настанен 30-и Донски казашки полк с командир полковник Михаил Греков⁷. В една руска докладна записка се съобщава: „След склучването на примирето поради крайните затруднения в продоволствието кавалерийските части почти изоставиха долината на р. Арда, оттеглиха се на окрайните на означената планинска полоса, само наблюдавайки я както откъм Одрин, така и откъм Пловдив и Хасково.“⁸

В резултат на това Ивайловградско, Крумовградско и Момчилградско стават само предмет на наблюдение от страна на руските военни части. Следователно е предоставена пълна свобода на бashiбозушките шайки от тези три района. Малко по-късно към тях се присъединяват и въоръжени групи, предвождани от бивши Сюлейманови офицери. В Ивайловградския край се водят кръвопролитни сражения и след подписването на временното примирие, и след Санстефанския прелиминарен мирен договор. Този район заедно с Димотишко става изходна база за началото и най-силната изява на Сенклеровия метеж⁹.

Ясно е, че след подписването на временното примирие и установяването на демаркационната линия присъствието на руски отряд в Ивайловградско е предизвикано от необходимостта да се осигурят допълнителни мерки срещу бандите на дезертьорите, бashiбозузите и хайдамаците, които заплашват българските и гръцките села в тази част на Източните Родопи, респективно Ивайловградска окolia, и мирното население извън нея – Крумовградско и Момчилградско. Особено като се има предвид, че малко по-късно тук започва Сенклеровият метеж, чийто организатор е бивш консул в Бургас от 1762 г. и един от резидентите на английските секретни служби в България и Турция, сътрудник на английската разузнавателна централя Сикрет сървис¹⁰. По време на Руско-турската война полк. Сенклер е офицер в щаба на турските войски в Североизточна България¹¹.

В ръководството на метежа участват и други английски офицери, между които е и първият помощник на Сенклер – помощник-командващият Паджет¹². Поначало в командването на Родопския мюхамедански антирусски и антибългарски метеж се на-

мират около 60 английски, френски, белгийски и полски офицери, сред които е полякът Артур бей като началник-щаб¹³.

Едва след пристигането на Сенклер, Паджет и другите английски офицери към началото на 1878 г. Сенклеровият метеж все че придобива известна военна организация¹⁴. Използвайки емоционалния компонент на мюхамеданския верски фанатизъм, полк. Сенклер се обявява за главнокомандващ на метежническите въоръжени сили в Родопското „въстание“ и започва да се именува Хидает паша (Правопътният, Правоверният – б. Д. Ч.).

Политически и идеен вдъхновител на този метеж е английският посланик в Турция Хенри Лейард, от когото организаторът Сенклер получава преки заповеди¹⁵. Английското правителство осигурява и финансовите средства за метежниците. Наред с това в пристанището на гр. Кавала английски пароходи стоварват оръжие, снаряжение и провизии, в резултат на което родопските метежници са въоръжени с модерните английски пушки система „Мартини Пибоди“, както и с „Винчестер“¹⁶.

Първоначално руското военно командване не обръща сериозно внимание на събитията, които се развиват в Източните Родопи и по-специално в Ивайловградска и Димотишко окolia¹⁷. В самото начало то се разпорежда да започнат действията по потушаване на метежа в региона на север от демаркационната линия, обаче сенклеристите избягват на юг и после подновяват своите нападения над българското и християнското население в Източните Родопи. Тук се събира многолюдна армия от дезертьори и бashiбозуци. Вълненията на тези въоръжени маси придобиват мащабен характер, когато условията на Санстефанския мирен договор им стават известни в своя изопачен от организаторите на Сенклеровия метеж характер¹⁸. Отношението на местното мирно турско и българомюхамеданско население към русите става диаметрално противоположно след склучването на Санстефанския мирен договор¹⁹.

Специално в Източните Родопи начело на многолюдните отряди от метежници застават бейовете Дели Юмер ага и Топал Кара Юсуф²⁰. Така Сенклеровият метеж се превръща във въоръжена акция на турския кабинет, ръководена от английски агенти²¹. Към метежниците се присъединяват старите злосторници от времето на Априлското въстание 1876 г. като Ахмед ага Барутанлията, Ахмед ага Дорковалията, Дели Мехмед Лъкавски и други главорези, подмамени бежанци, садисти и българофоби²².

Загрижено за хода на събитията, руското командване взема ефикасни мерки за контраофанзива срещу организираните и плъзналите из горите метежници. То отделя части от Дунавската армия (по-специално от IX армейски корпус на генерал-лейтенант барон Е. К. Делингхаузен) в координация с голяма дружина на Петко войвода²³. Когато вълненията обхващат и разтърсват Родопите от Неврокоп до Димотика, на помощ на сенклеристите идват попълнения от Беломорието.

От много документи се знае за неоценимата помощ на Родопския горски цар (така българите наричат Петко Киряков – б. Д. Ч.), оказана на руското командване за разгрома на Сенклеровите метежници в Димотишко и Ивайловградска окolia, като се вземе под внимание планинският им терен²⁴. Тогава той води сражения и в селата Пелевун и Миселим (Кондово), Ивайловградско²⁵.

Един от най-блестящите епизоди в многогодишната революционна дейност на Петко войвода е 9-часовото сражение в с. Пелевун, Ивайловградско. На 27 май 1878 г. селяни от Пелевун отиват в руското военно комендантство в Одрин и рассказват за надвисналата над селото опасност от бashiбозушко нападение. Руското командване поверява на Петко Киряков спасението на пелевунци. Пет дни по-късно той идва в с. Пелевун с двама свои четници и 4 казаци, предлага на селяните временно да отидат в руската окупационна зона зад демаркационната линия и това решение е възприето от старейшините. Сутринта на 2 юни 1878 г. не предвещава нищо лошо. В разгара на тържественото богослужение (по ст. стил християнският празник Св. св. Константин и Елена – б. Д. Ч.) се разнася страшната вест, че селото се загражда от бashiбозуци²⁶.

Започва неравна битка и след няколко часа се създава критично положение за пелевунските жители, обхванати от сила паника. Междувременно Петко е изпратил четиримата казаци към Ивайловград с писма за незабавна помощ, но помощта не идва (войводата не знае, че трима от казаците са убити, а на четвъртия конят му издъхва и той тръгва пеша към Ивайловград). Тогава войводата започва игра на хитруване и преговори с началниците на метежническия отряд, за да спечели време до пристигането на русите. Накрая четниците, намиращи се в камбанарията на черквата „Св. Пантелеимон“, се наговарят да убият водачите – когато по време на исканата почивка уж за успокояване на жителите

главатарите пият ракия под дървото на мегдана, те да стрелят единновременно. Самият Петко Киряков си спомня следното: „Това неочекано убиване внесе една паника между всички бashiбозуци, и, както разбрах, помислили си, че са ги нападнали наши хора, наново пристигнали в селото. В миг оставиха черги, убитите и всичко друго, що имаше на поляната, а някои и оръжието си, и с един се подбраха и излязоха към край на селото.“²⁷

Настъпва нощта. В селото пристигат 200 души от Петковата чета (по това време тя има числен състав от 400 души – б.Д.Ч.). Петко войвода нареджа пелевунци незабавно да тръгнат към руската зона. А той въпреки получените две рани в главата и крака сам повежда четниците си по дирите на сенклеристите. По-късно войводата разказва: „Подминахме Плаво (дн. Пелевун) и преди разсызване сгасихме бashiбозуците между селата Демирлер и Миселим (дн. Железино и Кондово), съседни на Плаво. Схватката беше кръвопролитна: бashiбозуци паднаха убити 200 души, ранени неизвестно, а от нашите 1 убит и 4 ранени. Бashiбозуците въстаници се разбягаха и от този ден в Димотишко и Дедеагачко на Сенклеровото въстание се тури край, като завлече силите си към Кърджалийско и Ахъчелебийско на запад.“²⁸

Раненият герой 1 месец е на лечение в руски военен лазарет в Одрин през юни 1878 г. Какви са били грижите на лекарите за неговия живот, може косвено да се съди от писмо № 2343 от 5 юни 1878 г. на военния комендант на гр. Одрин полковник Нагаткин, в което след даденото нареддане се казва: „...понеже този човек е много нужен в Ортакъй“²⁹. След оздравяването си войводата Петко Киряков продължава своята борба срещу метежници те на Сенклер³⁰.

Заслугите на Петко войвода са оценени от Руското главно командване. Всъщност още преди сраженията в Димотишко и Ивайловградско за своята дейност той по достойнство е оценен от щаба на Дунавската армия: лично главнокомандващият, великият княз ген. Николай Н. Романов, извиква войводата на специална аудиенция в гр. Одрин³¹. По време на едномесечното си лечение в руската военна болница № 53 в Одрин раненият четоводец лично е посетен от забележителния военачалник, генерал-лейтенант Михаил Д. Скобелев, запознава се с него и с редица други висши офицери от Дунавската армия. Всички те му изказват възхищението си от неговата героична революционна дейност в полза на българските национални идеали, както и от помощта,

оказвана на Главното командване за потушаването на Сенклеровия метеж в някои от регионите на Западна (Беломорска) Тракия и Родопите. Тогава му е дадена парична награда³². В продължение на повече от 4 месеца — от края на март до средата на август 1878 г., той отбраниява жителите на Димотишка, Дедеагачка, Софлийска и Ивайловградска околия от нападенията на метежниците, като предварително съгласува този въпрос с руските оккупационни власти към Одринското генерал-губернаторство³³.

Легендарният Петко Киряков е последният голям войвода от хайдушкия епopeя на размирия XIX в. Особено активна и епична става неговата народополезна дейност след т. нар. „трето появяване“ в Тракия в края на 60-те години. Борбата на чутовния народен отмъстител срещу турската феодална власт поразява всичките му врагове със своята мащабност и размах. През 1873 г. четата приема собствен устав и се зове „Тракийска революционна българска дружина“. Към 6 май 1878 г. има числен състав от 400 души³⁴. По същество това е един истински партизански батальон, напълно боеспособен да води сражения не само с големи шайки от дезертьори и башибозуци, но и с редовни подраздelenия от турската армия.

Действията на Петко войвода през 70-те години стават толкова обезпокоителни, че предизвикват оправданото внимание на турските административни, военни и полицейски власти, а така също на английската дипломация в Османската империя и на резидентите на английските секретни служби. Последните уведомяват английското правителство чрез писма, доклади и донесения до самия външен министър лорд Робърт Солсбъри и командащия имперския военноморски флот в Средиземно море вицеадмирал Хорнби³⁵. Английските политици, държавници, дипломати, военни и разузнавачи нямат нито причини, нито основания да изпитват ако не симпатии, то поне относителна обективност, коректност или толерантност към Родопския горски цар. Защото с действията си той воюва срещу турския феодален строй и дълготрайните английски имперски интереси на Балканския полуостров, осуетява планираната голяма военнополитическа акция срещу временното руско управление и една голяма и независима българска държава — Родопския метеж, ръководен от полк. Дж. Б. Сенклер.

Поради тези причини съвсем естествено е англичаните да дават на видния български националреволюционер и русофил

обидни квалификации като „злосторник“, „нехранимайко“, „разбойник“ и други такива, които излизат извън речевия стереотип на добрия английски тон, да не кажем, че даже не са адекватни на неутралната лексика и традиционната езикова практика. Винаги неблагоприятни отзиви за Петко войвода дават вицеконсулите Калверт и Уилшайр, генералният консул Фосет, консулът Джон Ил. Бълт, сър Хенри Дръмънд Уолф, а лорд Дънъфмор, а и самият посланик в Цариград сър Хенри Лейард³⁶.

За неприязненото, меко казано, отношение на британските имперски власти към Петко войвода ще приведем част от съдържанието на няколко официални документа. На 22 юни 1878 г. вицеконсулът Уилшайр изпраща донесение до генералния консул Фосет. След като съобщава за сблъсъците между турци и българи и мерките на Руското командване по сигурността, той заключава: „Вследствие мерките, взети от Бибиков (тук Уилшайр има предвид майор Евгений Михайлович Бибиков, адютант на главнокомандващия генерал-адютант Н. Н. Романов — б. Д. Ч.), и пристигането на казаците, многобройните български чети, укриващи се в гората, изчезнаха и Петко, видният злосторник, не е вече тук. Казва се, че той бил ранен в гърдите от башибозук в едно село, наречено Прову (Плаву, Плаво, дн. Пелевун, Ивайловградско — б. Д. Ч.), недалече от Ортакьой и Одрин.“³⁷

Свой доклад на 25 юни 1878 г. за събитията в беломорските региони изпраща контраадмирал сър Дж. Комарел до командащия Средиземноморския имперски флот вицеадмирал Хорнби, нариращ се на флагманския боен кораб „Ажинкурт“ на котва при гр. Галиполи.

Като запознава висшестоящия си началник с положението, контраадмиралът в т. 4 като заключение съобщава: „Според последните известия една войскова част от 4000 казаци, придружени от известния гръцки злосторник на име Петко, настъпва в тила на метежниците турски дезертьори между Дедеагач и Димотика.“³⁸ Очевидно контраадмирал Дж. Комарел е повече от заблуден от своите информатори — нито Петко Киряков е грък, нито пък има възможността да види в живота си и даже да придружава казашко съединение от 4000 души, т. е. близо 8 кавалерийски полка, при това по пълните им военновременни щатове.

Пак вицеконсулът Уилшайр докладва на посланика сър Хенри Лейард за „преследванията между турци, гърци и българи“ в Дедеагачка околия и накрая прави следното заключение: „В док-

лада си от 10 т. м. споменах името на злосторника Петко. Навярно ще се изненадате, като се научите, че този човек, с неговата чета от нехранимайковци получил заповед от руските войски в Одрин да преследва бashiбозука и че всеки човек от неговата чета имал пропуск свободно да се движи и право да носи оръжие. Видях четата на Петко миналата сряда (20 т. м.) на гара Софлу в най-дружески отношения с руси и българи.³⁹ Като оставим настрана негативното отношение на английските дипломати към дългогодишната революционна мисия на Капитан Петко, в този текст буди недоумение нещо друго — според тях на четниците българи „нехранимайковци“ сякаш трябва категорично да се забрани да общуват с други българи и с руси, а всеки четник следва непременно да има надлежно съставен пропуск за свободно движение и за носене на оръжие, издаден поименно от руските военни власти в Одрин. Като че ли тези власти нямат други неотложни и важни задачи, но според посочения вицеконсул е необходимо да се занимават само с канцеларска дейност и най-вече с „въпросните пропуски за Петковите четници — другари на орлите, волността и свободата. Що се отнася до оръжието, то не е бездушен арсенал на войнствените планинци, а атрибут на тяхната борбеност и революционно мъжество. Всеки един от Петковите дружинници е обарутил пушката си и накървил калъча си в много битки с враговете на българите от Беломорска Тракия и Родопите, следователно това оръжие не може да бъде давано под наем или вземано според критериите и капризите на цивилизованите европейци.

Неприязнено отношение към Петко Кириаков показва и австрийският делегат и председател на Международната Родопска комисия полковник Фон Рааб в телеграмата си от 8 август 1878 г., изпратена от гр. Дедеагач до австрийския посланик в Цариград граф Ференц Зичи: „Трима консули в Дедеагач твърдят, че „разбойникът Петко се намира тук и че той носел руска униформа.“⁴⁰ И за полковник Фон Рааб няма никакво значение простият факт, че „разбойникът Петко“ е със завършено военно училище в Атина, ученик е на великия италиански революционер Джузепе Гарибалди, подвизава се като боен командир в Критското въстание и е страшилище за турските власти в Тракия и Родопите. Или може би тъкмо затова, щом и австрийците упорито пригласят на пуснатата в пълен ход демагогска и коварна пропагандна машина.

Същия ден тази телеграма е препратена от английския посланик сър Хенри Лейард до външния министър лорд Робърт Солсбъри⁴¹. Обидните и несправедливи квалификации по адрес на Капитан Петко не липсват и в съведението на генералния консул Фосет до английския посланик Хенри Лейард, когато по нареддане на последния Международната Родопска комисия посещава с. Пелевун, за да установи последиците от турското нападение през май (н. ст. юни) 1878 г. Войводата отново е назован като „известния разбойник Петко“⁴².

Международната Родопска комисия е създадена на 17 юли 1878 г. в Цариград със следните представители: Рашид паша (Турция), Фосет (Англия), Шале (Франция), полк. Фон Рааб (Австрия), Грациани (Италия), Мюлер (Германия) и Базили (Русия), заменен по-късно от Лишин⁴³. Към края на август по нареддане на английския посланик в Цариград сър Хенри Лейард комисията се отправя от Ивайловград към с. Плаво (дн. Пелевун)⁴⁴.

На 25 август 1878 г. Международната Родопска комисия се събира под нариката на църквата „Св. Пантелеймон“ в с. Пелевун с цел да установи характера и размерите на пораженията, извършени от бashiбозушките елементи. Гражданските и духовни власти на селото са помолени да дадат своите показания пред утълномощните представители на европейските сили. До идването на местните власти членовете на комисията разглеждат повредите, нанесени от сенклеристите във вътрешността на пелевунската църква на 2 юни 1878 г.⁴⁵

В протокола от 25-то заседание на Международната Родопска комисия от 25 август 1878 г. е записано: „... граждансите власти разказаха, че на 21 май (н. ст. — 2 юни) те видели пристигането на бashiбозука, който почнал да стреля, и изплашеното население хукнало да бяга. Бashiбозукът се отправил към църквата, която била защищавана от 6 души селяни, начело на които бил известният Петко, дошъл предната вечер да посети своя приятел — чорбаджията на селото. Имало и две жени със сражавящите се. Вратата на оградата на църковния двор била изгорена, иконата на св. Спиридон била разсечена на две, отнесена или разрушена и няколко други (икони) били повредени. През време на бягството 22 души били убити и 6 души били ранени. Една жена била улучена от един куршум, който засегнал и детето, което тя носела. Селото имало 130 къщи, от които 115 били ограбени или разрушени.“⁴⁶

Същия ден, 25 август, Международната Родопска комисия заминава за съседното село Демирлер (Железино). Комисията разпитва местни жители за нападението над с. Пелевун. Този разпит дава представа за една неоспорима историческа реалност – нападението над с. Пелевун е извършено от жителите на с. Железино, които участват в организираните от полк. Дж. Б. Сенклер и Исмаил ага Джанаварлията бунтовнически отряди на територията на Източните Родопи. Една част от тях са и преселници⁴⁷. В някои от данните има неточности и противоречия.

Сведенията, които дават жителите на с. Пелевун на 25 август 1878 г. пред представителите на Международната Родопска комисия при нейното 26-о заседание за нападението на големия сенклеристки отряд, имат категоричен, убедителен, непротиворечив, ясен и точен характер. Тези сведения са взети от показанията на избягалото от селото население, намерило временно убежище на близкия връх Св. Илия⁴⁸. Установени са точно датата на нападението, съставът на сенклеристкия отряд, посоката, от която идват нападателите, цялостният ход на събитията, убийствата и грабежите, ограбването и разрушаването на 115 къщи от всичко 130, пораженията на черквата „Св. Пантелеимон“.

Интересно е да се отбележи, че и християни, и турци свидетелстват по категоричен начин за героичната съпротива на Петко войвода и неговите 2-ма четници от камбанариета на черквата „Св. Пантелеимон“, където се укрива по-голямата част от местното население. И двете народностни групи разказват за 8–9-часовото сражение на прославения тракийски революционер с многоходния метежнически отряд. Същото това се отнася и до Международната Родопска комисия, която чрез двата протокола и индивидуалните доклади дава международна гласност на пелевунското сражение на Петко Киряков, като по този начин осигурява на юначния български революционер и войвода европейски авторитет и заинтересоваността на своите правителства⁴⁹.

Ходът на събитията от 2 и 3 юни 1878 г. не е даден с подробности⁵⁰. Двата протокола на Международната Родопска комисия пресъздават в кратък и непълен исторически план драматичните събития в с. Пелевун. Нападението над християнското село се разглежда според протоколите на комисията като действие, насочено за отмъщение⁵¹. Липсват данни за организацията на Сенклеровия антирусски и антибългарски метеж в Родопите и Беломорска Тракия, най-силната изява на който е именно в Димотиш-

ка, Дедеагачка, Софлийска и Ивайловградска окolia⁵². В двата протокола изобщо не става дума за метежната дейност на полк. Сенклер, Исмаил ага Джанаварлията, Паджет и другите организатори и командири, нито за варварските изстъпления на опетнените с многото си зверства и злодейства над населението в Източните Родопи бashiбозушки главатари, сред които „най-видно“ място заемат Дели Юмер ага и Топал Кара Юсуф.

В двата протокола на Международната Родопска комисия нищо не се казва за развой на събитията в Ивайловградска окolia от средата на април до началото на юни 1878 г. През този период руски наказателни отряди от 9-и улански Бургски, 19-и пехотен Костромски и 20-и пехотен Галицки полк водят няколко тежки сражения с напиращите многообразни сенклеристки шайки при селата Горноселци, Долноселци, Сеноклас, Черни рид, Железино, Пелевун⁵³.

В крайна сметка Международната Родопска комисия под председателството на австрийския представител полк. Фон Рааб и по-специално нейните впечатления не могат да удовлетворят жителите на с. Пелевун. Това предизвиква техния естествен справедлив гняв⁵⁴. Между другото на християнското население става ясна „играта“ на комисията (въпреки присъствието на руския представител), която има за задача „да проучи причините за метежа и специално мерките за репатриране на турските бежанци, главно бейове и аги, на които Временното руско управление не разрешавало да се завърнат в предишните си местожителства, тъй като били опетнени със зверства над българите християни“⁵⁵.

Решителните действия на руските военни части и Петковата дружина срещу Сенклеровия метеж, както и решенията на Берлинския конгрес притъпяват силата и масовостта му. Сред самите сенклеристи започват и вътрешни борби. На полк. Сенклер е отказана исканата редовна турска войска и неговите планове се провалят. Бившият главнокомандващ метежническите сили своевременно избягва в столицата Цариград. Претърпелият пълен провал Сенклер е задържан от турските власти и предаден на съд в Солун⁵⁶.

Признателността на българите от Тракия и Родопите към Капитан Петко намира израз и в много благодарствени писма. Ще се спрем на три от тях. Едното от тях до „прочутий войвода г-н Петко Киряков“ е подписано от 93-ма жители на петте села Ма-

льк Дервент, Каяджик, Василу, Горно и Долно Луково и е с шест печата.

Същото е от 21 май 1878 г. и е потвърдено с подпись от председателя на Димотишкия административен съвет хаджи Димитър Анагностев⁵⁷. В друго писмо от 23 май 1878 г. със 157 подписа и десет печата от села, между които Костилково, Пелевун, Ленско, Ламбух, Гугутка, Долно Луково и Бяла поляна, също се изказва благодарност на войводата, като по-нататък се споменава: „...преди много години много пъти ни е завардвал от турските династии, заплашванията и разсипванията от варварите турци, както и днес притича на препълнения ни от сълзи молебен глас към завардването ни и отпъждането съзаклятниците варвари мучители бунтовни отомани, които преди малко бяха нападнали връх нас, всички християни на свършено разорение.“⁵⁸ Писмото е подписано и от председателя на административния съвет в гр. Димотика. Факт е, че жителите на тези села споменават както предишните злодействия на турците и башибозуците, така и „завардването“ от нападенията на Сенклеровите метежници.

Своята благодарност изразяват и жителите на Ивайловград и пет села, между които Литица (дн. квартал на града – 6.Д.Ч.). Писмото е от 31 май 1878 г. със 103 подписа на християни и 10 печата. Цитираме го изцяло, за да се придобие ясна представа какво е отношението на християнското население към борческата дейност на Петко войвода: „Чрез мъжествените си и неумолими старания, които приносителят на настоящото Петко Киряков войвода полага от променението на работите до днес, е бдел заради завардването и тишината на околните християнски села, като ги запазваше от нападението на бунтовниците турци от Родопските планини, дава се настоящото свидетелство в ръцете му, тъй щото да му принесе принадлежната му чест и почит, която би приличала на всеки един мъж, който се бие за народност, вяра и отечество.“⁵⁹ Видно е, че жителите на Ивайловград, с. Литица и другите селища са наясно по въпроса „за бунтовниците турци от Родопските планини“, т.е. за тях това са участниците в Сенклеровия антируски и антибългарски метеж. Чрез планомерната политика на терор, убийства, огън и безчестие метежниците целят изтласкането на българите от башините им огнища и пълното обезбългаряване на Беломорските и Родопските региони.

Ето защо Петко войвода и неговите ратници с оръжие се възправят срещу фанатизираните сенклеристи, като навреме успя-

ват да спрат техния целенасочен и последователно извършван геноцид над българското население в Беломорска Тракия и Родопите.

На 28 май 1879 г. си заминава за Русия военният губернатор на Източна Румелия генерал-лейтенант Аркадий Дмитриевич Столипин (1822–11899). Последните руски окупационни полкове напускат България от пристанище Бургас в средата на август 1879 г.⁶⁰

През този период Петко Киряков вече не се намира в Родопите. Още през септември 1878 г. по изричното настояване на английския консул в Пловдив той е „арестуван“ от руските военни власти. В Пловдив войводата е приет от върховния императорски комисар генерал-адютант княз Александър М. Дондуков-Корсаков, който е и командир на XIII руски армейски корпус. На 2 октомври 1878 г. руският пълководец и държавник в продължение на доста време води конфиденциален разговор със забележителния български революционер, след като е изслушал подробен доклад за дейността на Петко войвода в Тракия и Родопите, награждава го с руски орден за храброст. Именно по негово настояване Петко Киряков се фотографира с ген. княз А. М. Дондуков-Корсаков⁶¹.

По-късно Петко войвода отново е изпратен дискретно зад демаркационната линия по настоячивото искане на местното българско население, а между другото княз А. М. Дондуков-Корсаков му дава съвет в бъдеще да избягва действия на територията на Източна Румелия, които биха предизвикали трудности при осъществяването на дипломатическата линия на руското правителство⁶². Така Временното руско управление отхвърля протеста на английския консул за действията на Петковата дружина като неоснователен, обосновавайки се с обстоятелството, че тя е оперирана в райони, които не се контролират от руските военни власти⁶³. Едва когато през април 1879 г. специалният императорски комисар генерал-адютант Николай Н. Обручев официално заявява, че в Източна Румелия няма да бъдат дислоцирани руски военни гарнизони и границите на тази област са гарантирани срещу евентуално турско посегателство, на 6 юни 1879 г. Петко войвода разформирова своята партизанска дружина, покрила се завинаги с неувяваща бойна слава⁶⁴.

За помощта на Петко войвода при потушаването на Сенклеровия метеж в Беломорска Тракия и Родопите е докладвано по

съответните дипломатически и военни канали в руския императорски двор. Заинтересуван от изключително ценното бойно сътрудничество на видния български националреволюционер, руският император Александър II Романов изявява желанието си лично да се срещне и види с войводата. Такава среща се оствършава през лятото на 1879 г.⁶⁵

Съпроводен от своя познат ген. М. Д. Скобелев-младши, през лятото на 1879 г. войводата заминава за Русия. Там той е приет с всички протоколни почести съгласно с дворцовия церемониал от руския император Александър II в лятната царска резиденция Ливадия на Кримския полуостров. Петко Киряков е награден с позлатена сабя с вензела на Александър II, даден му е официално чин капитан от руската действаща армия и получава униформата на чина, зачислен е към бойния състав на 9-и пехотен полк, който е освободил Беломорска Тракия от турско робство. Освен това му е връчен един от най-високите руски ордени за военски добродетели и военна доблесть — Георгиевският кръст за храброст, и става собственик на едно поземлено имение в Киевска губерния⁶⁶.

Всичко това не е само почести. То произтича от простиия и ясен факт, че руските висши държавни и военни кръгове си дават точна сметка за ролята на войводата Петко Киряков за ефективното ликвидиране на Сенклеровия антируски и антибългарски въоръжен метеж върху пространството на Беломорска Тракия и Родопите. Не може да се отрече, че вън от приската военна намеса на Англия с планираните немногочислени военни контингенти (акт на интензивен дипломатически натиск и заплашване, разбира се!). Британската империя не е в състояние да си осигури никакви особени реални преимущества. Псевдостратезите на английската дълготрайна политическа доктрина също допускат грешка дори и по пътя на примамливите неконвенционални средства — в случая Сенклеровия мюхамедански метеж от 1878 г., известен още и като Родопското въстание. За да не бъде въведен в действие непредсказуемият вариант от модела на Кримската война в оперативната зона на Европа и даже извън нея.

Целта на Сенклеровия метеж е тотално българофобска: пълното обезбългаряване на значителна част от нашето изконно етнокултурно пространство от Беломорието до Стара Загора и Пловдив, т. е. отново свиването на българската държава до Балканите. Но тракийските и родопските българи с помощта на осво-

бодителите си и начело със своя Капитан се възправят с оръжие срещу пъкления план на българомразеща полк. Сенклер, високоплатения агент на две империи: Британската и Османската. Въпреки своята политическа изобретателност Англия не може да задържи развитието на „естествения исторически процес на Балканите, образуването на държавата България остана единствената главна алтернатива в разрешаването на Източния въпрос“⁶⁷.

През пролетта на 1880 г. Петко Киряков се завръща в своето Отечество, за да изпита низката омраза на управниците и техните изпълнители. Жестоките средновековни мъчения сломяват физически, но не унищожават челичения дух на тракието. На 7 февруари 1900 г. той преждевременно влиза в гроба, бидейки докрай българин, народолюбец, борец, демократ, русофил и един от основателите на комитетите „Единство“. После историята извеси на върха на българската слава името и делото на Родопския горски цар, наречен още „Новия Крали Марко за Одринския край“. И превърна завинаги Войводата в един от всевечните символи на силата на българското достойнство и юначество.

БЕЛЕЖКИ

¹ Коруев, Т. Момчилград. С., 1977, с. 53.

² Гинев, Р. Ивайловград. С., 1969, с. 21.

³ Чанков, Д. Военните действия в Ортакьйско (Ивайловградско) през 1878 г. — ИМЮБ, т. VI, Пловдив, 1980, с. 195.

⁴ Чанков, Д. Цит. съч., с. 196.

⁵ Вълчев, А. Маршът на генерал Чернозубов. — Родопи, 1977, кн. 11, с. 9.

⁶ Сборник материалов по Русско-турецкой войне 1877—1878 г. на Балканском полуострове. СПб, 1908, вып. 71, № 194, 170—172.

⁷ Вълчев, А. Освобождението на Родопите. — Родопи, 1968, кн. 2, 2—3.

⁸ Вълчев, А. Сенклеристкият метеж. — Родопи, 1978, кн. 5, с. 15.

⁹ Вълчев, А. За свободата на родопското население. — Родопи, 1977, кн. 4, с. 12.

¹⁰ Петко войвода. С., 1953, 91—92.

¹¹ Пак там.

¹² В. Марица, № 5 от 11 юли 1878 г.

¹³ Сトイчев, И. Две знамена — с кръст и полумесец. С., 1940, с. 12.

- ¹⁴ Тодоров, Г. Временното руско управление в България 1877—1879 г. С., 1958, с. 304.
- ¹⁵ Тодоров, Г. Цит. съч., с. 304.
- ¹⁶ Пак там.
- ¹⁷ Христов, Х. Освобождението на България и политиката на западните държави 1876—1878. С., 1968, с. 198.
- ¹⁸ Сборник материалов..., вып. 5, 320—322.
- ¹⁹ Пак там.
- ²⁰ Пак там, с. 347.
- ²¹ Тодоров, Г. Цит. съч., с. 303.
- ²² Родопите в българската история. С., 1974, с. 122.
- ²³ Петко войвода, с. 67.
- ²⁴ Шишков, Ст. Н. Беломорска Тракия в Освободителната война през 1877—1878 г. Пловдив, 1929, 59—61.
- ²⁵ Шишков, Ст. Н. Цит. съч., 59—61.
- ²⁶ Пак там, 59—61.
- ²⁷ Пак там.
- ²⁸ Пак там.
- ²⁹ Петко войвода, с. 187.
- ³⁰ Пак там, с. 165.
- ³¹ Шишков, Ст. Н. Цит. съч., с. 99.
- ³² Пак там, с. 61.
- ³³ Сб. Петко войвода, с. 63.
- ³⁴ Вж. Петко войвода.
- ³⁵ Пак там, 263—265.
- ³⁶ Пак там, 263—274.
- ³⁷ Пак там, док. 117, с. 265.
- ³⁸ Пак там, док. 118, с. 265.
- ³⁹ Пак там, док. 119, 265—266.
- ⁴⁰ Пак там, док. 120, с. 266.
- ⁴¹ Пак там, с. 266.
- ⁴² Пак там, док. 121, с. 266.
- ⁴³ Тодоров, Г. Цит. съч., с. 307.
- ⁴⁴ Петко войвода, с. 266.
- ⁴⁵ Пак там, с. 267.
- ⁴⁶ Пак там.
- ⁴⁷ Пак там.
- ⁴⁸ Пак там, 267—268.
- ⁴⁹ За подробности вж. Шишков, Ст. Н. Беломорска Тракия в Освободителната война през 1877—1878 г. Пловдив, 1929, 59—61.
- ⁵⁰ Петко войвода, 267—268.
- ⁵¹ Пак там.
- ⁵² Марица, № 5 от 11 юли 1878 г.
- ⁵³ Чанков, Д. Цит. съч., 196—202.
- ⁵⁴ Тодоров, Г. Цит. съч., с. 313.
- ⁵⁵ Из миналото на българите мюсюлмани в Родопите. С., 1958, с. 109.

- ⁵⁶ Из Родопите. Периодично списание на Българското книжовно дружество, 1899, кн. 60, с. 908.
- ⁵⁷ Петко войвода, док. 16, с. 184.
- ⁵⁸ Пак там, док. 17, с. 185.
- ⁵⁹ Пак там, док. 19, 186—187.
- ⁶⁰ Иречек, К. Княжество България. Ч. 1. Пловдив, 1889, с. 411.
- ⁶¹ Петко войвода, с. 73.
- ⁶² Пак там, с. 100.
- ⁶³ Сборник материалов..., вып. 5, 124—125.
- ⁶⁴ Петко войвода, с. 82.
- ⁶⁵ Шишков, Ст. Н. Цит. съч., с. 62.
- ⁶⁶ Пак там, с. 62.
- ⁶⁷ Пантев, А. Българският въпрос във Великобритания 1876—1878. С., 1981, 160—161.

ЗА ПРЕДПОЛАГАЕМИТЕ ВРЪЗКИ МЕЖДУ БРАТЯ БОТЕВИ И НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНОТО ДВИЖЕНИЕ В РОДОПИТЕ

Д-р ЛЮБОМИР ЗЛАТЕВ – Русе

Националноосвободителното движение в различните райони на българските земи има своя специфика в развитието си независимо от изградената общобългарска революционна мрежа от Васил Левски. Такава специфика е характерна в много голяма степен за Родопите, където в продължение на повече от 18 години защитата на българското население тук действа четата на легендарния войвода Петко Киряков¹. Родопският край като че ли остава вън от обсега на дейците на вътрешната революционна организация. Още по-малко могат да се предполагат някакви редовни преки контакти на революционната емиграция в Румъния с четническото движение в Родопите. И все пак не е логично да се мисли, че тази част от българските земи е била напълно изолирана в решаващата фаза от общонационалната борба за политическо освобождение. Съществуват, макар и много осъждани, податки за такива връзки.

По повод 50 години от кончината на Капитан Петко войвода Тракийският научен институт събира и обнародва писмени и фолклорни материали за него в специален документален сборник, издаден през 1954 г.² В сборника под док. № 11 е предаден текстът, написан на гърба на фотографска снимка на четириимата братя Ботеви с посвещение на Петко Киряков. По-късно вече бившият войвода подрежда в своя албум тази фотография под № 5³. Текстът е много кратък и гласи следното: „В знак на искреното ни приятелство и за вечна памят, що съм имал с Г-на Петка, оставям по-

зата си заедно с братята си. Напоменувайте си за мен“. Под текста е посочено: „Гюргево, 1876 май 10“ и подпись: „Кир. Ботйов“⁴.

Градът и датата са поставени по-късно. Понеже първото име на подписа е добавено, нарочна комисия от Ботевия институт и Тракийския научен институт установява, че почеркът на надписа е действително на Кирил Ботев⁵.

Този портрет на братя Ботеви и надписът на гърба му дават основание на Димитър Г. Шишманов, разглеждайки „хайдушко-бунтовническата дейност на Петко войвода“ в студията си, поместена в първата част на сборника, да направи извода, че Кирил Ботев и Петко войвода са имали познанство отпреди Освобождението. Но Д. Г. Шишманов признава, че не може да се установи кога и къде Кирил Ботев и Петко Киряков са се срещнали и запознали⁶. Освен това в изложението на студията си Шишманов изказва предположения, базирани изключително на косвени сведения за контакти, установени от дейците на Одринския революционен комитет през 1875 г. с Петко войвода във Ференско, както и за изпращането от страна на родопския войвода на негови представители при водачите на Априлското въстание в IV революционен окръг⁷. Оттук и заключението му, „че движението на Капитан Петко войвода не е било съвсем изолирано от общото и организирано националноосвободително движение в България. Революционната организация, подчертава Д. Г. Шишманов, е знаела за движението на Капитан Петко войвода, както и той е знал за нейното съществуване и за готовното въстание“⁸.

Важно значение за осветяването на този въпрос има публикуваната статия на проф. Йоно Митев през 1973 г. „Петко войвода и българското националноосвободително движение“⁹. Какви по-солидни аргументи привежда той в подкрепа на тезата, че дружината на Петко войвода в Родопите не е напълно изолирана от общата националноосвободителна борба на българския народ?

На първо място, проф. Й. Митев разглежда дейността на Петковата дружина в контекста на историческата епоха, свързвайки познатата ни схема на по-ярките политически събития и личности в българското освободително движение с промяна във възгледите на войводата за целите и начина на организация на съпротивителната борба. Така според Й. Митев Петко Киряков през 1864 г. напуска Родопите и отива в Атина да учи във военно училище, повлиян от идеите на Г. С. Раковски и Първата българска легия в Белград¹⁰. По същия начин се обяснява срещата на

П. Киряков с Гарибалди в началото на 1866 г. и участието му в Критското въстание от пролетта на с.г.¹¹

Йоно Митев отбелязва, че със завръщането на Петко войвода в Родопите в началото на юни 1869 г. приключва „вторият етап“ в неговото „идейно-политическо развитие“. „Натрупал боен и политически опит с участието си в чуждите националноосвободителни движения, той окончателно скъсал с хайдушки форми на борба и станал националреволюционер.“¹² След тази констатация Й. Митев обръща внимание на обстоятелството, че завръщането на Петко войвода в родния му край съвпада по време с началото на изграждането на националнореволюционната организация в страната. Но за разлика от Левски, посочва той, Петко Киряков е националреволюционер от местен мащаб. Във всички случаи от началото на 70-те години в дейността на родопския войвода се забелязват качествено нови моменти, един от най-важните от които Й. Митев описва по следния начин: „В 1870 г. дружината на Петко войвода имала печат, с който се подпечатвали писмата и разпоредбите на войводата или на неговите помощници. Печатът бил излят от бронз. В средата бил изобразен лъв, а около него надпис: „Трак. Р. Бълг. Друж. I — 1870“, т.е. „Тракийска Родопска Българска Военна Дружина I — 1870 година.“ Печатът отговарял точно на регионалния характер от дейността на Петко войвода, а именно — Беломорска и част от Одринска Тракия и Родопите. Римската цифра „I“ означава, че дружината е имала свои поделения (чети, групи), но с печата са можели да си служат войводата и неговите помощници от „първата“ дружина. Терминът „Българска“ и „Военна“ трябва да се разбират, че дружината била въоръжен отряд на българското население в дадена област и че той (отрядът) върши бойна, т.е. революционна дейност в името на свободата на българите“¹³. След този обширен цитат следва да се отбележи само, че Й. Митев основава анализа си на публикувания надпис (б.а. — на печата) и коментара по него, който се съдържа в документалния сборник „Петко войвода“¹⁴.

Това обяснение на печата на Петковата дружина от 1870 г. е резонно, а и в миналото повечето от многобройните биографии на родопския войвода се придържат към него. По-друго тълкуване на същия печат обаче дава Филип Симицов в един от вариантите на доста обемната си биография за Капитан Петко, съхранявана в Държавния архив — Русе. Симицов отбелязва, че „думите: „Трак. Р. Бълг.“ не се отнасят за дружината, а за самия войвода,

който по право си е присвоил името: „тракийски, революционен, български войвода“, а на дружината си е дал бройността: „Дружина I-ва“, както личи на самия печат, и името ѝ кръстил той „Зашита (на родопските българи, разбира се).“

Пишецият тези редове, продължава Симицов, има честта да се срецне и да говори лично със същия г-н Капитан Петко войвода във Варна, който дословно потвърди нашите заключения, и нам обясни, че той е дал бройността на дружината си да бъде първа, защото е планирал да организира няколко дружини под брой. . .¹⁵

Ако се следва критичното отношение, което проявява проф. Й. Митев към източниците, трябва писаното от Ф. Симицов да се приеме също с някои резерви. Петко войвода потвърждава тълкуването на Симицов много години след края на активната си поборническа дейност. Наложил се е вече нов стереотип на обясняване на националнореволюционното движение в обществото, на който не могат да останат чужди и самите бивши участници в него. Известно е също, че IX ОНС след продължителни и в доста моменти непристойни дебати в края на 1897 г. изключва от списъка на Закона за поборниците и опълченците Петковата дружина¹⁶. А именно през тази година Симицов е разговарял с войводата във Варна.

Но без да се навлиза в излишни подробности, е очевидно, че и в двета случая на тълкуване на Петковия печат става дума за изграждането в Родопите на регионална централистична националноосвободителна организация с партизанска тактика. Онова обаче, което прави впечатление в Симицовата интерпретация, е определението „революционен“. Именно това определение показва единството в целите на родопския войвода с тези на току-що създадения БРК в Букурещ и изграждащата се от Левски националнореволюционна организация във вътрешността на страната.

В тази насока е и анализът, който прави Й. Митев на Устава на Петковата дружина от 23 април 1873 г. В края той заключава, че уставът утвърждава, от една страна, „националреволюционното дружество“, а от друга, „въоръжената част-дружина“¹⁷.

По-нататък в статията си Й. Митев изказва основателни предположения, че както Петко войвода е знаел за дейността на българските емигранти в Румъния и на вътрешната революционна организация, създадена от Левски, така и дейците на емигрантското движение и тези от страната са знаели за последователните опити на Петковата дружина да противодейства на турската власт в Родопите и Беломорието. В подкрепа на тази си теза той

посочва няколко примера. По време на подготовката на Старозагорското въстание през 1875 г. неговите дейци установяват, че българските села от долното течение на р. Марица са готови да се вдигнат на въоръжена борба поради будния народностен дух, който поддържат у тях успешните действия на Петковата дружина в близките Родопи. По време на Априлското въстание родопският войвода изпраща двама свои близки четници в Пловдив да установят контакт с водачите на въстанието в IV революционен окръг, но без успех, защото масовите репресии на турските власти в Средногорието и Пловдивско стават причина никой да не се довери на Петковите пратеници. Освен това Й. Митев подчертава, че по време на Априлското въстание Петковата дружина активизира бойните си действия. От своя страна турските власти я наричали „комитетска чета“. Но като основен аргумент на тезата си Й. Митев изтъква подарения портрет от Кирил Ботев на Петко войвода, датиран към 10 май 1876 г. Той твърди, че „макар и портретът да е подарен от Кирил Ботев след Освобождението, няма съмнение, че братята Ботеви са слушали за Петко войвода преди преминаването на Ботевата чета през Дунава“¹⁸.

В подкрепа на тезата на проф. И. Митев могат да се прибавят още доказателствени податки. Така в едно писмо на бившия близък Петков четник Минчо Станчев от 20 декември 1898 г. от Варна до редактор-издателя на сп. „Поборник-опълченец“ в Русе Ф. Симидов се говори, че „тогавашните гръцки вестници (б. а. средата на 70-те години на миналия век) описваха разни легенди по отношение геройствата на Петко войвода Киряков из Родопските планини“¹⁹. Не може тази информация от гръцкия печат да не е била популярна сред емигрантските български среди в съседните свободни балкански държави.

Почти по същото време Петко войвода е популяризиран във вътрешността на страната от българския фолклор. Както посочва Атанас Примовски, шест от тридесетте народни песни за родопския войвода са от региони, значително отдалечени от района на неговата дейност. Една песен е от с. Железник, Старозагорско; една от с. Драгоево, Преславско; две от Софийско; една от Тетевенско и една от Габровско. Нещо повече. Песента от с. Железник, Старозагорско, е публикувана от Васил Чолаков в „Български народен сборник“, издаден в Белград още през 1872 г.²⁰ Така че дори по линия на народната песен, особено на хайдушкия епос, Христо

Ботев вероятно е имал представа за неравната борба, която води Петко войвода в Родопите с турските потисници.

Разбира се, в тази насока могат да се изтъкнат още немалко косвени доводи. Ив. Унджиев отделя значително място в своя обобщаващ биографичен труд за Ботев на авторството на идеята за прехвърлянето на въстанически отряд през Дунав чрез завладяването на чуждестранен параход. Дават се много примери, които евентуално са могли да повлияят на Ботев за оформянето на това му виждане. Но всички те са свързани с националноосвободителното движение на други народи²¹. А, както е известно, Капитан Петко войвода е имал богат практически опит по придвижването на бойни части по море. Достатъчно е само да се спомене дебаркирането на неговата дружина на 3 юни 1869 г. близо до гр. Енос, след като в турска военна униформа войводата извършва инспекция на гарнизона на о-в Митилин²². Посоченият по-горе Петков четник Минчо Станчев през март 1875 г. заедно с още 11 души слиза от нает гръцки кораб на Беломорското крайбрежие близо до гр. Марония, за да се присъедини към основното ядро на родопската дружина²³.

Но всички изложени дотук аргументи имат вероятностен характер и не могат да служат като бесспорни доказателства, освен надписа върху фотографията на братя Ботеви. За съжаление, както констатира проф. Николай Жечев в „Ботевия летопис“, вече не е известно къде се съхранява този портрет²⁴. Във всеки случай е ясно, че датата и мястото на надписа не са произволно посочени. Обикновено те се поставят в момента на подаряването. А този момент за доживелия Освобождението Кирил Ботев, съобразявайки се с чувството си за историзъм, е искал да бъде в Гюргево на 10 май 1876 г., броени дни преди потеглянето на Ботевата чета с парахода „Радецки“ за българския бряг.

И все пак, дори така накратко маркиран, проблемът за предполагаемите връзки между братя Ботеви, респективно между организираното националнореволюционно движение в страната, и националноосвободителното движение в Родопите не може да не създаде основателно впечатлението за почти пълната изолация на Петковата дружина от общия поток на освободителната борба в българските земи в последните години на робството. Налага се да се даде отговор на въпроса защо, при положение че целите на националноосвободителното движение в Родопите и това в централните райони на страната са едни и същи и в много отношения

почиват на близки организационни принципи, те не съгласуват взаимно действията си. Едва ли най-важната причина за това може да се търси в географската отдалеченост. Фотографията на братя Ботеви с посвещението на Петко войвода от Кирил Ботев най-добре доказва, че това не е така.

Разбира се, за да достигне организационната мрежа на Априлското въстание само до южните склонове на Родопите, най-серозната спънка се крие в несъпричастността на помохамеданченото българско население от региона към националната революция. Но и тя едва ли е била толкова непреодолима, за да осъществи вътрешната организация контакт с Капитан-Петковата дружина.

Може би отговорът в най-синтезиран вид се съдържа в призыва на Христо Ботев за „незабавна“ и „отчаяна“ народна революция срещу турското потисничество. Именно тактическите различия между вижданията на емигрантските дейци и революционните организатори в страната за общи народно въстание с практиката на постепенно разрастване на партизанското съпротивително движение в Родопите водят до тяхното относително дистанциране. Независимо от това тези две течения на въоръжената освободителна борба — националното и регионалното, се познават и си симпатизират едно на друго, което най-добре се проявява в отношението на брата на Христо Ботев Кирил към Петко войвода.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. по-подробно за целия период на действието на Капитан-Петковата дружина в Родопите: Док. сб. Петко Войвода (1844—1900). С., 1954, 367 с.; Митеv, Й. Петко войвода и българското национално-революционно движение, ИП, 1973, № 6, 29—47.

² Вж. посочения по-горе док. сб.

³ Док. сб. Петко войвода..., с. 181. Става дума за добре познатата фотография на Хр. Ботев с братята му Стефан Кирил и Боян, в полуръст, в цивилно облекло, датирана най-общо към 1876 г. — Вж. Опис на сбирката „Портрети и снимки“ в Народната библиотека „Кирил и Методий“. Ч. I. С., 1975, с. 45.

⁴ Пак там; Вж. също: Жечев, Н. Христо Ботев. Летопис за живота и дейността му 1847/1848—1876. С., 1997, с. 251.

⁵ Док. сб. Петко войвода..., с. 181.

⁶ Пак там, 54—55.

⁷ Пак там, 54.

⁸ Пак там.

⁹ Митеv, Й. Цит. съч.

¹⁰ Пак там, с. 31.

¹¹ Пак там, с. 32.

¹² Пак там, с. 35.

¹³ Пак там, с. 36.

¹⁴ Док. сб. Петко войвода..., с. 177.

¹⁵ ДА—Русе, ф. 59, оп. 1, а. е. 63, л. 1. Вж. още: Симидов, Ф. Войводата Капитан Петко Киряков. Непубликувани биографии. В. Търново, 1994, 41—42. Ф. Симидов се е срещнал с Капитан Петко войвода във Варна вероятно през 1897 г. Вж. Док. сб. Петко войвода..., с. 148.

¹⁶ Док. сб. Петко войвода..., 124—127.

¹⁷ Митеv, Й. Цит. съч., с. 37.

¹⁸ Пак там, 38—39.

¹⁹ ДА—Русе, ф. 59, оп. 1, а. е. 88, л. 1. Вж. също: Златев, Л. Нови документи за Капитан Петко войвода. — ВИС, 1987, № 5, с. 199.

²⁰ Док. сб. Петко войвода..., с. 133.

²¹ Унджев, И., Цв. Унджева. Христо Ботев — живот и дело. С., 1975, с. 708 и сл.

²² Док. сб. Петко войвода..., 39—40.

²³ ДА—Русе, ф. 59, оп. 1, а. е. 88, л. 1—2.

²⁴ Жечев, Н. Цит. съч., с. 251.

**КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА
И ТРАКИЙСКОТО ДРУЖЕСТВО
„СТРАНДЖА“ – ВАРНА
(1895–1900)**

Проф. д-р ИВАН ФИЛЧЕВ

Капитан Петко войвода се заселва в гр. Варна през 1880 г., след като не му се разрешава да се установи в Южна България (тогава Източна Румелия) в Пловдив или Родопите. Той е на 36 години и зад гърба си има славата на боец за свободата на България, главно в Родопите и Тракия, участвал в борби за свободата на други народи, съдейтал на руската освободителна войска през руско-турската война през 1877–1878 г. Следователно той се представя обективно не като обикновен български гражданин, а като утвърден национален герой с подчертани революционни, военни и обществени заслуги. Естествено, такава известна личност не може да се примири с каквато и да било неправда, нито пък да остане безразлична към обществено-политическия живот и теглата на хората както в свободното отечество, а още повече в поробените български земи.

Уместно е да подчертаем, че в края на XIX в. Варна е средище на непрестанен икономически и културен просперитет, на будно патриотично народностно съзнание и политически кипеж. Тук е заселена значителна интелигенция с висше образование, получено в страната и чужбина, тук преживяват и значителен брой интелигенти от чужд произход: руски политически емигранти, чешки, сръбски и полски революционери и т.н. В същото време градът се превръща в естествено средоточие на тракийски бежанци българи предимно от Източна Тракия. Те пристигат със своята

мъка и страдания, със своята сиротска съдба. Те са принудени да напуснат родни огнища, заможни стопанства и домове, създавани десетилетия наред с пословично трудолюбие, постоянство и любов. Тук те са сподирени и денем, и нощем от мечтата да видят свободен своя роден край. Но същевременно те трябва да осигуряват с хляб и жилище своите многобройни семейства. По статистически данни, макар и противоречиви, през този период във Варненско са настанени около 30 хил. преселници от Одринско¹.

Капитан Петко Киряков не може да понася спокойно извращенията на управляващите към трудовите хора и с негодуване и открай протест реагира на произвола на правителството на бившия революционер и поборник Стефан Стамболов. Неговият справедлив гняв и непокорство се съпровождат с непрестанни преследвания от правителството: арести, инквизиции и интернирания, за да се стигне до наглото обвинение за организиране убийството на Стефан Стамболов.

Към края на XIX в. се поставя началото на организираното революционно движение на македонци и тракийци – първоначално в поробените Македония и Тракия в лицето на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО), а малко по-късно и в свободното отечество. Безспорно будната варненска общественост не изостава от патриотичния порив в страната, свързан с масови мирни протести против продължаващото султанско господство над поробеното българско население. Силен тласък за организирането на тракийци дава Първият македонски конгрес, проведен в София през март 1895 г. На конгреса се разисква въпросът за придобиване на автономия за Македония и Тракия, а така също за подготовка и извършване на въстание. Избран е македонски комитет с председател Трайко Китанчев². Широка информация за работата на конгреса е поместена и във варненския вестник „Народна самозащита“, редактиран от Никола Драгулов. В нея се подчертава, че решенията имат голяма обществена полза, защото въпросът за освобождаването на Македония и Тракия е общонароден идеал. Напълно се подкрепя целта – придобиване за населението на политическа автономия, приложена и гарантирана от Великите сили. Но това ще се постигне, когато народните маси се вдигнат на борба за своите свободи и права, когато се организират в свои дружества. В няколко последователни броя се коментират подробно основните пунктове в решенията на македонския конгрес и се правят съответни изводи³.

След възникването на македонските дружества в България тракийските преселници във Варна все повече се замислят за подобна организация. В ефира се носи полъх за обединяване на тракийските бежанци, да не се изостава от назрояващите събития. Започналите още през 1894 г. срещи на съмишленици в адвокатската кантора на Петър Драгулов на ул. „Сава Доброплодни“ № 4 зачестяват. Тук се обсъжда позив-обръщение към емиграцията от Одринско, написан от Никола Драгулов. Постепенно групата съмишленици се оформя в кръжок под названието „Странджа“⁴. Известно е, че голямата част от съмишлениците, в това число и братята Драгулови, са родом от Малко Търново, разположено в сърцето на Странджа планина. От името на кръжока се провежда митинг-протест против арменските кланета в Турция като израз на възмущение от политиката на геноцид от османското правителство. Същевременно се декларира солидарност със страданията на арменските братя. Проведени са и редица събрания и акции в помощ на тракийските бежанци.

Междувременно се установяват по-тясна дружба и идеяна близост между Петко Киряков и братята Петър и Никола Драгулови. Решаващи за това се оказват вероятно общата бежанска съдба и професионална насоченост. Братята Драгулови са адвокати, а П. Киряков наред с другите занимания има съпричастност и като защитник в съдебни процеси. Не може да има съмнение, че Капитан Петко е участвал в сбирките на кръжока „Странджа“. При липсата на конкретни данни можем да си послужим с хронологията и аналогията на някои събития. Когато идеята за организиране на тракийците назрива и се търсят съмишленици и извън Варна, П. Драгулов през пролетта на 1895 г. преминава българо-турската граница и посещава родното Малко Търново и Одринско с оглед координиране на бъдещите действия⁵. Малко по-късно П. Киряков посещава своята стара революционна база Чепеларе, отива и до с. Широка лъка за споделяне със своите познайници идеята за организиране на бъдещите битки с поробителите. Например Стою Шишков свидетелства, че в началото на юли 1895 г. при посещение в Чепеларе П. Киряков се интересувал от положението на българо-турската граница в района на Средните Родопи. По-специално проучвал възможностите за преминаване в южната част и комитски действия в Беломорието⁶. Христо Караманджуков допълва за дейността на Петко Киряков: „В първите опити за организиране на Одринско Петко войвода отбелязва също така своя дял. Виждаме го често пъти да шета към Бургас, Ямбол, Хасково и към Чепеларе.

Идването му в Чепеларе бе цяло събитие. По спомени на Андон Дечев през 1895 г. кап. Петко пристига в Чепеларе и обмисля със стари познати въпроса за образуване на чета, която да навлезе във вътрешността на Турция. Зapisват се 10—12 момчета. Една част от тези момчета образуват таен кръжок, на който ръководител е А. Дечев⁷.

И още едно доказателство. В своите спомени известният македонски деец Гъроче Петров твърди: „Капитан Петко като стар войвода беше ходил в Чепеларско, за да прокара там влиянието на „Странджа“ в западната част на Одринския вилае, а чрез Бургас, Айтос и Ямбол се опитвали да влияят в източната половина“⁸.

Разцеплението на македонското движение, станало в края на 1895 г., се отразява отрицателно върху отношенията между македонци и одринци и стимулира желанието на последните за самостоятелно организиране. В това тракийци виждат изход от настъпилата идейна и организационна безпътица⁹. Така на 28 април 1891 г. във Варна Временното настоятелство излиза с „Възвание към преселенците из Одринско“, назовано също „Вместо програма“. Това Възвание-програма по същество предхожда формалното учредяване на дружество „Странджа“ на 12 май 1896 г. В него се прави кратка историческа справка за съдбата на тракийци след 1878 г. Прави се изводът за необходимостта интелигенцията да работи за нравственото и умственото издигане на родните братя, останали в поробения край. А там те са изложени на грубо гражданско и политическо безправие. С тази задача може да се нагърби едно дружество под названието „Странджа“. В него трябва да се обединят всички истински патриоти, готови да подпомогнат развитието на българщината в Одринския вилае. А то-ва е благодарно свещено дело¹⁰.

Така на 12 май 1896 г. в гр. Варна в салона на училището „Св. Методий“ е проведено учредително събрание в присъствие на около 100 души. Приет е Устав на дружество „Странджа“ и е избрано ръководство с председател д-р Младен Желязков от Лозенград, племенник на първия български екзарх Антим I. Петър Драгулов е избран за подпредседател, а Никола Тодоров — за деловодител. В настоятелството е избран и капитан Петко Киряков¹¹.

На 20 май 1896 г. ръководството излиза с писмена молба „пожертвователен лист“ към приятелите и съотечествениците на дружество „Странджа“ да подпомогнат с парични средства целите на дружеството. Сред първите 9 дарители е и капитан Петко Киряков, внесъл 20 лева златни¹². Предполага се, че с тези пари е

осигурено издаването на първия брой на вестник „Странджа“, появил се на 25 май с.г.

В писмо от 20 май 1896 г. до Върховния македонски комитет (ВМК) – София се съобщава, че във Варна е създадено Одринско преселенско дружество „Странджа“. Същото е готово да работи заедно с македонското дружество в града и да бъде прието в състава на ВМК. За целта се правят следните предложения: а) Във ВМК да бъде включен и представител на дружество „Странджа“; б) Дружеството да издава печатния си орган „Странджа“; в) Да има свой таен революционен комитет, избран и одобрен от дружественото настоятелство.

Писмото е подписано от подпредседателя на дружество „Странджа“ Петър Драгулов и от деловодителя Никола Тодоров¹³. Прави впечатление, че още в този ранен етап ръководството на дружество „Странджа“ се замисля за бъдещата революционна мисия, която да се ръководи от специален орган – таен комитет. Не може да има съмнение, че още тогава се е замисляло този орган да бъде оглавен от капитан П. Киряков. Не е случайно също така, че в новото ръководство на дружество „Странджа“, избрано през юли 1896 г., Петър Драгулов е вече председател, а капитан П. Киряков – първи подпредседател. С тази му функция официално е натоварен и на състоялия се Учредителен конгрес на дружеството.

За активната дейност на капитан Петко войвода в дружество „Странджа“ свидетелстват и следните факти. По спомени на Стамо Гогов Урумов група емигранти от Одринско и Ахъчелебийско в София през 1894 г. образуват дружество „Родопи“ с председател Илия Белковски. То съществува до създаването на дружество „Странджа“ във Варна. При идването на Петко Киряков в София и по негово настояване дружество „Родопи“ се преобразува в клон на дружество „Странджа“ за всички емигранти от Одринско. За председател е избран Жельо Шивачев¹⁴.

С името на П. Киряков е свързано и образуването на клон на дружество „Странджа“ и в с. Широка лъка. В него членуват 20 души, а се получават 15 броя на в. „Странджа“¹⁵.

Между другото може да се отбележи, че двама от активните членове на дружество „Странджа“, а именно Никола Тодоров и Мичо Стамчев, са били в четата на Капитан Петко войвода през 1878 г. и са участвали в редица битки през този период¹⁶.

П. Киряков има заслуга и в образуването на клон на дружество „Странджа“ в гр. Бургас. По сведение на Лефтер Мечев в края

на 1896 г. в Бургас пристигнали Никола Драгулов и Петко Киряков като представители на ръководството на дружеството в гр. Варна. Същите се срещнали с видни одрински дейци и създали в средата на декември с.г. клон на тракийското дружество¹⁷. Може да се предполага, че капитан П. Киряков е указал лично влияние и за изменение на мотото на в. „Странджа“. Докато в бр. 1 на вестника то е обозначено така: „Духовна и политическа свобода се придобива чрез нравственото и умственото развитие на народите“, то от бр. 26/2 декември 1896 г. приема следния текст: „Политическа свобода и човешки правдии се придобиват чрез революция – с меч и огън“.

Една от ярките изяви на П. Киряков през този период е провеждането на митинг, свикан от Одринското преселенско дружество „Странджа“ във Варна на 29 декември 1896 г. На митинга са присъствали около 5000 души. За председател на бюрото, което да ръководи митинга, е определен П. Киряков. Изказали са се няколко оратори, които обрисуват тежкото положение в Турция и злочестата съдба на живеещите там български единородци, наричани от турската власт рая. Приета е обширна резолюция, в която се правят следните по-важни констатации:

– отчита се мизерното състояние на християнските и другите немюсюлмански народи в Турция, особено в Македония и Одринския вилает. Турското владичество там е едно чуждо, без никакви връзки с подчинените народи, базирани на грубия деспотизъм, варварство и робство;

– Европа вижда и съзнава лошото положение на християните в Крит, Македония и Одринско и се интересува от реформите в Турция. Историческият опит показва, че там не се провеждат никакви реформи, а това може да се осъществи само с физическото насилие от страна на Европа. Справедливите искания на поробените народи може да се решат само ако Македония се отстъпи на македонците, Южна Тракия – на тракийците, Крит – на критяните и пр. Така ще се реши Източният въпрос по отношение на Турция.

Във връзка с това митингът приема следните решения:

1. Да се обърне внимание на акредитираните посланици на Великите сили в Турция, че християнските народи и особено македонците и тракийците не чакат други реформи, освен своята пълна автономия и независимост. В този смисъл да се съдейства за ликвидиране на Турската империя на Балканския полуостров;

2. Да се известят посланиците, че настоящата постъпка е последната легална; ще последва законът на революцията, т.е. добиването на човешките правдии по насилиствен начин.

3. Да се помоли българското правителство да се застъпя най-енергически (даже с оръжие в ръка) за правдините, за свободата и независимостта на поробените в Турция братски нам народи.

4. Настоящата резолюция да се изпрати:

— до посланиците на Великите сили: руски, френски, английски, германски, австроунгарски и италиански;

— до българското правителство;

— до застъпниците на правдините на угнетените народи: Граф Игнатиев в С. Петербург (Русия); Господин Гладстон в Лондон (Англия); до Господин Нелидов в Цариград¹⁸. Същата резолюция е напечатана и на френски език¹⁹.

Можем да подчертаем, че през този период съществуват най-близки, лоялни и другарски отношения между председателя Петър Драгулов и Петко Киряков. Във връзка с пътуването на П. Драгулов до Русия в писмо от Одеса (4 януари 1897 г.) до П. Киряков същият пише следното: „От душа съжалявам, че не ми станахте другар в пътуването, за да видите доколко ние сме предмет на симпатии и колко високо стоим в очите на разбрания руски народ“. По-нататък Драгулов го уведомява за срещите, които е имал с руски общественици в Одеса, и за пълната подкрепа на борбата на българския народ за освобождение. Оформило се е мнение при посещението в Петербург да направи опит за издаването на един апел от името на видни славянофили към руските и българските народи с изложение на някои подробности от безправния и мъченически живот на българите в Турция. Изказва увереност, че П. Киряков ще благослови пътуването му и ще му пожелае добра сполука²⁰.

За авторитета на П. Киряков сред организираните тракийци можем да съдим и от следното. В частно писмо от 16 февруари 1897 г. И. Д. Кунев от гр. Пловдив моли Капитан Петко войвода да се застъпи за Ламби Мърдов да бъде допуснат до предстоящия конгрес. Същият е избран за делегат на дружество „Странджа“, пловдивски клон²¹.

Известно е, че за укрепването на дружество „Странджа“ и бъдещата му дейност в страната изключително голяма роля изиграва Учредителният конгрес, проведен на 19—21 февруари 1897 г. в гр. Бургас. Делегатите на конгреса са 36 души, сред тях е и капитан П. Киряков. Същият е избран и за член на ръководството на конгреса. Това не само е голямо доверие, но и задължение, отговорност, същевременно това е потвърждение, че авторитетът на П. Киряков се оценява високо не само от варненската общест-

веност, но и от широките дружествени среди на „Странджа“. Защото като член на бюрото на конгреса той може да се намесва активно в конгресните разисквания и решения.

Като такъв член П. Киряков подписва на 21 февруари апел до правителството за необходимостта да се вземат бързи мерки за облекчаване положението на българите в Одринския вилает. В него се изтъкват страданията на българския народ и напразните надежди за мерки от страна на българското правителство и Велики-те сили.

Турският режим е доказал, че е непоправимо зло, извор за нещастие на християнските народи. Ако не се вземат бързи мерки, заплахата ще се увеличава, а последиците са непредвидими. Турция не се чувства морално обвързана нито пред човечеството, нито пред самата себе си²².

Още едно доказателство за високата оценка на личността и дейността на П. Киряков е неговото избиране в състава на 12-членното Централно ръководство на дружество „Странджа“, и то като подпредседател. За председател е преизбран Петър Драгулов.

В по-тесен кръг от делегати обаче е решено да се образува тайна революционна група към дружество „Странджа“, която да подготвя и изпраща чети в Одринско. Т.е. възприема се тактиката на македонците да се изпращат чети от свободна България в поробените тракийски земи, без да се дават жертви от местното население. От друга страна, те ще поставят основите на вътрешната организационна революционна мрежа. За отговорник на групата е определен Капитан Петко войвода, като са взети предвид неговите славни подвизи в миналото. В тайната революционна група освен него влизат Петър Драгулов, Манол Ковачев, Петко Стамов и Гради Петров²³.

Наскоро след конгреса тайната група пристъпва към действие, подготвяйки малки агитационни чети. На 19 април 1897 г. в Странджа навлиза чета от 14 души с войвода Минчо Томов и секретар-агитатор Стоян Петров от Малко Търново. Четата обикаля няколко села, води и престрелки с турски аскер. Това повдига духа на българското население и всява респект в местната турска власт. За нея било крайно неприятно да се говори за чети в Одринско, да се поставят под заплаха устоите на султанството в близост до Цариград. Валията на Одрин Ариф паша веднага заминал за Лозенград, за да внущи на властниците да не възбудят българското население²⁴.

На 21 април с.г. в Лозенградско навлиза малката чета на войводата Димитър (Мицо, Мичо) Стамчев, родом от с. Косенец, Костурско, пребиваващ постоянно във Варна. Същият е стар познайник на Капитан Петко, участник в негова чета преди години. По-късно във в. „Странджа“ се дава следната оценка за дейността на четите: „Априлските чети в Одринско, колкото и малки да бяха, е едно доказателство, че народът е узрял в съзнанието си и е готов да подкрепи страдащите братя. Участниците в четите преодоляха всичките стихийни препятствия (поройните дъждове) и цял месец държаха в страх турската войска и башибозушката глан“²⁵.

По-нататъшното преустановяване изпращането на чети в Тракия не е само поради липса на материални средства и кадри, но и поради съпротивата (възраженията) на ВМОРО. Това се признава и в спомените на Гъроче Петров от 1897 г. „Когато бях в Цариград, пише той, бяха ми описали дейността на дружество „Странджа“, опасността за Одринско от пратениците на това дружество и ми изтъкнаха нуждата да се уредят тия въпроси така, щото да не им се месят в Одринско, а да им пращат само помощи и материали. (На връщане с български паравод) във Варна срещнах Драгулев, говорихме дълго, прие предложението ми да не се бъркат въгре в работите, а желанията си там също и помощите да ги изпращат чрез нас в София или чрез наши прями хора на границата... Претенциите на „Странджа“ за Одринско бяха същите, каквито на В. К. за Македония...“

По-нататък Г. Петров заявява, че уредил бъдещите отношения спрямо „Странджа“, чито връзки с Одринско следва да поддържат чрез него и Гоце Делчев за България, а за вътрешността — само чрез Лазар Димитров²⁶.

Лазар Димитров по това време е председател на Одринския окръжен революционен комитет. По-късно в своите спомени същият споделя: „В тоя край, много отдалечен от Одрин и на границата с България, се работеше повече от вън — от Варна и Бургас, начело с адвоката Драгулев, родом от Малкотърновско... В Малко Търново, обаче съществуващ комитет, подчинен на окр. комитет в Одрин“²⁷.

По-късно дружество „Странджа“ напечатва специален формуляр — „Свидетелство“, което се издавало на активно участвалите в първото въстание, произведено в Одринско през месеците април и май 1897 г. и подписвано от председателя на дружеството и войводата. Такова свидетелство е издадено на 21 юли 1897 г. на Марко Атанасов от с. Върбене, Македония²⁸.

От протоколите за заседанията на ръководството на дружество „Странджа“ е видно, че Капитан Петко войвода е бил един от най-редовните и активни членове и не е допускал безпричинни отсъствия. По много от разглежданите въпроси той се е изказал и е правил целенасочени предложения. Например в заседанието на ръководството от 25 октомври 1898 г., когато се разглежда Обръщението до европейските страни по одринския въпрос, капитан П. Киряков прави следното предложение: „Да се апелира към всичките клонове, другари и съчувственици да се подава меморандум до европейските правителства, че ако не се помогне на Одринско, населението ще бъде силно разълнувано и трудно ще се постигне умиротворение на Турската империя.“²⁹ В заседание на ръководството от 10 декември, когато се разглежда въпросът за външната политика и особената роля на Турската империя, капитан П. Киряков предлага: „Апелът да бъде написан на прост език и да се избягват неразбираемите думи. Всеки малограмотен и прост човек да може да прочете и разбере.“ Накрая се избира тричленна комисия, състояща се от П. Драгулев, кап. П. Киряков и М. Ковачев, която да изработи проект за Апел.³⁰ В заседание на ръководството от 28 декември 1898 г. се упълномощават председателя г. Петър Драгулев, подпредседателите: кап. П. Киряков, Манол Ковачев и деловодителя Михаил Ковчазов да подпишат от името на дружеството меморандума, който ще се подаде на 1 януари 1899 г. чрез българското правителство на Великите сили за положението в Одринския вилает и Апела към преселниците от Одринско.

На същото заседание кап. П. Киряков прочита писмо, изпратено до него, с което затворникът от Лозенград г. Найден Недков се обръща с молба за парична помощ от дружеството. Същият е заминал с 1-ва тракийска чета през април 1897 г. Бил е заловен и осъден на 5 години затвор. Моли да му се изпращат по 20 лева месечно чрез брат му Стоян Недков.

Решението на настоятелството на дружество „Странджа“ по този въпрос гласи: „Да се помогне с пари на всички затворници, които са взели активно участие в дейността на дружеството „Странджа“, следователно и на Найден Недков“³¹.

През август 1899 г. вестник „Странджа“ публикува най-ласкави отзиви за капитан П. Киряков, нарича го „отличния наш приятел, другар и подпредседател на дружеството ни, уважаемий стар родопски войвода... Който не познава заслугите и подвизите на Петко войвода, той не познава една от светлите страници на на-

шата история. Ние с дълбока почит се отнасяме към славните заслуги на този образцов борец-войвода. И с още по-голяма почит се отнасяме към неговата светла личност, защото той е единственият човек, който в ония заспали времена на народа в нашия роден край носеше знамето на свободата и за съжаление до ден днешен си остава все пак той единичек пред нас, младите“³².

По-нататък вестникът дава две телеграми-поздрави до капитан П. Киряков от поборниците от София и Казанлък по случай годишнината на Шипченските боеве. В една от телеграмите се казва: „Споделяме наедно благата на свободното отечество; обаче там зад Одринский вилает Ви чакат и Родопските планини пищат за своя спасител, комуто плетат лаврови венци да го посрещнат и наедно сме готови да тръгнем веч. Стига веч да пъшка робът“³³.

На 21 ноември 1899 г. във Варна се създава Македоно-одринско спомагателно дружество „Родопи“ с цел да подпомага изпадналите в беда бедни и изоставени братя, които са били ратници и ще ратуват за благото на Македония и Одринско. За председател е избран Капитан Петко войвода. Приет е и устав на дружеството³⁴.

Дружеството с около 100 членове функционира от 1 декември. На 30 януари 1900 г. се провежда Общо събрание в отсъствието на председателя поради болест, на което се решава дружество „Родопи“ с всичките си членове да се присъедини (обедини) с местното македоно-одринско дружество³⁵.

Капитан Петко Киряков умира на 7 февруари 1900 г. във Варна на 56-годишна възраст. При погребението присъстват многобройни граждани – роднини, приятели, съратници. За неговите заслуги и достойно извърян път прочувствено слово произнася Петър Драгулев. Същият припомня за първите му битки с угнетителите на българите, за следването му във Военното училище в Атина, за срещата му с Гарибалди и боевете на о. Крит, за съдействието на руските войски. Подчертава също така за високите морални и боеви качества на незаменния войвода и неизменната му обществена съпричастност. Накрая Драгулев припомня неговите предсъмъртни думи: „Момчета, работете за свободата на заробеното ни отечество.“³⁶

Некролози за националния герой и велик българин са поместени в много софийски и варненски вестници като: „Реформи“, „Славяни“, „Поща“, „Пряпорец“, „Отглас“, „Юнак“ и др. Във всички публикации се подчертават заслугите на капитан Петко Киряков пред отечеството и неговата всеотдайност и кристален патриотизъм, като последователен борец за свобода и правда.

БЕЛЕЖКИ

¹ Народна библиотека „Кирил и Методий“ – Български исторически архив (НБКМ–БИА), ф. 224, а.е. 17, л. 261–262.

² Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи 1878–1944, т. 2 с. 68.

³ В. „Народна самозашита“, Варна, 10 май 1895 г. бр. 17–18.

⁴ С т о е в а Хр. В души изгрява ни завета... Варна, 1993, с. 6.

⁵ НБКМ–БИА, ф. 641, а.е. 23, л. 266.

⁶ Ш и ш к о в, Ст. Петко Киряков, родопски войвода. Сп. „Роден на предък“, год. III, кн. 1, с. 21.

⁷ Ка р а м а н д ж у к о в, Хр. Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало, кн. I. С., 1934, 33–34.

⁸ П е т р о в, Г. Спомени. С., 1927, 52–53.

⁹ Националноосвободителното движение..., т. 2, 125–127.

¹⁰ В. „Странджа“, г. 1, бр. 1, Варна, 25 май 1896, с. 1.

¹¹ НБКМ–БИА, ф. 224, а.е. 17, л. 267.

¹² Държавен архив Варна (ДАВ), ф. 828, оп. 1, а.е. 12, л. 3–4.

¹³ НБКМ–БИА, ф. 224, а.е. 17, л. 261–262.

¹⁴ Пак там, ф. 641, а.е. 16, л. 213.

¹⁵ Пак там, ф. 224, а.е. 21, л. 348.

¹⁶ Пак там, ф. НК IIА, 1707.

¹⁷ О р м а н д ж и е в, Ив. Революционното движение в Малкотърновския район, кн. III, С., 1933, с. 81.

¹⁸ ДАВ, ф. 828 к, оп. 1, а.е. 3, л. 1–3.

¹⁹ Пак там, а.е. 5.

²⁰ Пак там, ф. 828к, оп. 1, а.е. 7, л. 1–2. Оригинал, Ръкопис.

²¹ Пак там, а.е. 8, л. 1. Оригинал, Ръкопис.

²² ДАВ, Ч.П. 103.

²³ НБКМ–БИА, ф. 641, а.е. 23, л. 266.

²⁴ П о п а я н о в, Г. Малко Търново и неговата покрайнина, Бургас, 1939, с. 371.

²⁵ В. „Странджа“, бр. 9, 1 януари 1898 г.

²⁶ П е т р о в, Г. Цит. съч., 52–53.

²⁷ Д и м и т р о в, Л. Сп. „Илюстрация Илинденъ“, кн. 3, 1938, с. 6.

²⁸ ДАВ, ф. 828к, оп.1, а. е. 9, л. 1

²⁹ Пак там, а.е. 1, л. 2–3. Оригинал, Ръкопис.

³⁰ Пак там, л. 3, 4, 5. Оригинал, Ръкопис.

³¹ Пак там, а.е. 10, л. 1.

³² В. „Странджа“, бр. 17, 29 август 1899 г.

³³ Пак там.

³⁴ НБКМ–БИА, ф. 224, а.е. 125, л. 3.

³⁵ Пак там, л. 18.

³⁶ В. „Славяни“, София, бр. 77 от 12 февруари 1900 г.

ОТЛИЧИЯ И НАГРАДИ НА КАПИТАН ПЕТКО КИРЯКОВ

Ст. н. с. д-р ТОДОР ПЕТРОВ

За живота и революционната дейност на войводата капитан Петко Киряков (Петко Кирков Каракирков) е публикувана значителна по обем и разнообразна литература. В нея по достойнство са оценени участието му в борбата срещу поробителя, ролята му като защитник на българското население от Родопите и Беломорието, дейността му за тяхното освобождение. Подробно са осветлени и животът на войводата в следосвобожденска България, последните години от житейския му път, образът на Петко Киряков в народните песни, униформите и облеклото на войводата, както и мястото му в документите, материалите и историографията.

Макар и почти всички биографи на Петко войвода да съобщават, че за революционната си дейност и заслуги в борбата срещу поробителя той неведнъж е награждаван с различни отличия, този въпрос е останал никак си встриди от погледа на изследователите на неговото дело. Именно поради тази причина обект на тази публикация са наградите и отличията на Капитан Петко войвода.

Получените от Петко Киряков отличия могат да бъдат условно систематизирани в няколко групи: държавни отличия, производство в офицерско звание, материални награди, благодарственные адреси, свидетелства и писма.

Групата на държавните отличия включва два руски медала, които той получава за своята дейност по време на Руско-турската освободителна война от 1877—1878 г. Първият му е връчен от руския императорски комисар в България генерал-адютант княз Александър Дондуков-Корсаков около 20 септември 1878 г.¹ в Пловдив².

Според спомените на войводата, записани от Филип Симиев през 1897 г., по време на срещата в Пловдив княз Дондуков провел продължителен разговор с Петко Киряков, след което „го наградил с медал за заслуги“. Срещата завършила по молба на княз с обща снимка на двамата³.

От направеното от нас проучване обаче се оказва, че в наградната система на Руската империя никога не е създаван медал с подобно име. Най-вероятно в конкретния случай става дума за учредения през 1833 г. медал „За усърдие“, който има две степени — златен и сребърен. До 1841 г. златният се дава на лентата на ордена „Св. Александър Невски“ (червена) и се носи на шия, а сребърният — на лентата на ордена „Св. Анна“ (червена, с жълта ивица в двата края) и се носи на гърди. Награждаваните го получават в зависимост от броя на прослужените над 20 години в руската армия.

След 1841 г. двете степени на медала вече се дават и „за подвиги и отличия“, включително и на лентите на ордена „Св. Владимир“ (червена, с широка черна ивица по двата края) и на ордена „Св. Андрей Първозванни“ (небесносиня). Върху аверса (лицевата страна) на тези медали е поставен образът на съответния император, а върху реверса (обратната страна) е изписано името на отличието — „За усърдие“ — и е поставен венец от лаврови и дългови клонки⁴.

Според запазените сведения по време на руско-турската война от 1877—1878 г. двете степени на медала са давани предимно на лентата на ордена „Св. Александър Невски“, а сравнително по-рядко — на лентата на ордените „Св. Анна“ и „Св. Станислав“ (червена, с две бели ивици по двата края). Награденият получава златната или сребърната степен на медала със съответната лента както в зависимост от своите заслуги, така и според това, дали вече е отличаван с някой от руските ордени⁵. Тъй като до момента на награждаването от княз Дондуков Петко войвода няма никакво руско отличие, може да се предполага, че в Пловдив той получава сребърен медал „За усърдие“ на най-младшата по значение лента на ордена „Св. Станислав“, предназначен за носене на гърди.

Второто си руско отличие войводата получава от руския император Александър II в столицата Санкт Петербург. По този повод един от биографите на Петко войвода — Стою Шишков, отбелязва, че научавайки за героичните постъпки на П. Киряков, „цар-освободител Александър Николаевич пожелал лично да види южнославийския юнак. През лятото на 1878 г. — продължава той —

Петко заедно с генерал Скобелев заминал за Петроград⁶. Там той бил приет от императора, който го разпитвал за живота му и за родния му край и лично го наградил с орден за храброст.⁷

Очевидно в случая става дума за медал, а не за орден „За храброст“, тъй като орден с това име в Русия не съществува. Медалът „За храброст“ е учреден през 1769 г. с оглед на награждаването на балканското население в бойните действия срещу Османската империя във водещата се в момента руско-турска война⁸.

Медалът е в две степени — златен и сребърен, причислен е към ордена „Св. Георги“ и се носи на неговата лента, състояща се от последователно редуващи се оранжеви и черни ивици. През 1878 г. отличието е трансформирано в четири степени: I степен — златен с бант (напречна лента върху лентата), II степен — златен без бант, III степен — сребърен с бант и IV степен — сребърен без бант. Според статута му от 1878 г. медалът е предназначен за награждаване на отличилите се от граничната служба и младшите чинове от армията и флота. Носи се на гърди на лентата на ордена „Св. Георги“ и по старшинство се нарежда на първо място сред всички медали в руската наградна система.

На лицевата страна на отличието е изобразен профил на съответния руски император (по време на руско-турската война от 1877—1878 г. — на император Александър II), а на реверса е изписано името на медала — „За храброст“. Новост в сечените след 1878 г. медали е, че върху реверса им започва да се поставя и последният номер на награждаването.

Тъй като според статута на отличието, за да получиш всяка по-горна степен, е задължително вече да си награден със съответната по-ниска, очевидно в случая е, че на Петко войвода е връчена най-ниската IV степен, т. е. сребърен медал „За храброст“ без бант⁹.

Закономерно обаче възниква въпросът дали, след като е отличен за своите заслуги с руски медали, Капитан Петко войвода не е награден и с български отличия. Той не е лишен от основание, още повече че немалко българи, които участват в националноосвободителните борби или в руско-турската война от 1877—1878 г., са декорирани с различни степени на най-високата българска военна награда след Освобождението — с ордена „За храброст“. Направените проучвания и сверката със запазените дневник-регистри на отличените с всичките степени на ордена и с неговия войнишки знак обаче по най-категоричен начин опровергават това предположение. Единственото лице с фамилията Киряков, което е отличено

с IV степен на военния орден „За храброст“, е подпоручик Минчо Киряков Киряков, родом от Русе, субалтернофицер от 5-и пехотен Дунавски полк, награден на 1 януари 1886 г. за проявени от него храброст и героизъм през Сръбско-българската война от 1885 г.¹⁰

Нещо повече, от направената проверка на дневник-регистрите на наградените с български ордени и медали до смъртта на Петко войвода през 1900 г. става ясно, че липсват дори лица с неговата фамилия Каракирков. Изключения има единствено по отношение на бащиното му име Кирков, което в списъка на наградените с княжески български ордени и медали се среща 6 пъти, но затова пък само в комбинация с имената Георги, Димитър, Евстатий, Коста, Никола и Христо¹¹.

Името на Петко Киряков не фигурира и в дневник-регистрите на другите български отличия от следосвобожденския период, т. е. той не е награден с никакъв български държавен орден, знак или медал. Това е съвсем обяснимо, като се има предвид гордият и независим характер на войводата, както и нежеланието му да се примири със съществуващите неправди след Освобождението и дори откритото му противопоставяне срещу някои от силните на деня.

Като отчита „юначество“ и големите „услуги“, които Петко Киряков оказва на руските войски в Освободителната война, император Александър II произвежда войводата по време на посещението му в Санкт Петербург през юли 1879 г. в офицерско звание капитан от руската пехота. Със същия чин П. Киряков е титулуван за проявената от него храброст в боевете с поробителя още по време на участието си в Критското въстание от 1866—1869 г., когато ръководи един отряд от около 300 гарибалдийци¹².

Като израз на благодарност за заслугите си към освободителите по заповед на император Александър II войводата получава и едно имение, отпуснато му от фонда на държавните земи в Киевска губерния¹³. Подобна материална награда е предложена на Петко Киряков и от руското военно командване в Одрин в края на май или началото на юни 1878 г. На войводата е отпусната огромната за времето си парична сума от 2500 полуумпера, за да разпусне четата си, след като обезпечи всички четници, но воден от родолюбиви чувства, той отказва категорично. По този повод Киряков отбелязва в своите спомени, записани от поборника Филип Симидов: „Мене ми идеше срам да взема пари от русите, да ги дам на моите момци при разпущането им; това ще доде за тях и за мене, като че ли аз съм купен от русите да напусна планините

и борбата с турците, когато всяко, когато съм разпуштал четата си, аз съм им раздавал пари от касата на нашата чета, колкото е имало налице, всекиму съразмерно равни дялове и за мене – двойно. Аз, т. е. четата, си имаше достатъчно пари да задоволи 300 души или дялове по 25 турски лири и повече нямаше.”¹⁴

По аналогичен начин Петко Киряков раздава и получената от продажбата на имението в Русия сума на нуждаещи се съмишленици, приятели и бедняци. Той не запазва за себе си огромната за времето си парична сума от 15 000 рубли, с която спокойно би могъл да осигури своето семейство и близки до края на живота си, а я разпределя между бившите си четници и приятели, които също са дали своя принос за успехите на войводата и водената от него дружина¹⁵.

Своеобразна награда, която Петко войвода получава по време на престоя си в Италия, е златната гривна (пръстен) с надпис, подарена му от Джузепе Гарибалди. Гривната е свидетелство за уважението на великия италиански революционер и пълководец към революционната дейност на Петко Киряков и неговите способности на военачалник¹⁶.

Интересна награда с морален характер и признание за заслугите и бойните подвиги на войводата са и многобройните благодарствени адреси, свидетелства и писма, изпратени на Петко Киряков от населението и кметовете на много беломорски и родопски селища. Чрез тях жителите им от сърце благодарят на своя бранител не само за запазването на родните им огнища от унищожаване, но и за физическото си оцеляване от гнета на поробителя, станали възможни благодарение на усилията на Петко войвода и на водената от него чета.

По различно време населението на няколко десетки селища – 6 града, 8 околии, 11 градски махали и над 60 села – изказва своята дълбока благодарност към войводата. В дългия списък с имената на селищата, чито жители изказват своята искрена благодарност към своя закрилник, личат градовете Хасково, Димотика, Софлу, Ортакьой (дн. Ивайловград) и др., родното село на Петко войвода Доганхисар, Дедеагачко, както и селата Чикардакли, Домуздере, Лъджакьой, Еникьой, Бадома, Балъкьой и др., също от Дедеагачко; Малък Дервент, Енисари, Кутруджа и др., Димотишко; Тахтаджик, Голям Дервент, Карабунар, Чурекьой и др., Софлийско; Окуф и Урумджикьой, Ференско; Плаву, Литичи, Траписик, Аплохори, Паликрава и др., Ортакьойско; Широка лъ-

ка, Стойките, Малево, Орехово и др., Рупчоско (дн. Смолянска област); Иробас (дн. Криво поле), Чамурли (дн. Динево), Арнауткьой (дн. Гугутка), Герен (дн. Долно Ботево), Илилер (дн. Стамболово), Мандра, Идебик (дн. Книжовник) и др., Хасковско, както и още много други села¹⁷.

Ето само два цитата от тези документи, които са красноречив пример за огромната благодарност към войводата. „Дава се настоящото свидетелство в ръцете му [на Петко Киряков – б. а.], тъй щото да му принесе принадлежната чест и почит, която би приличала на всеки един мъж, който се бие за народност, вяра и отечество“ – пише населението на гр. Ортакьой и селата Литичи, Аплохори, Сияос, Паликрава и Траписик на 19 май 1878 г.¹⁸ А жителите на с. Широка лъка, Рупчоско (дн. Смолянска област), в своето „Благодарително свидетелство“, дадено на войводата на 10 ноември 1878 г., отбелязват: „Гореказаний герой с храбростта, като реши своя живот и своята кръв да пролее за нас, бедните, които изново остаеме в жилищата си и като нямаме с що да му заплатиме, даваме му настоящото благодарство за в памят на родопските предели ние всички жители от село Широка лъка.“¹⁹

Безспорно своеобразна морална награда за цялостната родолюбива и самоотвержена дейност на Петко войвода представлява и един документ, издаден му в гр. Чепеларе на 10 март 1898 г. С него образователно-спомагателното дружество в града „Родопска искра“ го уведомява, че го е избрало за свой почетен член, поради което е вписан в книгите му. В документа не само се изброяват всички заслуги на войводата към отечеството и българщината, но се подчертава, че той е истински защитник и на „сиромашкото турско население от разни бееве, аги и от непоносимия режим на турския тиранизъм“. Тази оценка, както и всестранната дейност на войводата до този момент, свидетелстват убедително, че той е истински защитник на бедните и онеправданите независимо от тяхната етническа принадлежност, а обявяването му за почетен член на дружеството е напълно заслужено²⁰.

Не само тази награда, но и всички останали отличия, които Петко войвода получава, са ярка илюстрация за неговата родолюбива и патриотична дейност. Те са безспорно свидетелство и за проявените от него храброст, мъжество и героизъм в многобройните боеве, които води с поробителя, както и за заслугите му за освобождението на отечеството. Същевременно значителното количество от разнообразни по своя характер отличия и награди

е израз на почит и уважение към неговото дело и доказва по убедителен начин, че въпреки нежеланието на определени кръгове заслугите на Петко Киряков са оценени по достойнство.

БЕЛЕЖКИ

¹ Датите в изложението са по стар календарен стил.

² О р м а н д ж и е в, И. Двегодишната освободителна борба на Петко войвода в Тракия и Родопите (1877–1879). – В: Петко войвода (1844–1900). Сборник от статии, документи и материали. С., 1953, с. 73; Документи и материали за Петко войвода. – В: Петко войвода (1844–1900)...., с. 168 (док. № 3).

³ Ш и ш к о в, С. Беломорска Тракия в Освободителната война през 1877–1878 г. Пловдив, 1929, с. 62; О р м а н д ж и е в, И. Цит. съч., с. 73.

⁴ Ш е в е л е в а, Е. Каталог отечественных орденов, медалей и нагрудных знаков. Ленинград, 1962, 66–67; К у з н е ц о в, А. Ордена и медали России. Москва, 1985, 136–137.

⁵ Д у р о в, В. Боевые награды русско-турецкой войны 1877–1878 годов. – В: Не смолкнет эхо над Балканами. Воспоминания. Письма. Публицистика. Статьи. Москва, 1988, с. 305, 306.

⁶ По времето, когато Стою Шишков пише книгата, това е официалното име на Санкт Петербург (1914–1924).

⁷ Ш и ш к о в, С. Цит. съч., с. 62.

⁸ Вж. по-подробно Кузнецов А. Цит. съч., 157–159; Д у р о в, В. Цит. съч., 304–305.

⁹ Подробно за установения ред за награждаване с медала и подвизите, за които се раздава отличието, вж. Статут Императорского военного ордена святаго Великомученика Победоносца Георгия. Петроград, 1915, с. 85 и сл.

¹⁰ ЦДА, ф. 3 оп. 2, а. е. 105, л. 17. Дневник-регистрите на наградените с военния орден „За храброст“ за периода от създаването му до 1908 г. вж. в: ЦДА, ф. 3, оп. 2, а. е. 103–109. Вж. също: Списък на наградените лица с княжески български ордени от 1879 до 22-и септемврий 1908 година. С., 1911, с. 6.

¹¹ ЦДА, ф. 3, оп. 2, а. е. 102–111; оп. 8, а. е. 128–130; оп. 13, а. е. 86, л. 118, 119; Списък на наградените лица. . . , с. 475.

¹² Ш и ш к о в, С. Цит. съч., с. 62; О р м а н д ж и е в, И. Цит. съч., с. 88; М и т е в, Й. Петко войвода и българското националнореволюционно движение. – Исторически преглед, 1973, № 6, с. 30, 34

¹³ Ш и ш к о в, С. Цит. съч., с. 62; П р и м о в с к и, А. Петко войвода през времето на Александър Батенберг и Стамболовия режим (1880–1894). – В: Петко войвода (1844–1894), с. 111.

¹⁴ Документи и материали за Петко войвода. . . , с. 173 (док. № 4).

¹⁵ Ш и ш к о в, С. Цит. съч., 62–63; Х а й т о в, Н. Избрани произведения. Т. 2. С., 1979, с. 308, 310.

¹⁶ Съвременници за Петко войвода (Спомени и предания). – В: Петко войвода (1844–1900)..., с. 318; За срещата на П. Киряков с Дж. Гарибалди вж.: Н е ш е в, Г. Българи гарибалдийци. С., 1965, 36–37.

¹⁷ П о п к о н с т а н т и н о в, Х. Петко войвода, бранител на родопските българе до 1879 г. Чърти от живота и подвигите му. Пловдив, 1885, 33–36, 39; Д и м и т р о в, Г. Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение. Ч. 2. Пловдив, 1896, с. 241, 243; Документи и материали за Петко войвода. . . , с. 183 и сл. (док. № 14 и сл.).

¹⁸ Документи и материали за Петко войвода...., 186–187 (док. № 19).

¹⁹ Пак там, с. 215 (док. № 58).

²⁰ Пак там, 254–255 (док. № 108).

НОВИ ДОКУМЕНТИ ЗА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА

Д-р ЛЮБОМИР ЗЛАТЕВ – Русе

В Окръжния държавен архив – Русе се съхраняват интересни документи за важни моменти от биографията на легендарния родопски войвода Петко Кириаков и дружината му. Те са част от личната архивна колекция на Филип Стоянов Симидов – поборник и опълченец, който още през 1871 г. е посветен от Васил Левски в тайните на революционната организация. През 1876 г. той участва в Сръбско-турската война в отряда на Филип Тотю. След 1890 г. се установява на постоянно местожителство в Русе и става активен член на поборническо-опълченското движение в града. Започва да издава списание „Поборник-опълченец“, което е предназначено да запознае най-широк кръг читатели с живота и дейността на видни участници в нашето националноосвободително движение¹.

Филип Симидов събира материали за Петко Кириаков, за да напише биографичен очерк за войводата. Това се вижда от биографичните бележки, които е изготвил за Капитан Петко в публицистично- популярен стил². Те служат за основа на статия в списание „Поборник-опълченец“³. Бележките не се покриват напълно със съдържанието на досега известната биография от Ф. Симидов за Петко войвода от 1924 г., съхранявана в НБКМ – БИА⁴.

В настоящата публикация се спирате на два оригинални документа, които са малка част от изворовата база, с която е разполагал Ф. Симидов, за много наши националнореволюционни дейци. Те са писани с черно мастило на бели листа с формат 33×21 см.

Първият документ е писмо от 20 декември 1898 г.* на Мичо Станчев, жител на Варна и бивш четник от Петковата дружина, до

* Датите са по стар стил.

Ф. Симидов. То има автобиографичен характер и според автора му трябва да послужи като материал за статия в списание „Поборник-опълченец“. На първата страница на писмото в полето със син молив Симидов е записал – „постъпил в четата“ и с червен – „на 1875 г.“, а в горната част под датата на документа със синьо е отбелязал „1875 г.“.

Началото на писмото разкрива патриотизма и високото народностно самосъзнание на този четник: „Аз се казвам Мичо Станчев от село Косенец, Костурска околия (Македония), порода чисто българска...“ Интерес представлява и съдението за присъединилите се към Петковата дружина през пролетта на 1875 г. триадесет нови четници. Изясняват се и някои от конспиративните и организационните принципи, установени в четата. Интерес представлява опитът на италианеца „Джевани“ да настрои новопостъпващите срещу войводата и да организира покушение над него.

Накрая автобиографичният разказ завършва с малограмотното изписване на името „МИЧО СТАМЧЕВ“ с големи букви. Вероятно Петковият четник е неграмотен и за написването на писмото е ползвал услугите на друг човек.

Вторият документ започва от обратната страна на последния лист на по-горе разгледаното писмо и представлява свидетелство от 22 декември 1898 г., с което войводата потвърждава изложеното от своя четник. С красив почерк и граматически вярно той изписва правилно името на бойния си другар – „Минчо Станчев“.

На гърба на последния лист на документа Ф. Симидов поставя две свои бележки: с черен молив – „Петко войводов другар“, и със син – „има тук и за П. Кириаков“.

Свидетелството съдържа интересни данни за 17 битки, които води родопската дружина в периода 9 май 1875 – 29 март 1878 година. Войводата ги е подредил строго хронологично, като е допуснал разместване само за седмата и осмата битка. Прави впечатление и много точната географска локализация на изброените боеве. Това означава, че и към 22 декември 1898 г., от която дата е свидетелството, Петко Кириаков има под ръка архива на дружината, откъдето черпи със сигурност информация. Затова този документ има значение за доуточняване хронологията и местоположението на водените от Родопската дружина боеве от 9 май 1875 до 29 март 1878 година.

Трябва да се отбележи, че имената на четниците, които са записани в двата документа, съпоставени с поименните списъци

БЕЛЕЖКИ

¹ С то и л о в, А. Филип Симидов — живот и книжовно-обществена дейност. — Демократически говор, № 83, 11 ян. 1924 г.

² ОДА—Русе, ф. 59, оп. 1, а. е. 63, л. 1—37; а. е. 64, л. 1—9.

³ С им и д о в, Ф. Капитан Петко Киряков или Големия Петко войвода. — Поборник-опълченец, 1898, № 3, 8—9; № 4—6, 16—18; 1900, № 1, 9—13; № 2, 21—24.

⁴ Петко войвода 1844—1900. С., 1954, 149—174.

⁵ Ко н с т а н т и н о в, Х. Петко войвода, бранител на родопските българе до 1879 г., Пловдив, 1885, с. 27.

⁶ Ди м и т р о в, Г. Г. Княжество България в историческо, географическо и етнографско отношение. Пловдив, 1896, ч. 2, с. 244.

⁷ Петко войвода 1844—1900, 176—177.

⁸ ОДА—Русе, ф. 59, оп. 1, а. е. 63, л. 1.

на Петковата дружина, дадени от Христо П. Константинов⁵, Георги Г. Димитров⁶ и Ф. Симицов⁷, освен Наум Евтимов нямат друго съвпадение. От това следва, че в тези два документа се откриват сведения за още участници в Родопската дружина в сравнение с досега известните.

Под датировката на свидетелството войводата поставя един под друг два пъти печата на своята дружина. В биографичните си бележки за Капитан Петко войвода Ф. Симицов дава следното оригинално тълкуване на надписа на печата: „Надписът, както вижда читателят, е със съкратени думи поради малкото място за онова, което войводата е искал да се означи по този печат. Някои тълкуват значението на този надпис: „ТРАК[ийска] Р[еволюционна] БЪЛГ[арска] Дружина 1870“, туй, което не е право, защото тези тълкуватели изпращат последната буква „В“, която ний разбираме да значи „войвода“. А щом е тъй (което и самият жив днес във Варна войвода потвърдява), то думите: „ТРАК. Р. БЪЛГ.“ не се отнасят за дружината, а за самия войвода, който по право си е присвоил името: „тракийски, революционен, български войвода“, а на дружината си е дал бройността: „Дружина I^{va}“, както личи на самия печат, и името ѝ кръстил той „Защита“ (на родопските българи, разбира се).

Пишещият тези редове има честта да се срещне и да говори лично със същия г-н капитан Петко войвода във Варна, който доловно потвърди нашите заключения и нам обясни, че той е дал бройността на дружината си да бъде първа, защото е планирал да организира няколко дружини под брой...“⁸

Разгledаните документи представляват интерес за изследователите на националноосвободителното движение в Родопите. По-задълбоченото проучване не само на оригиналните материали, но и на биографичните бележки на Ф. Симицов би дало попълна представа за защитата на българщината на Капитан Петко войвода и неговата дружина.

Заглавията на двата документа са съставени от автора на публикацията. Текстът е обработен съгласно най-новите археографски изисквания. Запазени са стиловите и езиковите особености на създателите на документите. Авторовата намеса е означена с квадратни скоби. Бележките по текста са изнесени под линия с цифра и звездичка. Исковите данни, степента на оригиналност и начинът на възпроизвеждане се дават след съдържанието на всеки документ.

ПУБЛИКАЦИИ, ПОСВЕТЕНИ НА ПЕТКО ВОЙВОДА

(Историко-библиографски и статистико-
аналитичен преглед)

АНДРЕЙ ПЕЧИЛКОВ – Смолян

Събитията, които изпълват живота и делото на Петко Киряков – Капитан Петко войвода, са сравнително добре познати поради обстоятелството, че за тази легендарна личност на нашето хайдушко и националноосвободително движение разполагаме със

ЗНАЧИТЕЛЕН БРОЙ ПУБЛИКАЦИИ,

една част от които по своята същност са с функции на исторически извори, а друга – много по-голяма – са исторически източници. Авторите, проявили интерес към героя Петко Киряков, са предимно историци, етнографи, фолклористи, музиковеди, литературни творци, журналисти. За Петко войвода освен авторитети на нашето национално научознание са казали думата си и голям брой местни изследвачи и книжовници, които тухличка по тухличка допълват в твърде висока степен образа, живота и делото на капитан Петко Киряков.

На какво се дължи интересът, а и оттам – широкият диапазон на публикации, посветени на героя? Този въпрос е напълно обясним с факта, че Петко Киряков е един от достойните българи тракийци от до- и следосвобожденската епоха, който се ползва с всеобща народна обич и признателност. А това е резултат на моралния стабилитет у Петко Киряков, ясната цел на неговата борба от първата му стъпка като хайдутин на 7 май 1861 година, ко-

гато е едва 17-годишен, и до действията му като националреволюционен функционер на четническа институция. Не бива да забравяме дългогодишната, продължителна – повече от 18 години, борба на войводата срещу турския гнет. В очите и съзнанието на българите от Тракия и Родопите със смелостта и безстрашието си е закрилник и кураж на поробеното население. И заедно с това: и гордост, показваща жила востта на българския дух и българската същност. Разбира се, има и други фактори, които не са маловажни: любовта, която самият той питаете и към другите поробени народи – към гръцкия, италианския, и с участието си в тамошните освободителни борби показва стоицизма и благородството на българина. Неговият интелект е твърде мащабен. Дисциплината и самодисциплината, принципността у него са пословични. Действащият устав на тъй наречената „Първа българска родопска дружина „Защита“ е строга норма на поведение и за него, и за всеки член на дружината. А предусещащи дипломатическите съображения, след 1879 година той прекратява революционната си дейност, без да създава трудности на руските оккупационни власти. И неслучайно: това е знак на достолепие и уважение към новите обстоятелства, явили се на политическата сцена след Освобождението в Родопската област и в другите все още оставали под робство български земи. Но това за него е и знак, че утре идват по-благоприятни дни за свободата.

Петко войвода не действа откъснато от революционната борба на българското националноосвободително движение. Осезателни са неговите взаимовръзки с IV революционен окръг по време на Априлското въстание от 1876 година, подпомага руския освободителен поход в Тракия, воюва срещу сенклеристките банди през 1878–1879 година. И още нещо: неговият революционен опит е ползван в последвалите борби на народа до окончателното освобождаване на поробените български земи през 1912 година. Свидността към Петко войвода идва и от следосвобожденската му съдба, която в съзнанието на народа го прави не мъченик, а герой. И това не е състрадателност към него – това по-скоро е демонстрация на възвишеното чувство у българина да уважава онзи, който несправедливо е изпаднал в беда.

Ето това са някои от обстоятелствата, с които обосноваваме широкия спектър публикации в българската научна, научнопопулярна и популярна литература, било то в периодични, непериодични или монографични издания, показани под форма на

ВЕСТНИКАРСКИ ПУБЛИКАЦИИ В БЪЛГАРСКИЯ ПЕЧАТ

И отново — във в. „*Източно време*“ — бр. 25 от 18 юни 1877 година, в който се съобщава за заловени четници от дружината на Петко Киряков. След нея в нашия периодичен печат се срещат още три публикации — двете са във в. „*Зорница*“ (първата е в бр. 36 от 7 септември 1878 г.), свързана с тъй наречената „Родопска комисия“, обследваща действията на Петко войвода в Среднородопския край, а втората е в бр. 44 от 2 ноември 1878 година и дава обстоятелствена информация за действията на българските въстаници на Петко войвода по долината на р. Арда и към Девебаир, Джумая и Дупница. И наново се връщаме към в. „*Марица*“, който в броя си от 15 септември 1878 година привежда цитат от тогавашния френски в. „*Журнал дъо дебат*“ (от 31 август 1878 г.), в което вестникарско издание отново се говори за т. нар. „Родопска комисия“ и „за някой си Петко, който ходел с чета“.

След тези първи, макар и информационни, дописки в горецираните вестници въз основа на националните библиографски справочници от 1878 и до 2003 година по страниците на 45 вестникарски издания са поместени над 170 публикации. Отрадно впечатление прави например в. „*Тракийска дума*“, който е излизал само пет непълни години и за този период са поместени 37 статии, посветени на Петко Киряков — Петко войвода; следва в. „*Тракия*“ с 23 публикации, в. „*Беломорец*“ — 8 и т.н.⁴

Темите, които са разглеждани в българския вестникарски печат от Освобождението и до сега, са твърде пъstri. Голяма част от публикациите, които предоставят авторите, са предимно обзорни биографични очерци, но съдържащи богати данни за подвизите на героя, както и оценки за него. В тази връзка интерес будят публикациите, посветени на родословието на героя, на родовата му памет и неговата фамилия. Свидни са очерците за Доганхисар — родното място и родния край на Петко Киряков.

В богатия комплекс заглавия, ако търсим коя е най-ранната вестникарска публикация, имаща характер на биографичен очерк за Петко Киряков, т.е. коя е първата описана биография за него в българските вестникарски издания, трябва да посочим в. „*Юнак*“ (№ 13 от 29 март 1898 година с автор Иван х. Николов с псевдоним Fasulkoff). В цитираната очеркова статия освен биографични данни е обнародван и Уставът на Първата българска родопска дружина „Защита“, изготвен през 1873 го-

изследвания, документални публикации, биографични очерци, художествени творби и пр.

Посредством утвърдените у нас национални библиографски справочни пособия¹, както и тези библиографии, представени в специализирани разработки, посветени на Петко войвода², установихме, че от първата публикация за него, която датира от 1875 година, и до края на 2003 година общият им брой възлиза на над 250 — статии, студии, книги. За сравнение ще посочим, че за времето от 1878 до 1953 година техният брой възлиза на около 130 печатни материала³. При това искаме да подчертаем, че цифрата, която съобщихме, не отразява всички регионални публикации, особено тези от местния печат; те по принцип се библиографират подробно в националната библиографска книжнина. Ще дадем един пример: само в краеведската картотека и в местните летописни издания на Смолянската регионална библиотека за Петко Киряков са регистрирани над 150 заглавия, които не са видени и не са описани от нашата национална библиографска наука. Така че, добавяйки описанията на публикациите и от останалите (националните) библиотечни институти (особено тези във Варна, Хасково, Кърджали, Пловдив), цифрата на досега печатаните заглавия ще се увеличи най-малко 2–3 пъти. Не бива да забравяме и това, че голяма част от публикациите, посветени на националноосвободителните борби до и след Освобождението, са пряко свързани и в значителна степен сочат приноса и на Петко войвода. Да не говорим за краеведските поселищни и други изследвания от районите, в които е действал Петко Киряков.

Доскоро се считаше, че

НАЙ-РАННАТА ПУБЛИКАЦИЯ,

касаеща дейността на Петко Киряков — Петко войвода, е от 26 септември 1878 година, поместена в брой 18 на в. „*Марица*“. В нея се съобщава за арестуването на войводата от руските оккупационни войски в Чепеларе.

Ще си позволим скромна корекция и ще посочим, че първата публикация не е от септември 1878, а от 15 ноември 1875 година, т.е. три години по-рано, и е поместена в брой 40 на в. „*Източно време*“. Дописката посочва, че властите в Гелибол (Галиполи, дн. гр. в Турция), преследвайки Петко и Петковата дружина, тормозят и местното население. След тази се появяват и следващите

дина и подписан от самия Петко Киряков. Освен това в биографичния материал, богат на факти, са показани в хронологичен низ датите и местата в Родопите, където войводата е водил сражения през 1878 година.

От погледа на нашите първи вестници не са убегнали най-ранните хайдушки действия на Петко войвода, легендарното му безстрашие, първите жертви, които дава неговата дружина. Показан е приносът му в Руско-турската освободителна война от 1877–1878 година, подпомагайки руските войски за освобождението на Тракия. Дават се действията му в Родопската област и прословутата Родопска дипломатическа мисия, която обследвала борбата на героя след Руско-турската война в защита на извоюваната свобода.

От вниманието на журналистите не е убегнал големият факт за приноса на Петко войвода в борбата за освобождението на други народи — Гърция и Италия. Когато дипломатически съобщения налагат руските власти да арестуват Петко Киряков, в. „Марица“ отбелязва, че населението от родопските селища не веднъж ходатайства за освобождаване на войводата. Петко Киряков и комитетите „Единство“ е също тема за изследване от представителите на нашия периодичен печат. Още по-широко е застъпена дейността на войводата като инициатор, създател и организатор на дружество „Странджа“. Българските вестници обстоятелствено изучават взаимовръзките на Петко войвода с Русия и идеите му за славянско братство.

Обществената дейност на Петко Киряков през следосвобожденския период е също предмет на обозримост от страна на печата. Правят се съобщения за избирането му като общински съветник във Варна, за дейността му като член на Бюрото на местното ръководство на Демократическата партия, за дарителските жестове, които прави — по едно течение на в. „Юнак“ на читалище „Родопска искра“ — Чепеларе, и на общината в с. Широка лъка. Тези две родопски селища не са случайно избрани от него — те са тясно свързани с неговия революционен живот. Журналистически обект са негови съображения за поместени неверни биографични данни на революционни дейци. От Иван Орманджиев е обосновано становището на Петко Киряков, че известният хайдутин Ангел войвода е загинал през 1860 година в Кешанско, а не в Хилендарския манастир. Коментират се от негова гледна точка тогавашното съвремие и отношението му към западните сили.

Голяма част от публикациите носят факти за събития, които са израз на уважение и признателност към тракийския герой: поздравления по случай провеждащите се шипченски тържества през 1899 година, честване на негови и други годишници и събития, съобщения и некролози за неговата смърт. Интерес буди информацията за последния портрет на Христо Ботев, подарен с посвещение на Петко войвода от Кирил Ботев. Библиографът изследвач Манъо Стоянов поднася и прави анализ пред българския читател на неизвестна руска поема от Александър Лукяновски, написана специално за Петко Киряков — Петко войвода. Няколко вестника представлят стихотворни творби на български автори, посветени на тракийския герой. Много са вестникарските публикации, които се докосват до темата за песенното народно творчество и Петко войвода. Едни автори представлят самите народни песенни творения, други правят анализ на същите. Поместени са фрагменти от монографични изследвания, тематични сборници, както и рецензии за тях. Израз на признателност към Петко Киряков са и съобщенията за паметникови строителства, разговори за филмови продукции, посветени на героя, за дейността на Тракийската фондация „Петко войвода“ в Хасково, за Първия национален фолклорен фестивал „Песни за Капитан Петко войвода“. Българският печат не е забравил да търси и опазва и документалното наследство на капитан Петко Киряков — Петко войвода. Някои автори отиват и по-далеч: правят опит за изграждане на психопортрет, изучават отличителните характеристики на войводата, показват високонравствения му морален стабилитет.

Руският историк Василий Осипович Ключевски (1841–1911) бележи: „Вестникът приучва читателя да размишлява върху това, което не знае, и да знае това, което не разбира“. Българската преса е правила и поднася достоен поклон към героя Петко Киряков, а за нашия читател те са носители не само на елементарна информация, а са исторически извори за този достолепен българин, който е част от българската история.

Доколко и как животът и делото на Петко Киряков — Петко войвода е отразяван в българските

НАУЧНИ, НАУЧНОПОПУЛЯРНИ И ПОПУЛЯРНИ СПИСАНИЯ И СБОРНИЦИ

Общият им брой за периода 1878–2003 година е 50 публикации, представени в 20 списания или сборници от 45 автори.

Десет от авторите (на които повечето от публикациите им имат предимно информационен характер) са анонимни.

Най-ранната статия в подобни издания (която по-скоро има характер на студия) е на небезизвестния Филип Симицов, поместена в сп. „*Поборник-отълченец*“ (1898, № 3, 8—9; № 4—6, 16—18; 1900, № 1, 9—13, № 2, 21—24). Публикацията носи основно заглавие „Капетан Петко Киряков или големия Петко войвода“, но в отделните книжки частично авторът го променя. Трудът на Филип Симицов представлява обстоятелствен биографичен очерк за живота и дейността на войводата. Тази публикация всъщност е и първият биографичен очерк, поместен в списание (сборник), който и днес не губи своята стойност, защото съдържа ценни изворови факти. Неслучайно през 1994 година работата на Симицов бе обнародвана в самостоятелно издание.

Публикации за тракийския герой са помествани и в стародавното списание „*Rodopski напредък*“, издавано от видния родопски книжовник Стою Н. Шишков (1905, № 1, 19—26; № 2, 88—94; № 4, 176—182; № 5, 227—239; № 6, 291—299). Животописни материали срещаме в сп. „*Rodopa*“ на Христо Караманджуков (1922, № 2, 2—4; 1925, № 4, 4—5; 1933, № 9, 3—4; 1942, № 6—7, с. 9). В сп. „*Завет*“ (1933, № 4, с. 2) Христо Ив. Караманджуков публикува своя кратък биографичен очерк за Петко Киряков, подплатен с библиография за него.

В по-ново време обзорен биографичен очерк е отпечатан в сп. „*Славяни*“ (1968, № 2, с. 38). В сп. „*Български воин*“ (1968, № 4, 22—23) Николай Хайтов нарича Петко Киряков „неуловимия войвода“, а Станимир Топуков в сп. „*Жената днес*“ (1974, № 12, 12—13) го назовава с топлото „народен закрилник“. Известният хасковски краевед Борис Колев в сп. „*Юг*“ (1987, № 1, 117—126) правилно споделя, че „за юначеството няма забрава“. Обстоятелствена и задълбочена студия за борбата на героя ни поднася отново Станимир Топуков в сп. „*Военноисторически сборник*“ (1977, № 1, 203—208). В своята разработка авторът не спестява и трагедията, която съпътства живота на този величав български герой. Тук е сгодното място да отбележим студията на Александър Кузев под наслов „В коя Варненска крепост е бил затворен Петко войвода през 1882 година“, поместена в „*Известия на Народния музей — Варна*“ (1965, № 1, 123—125). Тази публикация сочим и затова, защото тя е част от съпричастността на българската историческа наука към нерадостната съдба на тракийския

войвода, когото след няколко години — в зряла възраст — през 1900 година, заварва смъртта.

Ведно със строгите биографични изследвания в тясна връзка са статиите и студиите, свързани с родословните корени на Петко Киряков. Ото-Кристина Петкова ни представя потомците на Капитан Петко (сп. „*Rodopi*“, 1988, № 4, 39—40). В сп. „*Rodoznание*“ (1995, № 2—3, 50—58) Борис Колев още по-детайлно разглежда рода на капитана, при което всеки родственик е със своя небезинтересна съдба. Хубавото е, че и тук авторът подкрепя своето изложение с богата библиография. Подобно е изследването и на Пенка Чакалова-Генева (сб. „*Тракия*“, 2001, № 1, 109—128), която също изследва обстоятелствено корените и разклонките на Каракировия род, т.е. рода на Капитан Петко войвода.

В контекста на тези обнародвания са и публикациите в сп. „*Завет*“ на Х. Батаклиев в съавторство с Анастас Разбойников и Г. М. Сапунаров за родното селище на Петко Киряков — Доганхисар, поместени през 1941 (№ 4, 9—10) и 1943 година (№ 5, 4—11).

Александър Караманджуков изготви и публикува обстоятелствена хроника за действията на войводата след Санстефанския мирен договор (сп. „*Отечество*“, 1979, № 19, 26—28). Родопският книжовник — архивен и музейен работник от Кърджали, Иван Стефанов разглежда дейността на Петко войвода в Беломорието и Източните Родопи (*Известия на музеите от Южна България*, 1975, № 5, 207—215), а смолянският му колега Манол Манолов изучава Петко Киряков в Средните Родопи след Освободителната война от 1877—1878 година (сп. „*Български воин*“, 1979, № 11, 20—21). Със своеобразния си увлекателен начин на изказ Николай Хайтов чрез обстоятелствения си пътепис „Из Беломорието (Подирите на Петко войвода)“ ни въвежда в тайнствените беломорски пътеки на Петко Киряков (сп. „*Rodopi*“, 1983, № 6, 13—15; № 7, 13—18; № 8, 14—18; № 9, 117—120; № 10, 15—19; № 11, 9—13; № 11, 10—15).

По повод годишнини и събития на съратници на Петко Киряков — Петко войвода или по други поводи автори не пропускат да покажат името и делото на знаменития тракийски войвода. Такъв е примерът с видния български македоно-одрински ръководител Александър Кипров, който през 1899 година посещава село Чокманово, Смолянско, и се среща със съратника на Петко Киряков Димитър Ив. Караманджуков. Спомените си Кипров пресъздава в сп. „*Rodopa*“ (1922, № 6, 4—5). Списание „*Rodopa*“ не

подмина да уведоми своите читатели и за смъртта на Стоян Тороманов – участник в четата на Капитан Петко войвода (1924, № 4, с. 8). На страниците на същото списание Димитър Ив. Карадамджуков поднася своите спомени за двамата Петковци – Петко Киряков и Петко Радев (Калайджидеренски) (1942, № 67, с. 9).

Родопският книжовник Петър Ан. Маринов има възможност приживе да се срещне и да запише спомените на все още живия тогава четник на Петко войвода – Никола Т. Поповски, закопал знамето на дружината на връх Кокоша стена край Смолян. Неговите спомени, поместени в сп. „*Rodopa*“ (1942, № 4, 5–6), са живителен исторически извор за четническата дейност на Петковите борци. И отново списание „*Rodopa*“ (1943, № 1, 6–7) ги възпомена с кратки бележки, помествайки имената им по списъка на 75-те четници от дружината на Петко Киряков, който списък преди това е публикуван в други издания. Илко Димитров поднася интригуващи спомени, непознати на читателя (сп. „*Rodopi*“, 1967, № 5, с. 18). Не може да подминем интересната публикация в сп. „*Rodopi*“ (1980, № 4, 36–37) на грузинския автор Андре Карабелашвили за срещата на двамата капитани Петко войвода и грузинец Г. Джорджидзе, отразена в старинните грузински весници от времето на Руско-турската война 1877–1878 година. Александър Карадамджуков ни припомни за съратници и поддръжници на Капитан Петко войвода, които са малко познати на нашия любознателен читател (сп. „*Rodopi*“, 1990, № 7, 14–15). Кирила Възвъзова-Каратеодорова показва срещата на поп Минчо Кънчев с Петко войвода (сп. „*Исторически преглед*“, 1994/95, № 4).

Наши утвърдени учени-историци в свои студии подлагат на дълбок анализ различни моменти, действия, събития или теми, посветени на Петко Киряков. Така П. Д. Круслев разви темата за началото на македонския въпрос в България и благотворителните комитети „Единство“ в тясна връзка с дейността и мястото на Петко войвода в борбата му срещу Сенклеровите банди (сп. „*Македонски преглед*“, 1940, № 3, 83–108). По косвен път изводи за мястото на Петко войвода в борбата му срещу Сенклер и Сенклеровите бунтовници могат да се правят и от публикацията на Христо Гандев, посветена на европейските изучавания на България през време на Възраждането (сп. „*Исторически преглед*“, 1946–1947, № 2, 162–200).

За комитетите „Единство“ и ролята на Петко Киряков в тях много обстоятелствено се обосновава също Недялко Димов (сб.

„Тракия“, 2001, № 1, 40–47). Тази твърде задълбочена студия е една от немногото по темата, която сочи силата, моралната стойност и личния принос на Петко войвода като пропагандатор и реализатор на целите на комитетите „Единство“, които възникнаха в много селища на България.

Светлозар Елдъров пък осветлява обстоятелствено мястото на Петко Киряков в емигрантското дружество „Странджа“ и неговата роля като инициатор, създател и ръководител на това дружество, показва също како позиция за достойна защита на людете от поробените части на България след Сан Стефано и Берлинския конгрес от 1878 година (*Известия на Института за военна история*, Т. 58, 1995, 361–367).

Професор Йоно Митев в пространна студия, поместена в сп. „*Исторически преглед*“ (1973, № 6, 29–47), поставя за разглеждане недостатъчно изяснените въпроси около етапите в бойната и организационно-политическата дейност на Петко войвода, както и проблема за създадения от него в южните български земи четнически, или дружинен институт.

Документалното начало е добрата първооснова за всеки изследователски труд. Неслучайно наши авторитети още на времето, а и днес със свидност се отнасят към документалната историческа памет и спасяват немалко от документалното наследство на Петко Киряков. Родопският книжовник Стою Шишков в своето списание „*Родопски напредък*“ (1903, № 1, 27–29) помества няколко писма от 1872, 1876 и 1878 година на висши турски военни, които са принудени пред българския „горски цар“ да се отнасят с респект и уважение. „...Аз прекланям глава пред Вашата желязна воля и прося милост от Вас“ – се казва в едно от писмата от 1872 година. „Съгласно писмото Ви от 13 того аз отдалечих моята войска далече от Вашия лагер само да можем да дойдем до едно приятелско споразумение“ – четем в друго писмо от 1876 година. „Вашите единоверци тук, в Ахъчелеби, ме увериха, че Вий сте били много добър човек“ – се казва в трето писмо от 1878 година до войводата. А подобни документални публикации, свързани с делата на Петко Киряков до и след Освобождението, с удоволствие се разгръщат и в списание „*Rodopa*“ (1925, № 4, с. 45), и в сп. „*Rodopски преглед*“ (1932, № 4–5, 13–19), поместени от родопския книжовник Васил Дечов, и в сп. „*Родолюбие*“ (1935, № 5, с. 14), и в сп. „*Rodopi*“ (1976, № 6, 13–15), показвани от Николай Хайтов. Списание „*Военноисторически сборник*“ (1987, № 5,

197–201) дава място за документални извори, публикувани от Любомир Златев. Със своята първичност и неподправеност те допълват реално образа и делата на Петко Киряков – Петко войвода.

И в миналото, и днес нашата научна, научнопопулярна и популярна книжнина не спира да изучава неговото дело в различни аспекти от живота му: с болка се съобщава за неговата смърт („Българска сбирка“, 1900, № 4, с. 280); с тъга си припомнят за него (сп. „Родопа“, 1929, № 9, с. 7). С чувство на уважение се показват художествени картини, посветени на него (сп. „Родопа“, 1935, № 5, 2–4), с достолепие се популяризират отличията му, с които е удостояван (*Известия* на Института по военна история, 1995, № 58, 368–373), с автор Тодор Петров. Манъо Стоянов извади отново на показ, публикува я в оригинал и в превод в авторитетно издание (*Известия* на НБКМ. Том XVI (ХХII), 1981, 537–574) неизвестната доскоро руска поема на А. Г. Лукяновски, избрал за свой герой прославения Петко Киряков, която в оригинал днес се съхранява в Националната и университетска библиотека в Загреб.

Михаил Букурещлиев отново ни връща към многообразието на песенното богатство, посветено на Петко войвода (сп. „Българска музика“, 1967, № 1, 25–28), с което отново ни доказва народната любов към капитан Петко Киряков, а К. Горанов още през 1967 година обстоятелствено описа и от изкуствоведска гледна точка характеризира възпоменателните паметници и плочи във Варна и Варненска област (*Известия* на Народния музей Варна, 1967, № 3, 231–240).

Със своя значимост са и двете рецензии на проф. Йоно Митев (сп. „Военноисторически сборник“, 1954, № 2, 112–118) и на ст.н.с. Горан Тодоров (сп. „Исторически преглед“, 1954, № 4, 59–66), посветени на добре известния на нашите читатели сборник „Петко войвода. 1844–1900“. Справедливо един от рецензентите в заключение посочва, че „книгата „Петко войвода – сборник от статии, документи и материали“ като цяло е ценен принос в нашата историография“. Българските изследвачи се отнасят с уважение и към библиографския обзор на Снежана Радоева (*Известия* на Института по военна история, 1995, № 58, 374–380). Подобно изследване е единствено засега. Но не само това: авторката е успяла само в няколко страници да представи най-значимото книжовно богатство, посветено на Петко Киряков.

Хубавата статия е подарък, завещан от автора на човешкия род. Най-хубавата статия е тая, която носи в себе си най-много истина. Считаме, че в обзора на статиите от многобройните списания и сборници ние изнесохме на показ много истини.

Разбира се, първенстваща сила за читателя имат

МОНОГРАФИЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ И КНИГИ

А такива, посветени на Петко войвода, не са малко. Заглавията са повече от 20, без в тази цифра да включваме преиздаванията им.

Още през 1885 година родопският книжовник Христо Попконстантинов публикува монография под наслов „Петко войвода, бранител на родопските българи до 1879 г. Чърти от живота и подвигите му“, отпечатана в Пловдив. Още в предговора си авторът посочва, че „желае да запознае българския свят с живота и няколко от многобройните подвиги на Петко войвода Доганхисарски, който е войводствал по Родопите и бреговете на Бяло море от 1862 до 1879 година“. В книгата си Попконстантинов помества и документи, отразяващи дейността на войводата през 1878–1879 година в Тракия, както и списъци на неговите четници от дружината. Монографията на Христо Попконстантинов има своите неточности и непълноти, но тя е първият опит в българската историографическа мисъл да поднесе цялостен труд, посветен на Петко Киряков – Капитан Петко войвода.

През 1889 година, т.е. само след няколко години, Христо Попконстантинов, който впрочем е личен приятел и е другарувал с Петко Киряков, поднася на читателя новата си книга, озаглавена „Маронската битка в 1876 г. (Материали по новата история на Родопите)“, издадена във Варна. В нея авторът дава описание на двудневната битка за завладяването на приморското градче Марония от Петко Киряков и дружината му в началото на 1878 година. С този труд Попконстантинов допълва някои от пропуските в първата си творба.

На революционната дейност на Петко войвода спира своето внимание и българският историк Георги Димитров в корпусното си тритомно издание „Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение“. Във втората част на изданието (Пловдив, 1896, 228–244) Георги Димитров не само потвърждава казаното от Хр. Попконстантинов, но и добавя редица нови подробности за Петко Киряков, описани в лична сре-

ща на автора с войводата във Варна. Авторът помества и няколко интересни документа — в това число устава на Петковата дружина „Зашита“, писма, свидетелства, благодарствени адреси до войводата, списък на неговата дружина. За пръв път в този труд се публикува и снимка на войводата в офицерска униформа като капитан от пехотата на руската императорска армия.

В печатана биография от 1905 година, посветена на Никола Кирков — четник при Петко войвода, а по-късно и сам водач на чета, родом от с. Каракурджали, Гюмюрджинско, се описват немалко случки и събития из живота на Петко войвода. Тази книжка е малко позната на читателя и изследвача, но тя има свое място в българската историопис, посветена на Петко Кирков (П. Арнаудов. „Биография на Никола Кирков, родом от с. Каракурджали, Гюмюрджинско“. Съставил: македонец-емигрант. Станимака, 1905, 32 с.).

Съществен принос за изучаване борбения път на Петко Кирков, както и за поправяне на неточностите, допуснати от предните двама автори, има Стою Н. Шишков, който в книгата си „Беломорска Тракия в Освободителната война през 1877–1878 година“ (Пловдив, 1929) в 35 страници представя подробен очерк за дейността на Петко Кирков. Още в предговора си авторът отбелязва: „...През 1895 година пишущият има щастие, че чутовният южнотракийски войвода за няколко дни сам да ми бъде гостенин в дома ми в Чепеларе. Тогава от него лично провелих всичко писано, поправиха се неточности, попълни се и пропуснатото“.

В своя пространен труд Стою Шишков описва бойния път на сформираната през пролетта на 1861 година дружина на тракийския войвода, проследява по-нататъшните ѝ подвизи в защита на българското население в Кешанско, Гюмюрджинско, Дедеагачко, Ференско и околните на тях селища. По време на руско-турската война (1877–1878) дружината на Петко Кирков достига до 300 души.

Христо Караманджуков в своята дълбокосъдържателна монография „Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало, с особен поглед към тяхното политическо-революционно движение“ (С., 1934) отделя обстоятелствено място (27–37) за ролята на Петко Кирков в революционните борби на българите в Западна Тракия, назовавайки го „велик беломорски и родопски герой“, „един нов Момчил войвода“.

Обективен анализ на борбенореволюционните действия на Петко Кирков в Тракия през Освободителната война и борбата му срещу сенклеристите в Ахъчелебийско (Смолянско) прави доцент Ламби Данаилов в своя труд „Националноосвободителното движение в Тракия 1878–1903“ (С., 1971, 14–27).

В по-ново време изключително ценен е и издаденият през 1954 година по инициатива на Тракийския научен институт сборник под наслов „Петко войвода (1844–1900)“, който, както четем в предговора, е посветен на 50-годишнината от смъртта на Петко Кирков. Неговото отпечатване обаче съвпада и със 110-годишнината от рождението на войводата. В сборника са включени десет изследвания и статии, седем публикации на документи и материали, богата библиография. Автори на съдържащите се публикации в сборника са известни изследователи на тракийското освободително движение и познавачи на живота и делото на Петко Кирков — Петко войвода, като Иван Орманджиев, Димитър Шишманов, д-р Иван Панайотов, ст.н.с. Анастас Примовски, етнографът Христо Вакарелски. Сборникът е изключително ценен с широкия тематичен обхват — разгледани са въпроси, свързани и с хайдушко-бунтовническите дела на Капитан Петко войвода в Тракия и Родопите, и за родния му Доганхисар, и за приноса му при потушаването на Сенклеровия бунт, и за живота му при Стамболовия режим (1880–1894). Не са пропуснати и теми от етнографски характер — хайдушкото облекло на капитана, съпроводен със снимков материал. Обстоятелствено е разгледана темата за образа на Петко войвода в народната песен.

Изключително ценни за изследвача са и поместените документи (макар част от тях да са публикувани в други по-ранни издания), както и дипломатическите документални свидетелства — т.нр. „английски сини книги“. Спомените на съратници и съвременници на Петко войвода допълват документалния характер на сборника и му придават естественост при ползването особено от масовия читател.

На пръв поглед може да се стори, че сборникът има леко компилативен характер, но това е само фасадна видност. Зачетем ли се в публикациите, статиите и документите, всички те хвърлят изключителна светлина върху богатата, разностранна дейност и ползваша се с уважение от страна на народа личност. Няма да е пресилено, ако кажем, че посоченият сборник е и си остава засега най-авторитетното научно издание, посветено на тракийския и родопски герой.

На Капитан Петко войвода са посветени и историко-популярните очерци на известните наши историци проф. Йоно Митев („Петко войвода“. С., 1964) и академик Илчо Димитров („Петко войвода“. С., 1956). Тракийският деятел Никола Спиров разработи специално материали за беседа на тема: „Капитан Петко войвода. Живот и дейност“ (С., 1974, 22 с.). От историческите личности един от любимите герои на Николай Хайтов — както добре се знае, е Петко войвода. Освен с филма писателят книжовник показва себе си и чрез историко-художествената творба „Капитан Петко войвода“, която от нейната първа поява през 1968 до 1990 година претърпя седем издания. Интерес представлява и албумът, подгответ от Иван Стефанов, издание на Окръжния исторически музей—Кърджали („Капитан Петко войвода“. С., 1975, 22 с.). Удовлетворително е и това, че в отделна, самостоятелна книга се отпечата от Университетското издателство „Св. св. Кирил и Методий“ — Велико Търново, труда на Филип Симицов (1994). Чест прави на варненската общественост, че през последните години на бял свят се появиха няколко специализирани изследвания и документални издания, посветени на Петко Киряков и на организираното тракийско движение във Варна, в което пряко участие като инициатор, организатор и практически реализатор има Петко войвода. През 1994 година Борислав Дряновски състави документален сборник по тъй нареченото „Следствено дело № 13“. През 1996 година бе издаден „Хронологичен справочник и документи за дейността на Варненското тракийско дружество (1896—1996“ (Варна, 80 с., с ил.) под съставителството на Христина Стоева и с участието отново на Борислав Дряновски, осъществил за публикуване археографската обработка на документите на Варненското тракийско дружество. Този книжовен труд, подгответ за 100-годишнината от създаването на Тракийското дружество във Варна, е в пряко съзвучие и с дейността на Петко Киряков. Наскоро Дряновски ни зарадва с ново документално издание, пряко отнасящо се до тракийския войвода. Авторът съставител е озаглавил своя труд „Капитан Петко войвода. Сборник от документи и материали“ (Варна, б.г.), посветен на 100-годишнината от рождението на Петко Киряков. Правят отрадно впечатление издирените от автора немалък брой документални извори от различни места и национални хранилищни архивни институти — Държавен архив—Варна, Българския исторически архив при

Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Централния държавен архив и др.

Изследвачът на Петко войвода не може да изпусне от погледа си студиите на Иван Пейков „Националноосвободителното движение (1876—1878 г.“ и на Любомир Панайотов „Националнореволюционно движение в Родопите (1878—1912 г.“, поместени в сборника „Родопите в българската история“ под съставителството на проф. д-р Петър Хр. Петров (С., 1974, 109—128 и 129—149). В центъра на тези проучвания са отново делата на родопско-тракийския войвода.

В дълбокомащабната и научно изискана монография на проф. д-р Дойно Дойнов „Комитетите „Единство“. Ролята и приносът им за Съединението (1885“ (С., 1985) в параграфа за борбата на тракийските българи срещу турския въоръжен метеж в Родопите (53—63) е отделено подобаващо място на ролята на Капитан Петко войвода в онези съдбовни дни през и след 1878 година. Не са малко и някои други тематични сборници, които повече или по-малко рефлектират и към Петко Киряков (сб. „Средните Родопи в Освободителната Руско-турска война“ (Смолян, 1970), „Христо Попконстантинов. Юбилеен сборник“ (Смолян, 1979) и др.).

Не ще подминем творбата на Георги Нешев „Българи-гарибалдийци“ (С., 1965), съдържаща биографични очерци на герои-гарибалдийци и сподвижници на Джузепе Гарибалди. Макар и в популярен стил, са показани образът и облика на „Големия Петко войвода“, т.е. на Петко Киряков, воювал рамо до рамо с Джузепе Гарибалди за пълното освобождение и обединение на Италия (32—41). За Петко войвода престоят му в Италия е и школа, и натрупан опит, особено що се касае до действията на горските чети. Този период според нас е преходен момент на безстрашния юнак хайдутин, който поема новия път — пътя на войводата националреволюционер.

За изследователите с голяма стойност е темата за родното място на Петко Киряков — Доганхисар, за което селище на нашия читател са предоставени няколко заглавия. Особено уважавана е трилогията „Доган Хисар — градец по чужди земи и брегове“ (С., 1992) и „Република Доган Хисар-градец — родното село на Капитан Петко войвода“ (С., 1994) с автори баща и дъщеря Кирил и Мария Бакърджиеви.

Немалко фактологически данни за поборничеството на Петко Киряков се срещат и в почти всички поселищни книжовни издания, особено в селищните такива от Родопската област („Миналото на Чепеларе“ от Васил Дечов. Книга 2 (С., 1936), сб. „Широка лъка“ (С., 1947), „Чокманово. Минало“. Том първи. (С., 1999) и др.). Всички те са не само строги селищни изследвания, но съдържат и много данни и неизвестни или малко известни факти за Петко Киряков. Те са част от книжовния арсенал, посветен на този безмерен тракийски герой.

Още през 1961—1965 година, когато издателство „Български писател“ подготви и отпечата 13-томното издание „Българско народно творчество“, в том втори „Хайдушки песни“ (1961) е поместена песента „Капитан Петко войвода“ (306—308), а в том дванадесети „Народни предания и легенди“ (1963) е включено предание под наслов „Петко Киряков — родопски войвода“ (141—145). В по-късни подобни издания (1978, 1983) темата за Петко войвода неотстъпно присъства.

Преди няколко години се появиха други две книги на хасковския книжовник и краевед Борис Колев: едната е назована „Легендарият Капитан Петко войвода. Предания и легенди“ (Хасково, 1994, 120 с.), а втората носи заглавието „Петко лъв, капитанине...“, съдържаща народни песни за Капитана (Хасково, 1994, 63 с.). Двете книги на Борис Колев са словесен паметник и отплата на прославения народен закрилник.

Петко Киряков не е забравен и от литературните ни творци. Още през 1959 година писателят родопчанин Станислав Сивриев отпечата в 220 страници сборник разкази. Данко Димитров озаглави своята книга „Горският цар“ (С., 1978, 32 с.). В Избрани произведения, том втори (С., 1972) на Ангел Карадайчев е включена 45-странична творба, посветена на Петко Киряков. Георги Томалевски издаде две исторически повести със сюжети за Петко войвода (С., 1976). Марин Стоев отпечата специален поетичен сборник за тракийския войвода (Пловдив, 1994, 16 с.).

Книгите са кораби на мисълта, странстващи по вълните на времето, грижливо носещи своя скъпоценен товар от поколение на поколение. Чрез книгите на Петко войвода ние носим безценен товар, а героят капитан Петко Киряков — Войводата е наш национален капитал.

Представеният историко-библиографски и статистико-аналитичен преглед, отнасящ се до живота и подвизите на Петко Киряков — Петко войвода, няма претенции за изчерпателност. Ще бъдем доволни, ако поне дава представа за богатия и разностранен по тематика книжовен интерес, посветен на живота, революционната и политическата дейност на този неравен по дейност и съдба достоен българин герой. С настоящото искахме да фокусираме любовта, признателността, обичта на тракийския и родопски герой и чрез българската научна, научнопопулярна и популярна литературна нива.

Във връзка с всичко казано дотук ще си позволим да представим на вниманието на съответните институции някои предложения и съображения:

Първо. Предлагаме Съюзът на тракийските дружества в България и Тракийският научен институт да поемат грижата и съвместно с Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, ведно и с участието на регионалните (окръжните) библиотечни институти да подготви пълна ретроспективна библиография, посветена на Петко Киряков. Тя безспорно ще бъде добър „ключ“ за нашите изследователи от различните сфери на науката — историци, етнографи, фолклористи, юристи, политици, дипломати.

Второ. Наложителна е подготовка и отпечатване на ново корпучно издание за този виден тракийски герой, което да включва серия от статии по широк кръг теми и обезателно с раздел, съдържащ известните и новооткритите документални извори.

Трето. Нужно е да се издирват не само домашни, но и чужди исторически извори и преди всичко руски, гръцки, италиански, френски, както и публикации на автори от чужбина, които да влязат в научен оборот у нас.

Дългите години унищожават и надгробните насили, и камъните, но времето е безсилно против написаното. То остава! Създаденото от перото на нашите изследвачи и творци за Петко Киряков — Капитан Петко войвода, е част от силата, която обезсмъртява духа и величието на този български герой.

БЕЛЕЖКИ

¹ Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен ре- пертоар на българските книги и непериодични издания (1806–1878). Т. II. Съставител... С., 1959, 958 с.; Летопис на периодичния печат (1966–1996); Летопис на статиите от българските вестници (1972–1994); Летопис на статиите от българските списания и сборници (1974–1990); Летопис на статии от сборници и периодични издания (1997–2003); Български книгопис. Серия I (1950–1997); Национална библиография (1998–2003).

² Вж. например Карадеодорова, К. Библиография за Петко войвода. — В: Петко войвода (1844–1900). Под редакцията на Никола Спиров, Анастас Примовски, Петко Карадялков и Никола Христов. Тракийски научен институт, 1954, 334–349.

³ Радоева, Сн. Капитан Петко войвода в българската научна книжнина. — В: Известия на Института за военна история. Т. 58. С., 1995, с. 374.

⁴ Поради големия брой вестникарски публикации не е възможно тяхното описание и пространното им библиографско-информационно коментиране.

Бележка на автора: В работата по настоящата студия изключително съдействие ми бе оказано от специалистите на отдел „Краезнание“ при Регионалната научна библиотека „Николай Вранчев“ — Смолян, Магдалена Добрикова, Росица Горанчева и Ася Чаушева.

Бях подпомогнат и от публикацията на Снежана Радоева „Капитан Петко войвода в българската научна книжнина“, поместена в Известия на Института за военна история. Том 58 (С., 1995, 347–380).

Изразявам моята благодарност.

РОДНОТО СЕЛО

НА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА

Д-р МАРИЯ БАКЪРДЖИЕВА — Хасково

Материалът представя спомените за Доганхисар и план-схема на селото от Стою Герджиков — жител на Доганхисар, на фона на изследванията на д-р Кирил Бакърджиев, изложени в студията „Родното село на капитан Петко войвода — Доганхисар-Градец.“

Стою Петков Герджиков е роден в същото село на 25.03.1894 г. Картата е изработена по памет по-късно, когато семейството му се установява в майка България, но более за родната Тракия. Себе си определя като „малко грамотен човек, с начално образование“. „Моята карта е изработена простишко, но в общи линии тя е точна и вярна. Нанесеното в нея е действително. Така изглежда с. Доганхисар преди покоряването му от турския аскер и башибозук“, пише той и твърди, че Малки Доганхисар е най-старото селище в Доганхисарската котловина, но много пъти местено.

Диалектното название на селото е Догана̀сър и означава „Соколова крепост“ в превод от турски език. Популярно сред догана̀сърлии е и името Градец. Хората помнели красивото предание за даденото на Доганхисар наименование Дуваняшар при турското нашествие.

На български език означавало „който се роди, ще живее“. Нарекли го така, „зашпото местността била прекрасна и привлекателна, населението — здраво и юначко, а земята — плодородна“. Малко по малко Дуваняшар се променило в Дованхисар.

Колкото и красиво и романтично да звучи преданието, то си остава легенда, сътворена от самото население, привързано към природата на родното си място.

По-правдоподобно е името да се свърже със старите грамади от крепости около селото. Крепостните развалини на хълма Градище отпращат изследователите към далечното средновековие, когато крепостта е била обект на разрушение и възстановяване.

Във византийските хроники Градище се идентифицира със средновековната крепост Аетос. В Типика на ференския манастир Космосотира (Светоспасение) от 1152 г. наред с шестнадесетте села се споменава и същата крепост като феодално владение на манастира. Повечето от селата са със славянски имена и с малки изключения те са почти в Доганхисарската котловина. Обилието на славянски селищни имена показва, че през XII в. българското присъствие по тези земи е плътно.

Същевременно във византийски църковни списъци от това време се споменава за населено място Аетос като седалище на епископ, подведомствен на гр. Траянополис. Няма съмнение, че става въпрос за днешното село Доганхисар.

Османската традиция по именуването на селищата в завладените територии не е оригинална. Превеждат се местните названия на турски и се вписват в административните регистри. Тъй че името на с. Доганхисар е дадено в превод на Аетос — орел.

Село Доганхисар е разположено на 22 km на север от Дедагач в Дедеагачката планинска област на Югоизточните Родопи. Планината Китка с едноименен връх, буковите и дъбовите гори от връх Раювица до връх Келебек ограждат на изток, запад и север Доганхисарската котловина с дължина около 25 km и ширина север—юг до 20 km. Общо планините над селото населението назовава Горния балкан, а под селото на юг към село Дервент — Долния балкан.

Разположено е почти в средата на котловината върху равнинно плато — склон на планината Китка с постепенно снижение на юг към напречната планинска верига Сустепе.

Северната граница на селото е билото на Бърцето, върху което била построена Абаджиевата вятърна воденица, западната — Долът, по който течали водите на горната чешма, и стерните — вградени извори. Долът до гробищата Св. Никола се назовава Делииванова падина. Източната граница била правата линия от Кишкува чешма на Бърцето до Мажарув геран, южната — от същия кладенец по пътя за Дедагач до пресечката му на Дола при гробищата Св. Никола.

На равнинния терен на Маруло гумно били застроени конакът, хорището, хамбарът, Абаджиевият хан, Саракостовият хан, Бакърджиевият хан. В съседство на изток по Яново гумно били разположени училището „Св. Кирил и Методий“, черквата „Св. Богородица“, дюкяни, работилници, частни домове. Селската черква „Св. Богородица“, празникът на която бил на 15 август, била една от най-големите в околността, изградена изцяло с камък и вар. Тя била подпряна с 16 каменни колони. Била построена в 1835 г. Над входа ѝ имало надпис: „лято 1835 г.“ На дворната ѝ ограда се издигала висока камбанария. Камбанният звън се чувал на десетина километра от селото, обаче след 1920 г. новото население и гръцката власт сменили тая камбана с по-малка. Черквата не е била засегната от пожара през септември 1913 г. Изгорял е само иконостасът с иконите. В селото имало и други малки черкви, които населението наричало манастири.

Недалече от хорище Кавакова градина и Бакърджиевия хан се намира къщата на Капитан Петко войвода. През село Доганхисар не минава река. В източния край на селото се намират Селската (Горчивата) чешма, Митрюва чешма, Ивилова чешма, Кръстюва чешма. Водите им се стичали в Марин дол и от там — в Голяма река. Тя текала на изток от селото и се вливала в Бяло море до развалините на древния град Дориск (Траянополис). В турските карти била отбелязана като Бююкчайдере. В съседство на Ивилова чешма е малката поляна Мадана-Ограда. На запад от селото течала Малка река, която се вливала в Бяло море близо до град Дедагач. В турските карти била означена като Ескидере. За водоизточници освен споменатите чешми и Маджаров кладенец са използвани още: Кишкув геран, Кунжув геран, Педев геран, Белия геран, Селския геран, Църковния геран, Илимоновия геран (Илимонче геран), добил славата си с меката вода, способстваща за бързо отделяне на маслото при биене на мляко.

В югоизточния край на селото се издигали моторна мелница, дарак и тепавица. На северозапад работела вятърна мелница. Седем воденици действали на територията на селото.

До Кишкова чешма са Кишкуви гробе. До Маджаров кладенец са Кунжуви гробе с параклис „Св. Тодор“. В южния край на селото, до Дола, са гробищата Св. Никола с едноименна черквакостница. Пъд на север край Дола се намира параклисът „Св. Атанас“. На северозапад от селото, на пътя за с. Фъндаджак, са гробищата. Прясна неделя с параклис „Св. Богородица“, а в съседст-

во са Белите гробе. Преданието разказвало, че тук са погребани българи от търговски керван, убити от разбойници. Близките им след време сложили бели мраморни площи, от които дошло и наименованието. Демировите и Къпинкините гробища са разположени в местността Къпините.

На картата се открояват деветте махали: Бакшова, Баталан, Карасанова, Крайнова, Каравълкова, Куртова, Милушева, Сапунарова и Черкезова. Махалите са почти еднакви по големина.

Интересен е фактът, че и днес съществуват доганхисарски родове, които произхождат от съответните махали и носят технически имена. Родът на Капитан Петко войвода е от Сапунаровата махала.

Общо взето, в селото и вън от него, в землището, доминира българо-славянска топонимия, установена от времето на първото славянско заселване в котловината, с примес на топоними от църковния календар, което говори, че християнството е възприето още в първите години на заселването. След 1912 г. поради неспокойния живот в района са наложени доста турски наименования. Едни от тях са смесени, т.е. турски имена с български окончания или български имена с турски определителни. По-интересни са следните: Крушките, Варадца, Щеровето, Скорета, Гризовка, Старцето, Мерва чука, Риганова падина, Китката, Липовица. Типично явление е имената на родовете да се повтарят в наименованията на местностите. Например Черкезови колиби, Бобево бърдце. Много от имената на местностите са свързани с някакво събитие. Например за Гелин мезар — Невестин гроб, се говорело, че там се самоубила невеста, която сватбарите отвеждали за село Тафтаджик, но били нападнати от турци.

До 1912 г. с Доганхисар било управлявано от местен кмет, а до 1905 г. е било седалище на местен мюдюрин българин. След 1905 г. за мюдюри изпращали турци.

Село Доганхисар е било най-многолудно в началото на XX век — през 1912 г.

Така е изглеждало с. Доганхисар по времето на Капитан Петко войвода. Тази снимка на селището, съхранена в умозрителната памет на Стою Герджиков, която той ни завещавава, е последното късче запазена родова памет за родното място на най-именития представител на село Доганхисар, както и на българското население от Беломорска Тракия — Капитан Петко войвода.

ВЛИЯНИЕТО НА СЕМЕЙНАТА И ОБЩЕСТВЕНА СРЕДА ВЪРХУ ЛИЧНОСТТА НА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА

ХРИСТИНА СТОЕВА — Варна

Дори и да е велик човек, дори и да е последният бедняк, той винаги е под двойното влияние на средата, в която се е родил, израснал и оформил светогледа си. От една страна, средата оказва своето въздействие, от друга — отделният индивид влияе върху обкръжението.

Така е и с Капитан Петко войвода. Бивайки роден в Тракия, в будното българско село Доганхисар, той изпада под влиянието на околната среда, която Беломорието предлага. Тучните ниви и развитото скотовъдство са онай благоприятна среда, която определя жизнения му път в началото на трудовата му дейност. Сговорното семейство е другият фактор, на който е подчинено развитието му.

Раснал е в обкръжението на четири по-големи сестри и на четиримата си братя. Учил е при даскал Лефтер, но само две години, защото учителят е дошъл в местното училище „Кирил и Методий“ от село Бълькьой и не ще да е останал дълго, пък и Петко едва 14-годишен е вече главяван овчарче в село Дуралкьой, Ференска околия. Още 16-годишен съдбата го среща лице в лице с поробителя, с турския бей Мехмед Кесаджията в село Бакшибей, у когото трябва заедно с брат си Матъо и братовчед си Вълчо да аргатува. Познали мъката на поробения народ, и най-младите, дори не е пресилено да кажем и малките, разбират, че трябва да изгрее свободата и че тя ще дойде от Изток, откъдето Дядо Иван следи съдбата им, за да им се притече на помощ. Затова неволно

изричат и до бея достигат съкровените им мисли. За изпуснатата реплика: „Кога ще дойде Дядо Иван, та този кон ние да яздим“, брат му и братовчед му заплащат с живота си. Тези скъпи на сърцето му жертви разбуждат великата сила на гнева и на следващата година, още току-що пукнала пролетта и гората преметнала зелената си премяна, Петко нарамва пушка буюклия и запасва сабя френгия, организира в началото малка дружина, която постепенно нараства и с нея бранит земите южно от Родопите, както в Западна, така и в Източна Тракия. Клетвата е свещена: ще отмъщават за убийствата, грабежите и палежите, на които са подложени беззащитните им братя и сестри. Ще отмъстят и за насилиствената смърт на Матю, на Вълчо и на всеки друг, към когото посегне врагът. Първият удар е нанесен — пада убит убиецът Мехмед бей за назидание на всеки, който дръзне да унижи или унищожи някого от народа, който османлиите наричат рая. Още същата година и само два месеца след сформирането си Петковата дружина получава бойно кръщение и първа победа над много по-многоброен и добре въоръжен противник. Следват сражение след сражение, победа след победа, но и мъка след мъка, тегло след тегло, изтезание след изтезание. И Стойко, най-малкият брат на Войводата, е убит от башибозук около село Марково в Родопите и местността, където е загинал, днес е наречена Стойковата ливада¹.

Във Варна Капитан Петко войвода пристига през 1880 година не по собствено желание, а защото не му се разрешава да остане в Южна България. Пристига с 33 белега от рани с куршуми и нож по тялото от 110 сражения, в които е участвал като войвода на чета от 400 души. Той е „двоен“ капитан — звание, с което е удостоен за участие в Критското въстание, където прилага умението си да се бие с поробителя, придобито от съвместната дейност с легендарния Джузепе Гарибалди, и втори път е удостоен с това звание от руския император Александър II. Заслугата е успешното му участие в потушаването на т. нар. Сенклеров метеж. Руският император го награждава и с Георгиевски кръст за храброст, както и с имение в Киевска губерния, което получава като дар заради заслугите си по време на Руско-турската освободителна война. Увенчан е със славата на „гигант по тяло и дух“² като борец за българската свобода редом със Стефан Караджа и Хаджи Димитър³.

Във Варна Капитан Петко войвода живее в III участък № 412 и през 1881 година свива второ семейно гнездо с Радка Кравкова, родом от Казанлък. Сравнително младата невеста изживява бо-

лезнено раздялата с четиримата си синове, които погребва още като пеленачета⁴.

За да облекчи живота на съпругата си и за да смекчи мъката ѝ, Войводата приема в дома си сестрите на Радка и за тях проявява бащински грижи. Едната, Екатерина Златарева, става известна за времето си драматична артистка, за която патриархът на българската литература Иван Вазов пише: „Тя има глас на славей и голям комедиен талант.“⁵ Екатерина оказва силно влияние върху личността на Капитан Петко войвода и на неговото отношение към театъра и литературата. Когато странстващата театрална трупа гостува във Варна, тя отсяда в неговия дом. Петко не пропуска нито едно театрално представление и после кани цялата трупа в дома си. Тук се водят интересни разговори — за отделните постановки и за театъра като изкуство, за развитието на българския театър и този в Европа, за модните европейски течения в страната и извън нея, за литературните новости. В един от тези разговори Войводата така се запалва по творчеството на Лев Николаевич Толстой, че прочита „Война и мир“ и „Анна Каренина“ в оригинал. Стнал поклонник и на Некрасов. Някои от неговите произведения артистите му подарили. Бил поклонник и на творчеството на Виктор Юго⁶.

На 14 април 1891 година в дома на Радка и Петко Кирякови се вдигнали две сватби: извършила се венчавката на именития български актьор Васил Кирков и Тодорка Бакърджиева, родом от Казанлък, която през 1870 година била таен куриер на БРЦК и е поддържала връзки с Никола Обретенов, Любен Каравелов и Васил Левски. Л. Каравелов я нарича „нашата казанлъшко-балканска русалка“⁷. Известна била с прозвището Дългата коса, защото действително косата ѝ достигала до петите и в нея често били укривани писмата, които е трябвало да пренесе от или до БРЦК. Другата сватба е на Екатерина Христова с артиста от „Основа“ Георги Златарев. По този повод именитият артист Иван Попов пише: „Г-н Киряков ми каза, че се чувства много доволен да види в дома си такава рядка радост — две сватби в един ден.“⁸

Братът на Радка — Иван Кравков, с финансовата и материална помощ на Петко Киряков завършва филология в Софийския университет. През 1890 година бил информиран от сестра си Радка за арестуването на Войводата. В подробно писмо до Христо Попконстантинов — биограф на Петко Киряков, описва разкарванията на Войводата из Южна България от Стамболовата

полиция и прилага препис от писмо № 3175 на софийския градоначалник до варненския окръжен управител. В дома му са запазени някои ценни документи, включително и писмо до варненския окръжен управител, в което съобщава за въдворяването на Капитан Петко войвода в Трявна след освобождението му от ареста. Благодарение на него днес имаме сватбения портрет на Петко и Радка, официалната му капитанска униформа, направена от хубаво черно сукно, и други ценни вещи⁹.

Другата сестра на Радка Кравкова е Мария Христова Йорданова. Тя е майка на Любка, осиновената дъщеря в семейството на Капитан Петко войвода. Чрез брака на Любка с Кръстьо Петков Мърмарев – племенник на Войводата, по заръката на Капитан Петко войвода се сродяват двата рода – Кравковият и Петковият. От рода на Кръстьо Петков Мърмарев от тракийското село Мерхамли е и бъдещият войвода Димитър Маджаров, който заедно с войводата Руси Славов спасява в Армаганската долина повече от 18 хиляди бягащи към България тракийски българи, подгонени от родните си места след реокупацията на Тракия през юни 1913 година. Въпреки че са изминали вече 13 години от смъртта на Капитан Петко войвода, неговият пример сигурно е вдъхновявал и напътствал в жизнения път Димитър Маджаров, който често е гост на семейството на Любка и Кръстьо Петкови, когато се установил за известен период от живота си във Варна.

Третата сестра, Василка Христова, която също живее в дома на Петко Киряков, оказва морална подкрепа при арестуването на Войводата. Тя е една от няколкото жени, свидетелки от страна на Петко Киряков, когато на 9 август 1894 година във Варна се провежда разпит във връзка с дело № 13¹⁰. По време на преследванията и мъките на Капитан Петко войвода неизменно Радка Кравкова следва мъжа си. С него е в Трявна, когато го интернират, заедно пишат прошения и обжалват присъдите.

Високата сграда, върху която е поставена днес паметната плоча, не е къщата, в която е протекъл животът на Капитан Петко войвода, която била обискирана на 28 юли 1892 г., за да бъдат иззети ценни книжа и акции и където той е починал. Правилно на плочата е написано „На това място е била къщата...“ През 1881 г. Капитан Петко войвода купува „къщичка с градинка на ул. „Плевенска“ 412 и в това скромно жилище във Варна свива своето второ семеен гнездо“ – пише в „Хайдути“ Николай Хайтов. По спомени на съвременник той е живял в „малка къща в двора,

която сега не съществува. Къщата на Войводата се е намирала, гледана откъм улица „Пирот“, от десния край на бившия имот на Кръстьо Петков във въгрешния двор на имота на ул. „Пирот“ № 14. До неговата къща се е стигало от ул. „Плевен“ през дворовете на съседите. Тя е съборена през 1909 година¹¹. В тази къща Капитан Петко войвода е посрещал многобройните гости на дома си, сред които и бивши свои четници. Особено трогателна ще да е била срещата с т. нар. Малък Петко, както и със сина му, който от Гърция пристига и известно време е гост на бащиния си дом.

Капитан Петко войвода е другарувал както с българи, така и с турци. Неслучайно сред десетките кафенета из Варна той избира това на Ахмед ефенди Хадърчали. Между двамата е имало истинска дружба, в името на която Ахмед ефенди залага и имот, за да докаже, че приятелят му е невинен¹².

Наред с приятелите се е случвало да идват и недобронамерени хора като Ангел Райков, който предложил на Войводата разходка в околностите на града, която ги извела до Евксиноград, където по това време на почивка бил Стефан Стамболов, бележит поборник за свободата на народа си, по това време министър-председател на България. Целта била да се наклевети Петко Киряков, че е извършил опит за покушение над държавния мъж, и да бъде подложен на мъки и унижения, както и да се посегне върху извоювания през целия живот авторитет на Войводата, като го представят едва ли не като терорист¹³. Този акт има по-дълбоки корени и колкото да не ни се иска, е свързан със старо познанство на Капитана с варненския градоначалник Спас Турчев. На 27 февруари 1879 г. Петковият отряд залавя няколко плячкаджии в Тамъръжко, които обират помашкото население. Сред тях е и Спас Турчев, осъден от Пловдивския областен съд на няколко години затвор¹⁴. Капитан Петко войвода съжалява, че не се е досетил за тази клопка, и пише на Христо Попконстантинов, комуто благодари, че се е застъпил за освобождението му: „Ако бях знаел, че нещо подобно ще ми се случи, никой път не бих се решил на подобна разходка, с която причиних на много хора вместо полза вреда.“¹⁵

В приятелския кръг на семейството на Капитан Петко войвода във Варна са още Георги Костов, Илия Митев, Христо Тръпков, които свидетелстват в полза на Капитана, а лекарите Н. Иванов, Младен Желязков и Табаков освидетелстват с медицинско удостоверение нанесените телесни наранявания на Петко Киряков и Георги Костов от полицията на градоначалника Турчев, срещу ко-

гото на 26 септември 1892 година Капитан Петко войвода подава от Трявна, където е интерниран, прошение до прокурора на Варненския окръжен съд за нанесените му материални и морални щети. Три месеца по-късно той отправя прошение до министър-председателя Стамболов, а после и до Русенския апелативен съд със същите оплаквания. Адвокат на Войводата е Никола Кънев, който призовава 28 свидетели, които на съдебните заседания на 6, 7 и 8 май свидетелстват в полза на Петко Киряков, и с присъда № 126 Русенският апелативен съд признава Спас Турчев за виновен и го осъжда да излежи 2 години строг тъмничен затвор и да заплати парично обезщетение на ищеща¹⁶.

Срещите на Капитан Петко войвода с д-р Младен Желязков, родом от Лозенград, който е племенник на първия български езарх Антим I, както и срещите с адвокатите братята Петър и Никола Драгулови, родом от Малко Търново, пораждат у тях желанието да се основе тракийско дружество, което да защитава интересите на бежанците, прокудени от родните места, останали под османско владичество. Те стават инициатори за основаването на първото в страната преселенско дружество „Странджа“, а на състоялото се на 11 май 1896 година в училище „Свети Методий“ учредително събрание биват избрани и в ръководството му. Д-р Младен Желязков приема председателската длъжност, а Капитан Петко войвода е избран за подпредседател. Скоро докторът се отказва и Петър Драгулов оглавява организацията¹⁷.

По-силно от влиянието на семейната среда е мощното влияние на обществото и на епохата, в която Капитана живее. А това са два исторически периода: на робството в Тракия и на освободеното отечество. По средата е признанието от страна на руското правителство и на монарха. И през двата периода Капитан Петко войвода е борец – борец за правда и за свобода. Такъв ще остане и в паметта на народа. Чрез организациите, на които е един от основателите („Странджа“, „Родопи“, Демократическата партия), настоява или за автономия на Тракия и Македония (митинга на 29.12.1896 г.), или за защита на поборниците, или въобще за демокрация, против правителството на Стамболов, по времето на чието управление издигна черното знаме над къщата си с надпис „Погребахте България“. В обществото той разпознава бедни, на които се стреми всячески да помага, и богати, пред които не се кланя и не сервиличи. Буди умиление споменът на правнучката му Кристина Петкова-Отто, как нейният баща Петко Кръстев

Мърмарев е трябало да пригответя и носи със себе си, когато излиза да приджужава Капитан Петко по време на разходките му из града, торба, пълна с лакомства, които той раздава на бедните деца заедно с дребните пари. Трогателни са думите, които отправя като упрек към племенника си: „Ти си млад, прав, тебе ти е добре и затова забравяш за какърите и болките на бедните! Аз се превивам от болки и пак се сещам, че има хора, които са и по-зле и трябва да им се помогне.“¹⁸

От спомените на Кръстьо Петков знаем, че във Варна семейството на Капитан Петко войвода живееело пестеливо, но никога не сядало на празна маса. Получавали са и те от приятели на Капитан Петко – стари съратници от Родопско, армагани – агънце, прасенце, кошница яйца, печени орехи, суджук, и на трапезата им имало винаги хора. Водели се оживени дискусии. Бистрели политиката, културата и делничните хорски проблеми¹⁹.

Потомците на Капитан Петко войвода са разпръснати в много градове и села на нашата страна. Освен двата големи рода Каракиркови и Карамитреви потомци има и в семейства с фамилните имена на родовете, с които са се сродили. От деветте деца на Кирко и Груда Каракиркови – родителите на Капитан Петко войвода, четири са оставили многолюдно потомство, които от първо поколение са 15 души, при второто стават 45, а при третото броят им надвишава 80 души, а вече се раждат деца и от шесто поколение²⁰. Всички носят и свято пазят заветите на Капитан Петко войвода.

Към потомците на Войводата могат да бъдат причислени и наследниците, чиито родители са Любка и Кръстьо Петкови. От двамата им синове, Петко и Борислав, отпреди няколко години имаме сведения за Любка, която подновила името на баба си и която по това време (1988) е доктор по романска и славянска филология и живее в гр. Генуа – Италия, заедно със семейството си, в което расте дъщеря ѝ Елизабет. Другата правнучка – Кристина Петкова-Отто, е женена в Германия. От разказите на дядо си Кръстьо тя си спомня, че Войводата изпитвал почитание към науките и бил много любознателен. Карад един свой приятел, който имал понятие от техника, да му обясни разни апарати – телеграфа, телефона, грамофона. На дядо ѝ казвал: „Изучи си децата! Създай учени хора, но гледай да са човеци.“ Като свят завет към бъдещите поколения, отправен от Капитана към своето и бъдещите поколения на България, тя е запомнила три добродетели:

„Любов към науките, учено поколение, на човечина да се научат“.
На тези завети те остават верни²¹.

Дълги години след смъртта на Войводата Кръстъо Петков остава верен на примера на своя вуйчо и работи във Варненското тракийско дружество както по време на Варненския конгрес през 1909 година, когато ръководителите и войводите правят анализ на бойните действия по време на Илинденско-Преображенското въстание, така и по-късно, когато при основаването на Варненския клон на дружество „Одринска Тракия“ през 1919 година е избран за подпредседател, така и през 1926 година, когато като член на Строителния комитет на Тракийския дом във Варна не само агитира, ръководи и събира средства за построяването му, но и сам дава 3000 лева²².

В последните години от живота си, страдаш от коварната болест рак в стомаха и от изтощеността на организма си, подлаган на изтезания по време на арестите, Капитан Петко войвода наново се връща към родното си място и към тихото Бяло море. Силно желае да види гробовете на близките си — на майка си, на баща си, на рано починалите си братя и роднини, и да им положи „цветец“. С въздишка казвал: „Ех, ако беше България една балканска федерация, както Каравелов искаше. Тогава Беломорието щеше да бъде наше и аз щях да положа костите си до Бялото море и да слушам тихия му ромон в небесните си сънища.“ Той мечтаел за „Българска Швейцария“, която да обедини всички правдиви хора независимо от техните националности. Критикувал царизма, чуждопоклонничеството и продажността на някои богати българи. Казвал, че не от цар и господар се нуждае България, а от един Левски, който „мъдро“ и „бащински“ да ръководи²³.

Борбата на Капитан Петко войвода в името на угнетените и потиснатите го превърна в предтеча на друга една идея, която от неговия век премина в следващия и в нашия — идеята за Тракия без граници!²⁴

Затова и днес повтаряме: Войводо, имаме нужда от теб!²⁵

БЕЛЕЖКИ

¹ Капитан Петко войвода — Петко Киряков, 1844—1900. Био-библиографски указател. Варна. 1994, 4—10.

² Пак там, 10—13.

³ Хайтова, Н. Къщата на К. П. В. — Работническо дело, брой 235, 22 август 1976 г.

⁴ Варна, Архив на гробищата и семейната гробница на К. П. В.

⁵ Кристина Петкова, Отто. Потомците на Капитан Петко. — Родопи, кн. 4, 1988 г.; Владков, Л. Две сватби в дома на К. П. В. — Нар. дело (Варна), Хоризонт № 2, 25 март 1984.

⁶ Пак там.

⁷ Андонова, Н. Актьорът Васил Кирков вдига сватба в дома на К. П. В. — Жълт труд, 9—15 дек..., с. 4.

⁸ Владков, Л. Две сватби в дома на К. П. В. Нар. дело (Варна), Хоризонт № 2, 25 март 1984.

⁹ Петко войвода. 1844—1900 (Сборник от статии, документи и материала за капитан Петко Киряков). Под ред. на Н. Спиров. С., 1954.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Диmitров, В. Къде във Варна е живял Капитан Петко войвода. — Народно дело, Варна, № 179, 29 юли 1976.

¹² Ранов, Ст. Среща с едно забравено име. Малко позакъсняло признание за делото на Ахмед ефенди Хадърчали. Народно дело (Варна), № 35, 26 септ. 1981.

¹³ Дряновски, Б. Капитан Петко войвода. Варна, 2000, с. 12 и др.

¹⁴ Сборника или Био-библ. указател, с. 10.

¹⁵ Пак там, с. 12.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Сборник „Корени от Тракия“. В., 1994, с. 15.

¹⁸ Петкова - Отто, Кристина. Потомците на капитан Петко. — Родопи, № 4, 1988.

¹⁹ Пак там.

²⁰ Колев, Б. Родовото предание на Каракирковци. Разказват потомците на Капитан Петко войвода. — Труд, № 30, 5 февр. 1987.

²¹ Петкова - Отто, Кристина, цит. статия.

²² Сборник Корени от Тракия, В., 1994, с. 9.

²³ Петкова - Отто, Кристина, цит. труд.

²⁴ Инджов, Н. Юбилеен вестник „160 години Капитан Петко войвода“. Варна, 2004, с. 3.

²⁵ Неделчев, И. Юбилеен вестник „160 години Капитан Петко войвода“. Варна, 2004, с. 1.

МЕЛОДИЧНАТА СЪЩНОСТ НА ПЕСНИТЕ ЗА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА

Ст. н. с. д-р МИХАИЛ БУКУРЕЩЛИЕВ

Големият български художник-карикатурист Илия Бешков на времето писа: „Няма истина, която народът да не е издумал и огласил.“ Народният отглас е не само своеобразна информация или художествено отражение на действителността, това е специфична благодарност към онези, които са посветили живота си за неговото добруване и справедлива борба против поробителя.

Сравнително от скоро нашата общественост получи правдива и цялостна информация за живота и дейността на Капитан Петко войвода. В сред тракийските бежанци, потърсили спасението в майка България, това име никак не е ново... Не е непознато и за родопчани, за които е бил закрилник преди и по време на Освобождението ни 1877—1878 г. Но за по-голяма част от останалите българи трябва да се появи филмът за легендарния войвода, за да научат кой е и какво е сторил в един от най-сложните периоди за нашата страна. Дори само тази роля да беше изиграл артистът Васил Михайлов — ролята на Капитан Петко войвода, бе достатъчно да остави името си сред най-талантливите актьори на България. Пресен е споменът ни как след премиерата на филма по телевизията беше посрещан в Хасково, Кърджали, Стара Загора. В негово лице по-възрастните поколения си възвърнаха спомена за най-големия покровител на българското население в Родопския район. На мен се падна честта да бъда музикален консултант на този забележителен филм, да предоставя от личния си архив песни, събиращи от години за Капитана. Тогава още не беше излязъл от печат сборникът „Де се е чуло, видяло в едно царство два царя — песни за Капитан Петко войвода“. По поръка на Тракий-

ската организация след дългогодишна събирателска дейност този сборник излезе през 1999 г. За него успях да събера 55 песни и варианти. За голямо съжаление в капиталния сборник „Тракийски народни песни“ от Васил Стоин открих само седем. Пълна подкрепа в събирателската си дейност получих и от колегите в Института по музикознание — тогава, днес академик Николай Кауфман и професорите Тодор Тодоров, Тодор Джиджев и Петър Лъндев.

Интерес към тези песни преди години са проявили известният етнограф Атанас Примовски, видната краеведка от Кърджали Мара Михайлова, тракийците бежанци Георги Сапунджиев, Георги Дончев, хасковският старателен краевед Борис Колев. Съжаляваме, че те са успели да запишат само текстовете на тези песни. Смъртта на старите информатори, цитирани от тези събирачи, не ми позволи да запиша мелодиите.

За отбелоязване, дори за почуда е, че образът и споменът за легендарния Войвода до днес не са престанали да вдъхновяват съвременните певци и музиканти. Те и днес съчиняват песни за живота и многостранната му дейност. Някои от тях са: известният народен музикант от Варна Георги Германов, талантливият акордеонист и диригент Христо Ташев от Димитровград, Никола Йотов, ветеранът диригент и художествен ръководител на популярния ансамбъл от Асеновград Стойчо Каранльков и Янка Ребрева също от Асеновград. Няколко песни за Войводата съчини и известният певец Манол Михайлов.

Комплексният характер, който носи народната песен, а именно текст и мелодия, често ни подвежда да прекрачваме съсловесниците фолклористи територията си. Това е и съвсем естествено, като имаме предвид хомогенната им връзка. И ако на времето ценните сборници на Братя Миладинови, Кузман Шапкарев и доста други от това време са само с текстове на народни песни, причината е, че е липсвала записвателна техника, а нотирането на място изисква специална подготовка, такава, каквато безкомпромисно ни демонстрира класикът Васил Стоин.

Не без значение е да отбележим, че за никой друг войвода няма създадени такова голямо количество песни. По неточни данни разполагаме с около 80 текста, а от тях открихме мелодии на 55. Както е известно, времето, в което са възпети героичните му подвизи, е едно-две десетилетия преди Освобождението ни. Този период е характерен с инвазията на градската и възрожденската интонация. По това време навлизат от Запад в по-чувстви-

телно количество модерните инструменти: цигулката, кларинетът, флейтата, флигурната. Това са годините, когато в Шумен се създава първият камерен оркестър, дело на чеха Шафран. В 1861 г. неговото ръководство е поето от Добри Войников, който току-що е завършил Френския колеж в Цариград. Той ръководи оркестъра до заминаването си за Русия в 1863 г. Но независимо от тази нова интонационна вълна, която безспорно влияе върху музикалния климат у нас, която се явява в противоречие с melodичната същност на традиционната селска песен, песните за Капитан Петко войвода са в стила на добре познатата ни интонация на юнашките и хайдушките народни песни. Това се отнася както за хороводните, така и за безмезурните (бавните) мелодии.

Друг е въпросът тези мелодии към коя фолклорна област бихме отнесли: Централна Тракия, Източна Тракия—Странджа или Родопите. От дългогодишните ми наблюдения изводът ми е, че нито един от посочените фолклорни райони няма основания пълноценно да присъюва мелодичната интонация на песните за Капитан Петко войвода. Мелодичната същност на тези мелодии е със смесена регионална принадлежност. Тук са си дали среща двата района: Централнотракийският (60—70 процента) и Родопският.

Дори и най-повърхностният познавач на песенния фолклор може да познае, че „Девойко, мари, хубава“, „Забурил бех да се женя“, „Бяла съм, бяла, юначе“ или „Пустото лудо и младо“ са носители на най-характерния родопски мелодиен стил. Тук пентатониката е влязла дълбоко в музикалната тъкан, а ето и някои мелодични пасажи, които се явяват емблематични за мелодичната същност на този район (вж. нотен пример № 1 и 2). Такива мелодични пасажи не намираме в песните за Петко войвода. За тях

Пример 1

и т. н.

Пример 2

и т. н.

пентатониката не е характерен белег, а това родее мелодиите с тракийската песен. Тук често се среща квартовият скок при започване на мелодията (вж. нотен пример № 3). Този начален прийом ще установим и в песните: „Зарали са се, събрали“ (стр. 47 от въпросния сборник), „Петко е младо бакалче“ (стр. 57). Онова, което ни навява родопската близост, е, че в някои песни както по време на протичане на мелодията, така особено във финала мелодията не „допира“ втората степен на лада, а от III направо скача на основния тон (вж. стр. 13, 18, 57 от сборника).

Но веднага трябва да отбележим, че в повечето песни мелодията преминава през втората степен на лада, това, което е характерно пък за тракийската песен. Като белег на тракийско-родопска симбиоза бихме посочили песните „Остана Петко сираче“ и особено популярната „Пейни ми, пейни, Петкано“, чийто най-добър изпълнител ще запомним певеца Канъ Бедров. И докато първата песен с понижената VI и II степен е близка до тракийската интонация, то втората носи белезите на пентатониката и цялото звучене на мелодията ни пренася към Родопа. И въпреки близостта на тези два района, която констатираме, тук се чувства нещо по-различно и ново. Мелодичните ходове, пасажи, ядра, които констатираме като характерни за тракийските и родопските песни, тук, в песните за Капитана, ги „чуваме“ вплетени къде повече, къде по-малко в една мелодия. Този белег е може би плод от рожденото място (с. Доганхисар — тракийско село и обсег на действията на Войводата — Родопите).

Не липсват и мелодии с чисто тракийско звучене („Де се е чуло, видело“ (вж. сб. стр. 11 — втория вариант), „Тому са гости дошли“ (стр. 26, „Събрали са се, събрали“, стр. 31) и др.).

Смесените мелодични интонации от Тракийския и Родопския район са едната страна на тези песни. Характерните мелодии като прилика на единия или другия район са втората страна на констатацията ни, най-важното е обаче: можем ли да твърдим, че има песни, които мелодически не бихме събркали с никои други, освен да ги причислим като песни за Войводата? Можем ли да говорим за характерни мелодии, които отделят песните за Капитан Петко войвода от всички останали? Такъв извод е доста рискован, ако трябва да го отнесем към всичките му песни, които досега сме документирали. Но нека да анализираме някои от най-受欢迎ните, които бяха в репertoара както на I, така и на II

Пример 3

Пример 4

$\text{♪} = 72$

Пет- ко лъо, ка- пи- та- ни- не, Пет- ко лъо, ко- ман-
ди- ри- не, я- ла сс., Пет- ко о- ста- ви

фестивал „С песните на Капитан Петко войвода“ — проведени в 1999 и 2004 г. (вж нотен пример № 4).

Песента „Капитан Петко войвода иска да убие Керима бяла кадъна“, записана от Васил Стоин през 1931 г., е с 16-тактов период в размер 5/16 и е съставена от три „сегмента“ (5+6+5 такта). Тази едноделна разгъната песенна форма се развива в диапазона квинта. И в трите каденцови момента в отделните сегменти е избегната II степен, което я „родее“ с родопската интонация, но това е само един формален белег, а като цяло мелодията не „звучи“ родопски. За отбелоязване е, че няма подобен мелодичен аналог във въпросната фолклорна област. Но не можем да я ангажираме и с тракийската интонация. Ето как бихме я отделили в рубриката характерна песен за Войводата.

Друга песен, която бихме отнесли към емблематичните мелодии, които народът ни е посветил на легендарния войвода, е „Петко йолдашим ромоня“ (вж. пример № 5). И тази песен също е записана от Васил Стоин и е № 303 в капиталния му сборник „Български народни песни от Източна и Западна Тракия“. С известни промени в текста тя беше хит на II национален фестивал, посветен на песните за Капитана. Шесттактовият период е в 8/8 размер, такт — рядкост за тракийската песен. Мелодията сякаш е „притисната“ да се движи в съседни степени в рамките на интервала кварт. Остава впечатление за речитативно зучене, което

Пример 5

$\text{♪} = 320$

Пет- ко йол- да- шим ро- мо- ня; —Дюз- гюн ли
ти е тай- фа- та.

извежда текста на преден план. И тук мелодията няма аналог в двете цитирани области. С подобна интонация са и песните „Море Капитан излезе“ (стр. 39), „Капитан Петко пухуда“ (стр. 43). Този факт още повече потвърждава, че и тази песен можем да отнесем към типичните мелодии за Капитана.

Пример 6

Умерено

Май- ка си Пет- ко ду- ма- ше,
ду- ма- ше Пет- ко у- че- ше;
—Пет- ко лъо, ка- пи- та- ни- не,
Пет- ко лъо, стра- шен вой- во- да.

Поредната мелодия, която обединява характерни черти за тези песни, е „Майка си Петко думаше“ (вж нотен пример № 6).

Шестнайсеттактовият период е наново в 8/16 размер. Този размер, който срещаме в няколко песни, а също така и размер 7/16 с първо удължено време ни „отвеждат“ към Пиринския край, където господстват тези тактове. Но интонационно песните не са близки на Пиринския край. Песента „Майка си Петко думаше“ е широко разгъната. Мелодията започва с подтоничен тон, „тръгва“ възходящо и „се спира“ на терцовия тон на минорната тоналност. Този мелодичен „похват“ срещаме и в песните „Тому му госте дойдея“ (стр. 21 и 23), „Събрали са се, събрали“ (стр. 33), „Всичко де стана, не стана“ (стр. 38), „Петко хайдутин избяга от затвора“ (стр. 52), „Пуса са низам задала“ (стр. 53), което ни дава пълно основание да направим извода, че такова „започване“ на мелодията е отличителен белег за тези песни. Не бихме отрекли, че подобно начало бихме могли да намерим и в песни от други райони, но тук процентът е очебиещ, което не можем да отминем без обобщение.

От формалния анализ на мелодиите впечатлява разнообразието, което установяваме в броя на тактовете в периодите на отделните песни: 6, 8, 10 и 12. Подобно е разнообразието и в размерите 2/4, 5/16, 7/16, 8/8, 8/16. Богатата хетероритмия — многообразието на най-различни ритмични комбинации, които срещаме в песните, е признак на висш етап в развитието на тези мелодии. Това се отнася както за хороводните, така и за безмензурните (бавните) песни, които са богато орнаментирани. Те в ритмичната си комбинативност са в стила на старата хайдушка песен.

Друга характерна черта на песните за Капитан Петко е наличието на мелодична вариантност. Върху един и същ или приблизителен по съдържание текст откриваме две, три, дори и четири различни мелодии. Такъв е случаят с песните за народния изедник Тома чорбаджията, който е искал да отрови Капитана и момчетата от четата му. Случаят е „възпят“ както в хороводни, така и в бавни мелодии. В цитирания сборник са поместени осем такива варианта. Подобен е случаят и с песента за Керима бяла кадъна, която Капитана се кани да убие.

Ако музиката със своите специфични средства за изказ: ритмика, метрика, звукоред, структура, темпо, може да изрази духовно състояние, настроение, отношение към дадено явление, то в случая констатираме, че в песните за Капитан Петко войвода народният творец е вложил цялата си любов, признателност, благодарност и надежда. Поетичното и композиционното маисторство, което е вложено в песните, които отразяват конкретна

дейност на Войводата, са потвърждение за това. Настоящата 160-годишнина от рождението на Войводата е само повод да се спрем на тези музикални бисери. Вярвам, че те наново и наново ще бъдат обект на литератори, музиколози, композитори, които ще разкрият нови черти в тези песни, ще ги използват като мотиви в своите произведения, както сториха това във филма за Капитан Петко войвода композиторите Петър Ступел и Атанас Бояджиев. Нищо съществено не може да убегне от народния взор. Това, което възпее народът, остава во веки и веков, така е и с песните за Капитан Петко войвода.

КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА В НАРОДНОТО ПЕСЕННО ТВОРЧЕСТВО ПАНАЙОТ МАДЖАРОВ

Хайдушко-бунтовническата дейност на Капитан Петко войвода — Петко Киряков Калоянов, е възпята в песните на народа от Беломорието и Родопа. Във всяка от тях присъстват бунтовният дух на българина, пълъхът на беломорския бял вятър, прохладата на Родопа. Кънтят стоновете на поробените, но непобедими българи, които се стремят към осъществяването си. Обезсмъртена е голямата любов на този българин към родината и към народа. Обезсмъртена е любовта на народа към своя закрилник — Капитан Петко войвода. В песните е проследена цялата му хайдушко-революционна дейност. Запечатана е в съзнанието на народа борбата му за национално освобождение.

Подтикът, причината, за да отдаде целия си съзнателен живот в борба против угнетителите още от незрялата си младост, е смъртта на по-големия му брат Матея. Покрусено е цялото село. Почернено е семейството му.

Матей е бил аргатин, овчар при чифликчията Мехмед Кесаджи в турското село Бахшибей. Работлив, левец и щегобиец, Матей е спечелил симпатиите на чифликчията. Това не харесвало на другите ратаи. През месец май аргатите стрижели стадата на бея, който се задал отдалече на бял кон. Продумал ли е Матей или не, но се намерил един от ратаите, който подщушнал на чифликчията, че Петковият брат възкликал: „Кога ще дойде Дядо Иван да поездим и ние тоя кон!“ Това решило съдбата на Матея и братовчед му Вълчо. Беят заповядал на вардяните си да ги разстрелят и да хвърлят труповете им в Марица. Кървава потекла реката, но не приела телата на убитите. Изхвърлила ги на брега. Майката на

Матея отразила покрусата в песен. Това е песенен плач, майчино страдание, болка на всички поробени по отнетите рожби. Припев, който раздира душата, смразява нервите и кънти със същия напор и сега:

...Марицо, пуста Марицо,
курбан ли не ти направих,
свещи ли не ти запалих,
та ми зе Матео и Вълчо,
двамата млади, зелени,
главени, пък неженени...

Събитието разтърсва съзнанието на още младия Петко и насочва целия му съзнателен живот в борба с поробителя.

За Капитан Петко войвода има записани и отпечатани над 30 народни песни. Цифра, твърде внушителна за герой, излязъл от недрата на народа. От тях събрани във вътрешността на България са 6, а останалите — от Западна Тракия и Родопите. Записаните от вътрешността на страната песни са: една от с. Железник, Старозагорско; една от с. Драгоево, Преславско; две от Софийско; една от Тетевенско, една от Габровско. Тези песни не се отличават от изпетите в Западна Тракия и Родопите. По форма и съдържание следват традицията по създаване на хайдушката песен. Във всички тях се говори за „кървави сватби“, за „отмъщение на турски паши и беове“, за „темни зандани“. Тъй като Капитан Петко войвода е герой от Западна Тракия и Родопите, то спокойно можем да кажем, че това са родопски и беломорски песни, пренесени и приспособени към новото си местоизпълнение.

Първата публикувана песен за Капитан Петко войвода е записана в с. Железник (Български народен сборник — съbral, наредил и издаден от Василия Чолаков. Болград, 1872, с. 313, № 52).

...Петко юнаци думаше:
— Надувай, гайдар, гайдата,
играйте хоро голямо,
аз ще при паша да ида,
на паша да се поклоня.
Като при паша отишъл,
не му е ръка целунал,
ми го за гуша уловил,

та му гръкляна измъкна,
със бели черни дробове... .

Песента от Тетевенско е пак със сюжет за ликвидиране с хитрост на паша от Едрене града. Дружината, предрешена като сватбари, а войводата — като булка. Началните стихове рисуват идилична есенна гора:

Паннала слана есенна,
послани гора зелена,
тока остало, остало,
едно зелено яворче,
под яворчето седяха,
до седемдесет юнака... .

Подобна е песента и от село Драгоево, Преславско. Увековечена е битка край село Исьорен, Еноско, през 1863 г., попадането на войводата в плен и хитростното му освобождаване от затвора.

Не е забравено наказанието на мастития юзбashi Осман ага, когото Петко войвода пленил и върнал жив с отрязан мустак през 1864 година.

През време на Сенклеровия бунт през 1878 г. родопското население е изпяло песен за брата на Петко Кириков — Стайко войвода. Почти във всички действия на Петко войвода е участвал и брат му Стайко, затова в песните е увековечена паметта и на двамата.

Царските сеймени улавят Стайко. На жестоките разпити той отговаря, че нищо не знае за хайдутството на брат си. Затова в песента Петковата заръка до главата на сеймените е:

... Носите здраве сейменем,
да си ми Стайка нехалат,
Стайко ми нищо не знае.
Я си на кунак отсядам,
на Кърльшкана планино,
да дойдат мене да хванат... .

За брата на Петко войвода Стайко има и друга песен, създадена по традиционните за времето и района форми:

Ваноло йе зимни ветрове,
Вятрове с бяли снягове,

Въф Солун града голяма,
Тамо са Стайко хванали,

Стайко младата войвода,
Със осемдесет юнаци,
Се с зазукани мустаци,
Юнаци с черни калпаци.
Тие се чудом чудева,
Какво ли, що ли да сторят,
От Солун да си излязат,
Стайко войвода думаше
На Вълка байрактарина:
„Вълко лъо, Байрактарино,
Развявай, Вълко, байряка,
Редум нареди юнаци,
Сички в лице погледни,
Кой има лице моминско,
За булка ще го прикрием,
Тежка щем сватба да дигнем,
С бандите, със гърнените,
От Солун да излязиме!“
Вълко байрякът разявява,
редум юнаци подреди,
Сички в лицето погленна,
Ничие лице ня мяса,

Не мяса да е момино,
Стайково лице най-мяса,
Най-мяса да е момино,
Вълко си Стайко покрива,
За млада булка да бъде.
Дигнали сватба голяма,
Никой не си ги познава,
Най-подир дошло арапче,
Познало Стайко войвода,
И на пашата обади:
„Тва не е сватба кат сватба,
Ами е Стайко войвода,
Със осемдесе юнака“.
Валия дигна потеря,
Потера черни харапи,
Стайка войвода настигна,
Въф това поле Солунско.
Стайко юнаци думаше:
„Лягайте сички на земя,
Стреляйте по харапите!“
Били се цели три дене,
Сички харапе избили.

Най-популярната песен за хайдутството на Петко войвода е „Керима бяла кадоно“. Започва с често повтарящия се мотив — хайдушката майка моли сина си да се откаже от грозния си занаят. Във вариантите на песента основната тема не е наказанието на каймакамина, а ограбването на „Керима бяла кадона“.

Поводът за събитието е устроената засада от дружината на Петко войвода за наказание на свирепия димотишки каймакамин. Създателите на песента са вложили и романтика, и героика в действостта на хайдутите. Но войводата е смятал тая случка като тъмно петно от живота си.

Песента е записана в с. Вадома, Дедеагачко.

С т о и н, В. Български народни песни от Източна и Западна Тракия. С., 1939, с. 130, № 305.

Споменът за безславната битка винаги му е навявал мъка и угрizение. Дружината очаква, че в силно охраняваната колона е камакаминът. Когато керванът влиза в мястото на засадата, хайдутите дали команда на охраната да спрат и да се предадат. Конните заптиста не се подчинили и открили огън. Със залп им отговорила дружината. Но в закритите коли се оказал не камакаминът, а майката, жената, децата и прислужниците му. Загинали жените, две от децата и служините. Убити били конете и няколко заптии. За невинните жертви войводата често е казвал: „Ако има нещо, което през целия ми живот като камък да тежи на сърцето ми, е това погубване на невинни беззащитни жени. Ако знаех, че са те и че го няма камакаминът, нямаше да нападам. Това е единичкият ми грях и срам, който никога няма да забравя.“

„Петко лъо, капитанине,
Петко лъо, командирене,
Яла ке, Петко, остави
От сванка пусто хайдутство, —
На майка ти се додяло
По нъщом дрипи перане,
По деням ода носене,
Юнашки глави скриване“.
„Майчо лъо, стара майчо лъо,
Яс съм ельчийче си дойде,
Въф Стамбол града голяма,
Ега ельчийче си дойде
Какви хабере ще каже,
Тогаф ще да се откажа
От този пусты хайдутлук“.
Ето ельчийче пристигна
И ми хабера донесе:
Утрена през туф ще мине
Керима бяла кадъна
Със три кучини имане,
Неи ще взема главата,
И после ще се откажа.

Пели: Никола Ст. Лапанов и Никола Ст. Кулев от с. Манастир, Гюмюрджинско — декември 1931 г., г. Кавакли.

Стоин, В. Български народни песни от Източна и Западна Тракия. С., 1939, с. 128, № 301.

В песен за „Чуйно село Мароня“ е отразено героично събитие от времето на Освобождението. „Ловчански лоши помаци“ (става дума за преселени българи мохамедани от Ловешко и заселили се в Беломорието) тръгнали да бастират и ограбят богатото село. Но там вместо богати селяни намират дружината на Петко войвода. И тогава настъпва печалната развръзка за разбойническия поход:

„Ага се Петко размахна,
нах ляво, Петко, nah десно,
хажи Смаил се молеше:
— Пусни ме, Петко войвода,
където ходя, да казвам,
кога войвода имаше,
по тава дуня светлина...“

С не по-малка популярност се е ползвала и песента за залавяне и ликвидиране на Калън Тома. Гъркът Тома Хаджиев се похлакомил по обещаната голяма награда за залавяне на Петко войвода. Но в клопката вместо Петко попада Калън Тома. Тоя подвиг на войводата дава полет на певческото въображение на българите от Родопите и от Беломорието. Варианти от песента има в СБНУ, т. 37, С., 1930, с. 32—33, записана в с. Суфлар, Гюмюрджинско; СБНУ, т. 39, С., 1934, записана в с. Дутлу, Крумовградско; в „Български народни песни от Източна и Западна Тракия“ от Васил Стоин, С., 1939, № 300.

От времето на Освобождението е възприят и друг подвиг, извършен от Петковата дружина. Четата, включила се в помощ на руската войска, спасява от заробване „300 девойки българки“, пленини пак от „ловченски маджира“ и „грозни черкези“. Освободил пленичките, Петко войвода „слязъл от гора зелена“ в „Дедеагачко касабо“. Явил се пред генерал Скобелев и му предадъл девойките, та генералът да ги препрати на бащите им. За награда генерал Скобелев дарил войводата със сърмени пагони, а всички юнаци — според заслугите им.

„да ти са халал, Петко ле,
наште сърмени пагони,
дето те дарба дарявам.
Тристата млади момчета,
и тях са дарба дарили,
кой какото го преляга...“

Наред с песенното творчество Петко Киряков е обезсмъртен и в прозаичния фолклор на народа. За човечността му са разказани и писани предения. В книгата си „Съвременници на Петко войвода“, т. 1, Стамо Гугов Урумов разказва такъв случай:

Безпричинно бил наклеветен, арестуван и затворен Сульо, син на българската мохамеданка Айрянката. Разбрал за трагедията, Петко Киряков използвал познанието си с местната управа и издейтал освобождението на невинния затворник. Сульо пропътувал пеш от Беломорието до Варна, за да изкаже на спасителя си личната си и на майка си благодарност.

Капитан Петко войвода е бил обичан не само от българите. Обичала го гръцката и турска беднотия, защото е бил ревностен поборник за побратимяване между българи, гърци и турци.

В гръцка народна песен от Беломорието се пее:

...ста хиля охтакоси евдоминде екси,
о Петкос капитанос иризи тавуна,
.....
и вива лефтерия тис полис, тис нижи...

в превод:

...в хилядо осемстотин седемдесет и шеста
по горите броди Петко Капитан,
.....
да живее свободата по градове и села...

Жителите на с. Марония са пеели хороводна песен:

...О ело, мори, о ело
о ело вулгарики,
ну фори калпаки...

в превод:

...искам, мари, искам,
искам българче,
с рунтаво калпаче...

Събирателите на песни и предания за Петко Киряков са открили и негови любими песни. Той сам е бил певец и хороводец.

В една от песните сякаш е описана красотата на собствената му хайдушка премяна:

...стани ми, майчо, извади,
моя сърмена премяна,
моине нови навое,
моине църни сукаре,
йе ше на госте да ида,
на госте, на Дъръдере...

Песните за Петко войвода действително са твърде много за една личност. Те всичките са изпети по действителни случаи от близката наша историческа епоха. Това говори за неговата известност и обаяние сред съвременници и паметта на близки и потомци.

Ревностен изследовател на документи, спомени, предания и песни за Петко Киряков Калоянов е бил тракийският историк Иван Пандалеев Орманджиев.

Навсякъде във всички песни и предания народният закрилник Петко войвода е левент с бели навои, с калпак, с пушка бойлия: хайдутин, войвода, горско пиле, страшен, понякога велиодушен и щедър, друг път безмилостен и зъл, но всяка дързък и неуловим подобно на вятъра в планината, и в полето, и в гората, въплъщение на свобода и сила, на всички народни въждения; и думата свобода, която е единственият смисъл за ония, които са правили българската история.

Така предшествениците ни оставиха едно минало, неизмеримо по тежест и богатство, което сме длъжни да заслужим.

Капитан Петко войвода е част от българската история и докато образът му живее в паметта на бъдещето, въпреки жестоката действителност дългият ни път напред ще бъде по-лек и уверен.

В съобщението са разгледани народни умотворения за Петко войвода, оставени от съвременници, където той е бил известен с хайдушката и революционната си дейност — Беломорието и Родопите. Някои от тях са останали в сиров вид по понятни причини. Създателите на това народно творчество са били прогонени от бащините земи. Важното е, че паметта на народния закрилник е запазена и записана.

Времето за създаване на народни песни е минало. Оставеното от предците или трябва да се изпълнява в някогашния му вид,

или културно осъвременено, за да се задоволяват изискванията на съвременника.

Стремежът на някои изпълнители да прибавят (присаждат) името на Петко войвода към традиционни песни от райони, където той не е бил известен, шокира. Оставените изчерпателни трудове на Васил Стоин и Горо Горов са аргумент, че тоя герой липсва във фолклора на Източна Тракия и Североизточна България. И „авторският фолклор на тая тематика е и ненужен, и времден“.

И приповдигнатите заслуги за даден герой, и неверният за него „авторски фолклор“ водят не до издигане, а до принизяване на историческата личност.

ПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Сборник Петко войвода (1844–1900). С., 1954, 132–142
С то и н, В. Български народни песни от Източна и Западна Тракия.
С., 1939, 126–130.

Ч о л а к о в, В. Български народен сборник — съbral, наредил и издаден от Васил Чолаков. Болград, 1878, с. 313, № 55.

СбНУ, т. 37, С., 1930, 32–33.
СбНУ, т. 39, С., с. 36.

ПЕСНИТЕ ЗА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА – МАСОВО ПРИСЪСТВИЕ В РЕПЕРТОАРА НА ФОЛКЛОРНИЯ ИЗПЪЛНИТЕЛ

МАНОЛ МИХАЙЛОВ

Фолклорната песен е тази, която пресъздава историческата фактология с конкретна мелодичност и подбран текст, отразява, допълва и възвеличава историческия момент. Намесата на съчинителя на песента е творчески процес, с влята човешка енергия за изграждането и пресъздаването на историко-художествения образ. В песента се включва художественото творение.

Опитвам се да поднеса този материал по този начин на разсъждение, защото песните за Капитан Петко войвода са класифицирани като исторически, историческа поетика, изразена в песенна форма. Съчинителят като творец трябва добре да познава историческите факти. „Съчинителят на фолклорна песен, колкото и да е нестандартен и различен от другите, мисли по моделите на патриархалния човек и по този начин той твори, идентифицирайки се с другите и с изискванията и очакванията им, защото той е част от тях. Съчинителят налучква, опипва, шлифова информацията и този опит може да се нарече фолклорен песенен опит“¹. Тракийските българи от Беломорска Тракия са наблюдавали историческите стълпи на великия българин и мисловно надарените с песенен талант и умение са реализирали фолклорния експеримент, за да съчинят множество песни за този забележителен български герой. Реалността и творческата песенна потребност на тракийските българи — очевидци на собствената си история и съдба, е сериозен мотив да съчиняват историческата песен, т.е. необходими условия за съчинителите на исторически песни са:

1. да са очевидци на събитието и да желаят да го пресъздадат;
2. да са получили информация от очевидци;
3. да са впечатлени от информация по предания (която може да не е достатъчно достоверна, но с героичен характер);
4. запознаване с исторически данни от литература и краеведите.

Първите три условия важат за патриархалния съчинител, а четвъртото условие е важно за съчиняването на авторските песни в съвременни условия. Страданията, униженията и бежанските мъки на тракийските българи са кулминационните моменти на мелодико-текстовия израз на песента. Смисълът на понятието е, че тези моменти са изразени в текста и мелодията. Текстът на историческите песни комуниира с героичното, драматичното и трагичното, като тук са и епичните песни с речитатив. В мелодично отношение бежанска мъка и въобще човешката мъка е изразена с бавна мелодия, т. нар. безмензурни песни, при които липсва периодична пулсация на групи от силни и слаби метрични времена. Бавната, „протяжна“ песен се дължи на изключително тежките изживени моменти в бежанска съдба на тракийските българи. За нея проф. д-р Л. Милетич пише: „Ала не бе по-малко страшно разорението, което тогава сполетя българския народ в Тракия. То дойде внезапно с голяма сила и като мълния помете всичко, що засегна. Енородците ни в Тракия бяха достигнали до завидно имотно състояние поради плодородието на страната и поради по-добрите условия за спокоен поминък и тъкмо когато ги бе озарила свободата, те изведнъж се видяха оставени без защита, варварски нападнати, немилостиво избивани, безчестени, доведени до пълна нищета и най-сетне повече от тях изгонени и от домашните си огнища!“²

Всичко туй се извърши бърже като на сън в началото на втората половина на злощастната 1913 година.²

Като песенни примери, потвърждаващи казаното, са:

Пример 1. „Що не ме ожениши, мале ле“

— Що не ме ожениши, мале ле,
що не ме задомиши,
къщ'е да ми стори, мале ле,
къщ'е чардаклие,
малък ли ме имаш, мале ле,
ели аджамия?

— Не те имам малък, синку,
нито аджамия...
Алтъните ше си продам,
къщ'е да ти сторя,
къщ'е чардаклия.
Ами ми е мъчно, синку,
нали сме бежанци,
рода си немаме,
сватбари да дойдат, синку,
дар да ги дарувам.³

Пример 2. „Хайде, Тодоре, да подеме“

Хайде, Тодоре, да подеме,
надолу къдя Бяло море,
нали сме пусти бежанци,
Да подеме и питаме,
за нашту братче близначе,
дано е живо, тъ здраво.
Нема ли хабер за братче,
нашли съ бащина къща,
къщата пуста, тъ празна,
дворите ѝ равни калдаръм,
дворите ѝ трява тревясала,
дворите ѝ гъби гъбясала.⁴

Съчинителят е намерил фолклорната мярка — синхрон на мелодия и текст, за да пресъздаде даден случай от тракийската история. Художественият почерк на съчинителя в песенната култура прави песенните произведения по-приемливи, а историческият факт — по-разбираем. Съвсем не подценявам историческия анализ, написан от професионалисти историци, но когато се превърне в песенна форма, той по-лесно се приближава до духовния организъм на слушателя или читателя.

Когато е направен исторически прочит и е подкрепен с историко-песенен образец, то историко-фолклорното удовлетворение е налице. Получава се по-пълно и по-масово опознаване на историческия процес. Песенните примери потвърждават, че историческата песен е продукт на историята и фолклорната песенна кул-

тура. Заимстването между тях определя историко-фолклорната продукция, систематизирана в историко-фолклорната песенна култура. Историческият песенен разказ, изпълнен от фолклорния изпълнител, е от съществено значение за взаимовръзките:

история → исторически факт → историческа песенност → историко-песенна култура → фолклорна обществена потребност/историко-фолклорна памет.

Крайното измерение е фолклорната обществена потребност, която може да се трансформира в историко-фолклорна памет, защото всички тези процеси са продуктувани от обществените изисквания и нужди.

Тази последователност е продуктувана от обществените измерения като трайност, наследство и култура.

Въведението, което се опитвам да направя в елементарен структурен анализ, е задължително поради това, че песните за Капитан Петко войвода са част от историко-песенната култура. Те са микрокултурен процес на фолклорната общност, изискваща го и активираща неговото развитие. Много са въпросите, на които ще се опитам да потърся обоснован отговор за отношението на фолклорния изпълнител към песните за Капитан Петко войвода, а именно: 1. В съвременните условия какво е отношението на фолклорния изпълнител към песните за Капитан Петко войвода, какво знае за самия исторически герой? 2. Какви са мотивите народният поет — съчинителят, да създаде десетки, а може би стотици песни за великия тракийски българин? 3. Как да си обясним факта, че към момента най-много съчинени исторически песни има за Капитан Петко войвода в сравнение с други исторически герои? 4. Каква е ролята на съвременните фолклорни изпълнители, в чийто репертоар преобладават историческите песни и конкретно песни за Капитан Петко войвода, за изграждането на историко-песенната култура като историко-фолклорна памет? 5. Можем ли да определим, че песните за Капитан Петко войвода са социализираща сила в обществото?

Разбира се, могат да бъдат поставени още много въпроси, тъй като темата е обширна и създава възможност за теоретичен подход в разсъжденията и анализа. Когато се говори за песните за Капитан Петко войвода в репертоара на фолклорния изпълнител, трябва да започнем със социалната роля, мястото и предназна-

начението на изпълнителя умело да пресъздаде историческия песенен разказ. Условно можем да категоризираме фолклорния изпълнител така:

1. фолклорен изпълнител — народният гений — това е обобщена категория, която означава, че народът съчинява и народът изпълнява и песните са масово разпространявани и изпълнявани, но в тази съставност централно място заема човекът изпълнител;

2. фолклорен изпълнител — професионалният ансамбъл;

3. фолклорен изпълнител — фолклорната певческа група;

4. фолклорен изпълнител — индивидуалният фолклорен изпълнител.

Масово съчинените и разпространени от народния гений песни са закономерен акт, продуктуван от всенародната обич и признателност към историческата личност, пожертвала личното и живота си в името на народа. Делото и безстрашието на Капитан Петко войвода, неговата революционна дейност създават епичното в историческата песен. Съчинителят майсторски, със самобитния си поглед и познания, се стреми в мелодико-текстовите образци да вложи потенциалното от себе си, за да получи отличителния белег в песента и тя да стане масово разпространявана и общана по всички краища на страната ни. Основните черти в характера на Капитан Петко войвода, семайната среда, природният и поетичният свят на Доганхисар, безкрайната слава и героизъм влияят върху фолклорното поетично творчество. Д-р Стамат Апостолов — председател на Регионалния съвет на Тракийските дружества в Бургаския регион, пише: „Една от най-ярките личности в историята на националноосвободителното движение в Тракия, най-популярният тракийски бунтовник, революционер и войвода, за когото народът е запазил неизличими спомени и е възпял в песните и легендите, е Капитан Петко войвода, роден в китното и будно село Доганхисар на 18.12.1844 година... Природно надарен с голям ум, здрав разсъдък и силна памет, пребродил цяла Тракия и Македония, бил е в Гърция, Крит, Италия и Франция, Египет и Русия, той придобива широки познания и мироглед. . . Капитан Петко войвода е безспорна крупна историческа личност, извисил се до най-възвишените идеали — свобода, братство, равенство, следовник на великите апостоли на българската свобода — Левски, Ботев, Бенковски, Каблешков, Захари Стоянов. Тракийският войвода не жали сили, бори се за ос-

вобождението на поробените си братя, води борба срещу диктаторския режим на Стефан Стамболов. . .⁵

С този обширен цитат искам да покажа част от историческата даденост на тракийския войвода и да обоснова всенародната обич, излята със специфични белези и характерност в песенната история. Богатият исторически материал за героя е също предпоставка за създаването на множество фолклорни произведения. Не е случайно определението на д-р Апостолов, че Капитан Петко войвода е най-популярният и възпит в народното творчество бунтовник, революционер и войвода.

Председателят на Съюза на Тракийските дружества в България г-н Костадин Карамитрев пише: „Неговото дело с всеки изминат ден заема все по-достойно място в нашата нова история. Споменът за него бе правдиво предаден в почти документалния филмов сериал по сценарий на писателя Николай Хайтов...“ Позната е сентенцията: „Да не би чудо станало, не би се песен изпяло.“

Като всеотдаен, истински защитник на поробеното българско население в Беломорска Тракия и Родопите Капитан Петко войвода е бил изключително популярен и поддържан от местното население. Ето защо и „песните, създадени от народа за Капитан Петко войвода, са своеобразен израз на благодарност и отплата и нека още по-гръмко прозвучат в нашето сложно политическо-икономическо съвремие, защото той с целия си съзнателен живот напълно заслужава това.“⁶ И тези цитати са една обобщена оценка на заслугите на историческия герой, отражение в нашата съвременна история.

Фолклорният изпълнител — народният гений, изгражда системност в изпълнителския песенен репертоар, като всяка песен е с определена стойност и за всяка се знае историята на песента. Говорим за патриархалния изпълнител и за неговото задължително качество да предава песента на следващите поколения с историческата ѝ образност и съдържание. След изпълнението, ако е в по-тесен слушателски кръг, следва и майсторски поднесено обяснение — разказ, при който слушателят възприема по най-лесен начин и историческата хронология на песента.

Чрез изпълненията на съчинените исторически песни не само се обогатява музикалният регистър, но се създава възможност да опознаем историята ни със завещаната ни от народа истори-

ко-песенна култура. Ето защо и песните за Капитан Петко войвода са историко-песенно явление за вечни времена.

Освен за Капитан Петко войвода фолклорният изпълнител съчинява и прибавя в историческия музикален репертоар и песни за семейството на войводата, което говори, че народът е съпричастен с близките, съчувствали им е и същевременно ги е възхваливал. В сборника „Доганхисар — Градец“ авторките Ралица и Калина Георгиеви пишат: „Настоящият сборник извежда на начална позиция Стайко — по-малкия брат на Капитан Петко войвода, чийто млад живот протича изцяло в служба на род и Родина. Той загива в разцвета на младостта си в скватки с организираните, фанатизираните шайки на Сенклер. В съзнанието на тракийци Стайко продължава да живее. . . „Венча се за гората и там си остана“, нарежда баба Калина Педева, когато разказва за него. . . „Левент Стайко“ го наричат съселяните му. . .⁷ Фолклорната песен, възпяла Стайко войвода — „Замръкнал Стайко“, — е не само историческа ценност, но и форма на пресъздаденото от народа поет от отношение. Стайко срещаме и като войвода, който събира младите юнаци, и като байрактар. В песенния пример с „юнашкото сърце“ и „ моминото лице“ е показана двойствената житетско-комитска роля на Стайко войвода като примамка за залавянето на солунския паша. Поетът го нарича и „мъжка невяста“, т.е. това е комитската маска, историческата игра, за да се постигне целта — от една страна, заблуда на пашата и залавянето му, а, от друга, освобождаването на българите от солунските зандани.

Песенният пример е художественото въображение на съчинителя въз основа на чутото и прочетеното.

Пример 3. „Замръкнал Стайко“

Замръкнал Стайко,
премръкнал в Солунските чеире,
на ден ми, на Кръстовден.
Люта е слана паднала,
пушки им са замръзнали,
саби им са ръждясали.
Петко на Стайка думаше:
„Стайко лъо, байрактарине,
я развей, Стайко, байряка,
събери млади юнаци.

Сички ги редом погледни,
кой носи лице момино
и йоще сърце юнашко... .

В музикалния регистър се срещат и песни за другарското обкръжение на Капитан Петко войвода. Десетките песни показват, че всяка историческа случка, свързана с войводата и доведена до знанието на съчинителя, се превръща във фолклорна песен. За това говорят и песните: „Петко ми снощи пристигна“, „Капитан Петко войвода и майка му“, „Капитан Петко войвода и сестра му“, „Събрали ми са“.

Пример 4. „Петко ми снощи пристигна“

...Бре стига оди, Петко лъо,
по тая гора зелена...
Я яла тука, Петко лъо,
ав Цариграда голяма...
Царьо ле, господаръо лъо....
Ние са, царю, бориме,
бориме и го искаем,
свободно да живеем,
спокойно оро да играем... .

Пример 5. „Петко войвода и майка му“

Петко лъо, капитанине,
Петко лъо, командирине,
яла си, Петко остави,
от тоз върл комитък.
Мене се е додяло,
всеки ден вода да нося,
юнашки дрехи да пера... .

Пример 6. „Петко войвода и сестра му“

Петко були си ромони:
— Буле ле, джанъм Тодоро,
я ша ида, буле ле, на Юсерен село голямо... .

Пример 7. „Събрали ми са, събрали“

Събрали ми са, събрали,
на Юсеренската меана,
на тая нова одая,
а с Петко ми капитанина,
да ядат олан, да пият
и добра дума да думат.
Хората Петко думая:
— Тебе ли кажат, Петко лъо,
в касабата, баш хайдутина...⁸

Допълнение към богатия песенен материал са и песните, систематизирани в сборника на ст.н.с. д-р М. Букурешлиев, които са автентичен образец и с изключителна художествена стойност⁹. Събирателската дейност на ст.н.с. д-р М. Букурешлиев на песните за Капитан Петко войвода е с научноизследователска цел и съдържа 51 заглавия, записани от възрастни тракийци и дешифрирани от автора на сборника с цел да се ползват като изпълнителски песенен репертоар от следващото поколение — средните музикални училища, музикалните академии и от фолклорните специалисти. По този повод Костадин Карамитрев пише: „Вярваме, че певци, диригенти, ръководители на вокални групи, композитори, музиковеди ще се възползват от този оригинален melodикотекстови материал и ще го оползотворят в своята творческа популяризаторска дейност.“

Допускам, че съществуват още десетки песни, съчинени от народния гений, които се пеят и които сме задължени да открием и предадем на следващото поколение, за да продължат да пеят. Необходимо е по линия на Съюза на тракийските дружества да се организира издирване на все още съхранените и незаписани до момента песни, включително и песните за Капитан Петко войвода, като наследство от патриархалния тракийски българин.

Това налага в организационно и научноизследователско отношение да се обмисли и изготви програма, в която да се преценят кои региони трябва да бъдат изследвани и кои фолклорни информатори ще се посетят. Фолклорните песни „Кирку на Груда думаше“ и „Един е Петко горски цар“ са публикувани от Пенка Чолакова Генева в сборника на Тракийския научен институт и служат като песенни примери от репертоара на тракийския фолклорен изпълнител.

Пример. 8. „Кирку и Груда двамата“

Кирку и Груда двамата,
на ден ми, на Бугродица,
на Матея помен паяе,
в Дуганхисърски гробища.
Със свещица му светея,
със тамянец му прикладая...

Пример 9. „Един е Петко горски цар“

Кога от изток зазори,
от север откъм Бърцегу,
Петку в бащин дом отиде,
с негова вярна дружина.
От подмул пушки извади
и на другари раздаде...¹⁰

Мъдростта на народа е най-гениалното фолклорно произведение, истински генератор и фактор за създаването на фолклорното творчество. Тук проличава фолклорната компетентност на твореца – съчинител и изпълнител, вследствие на познанието и умелото му боравене с най-различни художествени изрази и сравнения, имащи определен характер и възвеличаващи историческите герои. Народотворецът много често чрез песенния си изказ изгражда като човешко и героично присъствие величието на героя от най-обикновеното в него.

Често пъти ежедневно подминатите и незабележими неща у героя са носители на градивност и са възпявани в песен.

При условното категоризиране на фолклорния изпълнител изпълненията на професионалния ансамбъл са от съществено значение. Изпълненията на професионалния ансамбъл разделяме на две: 1. ансамблово; 2. индивидуално от най-добрите солисти.

Професионалните ансамбли за народни песни и танци са 14, като започнали своята дейност от ДАНПТ „Филип Кутев“ са ДАНПТ „Пирин“ – Благоевград, Северняшкият ансамбъл за народни песни и танци – Плевен и др. Техните изпълнения се отличават с висок професионализъм и голямо художествено майсторство. Доколко в репertoарите им има песни за Капитан Петко войвода, е въпрос на изучаване.

Пример за професионално изпълнение на песни за Войводата е Ансамбълът за народни песни и танци „Китна Тракия“ – Хасково. Този ансамбъл има богат репертоар с песни за Капитан Петко войвода. Това, естествено, се дължи на компактното тракийско население (бежанци и техните потомци от Беломорска Тракия и най-вече от района на Дедеагач и Доганхисар). Представителният ансамбъл е създаден през 1960 г. към тракийското дружество „Георги Сапунаров“ с председател Димитър Шалапов, гр. Хасково. В момента главен художествен ръководител на ансамбъла е Трендафил Димитров – хореограф. Ансамбъл „Китна Тракия“ развива активна творческа дейност и има значими концертни прояви у нас и в чужбина. Голяма част от песенния репертоар на ансамбъла, предимно песни за Петко войвода, са на музикални единици във фолклорната фонотека на БНР¹¹. Записаният фолклорен репертоар за Капитан Петко войвода е от 14 произведения – 5 от тях са ансамблови и 9 са на солисти, и те са: „Петко лъло, капитанине“ и „Капитан Петко войвода“ – ансамблово изпълнение и солист Манол Михайлов, „Петко лъло, капитанине“, „Песен за Капитан Петко войвода“ и „Де се е чуло, видяло“ – ансамблово изпълнение, „Горо ле, горо зелена“ – солист Лора Митева, „Петко е Комньо проводил“ – солист Йорданка Велева, „Томо са гости дошли“ – солист Йорданка Велева, „Всичко де стана, не стана“ и „Разпуснал Киро“ – солист Пламена Митева, „Раснал ми Петко, пораснал“ – солист Добромира Лътрова, „Томо му гости дойдоха“ – солист Росица Делчева, „Поведе Петко дружина“ – солист Христо Кирев. Може да се каже, че с реализираните записи и с издадените СД (компактдискове) се изгради музикален паметник за Капитан Петко войвода, а дейността на ансамбъл „Китна Тракия“ е за пример и можем да я наречем музикален храм-костница на Капитан Петко войвода, която трябва да съхраняваме като светиня, реликва за настоящите и бъдещите поколения. Фолклорният експеримент – мъжкият глас с женските ансамблови гласове в съчетание с оркестъра, показва нов тип художествена изява, нов вокално-инструментален изпълнителски стил. Подходът към избор на репертоар с песни за Петко войвода е трудоемък. При индивидуалните изпълнители е по-лесен изборът на песенен репертоар, защото зависи от гласовите възможности на един човек и впоследствие от тоновия обем на фолклорната песен. При ансамбловото изпълнение трудността в подхода започва с това, че песните са обработени от композитори и

Пример. 8. „Кирку и Груда двамата“

Кирку и Груда двамата,
на ден ми, на Бугродица,
на Матея помен паяе,
в Дуганхисърски гробища.
Със свещица му светея,
със тамянец му прикладая...

Пример 9. „Един е Петко горски цар“

Кога от изток зазори,
от север откъм Бърцегу,
Петку в бащин дом отиде,
с негова вярна дружина.
От подмул пушки извади
и на другари раздаде...¹⁰

Мъдростта на народа е най-гениалното фолклорно произведение, истински генератор и фактор за създаването на фолклорното творчество. Тук проличава фолклорната компетентност на твореца – съчинител и изпълнител, вследствие на познанието и умелото му боравене с най-различни художествени изрази и сравнения, имащи определен характер и възвеличаващи историческите герои. Народтворецът много често чрез песенния си изказ изгражда като човешко и героично присъствие величието на героя от най-обикновеното в него.

Често пъти ежедневно подминатите и незабележими неща у героя са носители на градивност и са възпявани в песен.

При условното категоризиране на фолклорния изпълнител изпълненията на професионалния ансамбъл са от съществено значение. Изпълненията на професионалния ансамбъл разделяме на две: 1. ансамбло; 2. индивидуално от най-добрите солисти.

Професионалните ансамбли за народни песни и танци са 14, като започнали своята дейност от ДАНПГТ „Филип Кутев“ са ДАНПГТ „Пирин“ – Благоевград, Северняшкият ансамбъл за народни песни и танци – Плевен и др. Техните изпълнения се отличават с висок професионализъм и голямо художествено майсторство. Доколко в репертоарите им има песни за Капитан Петко войвода, е въпрос на изучаване.

Пример за професионално изпълнение на песни за Войводата е Ансамбълът за народни песни и танци „Китна Тракия“ – Хасково. Този ансамбъл има богат репертоар с песни за Капитан Петко войвода. Това, естествено, се дължи на компактното тракийско население (бежанци и техните потомци от Беломорска Тракия и най-вече от района на Дедеагач и Доганхисар). Представителният ансамбъл е създаден през 1960 г. към тракийското дружество „Георги Сапунаров“ с председател Димитър Шалапов, гр. Хасково. В момента главен художествен ръководител на ансамбъла е Трендафил Димитров – хореограф. Ансамбъл „Китна Тракия“ развива активна творческа дейност и има значими концертни прояви у нас и в чужбина. Голяма част от песенния репертоар на ансамбъла, предимно песни за Петко войвода, станаха музикални единици във фолклорната фонотека на БНР¹¹. Записаният фолклорен репертоар за Капитан Петко войвода е от 14 произведения – 5 от тях са ансамблови и 9 са на солисти, и те са: „Петко лъю, капитанине“ и „Капитан Петко войвода“ – ансамбло-во изпълнение и солист Манол Михайлов, „Петко лъю, капитанине“, „Песен за Капитан Петко войвода“ и „Де се е чуло, видяло“ – ансамбло-во изпълнение, „Горо ле, горо зелена“ – солист Лора Митева, „Петко е Комньо проводил“ – солист Йорданка Велева, „Томо са гости дошли“ – солист Йорданка Велева, „Всичко де стана, не стана“ и „Разпуснал Киро“ – солист Пламена Митева, „Раснал ми Петко, пораснал“ – солист Добромира Лъткова, „Томо му гости дойдоха“ – солист Росица Делчева, „Поведе Петко дружина“ – солист Христо Кирев. Може да се каже, че с реализираните записи и с издадените СД (компактдискове) се изгради музикален паметник за Капитан Петко войвода, а дейността на ансамбъл „Китна Тракия“ е за пример и можем да я наречем музикален храм-костница на Капитан Петко войвода, която трябва да съхраняваме като светиня, реликва за настоящите и бъдещите поколения. Фолклорният експеримент – мъжкият глас с женските ансамблови гласове в съчетание с оркестъра, показва нов тип художествена изява, нов вокално-инструментален изпълнителски стил. Подходът към избор на репертоар с песни за Петко войвода е трудоемък. При индивидуалните изпълнители е по-лесен изборът на песенен репертоар, защото зависи от гласовите възможности на един човек и впоследствие от тоновия обем на фолклорната песен. При ансамбловото изпълнение трудността в подхода започва с това, че песните са обработени от композитори и

трябва да се прецени дали направената обработка може да се изпълни, или е необходима частична промяна от творческия състав на ансамбъла. В този подбор е важна дейността на диригента като професионалист, творец с музикална практика. Това, че ансамбълът е професионален, не е гаранция, че изпълнението ще бъде добро, ако песента не е добре подбрана.

Подбраните песни за Капитан Петко войвода, изпълнени от ансамбъла, като продукция записна дейност показват по-високо ниво на качество, художественост, тембристична звучност и орнаментика на съответната фолклорна област.

Фолклорният изпълнител – фолклорната певческа група, е следващата категория изпълнител на фолклорни песни с предимно автентично пресъздаване на песенната култура. Фолклорната песенна култура на тракийските българи и тяхната житейска съдба и сътворените фолклорни песни са песенната култура на родовия корен. Фолклорните певчески групи, участващи активно в културния и просветния живот на тракийските дружества, са неразделна част от песенната култура на съответния регион и служат като еталонни изпълнителски образци. Няма фолклорна певческа група, която в репертоара си да няма историческа песен и по-точно песен за Капитан Петко войвода. Това говори за патриотичното, масово преклонение към нашата история и нейните велики герои. Това е обяснимо, защото: 1. историко-художественият образ на Капитан Петко войвода е обединяващ в тракийската история и символизира единството, уважението и разбирателството между всички тракийци; 2. чрез песните за Капитан Петко войвода всеки тракиец стои здраво до корена си; 3. историческите песни за войводата са изказ на преклонение и извисяват героя в националната ни история; 4. чрез тези песни тракийските българи се чувстват родолюбци, по-добре познаващи своята история; 5. всяка фолклорна певческа група, изпълняваща тези песни, издига авторитета си пред обществото, защото тя ги предава точно в най-автентичния им вид; 6. песните за Капитан Петко войвода мобилизират певческите групи и изискват максимално високо качество на изпълнение, те въздействат за тяхното художественотворческо израстване, т.е. създава се стремеж към фолклорно песенно самоусъвършенстване.

Най-ярките фолклорни певчески групи, които изпълняват песните за Капитан Петко войвода, са при тракийските дружества във: Варна, Кърджали, Димитровград, Свиленград, Бургас,

Стара Загора и др. Тракийската организационна практика показва, че не е възможна идеино-организационната дейност без присъствието на фолклорните прояви и изпълненията на фолклорните певчески групи. В тези прояви масово заемат място песните за Капитан Петко войвода. Често просветните тържества започват с изпълнения на песни за войводата и други исторически герои като исторически пример, историко-песенно въздействие, след което продължава историческият коментар. Т.е. песента провокира към продължение на историческия разказ и неговото тълкуване. Капитан Петко войвода е не само исторически, но и песенен герой, тъй като много изпълнители от Странджа, Тракия, Родопите и от цяла България пеят песните за войводата.

Петко Димитров Янгъзов на 18 години от гр. Бургас казва: Аз като музикант, изпълнител на странджански фолклор, знам доста народни песни за този велик българин. Всеки изпълнител трябва да има в репертоара си поне няколко песни за личности като Капитан Петко войвода, защото хора като него са еталон за подражание и преклонение. Хората трябва да го знаят и помнят. А това става и чрез песните, които ние, младите изпълнители на Странджа, пеем и свирим.¹²

Д-р Стамат Апостолов от гр. Бургас дава обяснение защо историческият герой Петко войвода присъства в съвременната песенна култура, защо фолклорната певческа група се отнася отговорно към историческия песенен регистър и с удоволствие изучава и изпълнява песни за войводата.

„... . Възторжен борец за народна свобода, прославен защитник на всички страдащи от гнета и беззаконията на поробителя. Участник в гвардията на прославения италиански революционер Гарибалди, в гръцкото националноосвободително движение, той се извисява като интернационален борец за свобода и правда на всички угнетени и онеправдани. . .“

Георги Станев Цъгов от гр. Малко Търново, редактор на в. „Странджа“, казва: „В определена степен е положително, донякъде и необходимо като героика и идеал, пресъздадени художествено. Необходимо е обаче художествена мярка, за да не се стигне до плакатност, каквато се чувства в някои песни.“

Според мен най-добра художествена мярка притежават фолклорните певчески групи, защото те колективно определят песенния репертоар, най-автентично, със съответния диалект пресъздават песенния исторически разказ. В певческите групи има из-

тъкнати, талантливи самодейци, т. нар. „майстори на песента“, които умелят да издирват, да подбират песните и да ги предоставят на колектива за заучаване и изпълнение.

Често срещани песни, изпълнявани от фолклорните певчески групи, са:

Пример 10. „Петко елчийче изпрати“

Петко елчийче изпрати,
до Стамбол града голяма,
да става елчийче-спитова.
Та се елчийче завърна,
Петко елчийче попита...

Пример 11. „Тому му госте дойдеа“

Тому му госте дойдеа,
от гъста гора зелена,
от най-грозните комите.
Петко ми капитанина
с негова верна дружина.
Не нашли Тому във къщи...

Песните за Капитан Петко войвода са художествено въображение, излято в словесно-мелодична рисунка, една поетика, насищена със силни определителни думи. Допускам, че в известна степен фолклорният изпълнител прави определени корекции, допълнява песента в стремежа си да подчертава героичното, родолюбието или предателството, жестокостта. Самият факт, че песните са създадени от народа, позволява по естествен начин да търсят и известни промени, без да се променя съдържанието на песента, а, напротив, да бъдат обогатени. Например песента, пята от Марко Добринов от с. Соколовци, Смолянско, и записана от Г. Чакъров: „Петко и младо бакалче“¹³.

Пример 12. „Петко и младо бакалче“

Събрали са са, събрали,
на марулянската планина,
до осемдесет момчета,
та ми ядеха и пияха,

суруно йегне печено,
ройнуна вино червено,
и си му дума думаха:
— Кой ще ни бъде войвода?
— Кой ще ни бъде байряктар?
— Кой ще ни е гайдаря?...

Предавана от уста на уста и обсъждана във фолклорния колектив, песента, естествено, може да претърпи корекции, т.е. да се прибавят думи, което не променя съдържанието ѝ. А именно: след текста „до осемдесет момчета“ да се добави „момчета млади войводи“, „млади войводи, комитке“, „се Петкови другари“ и т.н.

Възможно е в тълкуването си да греша, но подобен факт е допустим и приемлив в народното творчество, защото той му дава допълнителна образност.

Фолклорният индивидуален изпълнител сам определя песенния си репертоар, като подборът на песните зависи от: 1. творческите и музикалните качества на изпълнителя; 2. усещане, че тези песни трябва да се изпълнят като обществена връзка между изпълнител и историческа памет, признателност към историческия герой.

Когато историческата фолклорна песен е изпълнена пред публика изключително добре, с необходимата артистичност, то тогава самият изпълнител се превръща в песенен герой. Ето как една млада фолклорна изпълнителка — Иrena Валентинова Станкова, изразява отношението си към фолклорната народна песен, към историческата памет и ролята на историческия герой в съвремието: „Ние сме българи! Всеки един strandjanski изпълнител трябва да има в репертоара си исторически песни. За мен народната песен е история — от нея започва миналото и чрез нея продължава бъдещето. Народната песен била е, е и ще бъде. Тя вечно ще тупти в нашите сърца... Как няма народът ни да съчини такива исторически песни, и то за Капитан Петко войвода, за този славен войвода. Ако не са народните песни, ние няма да знаем за миналото. Те се предават от поколение на поколение... Този герой е достоен да е възпитя в българската народна песен, той се е борил за нашата свобода, за народа ни. Това е един велик българин!“¹⁴

Историческият корен и днес продължава, и то чрез фолклорната песен. Младият изпълнител Панайот Иванов Вълков е родови последовател на войводата Дико Джелепов, а това обяснява любовта му към историческите песни: „Капитан Петко войвода е една светла историческа личност в българската история. . . Ето защо и всеки изпълнител се стреми в неговия репертоар да присъства и песен, посветена на този велик българин. За всеки изпълнител това е голяма гордост. Народът е съчинил песни за Капитан Петко войвода, за да се увековечи неговата личност. Считам, че му дължим много.“¹⁵ Тук също личат градивността на младия изпълнител и положителното отношение към историческата памет. Чрез фолклорната песен се създава необходимостта младият песенен талант по-често да се обръща към историята като минало и настояще, да се вслуша в народната мъдрост: „Опознай историята, за да опознаеш корена си“, защото фолклорната песен е тази, която помага за реализирането на народната мъдрост.

За изграждането и оформянето на младите фолкорни изпълнители, на младите песенни таланти е от значение да се придръжат към родовата памет, към родовия корен, към автентичното и да получават необходимата музикална грамотност.

Ето защо фолклорният индивидуален изпълнител трябва да се разглежда като:

1. фолклорен индивидуален изпълнител професионалист;
2. фолклорен индивидуален изпълнител самодеец.

Чрез песните си за Капитан Петко войвода Калинка Згурова и Манол Михайлов също дават своя принос за историческата памет, показват на младите песенни таланти, че тези песни трябва да бъдат изпълнявани, и то с енергия, от душа.

Пример 13. „Горо лъо, горо зелена“

Горо лъо, горо лъо,
всяка година, горо лъо,
гората пълна и равна,
със сея вакли овчари,
тая година, горо лъо,
Капитан Петко войвода,
той на дружина думаше. . .¹⁶

Според изследванията на ст.н.с. д-р М. Букурещлиев тази песен е изпълнявана и от Тодор Калоянов, роден 1930 г., от с. Маджаре, живее в гр. Хасково.

Една от коронните исторически песни на Манол Михайлов, създаваща дух и гордост, че сме българи, е песента „Песен за Капитан Петко войвода“.

Пример 14. „Песен за Капитан Петко войвода“

Думат ми, Петко, хората,
думат ми, каскандисват ми,
мъжете по дугенете,
жените по хоратите,
че имаш дрехи хайдушки,
хайдушки дрехи, комитски. . .¹⁷

Фолклорният масов изпълнител също се стреми в репертоара си да има песни за Капитан Петко войвода, желае да се впише в песенната историческа памет, т.е. да е съпричастен с народната признателност към великите личности. Например Пенка Чакалова-Генева от Димитровград пише: „Доганхисар провокира и вдъхнови скромното ми поетическо перо, за да се родя. Почти всички авторски песни за Капитан Петко войвода написах по истински случки, разказани от майка ми. Тя ги е чула от баба си Стоя Каракиркова, жена на Митрю Каракиров, брат на Капитан Петко войвода. Песента „Майчице мила Петкова“ е музицирана от Хр. Ташев, изпята от хор при читалище „Н. Вапцаров“ — Димитровград. Солистка бе сестра ми Иванка Чакалова Геговска. . . А песента „В Доганхисар aber пристигна“ бе изпълнена от Жечка Димитрова по нейна музика.“¹⁸

Пример 15. „Майчице мила Петкова“

Петко майце си ромоне:
„Майчице мила Петкува,
защо си майо, каърна,
каърна, майо, жаловна?
В разбоя ткаеш прикята
На мойта мила сестрица.“

Пример 16. „В Доганасър aber пристигна“

В Доганхисар aber пристигна,
от Радка, от България.
— Шу праиш, Митръо, да праиш,
за Варна бърже да тръгнеш,
жив Петка дано завариш...

Съвременното авторско слово със своята мелодичност показва, че днес съчинената песен може да има истински народен вид. И днес продължава съчиняването на исторически песни, по-точно песни за Капитан Петко войвода. Песенен образец е известният тракийски певец Георги Германов. С таланта си той умело съчинява характерни мелодии и ги приобщава към текстове, написани от видни тракийски поети от гр. Варна. Голяма е заслугата на Г. Германов към авторската песен за Капитан Петко войвода. Той притежава природно умение, което е развито до професионална взискателност. Тези песни той изпълнява или подарява на млади таланти и певчески групи като песенен дар. Такава е песента „Радо ле, Радке“ по текст на Иван Нанев¹⁹.

Пример 17. „Радо ле, Радке“

Радо ле, Радке хубава,
снощи ни, Радке, дойдоха
сватове гости далечни,
тракийци, верни комитке,
от утре булка да станеш,
жена на Петко войвода...

Съчинени авторски песни срещаме и в репертоара на Манол Михайлов. Песните „Де се е чуло и видяло“ и „Петко на гора думаше“ за първи път бяха изпълнени на 26.06.2004 г. в Летния театър в Бургас по повод Деветия концерт-спектакъл на певеца, посветен на 160 години от рождениято на Капитан Петко войвода.

Пример 18. „Де се чуло и видяло“

Де се чуло и видяло
Капитан Петко войвода

от село от Доганхисар
от Беломорска Тракия...

Пример 19. „Петко на гора думаше“

Петко на гора думаше:
„Горо ле, гору зелена,
кугъ лиск'е ше разлисне,
пилците да не се видят...“

От направения анализ, подкрепен с песенни примери, мнения на фолклорни изпълнители и ползвана литература, се опитах да докажа дори и частично, че песните на Капитан Петко войвода масово присъстват в репертоара на фолклорния изпълнител. Тази тема дава възможност да се даде начало за изследвания, издирвания на исторически песни, песни за Капитан Петко войвода, като потребност, интерес към историята ни и нейните героични българи. Принос за задълбочаване интереса на фолклорните изпълнители ще бъде и провеждането на Национален фестивал „С песните за Капитан Петко войвода“ в гр. Варна. Проведеният през 1999 г. първи фестивал, чийто приз „Капитан Петко войвода“ получи младият фолклорен изпълнител Лазар Гръков, е добро начало, за да можем днес, на втория фестивал, да кажем, че тази тракийска проява утвърждава песенната практика, прави ни съпричастни към нашата история. Песните за Капитан Петко войвода служат като социализираща сила в общественото пространство, защото съхраняват и изграждат историческата ни памет, повдигат духа ни като българи. Ролята на Централното ръководство на Съюза на Тракийските дружества в България за съхраняване и популяризиране на песните за Капитан Петко войвода, националният фестивал „С песните за Капитан Петко войвода“ и репертоарът на фолклорния изпълнител създават фолклорно песенно движение. В света на глобализацията точно от тази песенна памет се нуждаем, за да не забравяме себе си, своята идентичност на хилядолетна нация.

БЕЛЕЖКИ

¹ Михайлов, М. Странджанска фолклорна песен. — Съчинителят — една ярка фигура в странджанска песенна култура. С., 2002, 55—75.

² Милетич, Л. Разорението на тракийските българи. Предговор от проф. Милетич. С., 1989, 3—5.

³ Фолклорната песен „Що не ме ожениш, мале ле“ е от репертоара на странджанска народна певица Магда Пушкарова, записана във фолклорния фонд на БНР със съпровод на Странджанска група.

⁴ Фолклорната песен „Хайде, Тодоре, да подеме“ е от репертоара на странджанския народен певец Манол Михайлов, записана във фолклорния фонд на БНР по обработка на композитора Христофор Раданов със съпровод на фолклорния оркестър на БНР.

⁵ Апостолов, Ст. За свободата на Тракия. — Капитан Петко войвода най-受欢迎ният и възприет в народното творчество бунтовник, революционер и войвода (18.12.1844—7.02.1900 г.). Б., 2002, 110—115.

⁶ Букурецлиев, М. Де се е чуло, видяло — в едно царство два царя... Народни песни за Капитан Петко войвода. Вж. Карамитрев, К. Достойно място в нашата история. С., 1999, 3—4.

⁷ Георгиева, Р., К. Георгиева. Доганхисар — Градец. Народни песни. Хасково, 2002, 5—6, 15—16.

⁸ Георгиева, Р., К. Георгиева. Цит. съч., 70—80.

⁹ Букурецлиев, М. Цит. съч., 3—4.

¹⁰ Тракийски научен институт, филиал Хасково. Сб. Тракия, том I. 2001.

¹¹ Записите са реализирани по инициатива на Централното ръководство на Съюза на тракийските дружества в България, Регионалния съвет на тракийските дружества, гр. Хасково, народния певец Манол Михайлов — председател на Комисията по култура към СТД.

¹² Петко Янгъзов е млад гайдар, продължител на свирните на дядо си Иван Анастасов от с. Граматиково. По негова инициатива е създадена инструменталната група „Жарава“ при Тракийското дружество в Бургас за съпровод на млади изпълнители.

¹³ Букурецлиев, М. Цит. съч., с. 57.

¹⁴ Ирина Станкова е родена в гр. Бургас. Нейните корени са от гр. М. Търново и с. Стоилово — община М. Търново.

¹⁵ Панайот Вълков е роден в гр. Карнобат. Корените му са от гр. М. Търново. Той не е само певец, но и свири на гайда.

¹⁶ Песента е записана от К. Згурова в БНР и публикувана в сборник от ст.н.с. д-р М. Букрецлиев.

¹⁷ Песента е с рецитация, записана от М. Михайлов в БНР, съпровод с кавал Никола Ганчев.

¹⁸ Тракийски научен институт, филиал гр. Хасково, Сборник „Тракия“, том. I. Вж. Тракия — Вдъхновение мое. Хасково, 2001, 155—169.

¹⁹ Геманов, Г. Манде ле, чаша сребърна. Избрани песни от мой репертоар. Авторски песни. Варна, 1999, 150—151.

ДОКУМЕНТАЛНИ СВИДЕТЕЛСТВА

УСТАВ НА ПЪРВАТА БЪЛГАРО-РОДОПСКА ДРУЖИНА „ЗАЩИТА“

Член I. Целта на настоящото дружество е да се защищава морално българския народ, страдащ под турското иго, и му се подпомага всячески за развитието му — религиозно и политически.

Член II. Дружеството се управлява от един войвода, един подвойвода и един деловодител; и всички други подчинени членове се приемат и записват под клетва.

Член III. Всички членове се подчиняват на войводата и помощника му. За непокорство се наказват съгласно членовете, предвидени в настоящия устав (9, 10 и 13 членове).

Член IV. Дружеството заседава в редовни заседания всяка пролет през месец априлий и след избирането на войвода, помощник и деловодител се записват нови членове или се изключват стари, които не отговарят на назначението си.

Член V. За членове на дружеството се приемат всички християни и се делят на три класа (категории): а) с оръжие ще действуват, б) тайни агенти и в) които ще подпомагат материално.

Член VI. Както редовните, тъй също и извънредните заседания се решават по висшегласие, от които войводата — председателят, има два гласа.

Член VII. Войводата се избира веднъж завинаги; в случай на оставка или смърт помощникът му заема войводството без избиране от събранието.

Член VIII. Помощникът и деловодителят се избират всяка година от събранието; тъй също и останалите членове съобразно член втори.

Член IX. Който от членовете не изпълнява длъжността си и не се покорява на началството си, то такийв за пръв път се наказва с

24 часа гладен арест, за втори наказанието се удвоява и за трети път се изключва от дружината.

Член X. Който един път открадне нещо от дружината или от вънкашно лице и се докаже от двама свидетели, за пръв път се наказва с 48 часа гладен арест, за втори път — с осем часа да носи тежък товар на дружината и за третий — изключва се от дружината. Всички осъдени лица нямат право да имат оръжие отгоре си.

Член XI. Който един от членовете убие един от другарите си, наказва се със смърт, ако ли вънкашно лице без разлика на народност и без разрешението началството му изпъжда се от дружината.

Член XII. Вънкашни лица се осъждат на смърт: а) който дигне оръжие против дружината; б) който се узнае, че е шпионин; в) който повдига народа против дружината, и г) който предава народа на властта под предлог, че са били покровители на дружината (ятаци), и страда народа от такива, наказва се още и с тежка глоба.

Член XIII. Който един дигне потеря против дружината без принуждение на властта, наказва се със смърт, а останалите с тежка глоба според важността на работата.

Член XIV. Ако едно село или няколко изведнъж се вдигнат против дружината, инициаторите се наказват със смърт, а останалите с тежка глоба или с опустошение на селото им — според важността на действията им.

Член XV. Наказват се лица: със смърт, с тежка глоба и с опустошение на имота им, който е мъчител към народа, и се оплачат няколко села, че той действително е тиранин, то такъв, без да се гледа от каква народност и да би бил той, се осъжда съгласно настоящий член XV.

Член XVI. За осъдени лица било от дружината или вънкашни лица помилване става само от войводата.

Член XVII. Наказват се лица съгласно член третий, който си позволи или насили обезчести.

Настоящият устав се одобри днес, на 23 априли 1873 година и потвърди от войводата.

Пет. Киряков
(печат)

Народна библиотека „Кирил и Методий“ (НБКМ) — Български исторически архив (БИА), фонд Петко Киряков (Ф. ПК, II. А, а. е. 7043).

ДОКУМЕНТИ ЗА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА

1.

ГОЛЯМ ДЕРВЕНТ И ОЩЕ 2 СЕЛА БЛАГОДАРЯТ НА ПЕТКО ВОЙВОДА ЗА ЗАЩИТАТА

Димотикский административний съвет потвърждава същността на подписите. Подписал: председател Х. Димитър Ананосцев (м. п.).

5-й май 1878 г.

Уверително от градеца Голям Дервент и околните села, Димотишкa епархия.

Чрез настоящото уверително от градеца ни Голям Дервент и околните села населението изповядваме, че много пъти притекоха тукашните варвари турци, за да ни изколят нас и децата ни и да присвоят имуществата ни, но се избавихме чрез героя Петко Киряков и неговите другари. И заради това дължим ний, окаяните и подчинени под варварското мюсюлманско иго, и познаваме днес живота си от него. Затова и ний му дължим за съставянето на настоящото уверително за потребата му.

Голям Дервент
1878 г., май 5-й

На първообразното следват петдесет и четири подписа от села Голям Дервент, Енисари и Кутруджа с тринаесет печата.

Държавен архив — Хасково (ДА—ХК), препис на Р. Иванов

**БЛАГОДАРИТЕЛНО ПИСМО НА СЕЛО МАЛЬК ДЕРВЕНТ
И ОЩЕ ЧЕТИРИ СЕЛА, КОИТО ПЕТКО ВОЙВОДА
Е ЗАЩИЩАВАЛ ПО ВРЕМЕ НА РОБСТВОТО
И ПРЕЗ ВОЙНАТА**

Димотикский административен съвет удостоверява същността на разните подписи от различни села в околността на Малък Дервент. Подписал председател административного съвета Х. Димитър Анагностов (м. п.) — юни 28-ий 1878.

Благодарително писмо от градец Малък Дервент и околността му.

Чрез настоящото благодарително долуподписаните жители от Малък Дервент и от околността му, всички православни християни, изповядваме, как че нашият брат православен християнин звъничий и прочутый войвода г-н Петко Киряков от село Дуган асари преди много години много пъти ни предварди от турските династии, заплашванията и разсипванията от варварите турци, както и днес притича на препълнения ни от сълзи молебен глас, за да ни избави и прегърне и отпъди съзаклятниците варвари мъчители, бунтовници християни на свършено разорение. Затова даваме днес настоящото благодарително писмо в ръцете на горепоменатаго брата войвода в знак на награда.

Мал. Дервент, 9-ий май 1878 г.

На първообразното следват деветдесет и три подписа от селата Малък Дервент, Каяджик, Василу, Горни и Долни Съванлык с шест печата

ДА—ХК, препис на Р. Иванов

**ЖИТЕЛИТЕ НА СЕЛО ЧИРАКЛИ И ОЩЕ ОСЕМ СЕЛА
БЛАГОДАРЯТ НА ПЕТКО ВОЙВОДА ЗА ЗАЩИТАТА
ПРЕЗ ВРЕМЕ НА РОБСТВОТО**

Димотикский административный съвет потвърждава същността на подписите от разни села на околността Чикардкли, юни 28-ий 1878 г. Подписал председател административного съвета Х. Димитър Анагностов (м. п.).

Благодарително писмо от градец Чикардкли и околността му.

Чрез настоящото благодарително писмо изповядваме долуподписаните жители от градец Чикардкли и околността му всички православни християни, как наший брат православен християнин звъничий и прочутый войвода г-н Петко Киряков от село Дуган асар преди много години много пъти ни е завардвал от турските династии, заплашванията и разсипванията от варварите турци, както и днес притича на препълнения ни от сълзи молебен глас към завардането ни и отпъждането съзаклятниците варвари мучители бунтовници отомани, които преди малко бяха нападнали връх нас всички християни на свършено разорение. Затова му даваме настоящето днес в ръцете на горепоменатия войвода в знак за награда.

Чикардакли, 11 май 1878 г.

На първообразното следват сто петдесет и седем подписа от селата Чикардакли, Плаву, Аилан, Дризи, Джупуня, Китирили, Лимбаус, Арнауткьой, Голямо Сумиле с десет печата.

Д-А ХК, препис на Р. Иванов

**ХРИСТИЯНИТЕ НА ГРАД СОФЛУ И ОЩЕ ТРИ СЕЛА
БЛАГОДАРЯТ НА ПЕТКО ВОЙВОДА, ЧЕ ГИ Е ЗАПАЗИЛ
ОТ ТУРСКИ НАПАДЕНИЯ**

Административний съвет Суфлишкий потвърждава същността на долните подписи.

Суфли, 13-ий май 1878 г. (м. п.)

Димотикският административен съвет потвърждавам същността на подписите на разни села в околността Суфли. Юний 28-и 1878 г. Подписал председател административнаго съвета Х. Димитър Анагностев (м. п.).

Чрез настоящото свидетелство и писмено удостоверение става явно как долуподписаните от Суфли изповядваме и добросъвестно свидетелствуваме, че носящий настоящото от Дуган асар Петко Киряков, който е помагал и защищавал всякигари, като е гонел и се е развивал между всичките християни срещу нападающите на нас и на околните села неприятели стари, много добри работи и премного ни ползува и е истинский защитител на християните, а мъчител на непитомните неприятели наши. Затова ний, долуподписаните, за голямата му добрина към нас даваме му настоящото писмено свидетелство, за да му послужи, гдето е нужно.

Суфли, 13 май 1878 г.

На първообразното следват четиридесет и четири подписа на селата Суфли, Карабунар, Чурекъй и Уичиярас (Ризия) с четири печата.

ДА-ХК, препис на Р. Иванов

5.

**ХРИСТИЯНИТЕ НА ГРАД ОРТАКЪЙ И ПЕТ СЕЛА
БЛАГОДАРЯТ НА ПЕТКО ВОЙВОДА,
ЧЕ ГИ Е ЗАЩИТАВАЛ ОТ ТУРЦИТЕ
В РОДОПИТЕ ПРЕЗ 1878 Г.**

Димотикският административен съвет потвърдява същността на подписите от разни села в околността Ортакъй. Подписал председател административнаго съвета Х. Димитър Анагностев. 28 юни 1878 г., гр. Димотика (м. п.).

Чрез мъжествените си и неумолими старания, които приносителят на настоящето Петко Киряков войвода полага от променението на работите до днес, е бдел заради завардването и тишината на околните християнски села, като ги запазваше от нападението на бунтовниците-турци от Родопските планини, дава се настоящото свидетелство в ръцете му, тъй щото да му принесе принад-

лежната чест и почит, която би приличала на всеки един мъж, който се бие за народност, вяра и отечество.

Ортакъй, 19/31 май 1878 г.

На първообразното следват сто и три подписа на селата Ортакъй, Литичи, Траписик, Паликрава, Сияос и Аплохори с десет печата.

ДА-ХК, препис на Р. Иванов

6.

**ПЕТКО ВОЙВОДА СЕ ЛЕКУВА В РУСКАТА ВОЕННА
БОЛНИЦА В ОДРИН СЛЕД СРАЖЕНИЕТО
В СЕЛО ПЕЛЕВУН, ИВАЙЛОВГРАДСКО, СТАНАЛО
НА 21 МАЙ 1878 Г.**

Командантъ
Г. Адрианополя
№ 2343
24-имая 1878 года

Г. Адрианополь
Препровождая при сем в означений госпитал раненного болгарина Петка Кирякова, для излечения его раны, прошу на сколько можно обратить особенное внимание, такъ какъ этотъ человекъ очень нуженъ въ Ортакъй.

Командантъ города
Полковникъ Нагаткин
НБКМ-БИА, Ф. ПК, II. А, а. е. 7045

В 53-й военно-временной
госпиталь

**СТАРЕИТЕ НА СЕЛО СТОЙКИТЕ СЪОБЩАВАТ
НА ПЕТКО ВОЙВОДА, ЧЕ СЕЛОТО ИМ Е ЗАГРАДЕНО
ОТ ТУРЦИ, И МУ ИСКАТ ПОМОЩ ЗА ОТБРАНА**

До негово благородие капитан Петку
в Чепеларе

Тука на нашия караул на Ешеккулак, като имаше и има до 50 души каракол и добре чуха и стояха досега, но днес по пладне,

като излязоха много турци, колкото ви казват приносящите, и сега, като останахме заградени от вси страни с турци и не можем вече да стоим тук, защото сега турците, като вземаха върха и сега само оттам да стрелят по къщите, не могат да стоят хора и сега вече остана в това или да пристигне помощ до утре, или отговор нам да ставаме вече оттука. Защото отива вече селото ни на огън. Защото турците ни обиколиха съвършено. И това вече остана, до утре селото ни отива.

Стойките
1878 септември 11

Стареи:
Колю Кехая
Стоян Мано

Адрес на гърба на писмото: До негово благородие
Господину капитану Петку
в Чепеларе

НБКМ—БИА, ф. ПК, II. А, а. е. 7051

8.

**ПИСМО ОТ ПРЕДСЕДЕТЕЛЯ НА ПЛОВДИВСКОТО
ДРУЖЕСТВО „ЕДИНСТВО“ ДО ПЕТКО ВОЙВОДА,
С КОЕТО МУ ИЗПРАЩА 650 ГРОША И МУ СЪОБЩАВА,
ЧЕ СА НАПРАВИЛИ ПОСТЪПКИ ДА КУПЯТ
ОРЪЖИЕ ЗА ДРУЖИНАТА МУ**

Пловдив 1878 г. 10/врий 11-ий

Почитаеми Господине
Петко, български войвода
в Чепеларе

Приехме изпратеното Ви от 9-ий того и се зарадвахме, дето сега за пръв път получаваме писмо от Ваша страна. Ний сме твърде благодарни от делата Ви и нашето мнение е превъзходно за Вас. Не е нужда да Ви насърчаваме ний. Бог Ви е създал за пазач на беззащитните. Много ни дотегна, задето се намирате в голяма скудност. Изпращаме Ви по хаджи Д. Стоилов 650 шестотин и петдесет гроша, колко за сега, а занапред ще си пишем и ще си разбираме от нуждите. Колко ни стига сила, ний се грижим дано да извадим оръжие от правителството тук от града. За това не-

що ще да Ви разправи и приятелят ни хаджи Д. Ст. От друга страна, ний изпратихме Стефана Ангелов, Вашия помощник, заедно още с един човек, изпроводен до нас от София, те и двамата отидоха в Габрово, за да намерят там оръжие и да купят. Ние сме разбрали, че без оръжие не се може нищо. За по-нататък пишете ни пак, за да знаем нуждите Ви и да знаем как се намирате спротив неприяителя — каква е разликата Ви в хора и др. Сърдечно Ви поздравляваме.

(печат)

НБКМ—БИА, ф. ПК, II. А, а. е. 7075.

За председател
Д. Н. Матюшки

9.

**ХАСКОВСКИЯТ КОМИТЕТ „ЕДИНСТВО“ СЪОБЩАВА
НА ПЕТКО ВОЙВОДА, ЧЕ АНТОН ПОПОВ
СЕ Е ЗАВЪРНАЛ, ОСВЕДОМИЛ ГО Е ЗА СЪСТОЯНИЕТО
В РОДОПИТЕ И ЖЕЛАЕ ДА БЪДЕ В ПО-ТЯСНА ВРЪЗКА
С НЕГО. В ПИСМОТО СЕ ИЗБРОЯВАТ ВЕЩИТЕ
И ПАРИТЕ, КОИТО МУ ИЗПРАЩАТ**

Хасковский
Благотворителен
комитет
„Единство“
г. Хаской
15 януари 1879 г.
№ 35

Г. Петко Войвода
в Широка лъка

Нашият пратеник Антон Попов се завърна и ни даде сведения относително за Вашето състояние в Родопите. Ние с благодарение сме готови да Ви помагаме, доколкото ни иде от ръце, обаче, за да бъдем по-успешни в делата си, желателно е да влезнеме в поблизки сношения в Вази и със Станимашкия комитет, ако съществува там такъв нещо.

Сега Ви изпращаме 1200 патрона за мартини, 40 чифта навуша, 55 чифта цървули, 118 полушибуки за момчена, 10 десет полиимперияла харчльк за Вас.

Като приемете горните неща, прося Ви да ми отговорите час по-скоро за наше спокойствие.

Изпращаме ги от Хаскъй с хаджи Димитра Стойчов от Станимака.

Председател: Н. Марков
За секретар: С. М. Бояджиев

НБКМ—БИА, Ф. ПК, II. А, 7085

10.

**СВЕЩЕНИК ГЕОРГИ ТИЛЕВ, ПРЕДСЕДАТЕЛ
НА ЦЕНТРАЛНИЯ КОМИТЕТ В ЮЖНА БЪЛГАРИЯ,
ПИШЕ НА ПЕТКО ВОЙВОДА ДА НЕ ОТИВА В ОДРИНСКО,
А ДА ОСТАНЕ ДА БРАНИ ХАСКОВСКО ОТ КЪРДЖАЛИИТЕ**

Централният комитет
на Южна България
30 март 1879 г.
Гр. Пловдив

На Господина господ.
Петка войвода
в г. Хасково

Уважаемий Господине!

Слухове достигнаха до нас, че Вий сте имали намерение да заминете с четата си зад границата на Южна България. От наша страна ний напълно уважаваме съображенията, които Ви довеждат до заключение да предприемите такъв поход. Но както вече говорихме с Вас, когато бяхте тук, в Южна България и особено в Хасковския окръг, в скоро време Вий ще имате да принесете много по-голяма полза, отколкото да заминете в Одрински санджак. И наистина на Вас народът гледа с доверие и около Вас той ще добие дързост да противостои на кърджалиите, които чакат с нетърпение оттеглюването на руските войски, за да нахълтат в Хасковския окръг. Ний се надеем прочее, че като се водите от тия съображения, Вий ще останете в Хасковския окръг, за да принесете по-голяма полза на делото, която с пълно доверие очакваме от Вас.

Споразумявайте се по-често с Хасковский окр. комитет.
С приличното си уважение сме.

Председател С. Г. Тилев

ДА—ХК, препис на Р. Иванов

11.

**СЪОБЩЕНИЕ ДО ПЕТКО ВОЙВОДА ЗА ДВЕ НЕПОКОРНИ
ТУРСКИ СЕЛА. ИСКАТ МУ ДА ИЗПРАТИ 20 МОМЧЕТА
ОТ ДРУЖИНАТА СИ**

Хасковско оружие
с. Мусатли
28 април 1879 г.

До капитан Петку

Приехме настоящия пратеник Господина Грозе С(л)авов и приносящото от него приехме, прочетохме и разбрахме съдържанието му благодарно и чрез настоящето си обявяваме за непокорните турски села колко разстояние имат: село Бейкъй — един час, Ехен — разстояние един час. То молим, Ваше благородие, като се намираме край границата, да ни изпратите 20 двайсет момчета от твоята дружина и оставяме надежни.

Кмет Петко Митев
Яню Грозев (печат)
Илю Делев
Илия Петков

НБКМ—БИА, Ф. ПК, II. А., а. е. 7101

12.

**СЪОБЩЕНИЕ ДО ПЕТКО ВОЙВОДА ЗА ЧЕТИРИ
НЕПОКОРНИ ТУРСКИ СЕЛА, ИСКАТ ДА ИЗПРАТИ
50 МОМЧЕТА ОТ ДРУЖИНАТА СИ**

Хасковско окружие
с. Ха оба
28 април 1879 г.

До Капитан Петко

Приехме настоящия пратеник Грозди Славов и приносящото от него приехме, прочетохме и разбрахме съдържанието му благодарно и чрез настоящето си обявяваме за непокорните турски села колко разстояние имат. Село Енимахле — 2 юрста, село Давкию — два юрста, село Бокошли — един час, село Тепежик — разстояние един час. Но молим, Ваше благородие, като се намираме

край границата, да ни изпратите 50 педесе момчета от твоята дружина. И ти свършваме краткото си добронадежни, че ще ни изпълните (молбата) (отстани) че ви известяваме, че като ден се зимат крави, волове, биволе, овце. Желаеме за вашите момчета.

Старически съвет
Кмет
Лангеон Гогов
Петко Тенюв
Петко Каракобан
Ифтимия Бонов
(печат)

НБКМ—БИА, Ф. ПК, II. А, 7102

13.

**СЪОБЩЕНИЕ ДО ПЕТКО ВОЙВОДА ЗА ТРИ НЕПОКОРНИ
ТУРСКИ СЕЛА. ИСКАТ МУ ДА ИЗПРАТИ 10 ДУШИ
ОТ ДРУЖИНАТА СИ**

Хасковско окружие
село Мандра
28 април 1879 г.

До Капитан Петка

Приехме изпратения Ви човек Грозд Славов, приносящето ви писмо приехме и прочетохме и разбрахме и чрез настоящето свидетельство ви обявяваме за непокорните турски села: Бейкъй — половин час, Чатаклар — 1 час, Ехели — 1 час; всички имат караули. Изпрати и нам 10 десет человека от твоята дружина.

Стареите
Км. Митю Левчов
Тодор Янков
Шоно Златев
Ифтимия Кирчов
(печат)

НБКМ—БИА, Ф. ПК, II. А, а. е. 7103

236

14.
**СЪОБЩЕНИЕ ДО ПЕТКО ВОЙВОДА ЗА ДВЕ НЕПОКОРНИ
ТУРСКИ СЕЛА. ИСКАТ МУ ДА ИЗПРАТИ 20 МОМЧЕТА
ОТ ДРУЖИНАТА СИ**

Хасковско окружие
с. Идебик
20 април 1879 г.

До Капитан Петку

Приехме настоящия пратеник господина Грозд Славов. И приносящето от него приехме, прочетохме и разбрахме съдържанието му благодарно и чрез настоящето си обявяваме за непокорните турски села, колкото разстояние имат. Село Ени-махле — разстояние три юрста, Читаклар — един час. То молим, Ваше благородие, като се намираме край границата, да ни изпратите 20 двайсет момчета от твоята дружина. И оставяме надежни.

Кмет
Колю Хрисев
Митю Настав
Митко Гогов
(печат)

НБКМ—БИА, Ф. ПК, II. А, а. е. 7104

15.

**СЕЛАТА ЧЕПЕЛАРЕ, ШИРОКА ЛЪКА, СТОЙКИТЕ
И ВЪРБОВО СВИДЕТЕЛСТВАТ ЗА 18-ГОДИШНАТА
НАРОДОПОЛЕЗНА ДЕЙНОСТ НА ПЕТКО ВОЙВОДА
В БОРБА С АГИ, БЕЙОВЕ, ТУРСКА ВОЙСКА
И БАШИБОЗУК НАЧЕЛО С АНГЛИЧАНИНА СЕНКЛЕР**

СВИДЕТЕЛСТВО

Долуподписаните жители от селата Чепеларе, Широка лъка, Стойките и Върбово — Рупчоска околия, Пловдивски окръг, и съвременници на запасния капитан г. Петко Кирияков, родом от българското село Дованхисар, Гюмюрджинска кааза (Турция), а сега живущ в гр. Варна, сме били очевидци и засвидетелствувахме следующето:

237

1. Поменатият г. Петко Кирияков още от ранните си години, в 1861, напусна родителите си, селото си и мирния живот и с оръжие в ръка започна да воюва с турските власти и деребееве из Родопите и Беломорската равнина, дето българското население и в тия места преживяваше тежкия и несносен живот под турско владичество. През всичкото това време г. Петко Кирияков геройски защищаваше българите, изтребваше страшните за всичко българско местни бееве и аги, очистваше пътищата и планините от турските разбойнически шайки, държеше турските власти в страх и с това защищаваше българското население и крепеше неговия отпаднал дух и в тия места.

2. Както по време на Освободителната война, тъй и отпосле до 1880 година, г. Петко Кирияков все продължаваше да воюва с турските бashiбозуци и войски до Освобождението ни.

3. След сключването на Берлинския договор помаците и турците в Родопите бидоха увлечени в едно въстание против новия ред на работите под предводителството на англичанина Сенклер и други турски бееве. Това среднородопско въстание заплашваше да изличи от лицето на земята всичките български села в Родопите и нашите села, които оставаха от сам границата. Г. Петко Кирияков със своята дружина сполучи да даде отпор на това и в няколко кървави сражения из планините той постави в страх бashiбозуците, та не успяха в целта си.

4. Не сме в положение да изкажем всички сражения на г. Петко Кирияков, неговото мъжество и безграничният патриотизъм, неговия истинско благороден и човеколюбив характер и неговите заслуги в отношение тия край. Една малка част от неговия живот, подвизи и високи геройски и благородни дела са описани в книгата „Петко войвода, бранител на родопските българи до 1879 г.“ от г. Христо п. Константинов, издадена в 1885 г. Обаче бъдещият историк ще може само да оцени тоя наш брат-юнак и неговите заслуги в отношение Родопите и въобще българското отечество.

Ний не сме в състояние да изкажем дълбоката си почит и признателност към г. Петко Кирияков инак, освен като негови съвременници и очевидци на миналото му и му дадем настоящото свидетелство, за да му послужи, дето му стане нужда.

С. Чепеларе
1898 г. 23-ти февруари
С. Петров (на гръцки)

Чепеларски жители:
К. Д. Сивков
Никола Сираков

Кръстан Петков (с печат)
Н. Тодоров
Д. В. Калажев
Атанас Зисов

Щ. Н. Чичев
Тод. Георгиев
Васил Кехая Василов
Паскал Раев

Съдържанието на това писмо и подписаните са заверени от кмета на село Чепеларе К. Д. Сивков и членове на селско-общински съвет с № 316 от 28 февруари 1898 г.

Широколъшки жители:
Ик. Свещ. Николов
Г. Д. Барганов
Стоян Т. Кюсето
Стоян Иксиднов
Илия Харитов (на гръцки)
Еню Стойнов „
Св. С. Мирчев
К. Д. Шоков

В. К. Шоков
Дойчо Диманов (на гръцки)
Митю Вълков (на гръцки)
Тодор Николов
Стою Димянов
Димитър Радков
Т. С. Мирчев
Стоян С. Калфов

Съдържанието на това писмо и подписите са заверени от кмета на село Широка лъка Г. Д. Барганов с № 276 от 7 март 1989 г.

Върбовски жители:
Димитър Мавродиев
Илия Н. Кацарев
Тодор С. Куцев
Никола Калинов
Ст. Пейков

Васил Георгеов
Вълчан Вълков – Владев
Стоил Николов (на гр.)
Вълчан Н. Мадански
Стою Тодоров – Стайков –
Мерранов
Стоян Андонов
Вълчан Стоев
Петко Стайков

Съдържанието и подписите са заверени от кмета на село Върбово К. В. Владев с № 135 от 9 март 1898 г.

Стойчески жители:
Сотир Илиев Кайков
Иван И. Кайков
Тодор Мижишов
Ламбри Кайков
Манол Николов
Апостол Георгиев

Никола Тошев
Георги Н. Кайков
Андон Н. Сакалов
Тодор Василов
С. Атанасов
Т. Н. Комажиков

Съдържанието и подписите са заверени от кмета Н. Тошев с № 154 от 14 март 1898 г.

Рупчанското околийско управление в Чепеларе е заверило подписите и печатите на общините в селата Чепеларе, Широка лъка, Върбово и Стойките с № 2191 от 23 март 1898 г., а Варненското градско общинско управление е заверило преписа от оригинала с № 4036 от 9 април 1898 г.

НБКМ—БИА, фонд Филип Симидов

(Ф. ФС), II. В, а. е., 2213
ПД, № 1395, б. п.

I. Предвид на Вашите заслуги, които Вий през живота си сте пренесли и следвате да принасяте към широките и хубави Родопи за поддържане духа на свободата на българите в тях.

II. Предвид на факта, че Вий още от ранната си възраст сте оставили родители, роднини и семайно огнище и с една рядка самоотверженост дълги години с оръжие в ръка сте защищавали българското население, а с него заедно и сиромашкото турско население от разни бееве, аги и от непоносимия режим на турския тиранизъм.

III. И предвид Вашето име, свързано с редки примери и дела от висок патриотизъм, благородни чувства и редки добродетели, за всяко ще остава в историята на Родопите пример на наука в нашето потомство.

Дружеството „Родопска искра“ единогласно Ви избра за негов почетен член и за такъв (Ви) вписа в книгите си.

Настоятелството впрочем бърза да изпълни това решение на дружеството и се осмелява да Ви съобщи това с молба да благоволите и приемете желанието му.

Приемете, молим, нашите най-дълбоки почитания, с които смеем да бъдем за всякога към вас.

(елипсовиден печат)

Председател: Ст. Н. Шишков
П. деловодител: Ив. Славов

НБКМ—БИА, Ф. ПК, II. А, а. е. 7106

Забележка: Обработката на документите е заимствана от сборника „Петко войвода 1844—1900“, издание на Тракийския научен институт, 1954 г.

Ст. Н. Шишков

Ст. Н. Синесов

БЪЛГАРСКА ТРАКИЯ

ВЪ ОСВОЕВАДИТЕЛНАТА ВОЙНА ПРЕЗ 1877-78 Г.

LA THRACE
ORIENTALE ET OCCIDENTALE
PENDANT LA GUERRE LIBÉRATRICE
1877 ET 1878

СТ. И. ШИШКОВЪ

БЪЛОМОРСКА ТРАКИЯ

въ
ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА

ПРЕЗЪ 1877—1878 ГОД.

СЪ ЗО ОБРАЗА И КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ФРЕНСКИ,
АНГЛИЙСКИ, НЪМСКИ И ИТАЛИЯНСКИ ЕЗИЦИ.

ST. M. CHICHCOF

LA THRACE ORIENTALE ET OCCIDENTALE PENDANT LA GUERRE DE LIBÉRATION EN 1877—1878 ANNÉE

AVEC 30 ILLUSTRATIONS ET UN RÉSUMÉ DU TEXTE EN
LANGUE FRANÇAISE, ANGLAISE, ALLEMANDE ET ITALIENNE

PLOVDIV, 1929.

IV. ИЗТОЧНА И ЗАПАДНА ТРАКИЯ ВЪВ ВЪЗРАЖДАНЕТО, НАЦИОНАЛНИТЕ БОРБИ И ОСВОБОДИТЕЛНОТО ДЕЛО НА БЪЛГАРСКОТО ПЛЕМЕ

Намиращи се в пряко съседство с Цариград, столицата на султаните и седалище на Вселенската патриаршия, Източна и Западна Тракия през всичкото време на турското и фанариотското господство са били най-зле изложените и най-много изстрадали-те от всички други български области на полуострова. Всички непрекъснати преследвания, насилиствено гърцизиране и изтребление по един или друг вид и начин съвсем не можели да задушат, да унищожат националното съзнание у българското насе-ление и в тези покрайнини. И когато от Атон хилендарският монах Паисий със своята история „Словеноболгарская“ хвърлил искрата на пробуда, народното чувство се възпламенило и у източно- и западнотракийските българи, които теже потърсили по-тъпканите си човешки права — да се оставят да мислят, да говорят, да учат децата си и да се молят в храмовете си Богу на своя роден български език. Наред с Тулча и Браила на север; с Ниш, Пирот и Враня на запад, със Скопие, Битоля, Охрид и Солун на югозапад и юг, и Одрин, Лозенград и Цариград на изток станали средоточни огнища на борбата за българско-народна, черковно-духовна и училищно-просветна независимост. Редица дейци с пламенно родолюбие и самоотверженост в пробуждането и въз-дигането на българския народ дали и тракийските източни и западни покрайнини. Лозенград в 1854 г. открива българското самостойно училище и насконо след него още две. Последват го и селата в голямата му околност. През 1847 г. свещеникът Кириак Белковски от Устово, Гюмюрджински санджак, превежда на мес-

тното българско наречие, но с гръцки букви, празнични поучителни слова, които бързо се преписват и си служат с тях и много други свещеници из българските села покрай Беломорието. Същият свещеник Кириак Белковски по настояването и поета отговорност от българите абаджии, занаятчии и кехай-овцевъдци в града Гюмюрджина за пръв път тържествено служил на български литургия в черквата „Св. Георги“ през 1866 г. В Бунархисар в махалата Бейлик през 1865 г. се открило първото българско училище, а през 1866 г. и в Узункюпрю.

Лозенград даде и първия български екзарх, Негово блаженство Антим I, на възобновената самостоятелна българска народна църква в 1872 г.

Но мощн и най-голям български център беше Одрин, който разви широка народополезна дейност. Още през 1820 г. в предградието *Киришхане* е съградена първата българска черква „Св. 12 апостоли“, а в 1830 г. се изографисала и поставили български надписи. Впоследствие при откриването и на няколко български училища се издигнали и две български — мъжка и девическа гимназия, и един католически лицей, които се пълниха с български момчета и момичета, ученици от всички краища на Източна и Западна Тракия до Балканската война в 1912 г.

До каква степен българското население в своите народностни чувства, численост и мощ беше се издигнало и в Източна и Западна Тракия, показва още и този факт: Одринското вилааетско управление още от 1867 г. до последно време (1912 г.) по силата на грубата действителност на нещата издаваше своя вилааетски вестник „Едирне“ наред с турски и гръцки, и на български език, за да може българското население в своето мнозинство във вилаета да знае разните правителствени наредби и закони.

Но въпреки всички познати средства за насилия, въпреки формалния съюз между гръцката църква и панелинската пропаганда с турската власт да обезбългарят Източна и Западна Тракия, то пак тракийските българи, оставени сами на себе си и лишиeni от всяка подкрепа, запазиха своята мощ и в навечерието на Балканската война изразяваха своята жизненост и национално съзнание в следните цифри:

През учебната 1909—1910 г. в Одринския вилаает имаше български училища 161 първоначални със 132 забавачници при тях, 6 еднокласни, 2 двукласни, 7 трикласни (прогимназии), 1 мъжка и 1 девическа гимназия, всичко 310 български учебни заведения с 294

учители и учителки и 11 660 ученици и ученички. В това число не влизат българо-католическата гимназия и забавачниците и първоначалните училища на униатите българи във вилаета, които не бяха под ведомството на Българската Екзархия. Освен това българите в Одринския вилаает имаха над 170 черкви и параклиси, които с големи усилия и жертви бяха сполучили да запазят от властната, усьрдано подпомагана и от турското правителство, похотителна гръцка пропаганда.

Горните данни са само за днешните Източна и Западна Тракия — Одринския вилаает — но без Чаталджанския санджак и Цариградския вилаает, в които също имаше българско население и български училища.

Та Одрин с административния си обсег през първите три четвъртини от миналия XIX в. до Освободителната война даде и хиляди жертви в общата борба по възраждането и за духовно-черковната и политическата свобода на българския народ. През Средногорското въстание в 1876 г. одринските затвори бяха най-пълните със затворници българи и в самия град бяха избесени по-вече от 5000 души, от които 380 от самия Одрин и най-близките му български села. Всеки ден в одринските улици увисвали на бесилката по 50 българи. От селото Чирмен, съседно на Одрин, например били обесени 80 души. Изпълнението на тези смъртни присъди е ставало пред очите на чужденците търговци и на европейските консули в града, а именно: английския г. Блант, руския г. Струпин и австро-унгарския г. Де Камерло. Отделно от горните голямо число българи и инак били избити и в самите села на Източна и Западна Тракия, а други стотии починали при заточението си в Мала Азия и в другите турски затвори²³, докато руските освободителни войски достигнали Сан Стефано.

При всяка война междуняко християнска държава и Турция, а особено във войните на Русия, през времената на въстаническите опити и движения у съседните християнски народи — сърби, черногорци, гърци и румънци, а така също и при друго някое по-крупно събитие от политически характер в Европейския материк българският народ от всичките си етнографски предели е бил обнадеждаван, като е давал изобилно и от себе си своята щедра дан, морална, материална и в хора. Хиляди доброволци българи, знани и незнани, от всички краища на българската земя са оставили своите кости далеч от своите близки, от бойните полета и в чужди земи за освобождението на Сърбия, Гърция и Румъния.

И тези жертви са давани от братско и верско съчувствие и надежда, че краят и на българското вековно тегло ще настъпи.

Колкото и да са били най-неблагоприятни географските и настаналите нови политически и етнографски условия на Тракия след завладяването ѝ от турците, а особено на Източна и Западна Тракия, то борческият дух за свобода и независимост, за защита на изоставения отвсякъде, на угнетения пред угнетителя и у тракийските българи не един път се е проявявал. Той е създавал немалко грижи и на турци, и на гърци, показвайки и на тях, и на чуждия свят, че и българинът, дето и да бил, каквото и да става с него, има човешкото и божественото свето право да живее и да се радва свободно на Божия свят.

На друго място се споменава за 40-годишната упорита борба на родопските българи в началото на турските завоевания. И по-след окончателното тяхно настаняване като пълни господари на полуострова, а така също и през времената на най-голямата им политическа и военна сила, в тракийските планини — Родопите, Странджа, Сакар и Куру даг, често пъти и в полетата и долините, бродили хайдушки дружини. Те са били винаги ръжба на чиста местна почва, и водителите им са били прости, неграмотни синове на своя народ, без никакви външни външения, връзки и помощ, но пропити с добродетелите на своето племе и с луда преданост и обич към земята и рода си. Вдъхновител и ръководител винаги им е било силното желание да бъдат безкористни и безукорни защитници на потиснатите и обезправените. Проникнати от най-възвишен идеализъм и себеотрицание в защита честта и живота на близките си, в защита и на своя народ и родна земя, подвизите и личните добродетели на тези народни бранители са оставили неизлечими спомени в народната душа, възпети са в народните песни и с почит и благоговение са произнасяни и се произнасят и днес техните имена не само от българите, но и от самите турци.

Най-прочутата и величава фигура на такъв възторжен с кристална инак душа южнотракийски юнак — народен борец, в навечерието и през самата Освободителна руско-турска война през 1877—1878 г. е

ПЕТКО КИРЯКОВ

В югоизточните спускове на Чаталкая, склон от Източните Родопи, на една хълмиста котловина, е разположено знатното

българско село Доганхисар, което някои именуват и Дуваняшар. Първото значи Соколова крепост, а второто — *който се роди, живее*. Селото е установено на днешното му място след идването на турците на полуострова. На $1\frac{1}{2}$ километър северно от селото са развалините и на старо поселище, наричано Градище, дето се намират от време на време при обработване на земята стари пръстени кюпове, стари монети, стрели, части от домашни съдове и др. под., което показва, че е било важно в далечното минало поселище при залеза за планинската въгрешност тук, и при изляза за полето и към брега на морето.

Доганхисар е голямо село, над 450 къщи с около 3000 жители само българи, които се занимават със земеделие и скотовъдство. Населението му е будно, пъргаво, работливо и юначко. По носия, език и бит е от групата на родопското българско население. Освен споменатото *Градище* в землището на Доганхисар всички названия на местностите са български и се срещат имена и на много стари християнски оброчища — параклиси и черкви. От прираста на доганхисарци се образували и други български села към крайбрежието на морето. Борбата с гръцката духовна власт не само в Доганхисар, но и в целия този български край е започната и завършена с немалки жертви и мъчения едновременно с всички други земи на полуострова. Видни борци, изтъкнати и влиятелни първенци водачи в Доганхисар са били от стария от незапомнени времена знатен род Калояновци. От този род е бил и Петко Киряков.

Българите и в Беломорието, поставени също в най-неблагоприятни географски, народностни, поминъчни и политически условия, разделени от пришълци турци, властни земевладелци бейове и гръцко духовенство от градовете и големите паланки селища, са се калили в борбата си за съществуване и се отличават с голямата си издръжливост, устойчивост, запазена самобитност в своите нрави и с голяма неустрасимост.

При такива условия на живот и такава среда и Петко Киряков се родил на 6/18 декември 1844 г. и прекарал своите най-ранни години. Баща му Киряк Петков Калоянов е бил земеделец, беден и прост човек и поради това той е имал при себе си и Петко до 15-годишната му възраст, за да му помага в полските и домашните работи: чак тогава Петко се сетил, че му е потребно да знае нещо колкото за себе си, както казват тъдява, да чете и пише. Без да слуша баща си, Петко около две години посещавал

селския метод, дето по тогавашните училищно-килийни наредби можал да се научи да разпознава гръцкото четмо и да пише с гръцки букви български думи, както е било обикновено тогава. У Петко имало замисъл да се учи и по-нататък, та молел баща си да го прати в някой от близките градове: Гюмюрджина, Фере или Димотика, дето, естествено, имало много по-добри учители, за да научи нещо повече, ала тъкмо в това време неочаквано премеждие в родителския му дом го отклонило веднъж завинаги от това му намерение.

Петко имал по-голям брат на име Матю. По онова време е бродел из цялото ширине на Източните и Средните Родопи, от Хасковско до устието на Марица, друг чутовен юнак, твърде много прославен по своето юначество – Ангел войвода. Петковият брат е имал някъде среци с Ангел, знаел много епизоди от неговото юначество и всичко това предавал и на Петко. Това са били първите семена, хвърлени на добра почва за бъдещия родопски войвода, чиято отзивчива душа и буен нрав тъкмо схождали за такъв свободен горски живот, за свободата на родината си. Явява се и една случка, която бързо решила каква ще бъде съдбата на младия Петко. Бащата на Петко бил наклеветен пред турските власти от свои зложелатели, разкарван из Гюмюрджина и Фере по затворите и разсипан материално. По това време и турци разбойници, по подклада пак от същите неприятели на Петковите родители, убили и брат му Матю. Всичко това се стекло на веднъж и зле повлияло на Петко, че той въпреки младата си още юношеска възраст се решил да вземе пушката, да улови гората и да дири отмъщение*. За Петковото първо напуштане на бащиния дом с такава цел покойният Хр. п. Константинов²⁴ казва, а и сам покойният Петко потвърди лично по време на нашия разговор.

„Настанала зимата, казва Константинов, в 1861 г., Петко бодро ходи из селото и скришом убеждава момчетата да се присъединят към него и да приемат неговата мисъл. Той се ползваше от тогавашните обстоятелства, които бяха догорили борината на много хора. Разбойничествата по Гюмюрджинско, Димотишко и Ференско бяха докарали до отчаяние не малцина овчари, които търсеха случай за отмъщение. Такива момчета на драго сърце приемаха Петковите предложения да излязат по горите и да уверят турците, че не само те могат да носят оръжие, че не само те могат да угнетяват, че не само те могат майки да разплакват.“

„През пролетта Петко събрал от неговото и от околните села една малка дружина и на 7/19 май (1861 г.) излезли въоръжени в гората. Преди да излязат, те се заклели в името на Бога, че ще бъдат верни другари, че ще живеят като братя и че няма да се предават един други, в случай че някой паднел в турски ръце. Това тяхно излизане по гората имало за цел, първо, да живеят независимо, а покрай тях и християнските села да имат спокойствие и защита, и, второ, да покажат на турците, че у християните не е още изчезнала следата от старата и заветна българска свобода, както са мислили те.“

Между роднините и селяните никой не подозирал в младия Петко бъдещия славен войвода, но и никой не вярвал, че може да излезе нещо от едно толкова младо момче. Обаче населението е схващало значението на такива борци, от сърце се радвало и всяка ги улеснявало и криело в дадени моменти от турските власти. Ангел войвода е бил познат по юнашките си дела с турците и на малките деца, нишката от необходимостта и надеждите от подобни борци в населението не се прекъсвали, защото като че и самото провидение улеснявало тая борба със силния и тежък турски режим, та всякога с изгубването на един борец се явявал на мястото му друг и продължавал пътя по-нататък. Един-два по-внушителни подвига на новия войвода са били достатъчни да спечелят обичта и поддръжката на населението.

Петко със своята малка дружина инстинктивно схващал как трябва да постъпи най-напред, какво му е било нужно да побърза, още повече че и пътят, по който се решил да тръгне, е бил утъпкан: миналото и делата на предшествениците му учители са му показали това.

Планинските овчари най-напред посрещнали със съчувствие Петко. Турската държава е била известна със своя гнил и несъстоителен строй; разбойничествата в нея почти всякога се създавали и поддържали къде от по-висшето, къде от дребното развалиено чиновничество. Лете овчарите най-много страдали от тези разбойнически хайки, срещу които открито не могат да противостоят. Ето защо появяването на християнски шайки е било в противовес на турските и у последните тогава силата значително отслабвала. Турското правителство, както всякъде, тъй и в тези места е поддържало нарочни потери, водени от тъй наричаните кърсердари, кърагаси, на които работата се състояла в това, да преследват разбойниците. Тези кърагаси обаче често пъти са би-

ли сами защитници на турските бабаити разбойници, които деляли плячката си с тях, още повече че тези плячки се вземали от гяурите. По този начин кърагалар са били друг тип, явно и под охраната на властта, бич, много по-зъл, над поробеното християнско население. Те сновели из българските села вместо из горите, хранели се на гърба на населението, грабели го и го измъчвали по един безчовечен начин. И Петко имал за цел най-напред с тези мъчители на рода си да се справя.

Още през същото лято на 1861 г., на 16/28 юли, при селото Бакшибей Петко с малката си дружина налетял на един кърагас, разпръснал потерята му от заптии, като убили двама и ранили неколцина. Това е бил първият Петков знак за появяването на нови борци и първото негово бойно кръщение в предстоящите му борби. На 5/17 август с. г. при с. Каракая, Ферска каза, и на 26 същия месец при с. Карабунар, Димотишка каза, Петко също имал сполучливи схватки с турски кърагалари. Първите сполучки въздигнали Петко в очите на населението и внесли тревога във властта, която почнала със строги мерки и силни потери да преследва новия войвода. Някои от правителствените кръгове дори взели да мислят дали тая нова дружина не е работа на някоя външна държава, обаче официално властта гледала на тях и ги преследвала като разбойници.

Името на младия войвода се разнесло далече по всички български и турски села в целите Източни Родопи и Беломорската равнина, а юнацеството, ловкостта и добрите иначе обноски на Петко му спечелили много приятели и поддръжници, защото той не проявил никъде грабителска цел, а се борил с властта и преследвал тези бейове, които с безчовечността и грабежите си над населението били грозни мъчители. Самото турско население, бедната и работна класа, обикнали Петко и почнали да виждат в него свой защитник пред своеволията на бейовете.

През зимата Петко намерил добро гостоприемство в гюмюрджинските и ферските села, дето навсякъде бил посрещан и гощаван като юнак и техен защитник. Властта знаела, че Петко се крие сред населението, ала къде, това с нищо не можела да научи. Разпръснали се по всички села заптиета и потераджии да търсят Петко, някъде залавяли известни българи и ги поставяли под разследвания други затваряли и заплашвали и дори биели, ала нищо не помагало. Имало турци, които сами желаели да имат Петко за приятел, а известни влиятелни от тях се мъчели и да

покровителстват невинно преследваните българи, като съобщавали на Петко всичките намерения на властта и с това улеснявали неговото безопасно дочакване на пролетта. С една дума, Петко си пригответил добра почва за работа.

През първото лято на Петковото властване из горите дружината му се състояла само от 6 отбрани момчета, Петкови другари от селата, съседни на Доганхисар. В тях е бил и Петко Радюв от с. Калайджидере, за когото ще говорим по-нататък. Петко Кириakov имал голяма ловкост, присъствие на духа и интелектуално несравнено е стоял по-горе от всички, поради което той им е бил като баща и като войвода, комуто напълно се покорявали.

И през лятото на 1862 г. Петко успешно прекарал в горите. През това лято той е имал четири схватки с по-силни потери и във всички е бил победител: на 4/16 юни при село Ханджас и на 16/28 същия месец при с. Доралькьой, Ферска каза, а на 9/21 август и 5/17 септември при с. Исьорен и планината Чобандаг, Де-деагачка каза.

През зимата на 1862 г. Петко с неколцина само момчета от дружината си прекарвал в домовете на лични свои приятели и познати от Енеско и Ферско. Обаче след първите несполучливи схватки на турските потери с Петко и съчувстващо, което последният все повече и повече печелел не само сред християнското население (българи и гърци), но и в по-голяма част от турското, властта започнала да гледа неспокойно към тоя смел току-речи още юноша юнак, когото тя вече не смятала като един обикновен разбойник. Ето защо турското правителство усилило своята бдителност и разпръснало силни потери из селата да дебнат и да убият или жив да уловят Петко. На 6/18 януари 1863 година при селото Исьорен, Енеска каза, една потеря от 130 заптиета и башизбузи налетяла на Петко с неговите само 6-ма другари. Схватката не траяла много, потерята изгубила 2-ма убити и 3-ма ранени, но сполучила да улови Петко, ранен с куршум в крака, заедно с още 3-ма от другарите му: Петко Радюв от с. Калайджидере, Комню Стоянов от с. Доганхисар и Стоил Атанасов от с. Исьорен. Другите 3-ма избягали. И четиримата пленици били закарани и хвърлени в затвора в санджакския град Галиполи, където по заповед на пашата мютесариф с особени грижи главният лекар на санджака лекувал Петко от тежката рана. След залавянето им властта приканила из Гюмюрджинско, Ферско, Кешанско и Енеско, по които места Петко върлуval, пострадалите от него да

побързат и да представят своите оплаквания и искания. Обаче та-
кива не се явили, защото Петко никому нищо зло не бил сторил
през време на тригодишното си скитане из горите, но при все то-
ва той пак бил осъден на дългогодишен тъмничен затвор.

Додето ставало това, Петко оздравял от раната и се решил с
другарите си да пробият зида и да избягат, но един грък ги издал
тъкмо в момента, когато зидът бил току-речи на пробиване. Тога-
ва пашата пратил Петко с другарите му в солунската Канлъкуле.
За тяхно щастие заптиетата, които водели Петко, по пътя изгу-
блили мазбатата и когато ги предали на солунските власти, не
могли да обяснят какви са и какво са провинени закараните. Ка-
то разбрали каква е работата, Петко с другарите му при разпита
казали, че те са работници от Драма, уловени невинно по пътя и
закарани в Солун. Тая хитрост сполучила: върнали ги обратно за
Драма, но по пътя Петко сполучил да се откопчи и да избяга от
ръцете на заптиетата заедно с другарите си. Не знаеики местата
и селата, а последните в Драмско са повече турски, без храна и
 pari, Петко се скитал няколко дни из царевичните ниви и къри-
щата. В това време в Солун се разяснила работата кои са били за-
караните от Галиполи и тъй хитро избягалите от ръцете на власт-
та, та силни потери се изпратили из Серско и Драмско да ги ди-
рят. При едно турско село потеряната ги сгасила в гробищата, ко-
гато се решавали да се явят на двама турци работници и да им
искат хляб. Благодарение на настъпилата нощ Петко сам сполучил
да избяга от ръцете на потеряната, ала другарите му, тежко ра-
нени, били уловени. Със скъсани затворнически дрехи, Петко
още през същата нощ уловил шосето от Драма за Ксанти и към 4
часа през нощта стигнал при едно беклеме (стражарски пост), де-
то две заптиета си пиели кафето пред вратата, седнали с кръсто-
сани крака на земята. И тук ново изпитание, което изисквало бър-
за съобразителност и присъствие на духа. Нямало що. Петко, ми-
навайки покрай тях, ги поздравил, но те го задържали и попитали
откъде и закъде върви и да си покаже паспорта. Петко им казал,
че е работник, отива по селата да търси работа и че паспортьт му
е във пазвата. Тогава заптиетата станали да влязат и запалят све-
тило, за да му прегледат паспорта, като заповядали на Петко да
вземе ибрика с водата и да върви подире им. В това време, когато
единото заптие влязло в беклемето, а другото пристъпило от пра-
га навътре, Петко отдире с всичката си сила ударил последния по
главата с ибрика, бутнал го навътре, набързо затворил вратата и

се изгубил в тъмнината. Цялата нощ Петко бързал да се отдале-
чи и при съмване наблизил Ксанти. Тук пък налетял на друго
премеждие: две суварии го срещнали и се упътили право към Пет-
ко. Като видял, че работата отива зле, преправил се на луд и поч-
нал да говори по турски несвързани мисли и да прави разни дви-
жения с ръцете. Ударил коня на единия сувария по главата, коне-
те се подплашили и стопанинът се намерил на земята. Другарят
му завикал и замърил да не закачат лудия човек, че е грехота,
хвърлили му по някоя пара и си отминали. Петко се видял отново
спасен. Като влязъл в Гюмюрджинско, той бил вече вън от всяка
опасност, защото бил у дома си, в познат край. Събрали си наново
дружина и излязъл в горите. Това бързо се разчуло по целия юго-
източен край на Родопите и Беломорския бряг, господарството
на Петко. Турските власти наново пратили потеря да преследва
Петко и през лятото (1864 г.) Петко имал пет сполучливи схватки
с тях: на 10/22 юни при Боругъол, Ксантийско; на 19/1 юни в пла-
нината Саръкая, Маронско; на 16/28 август в местността Куртбу-
джак, Ипсалска каза; на 30/12 септември в планината Карльк,
Гюмюрджинско, и на 28/9 октомври в планината Шапкъна,
Гюмюрджинско. Това сполучливо избягване на Петко от ръцете
на властта и сполучливото му второ бродене из планините издиг-
нали Петко още повече като юнак и пред турци, и пред българи,
а гърците почнали да го провъзгласяват за грък.

Гърците проявили големи ласкания към Петко и сполучили:
Петко бил извикан в Атина, дето му давали големи обещания. То-
ва е било през есента в 1864 г., когато Петко разпуснал малката
си дружина и се озовал в гръцката столица. Насърчаван и подпо-
маган от съществуващия тогава гръцки комитет, който подготвял
Критското въстание, Петко през зимата постъпил като слушател
в Атинското военно училище, а през лятото на 1865 г. през юли
месец го изпратили да обиколи някои места из Македония, „за да
види, според думите на Константинова, дали има почва за едно
въстание, за да се побъркат турците, когато избухне подготвяно-
то Критско въстание“²⁵.

Цели два месеца и половина Петко бродил из Македония и
обиколил предрешен като търговец много по-големички села и
градове, но не намерил съчувственици за целите на Атинския ко-
митет. „Пробудилото се национално съзнание в Македония, де-
то от Атина ме уверяваха, че ще намеря патриоти гърци, казваше
покойният Петко, ме сепна; аз бях посрещнат с един вид презре-

ние; у мене заговори един вътрешен глас, от който почнах да се срамувам сам, и това ме накара да се върна в Атина и да зарежа ласкателствата на комитета“.

И наистина за буйната Петкова натура и Атина се видяла малка. Той слушал много анекдоти за прочутия италиански патриот Гарибалди, чувал, че той съчувства на християните под турското иго, затова Петко напуснал Атина и се отправил за Италия. Там той намерил Гарибалди, у когото престоял известно време и научил много нови работи за *горското хайдутство*. „Наставлението, които ми даде той прочут италиански юнак родолюбец, аз пазих строго, и те много ми помогнаха отпосле, па и аз сам почнах съвсем иначе да гледам на себе си и задачата си“, казвал покойният.

С помощта и препоръката на Гарибалди, който дал на Петко един свой другар юнак на име Фридрих, събрали една дружина от 220 италианци доброволци, въоръжени добре и готови да заминат за Крит. Тая дружина, наречена Гарибалдова дружина, дошла в Атина, дето се увеличила с още 67 души други доброволци и оттам под началството на Фридрих и Петко се озовала в Крит, дето вече било пламнало въстанието. В Крит дружината минала под началството на Коронея, който отделил на Петко един малък отряд въстаници и му определил за район планината Шилик. Двадесет и две годишният войвода показал чудеса от храброст и обърнал вниманието не само на своя началник Коронея, но и на ръководителите на въстанието. В пет кръвопролитни сражения Петко с дружината си сполучливо влизал и излизал невредим (на 30/12 април, 1866 г. в планината Шилик; на 6/18 май с. г. при манастира „Аркацили“; на 20/2 юни при местността Иера Петра; на 10/22 юни в планината Шилик и на 1/13 август в местността Аркадия).

След примирянето Петко не искал да се завърне веднага в Атина, защото според заповедта на Коронея трябвало да мине между турската войска, а това било за Петко вътрешен срам. Заради това той с 18 души от доброволците сполучил да се качи на един кораб и отпътувал за Александрия. След двумесечно пребиваване в Александрия отплувал за Марсилия, дето престоял 6 месеца. От там през Италия отново се завърнал в Атина.

Цели две години и половина Петко безцелно се скитал из Александрия, Марсилия, Италия и Атина. През пролетта в 1869 година Петко издал възвание и канил намиращите се в Атина

българи да го последват, за да отидат в Турция и с оръжие в ръка да помогнат на потиснатите под турски ярем братя. Оттук нататък вече Петко почва да мисли и гледа по-широко на горското хайдутство. Гарибалди, Атина и Крит му откриват друг хоризонт и додето по-рано Петко таял в сърцето си и го движела само една мъст към тези единични мъчители и разорители на бащиния му дом и родния му кът, сега той почва да мисли по-далече; сега той чувствал тежкия петстолетен ярем, що потиска целокупния български народ, и вече мисли за начина, борбите и жертвите, с които трябва да се изкупи неговата свобода. До тая дата в лицето на Петко виждаме един буен, смел и безстрашен юнак-хайдук, който от милост към родителските си мъки грабва пушката, броди из околността на родното си гнездо и отмъщава на похитителите на родителския си дом. Оттук нататък вече Петко става войвода, революционер — борец за свободата на целокупното си отечество, за чието по-честито бъдеще той всецияло отдава своя живот. Оттук нататък и самото турско правителство е принудено в лицето на Петко да не гледа като на един обикновен разбойник, а като на един от лостовете, що се нагърбват да катурнат вековната сграда на турското господство. Ето защо и мерките на турските власти се усиливат двойно и тройно и не избират средства как да унищожат опасния гяурин войвода, който едновременно и страх, и срам задавал на турската мощ.

Шпионите на турския представител в Атина бързо узнали за намеренията на Петко, та донесли на господаря си. Последният подал нота до гръцкото правителство, за да не допушта да се образуват такива дружини в Атина, ала правителството отговорило, че няма никакво известие за това. Турското консулство повторно се оплакало, като сполучило да улови и един брой от Петковото възвание, което с други данни представило на гръцкото правителство. „Та ний не искахме и да знаем, че трябва да работим по-предпазливо, ми казваше покойният; из кафенетата свободно разисквахме какво има да вършим, без да знаем, че и помежду съмите гърци, които уж ни насырчаваха, имаше плащани богато турски шпиони“. Като видял турският представител, че гръцкото правителство не обръща никакво внимание на исканията му, золовил се сам да улови Петко и да го предаде на гръцките власти. Един от чиновниците на турското консулство, грък по народност и лекар по професия, на име д-р Димитрис, полека-лека се сприятелил с Петко и го уверил, че сам желае да му стане другар-доб-

роволец, за да му служи и за лекар в дружината. Петко не подозирал нищо лошо у той хитър грък, та се доверил на него твърде много. „Изглеждаше твърде учен човек, а пък мене трябаше та-
къв“, казваше покойният Петко. На 22/4 май (1869 г.) Петко отишъл на представление във французия театър. Там бил и докторът. След свършена на театъра докторът се приближил при Петко и го поканил да му иде на гости и да пренощува в дома му, който уж бил близо там. Петко приел и докторът ненадейно го въвел в дома, дето се помещавало турското консулство. Петко разбрал каква е работата, изважда револвера си и казва на доктора да го изведе вън, иначе ще го повали на място. Разтрепераният от страх грък не посмял ни дума да проговори и начаса изпълнил искането на Петко и тъй бил спасен.

Петко се научил, че турското консулство силно се оплаква пред гръцкото правителство от него, та един ден отишъл при министър Димитър Вулгарис да го пита ще ли го преследват гръцките власти и ще ли му попречат да събере дружина и да навлезе в Турция. Вулгарис познавал Петко и дори го настърчавал, ала той път му казал приятелски, че е по-добре да се отстрани от Атина, защото турският консул вече всичко знаел за Петко и постоянно главоболял гръцкото правителство, па може да докара и до по-големи неприятности. Не оставало за Петко друго, освен час по-скоро да се добере до родния кът. Като не можел да се снабди с редовен паспорт, за да си тръгне направо от Атина и да излезе на Беломорския бряг в Турция, той прибягнал пак до една хитрост. Приготвил за момчетата си турски низамски дрехи, а за себе си такива на турски офицер, уговорили една гръцка гемия, която наели срещу хубаво възнаграждение да ги изкара на някоя по-маловажна турска скеля като турски войници. За нещастие една силна бура задържала гемията в морето няколко дни повече, та им се привършила храната, а брегът Беломорски бил още далече. Гемията плувала край остров Митилин покрай крепостта Сир. На Петко изведенъж дошла гениална мисъл. Той заповядал на момчетата си да се облекат в низамските си дрехи и да го слушат, каквото им заповядва, като говорят по турски и му отдават чест като войници. Сам той пък се облякъл в офицерската форма и заповядал да доближи гемията по-близо до крепостта. Като приближили по-близо към брега, дал знак към часовите на крепостта и след малко се показали командантът с други офицери и войници. По друг знак на Петко те пуснали една малка лодка с един офицер и

няколко войника, които дошли при Петко. Мнимият турски офицер казал, че е ревизор, пратен от Цариград да прегледа състоянието на крепостта. Начаса Петко бил взет и посрещнат от команданта с подобаваща почест и разведен по цялата крепост. Петко владеел турски език отлично, разглеждал оръжията, припасите, войниците и всичко в крепостта, правил бележки, дето имало защо, и най-после похвалил команданта за голямата изправност и добрия ред, каквото намерил в крепостта, и обещал да докладва в Цариград да го наградят. Почестите в той случай били големи. Мнимият ревизор бил нагостен заедно с войниците си, като им събрали и храна за няколко дена по път. Командантът на крепостта бил стар турчин, полуграмотен, отдавна пратен там и един вид заточен. Той се оплаквал на ревизора за това как толкова години служи на царщината, без да го възнаградят по чин, когато мнозина негови другари били станали вече паши, а той си оставал миралай. Ревизорът му обещал, че щом стигне в Цариград, първата му грижа ще бъде да го представи за повишение. По такъв начин Петко се снабдил с храна и заминал по пътя си, като оставил нещастния командант в сладки надежди*. Тая случка е била на 31/12 юни, а на 3/15 юни Петко и дружината му излезли при Енос на брега и оттам се отзовали в гостоприемните родопски усой.

Появяването отново на Петко след тригодишна неизвестност дали е между живите или не наново стреснало турските власти, а ободрило и зарадвало българското население, а заедно с него и турското, което също в лицето на Петко виждало един защитник и покровител пред потисническия бейски режим. Потери от заптиета и селяни башибозук, събрани от турската власт, се разпръснали навсякъде из Кешанско, Енеско, Дедеагачко и Гюмюрджинско да гонят Петко, та дано сполучат да го уловят или погубят, преди да е съbral повече другари и преди да се е научило населението всякъде из тия места. И още на 20-ия ден след Петковото явяване в родния край една потеря го сгасила на 23/5 юли (1869 г.) при селото Сарджа, Кешанска каза. Петко имал със себе си само 6 момчета, а потерията брояла повече от 40 заптиета и селяни. След двучасова битка, без да даде ни една жертва, Петко сполучил да се отскубне от схватката, ала на 3/15 юли при селото Арнауткьой, същата каза, връхлетял на друга, пет пъти по-многобройна потеря. Тук Петко изгубил единого от другарите си, па и сам той бил ранен с куршум в бедрото. За щастие раната била малка и не опасна, та скоро заздравяла.

През това лято Петко имал още три схватки: на 26/7 август в планината Чандър, Енеско; на 2/14 август в местността Индере, Дедеагачко, и на 29 август/10 септември при Карандере, също Дедеагачко.

Турското правителство почнало сериозно да гледа на тъй смелото и сполучливо бродене из целия санджак на той смел горски юнак, а неговото име из цялото Беломорско крайбрежие, като се започне от Текирдашко, та чак до Кавалско, вече задавало дос-та грижи не само на каймаками и мютесари, ами и на централ-ната вилаetsка власт в Одрин. Последната издала строги запове-ди из вилаета да се извадят и разпръснат силни потери от баш-бозук, а заедно с това приягнали и до други средства, именно да се залавят и затворят всички по-видни и съмнителни селяни бъл-гари из селата под предлог, че са ятаци, та по тоя начин, едно, да се сплаши населението и да не оказва никакъв прием и съдейст-вие на Петко и другарите му и, друго, дано под влиянието на страха някой го изкаже, когато влезе в някое село или друго удобно за залавянето му място. И Петко схванал това изменило се по-ложение на неговата борба, та и той насочил своята съобразител-ност и хитрост в друг вид някак си, а именно, да избягва по въз-можност срещи с потери и заптиета близко при населени места, по-малко сношения да има и със селата и главно да маневрира из планините ту в една, ту в друга посока. Тъй например нападне ня-кой бей и се мерне на някоя потеря в Кешанско, и изведнъж лит-не и направи същото в Гюмюрджинско и т. н. По тоя начин тъкмо властта съсредоточи всичкото си внимание и приbere потерите си в мястото, дето се е мернал Петко и сторил някоя пакост, ето че свободно поотдъхне населението от преследване в другите места, често пъти 20–30 часа далечни едно от друго. Поради тия хитри маневри на Петко през лятото в 1870 г. той имал само три срещи с преследващите го потери: на 28/10 май при с. Симитли, Гюмюрджинско; при с. Семет, също Гюмюрджинско, на 25/7 юли, и при чифлик Симитъй, Кешанско, на 20/1 ноември. В послед-ната схватка Петко е бил сам срещу 80 души черкези и само негово-то присъствие на духа, юначност и бърза съобразителност го спасили от явна смърт. Ето как станало това: земевладелецът Аки бей, стопанин на чифлик, бил богат и фанатик турчин. Той сил-но мразел Петко, а за да спечели благоволението и на валията, което му било потребно пъти за някакви вражди, които имал с дру-ги съперници бейове, Аки бей устроил една хитрост жив да улови

Петко. Той имал кехая на овцете си един цинцарин грък, комуто поръчал как и да е да се сближи и сприятели с Петко и когато по-следният напълно се довери, тогава да му скроят примката. Цин-царинът всяко-гоя стоял в къшлата, която била далеч 2 часа от чиф-лика, защото там била пашата на добитъка на бея. Полека-лека той се сближил с Петко, пращал му ядене в планината, прибирал го в къшлата, уж му и съобщавал едно-друго за бея, как би могъл да залови било сина му или самия него и др. т. Петко, без да по-дозира гръцкото лукавство, се доверил на цинцарина и дори се побратимили. „През октомври месец беше, казваше сам покой-ният Петко, аз се готовех да разподеля на малки части дружината си и им определя кой де да отидат и прекараме зимата, когато получих известие, че ме вика *аратликът* (побратимът) цинца-рин да отида сам в къшлата му на 19/1 ноември, дето щял да ми обади нещо много важно за мене. Аз бях ходил много пъти в тая къща и сам, и с момчетата си, поставял бях на много изпитни моя аратлик и се бях напълно уверен, че е мой добър приятел. Без да подозирам какво и да е зло, аз взех двама от другарите си и като наближих два часа до къшлата, оставил ги да ме чакат в селото X., в дома на друг един мой близък приятел българин, аз сам отидох при аратлика си. Беше вече 4 часа през нощта по турски, когато стигнах в къшлата. Моят аратлик, както винаги, ме по-срещна любезно и приканни да седна, па извади едно павурче да ме черпи и заведохме разговор. Огънят беше голям, та осветяваше цялата къща. Едва ли имаше 10–15 минути как бях влязъл в къш-лата, ето че моят аратлик почна да охка и да се свива уж от някак-ви силни болки в корема. „Бе, какво ти е?“, питах го аз, той още повече охка и се гърчи. Аз намерих джезвето, налях малко ракий-ка и турих на огъня да му сторя пунч, като мислех, че трябва да е изстинал, та да му дам да пие и се стопли. Додето аз се навеждах над огъня да закрепя джезвето, ето че дяволът ниеден се хвърли отдире на мене и ме залавя за гушата да ме души. Аз бързо раз-брах работата каква е и къде отива и благодарение че бях по-си-лен, измъкнах се от ръцете му, повалих го на земята и доде той да завика, аз му затикнах устата и промуших с ножа си. Всичко това стана в едно много късо време, обаче той сполучи да извика на няколко пъти „юрюин, гиттим“ (налитайте, отидох). В това вре-ме един залп от 50–60 пушки изплююща в къщата. Веднага аз поразмахнах огъня да няма пламък, отворих вратата, гръмнах два пъти с пушката си, но съгледах по-рано, че в единия ъгъл има из-

правени 5—6 чуvalа, пълни с ярина. Грабвам един чувал и, както си е прав, изтърколих го из вратата навън. Обсадителите помислиха, че човек, мой другар, излиза из къшлата, и със залп гърмят към вратата, а курсумите отиват срещу дето беше огнището и ровят пепелта и разгорените въглища. Това повтарях дотогава, додете да изхвърля всичките чуvalи, па и други парцали и вещи, каквото имаше вътре в колибата. Това правех аз с двояка цел: първо, да помислят обсадителите ми, че аз не съм самичък, и, друго, да спечеля време и ги позальжа и сплаша, за да мога да се отскубна от тъй хитро скроената ми обсада. И наистина в тая си мисъл аз не се измамих. Когато изтърколените чуvalи пред вратата на къшлата вече образуваха един вид добра защита, аз пролазих пред вратата и се заврях между чуvalите, па полека почнах да търкалям пред себе си и около себе си по един от тях, аз подире им, като изправах и пушката си ту към една, ту към друга страна. Кой знае как, но моите обсадители се уплашиха и не само че не ме нападнаха, но по едно време и се отдалечиха и сториха път, та се избавих. Оттогава излезе и се разпространи всякъде поверието, че Петко курсум не хваща, на което доверие аз има много да благодаря". Хитростта на цинцина и бея се състояла в това: Петко да иде в къшлата на определената вечер, черкезите от близкото черкезко село, нарочно заселено от Акъбей при чифлика му, за да го пазят, да обсадят къшлата и уловят или убият Петко. Обаче вероломният цинцин искал сам да спечели наградата, та тъй лукаво се помъчил да удуши сам приятеля си, обаче последният за щастие излязъл ловък и по-силен физически, та краят излязъл досущ неочакван за бейския кехая. Черкезите, като виждали в тъмнината как се мяркат полуосветени от огъня в къшлата черни фигури — чуvalите, — не само че се уверили, че Петко е с дружината си, но и за чудо им се сторило, че курсумите не могат да закачат баснословния гяурин*.

На другата година черкезите твърде скъпо заплатили за извършеното от тях. През февруари 1872 г. Петко със 100 момчета нападнал черкезкото село, обсадил го от всички страни и го запалил, като избил всички мъже, а жените и децата пощадил и оставил свободно да си избягат живи. Оттогава хора не се заселили в това село, нито пък Акъбей се вестил вече в чифлика си, който след малко време продал.

Случката в къшлата високо издигнала Петко в целия той край, населението просто го обожавало за юначеството му, а по-

верието, че курсум не го хваща, карало и самите потери и заптиета да се страхуват да го нападнат, щом са малцина на брой.

През лятото на 1871 г. Петко сновял само из Кешанско, без да се вестява другаде. През цялото лято имал само три срещи, но тоя път със силни потери, които се състояли и от редовни войници освен заптиета и селяни (на 8/20 април при селото Куинтепе, на 18/30 юни при село Акъходжа и от 12/24 август до 3/15 септември в гората Курудаг — Суха гора). Третата схватка била особено премеждлива за Петко, защото цели 22 дена се борел, обсаден от турски низами и бashiбозук, и то в една малка гора в полето. И от тая обсада Петко само със свойствената си ловкост и хитрина явно излязъл от ръцете на обсадителите си, които изгубили един юзбаши и 30 войници убити, а Петко имал само един убит, ала и самичък той бил ранен в левия крак.

Когато турските власти почнали да измъчват населението, да кръстосват селата и да затварят по-видни селяни, под предлог че са ятаци на Петко, тогава и Петко обърнал друга тактика: при всяко залавяне и затваряне на българи селяни от страна на властите и Петко залавял и завеждал с дружината си в горите някой виден турски бей, като поръчвал след това на властите и роднините на пленника, че ще бъде освободен само тогава, когато в замяна на това освободят арестуваните от еди-кое село селяни. По тоя начин Петко разстроил и в тая случай турските мерки за преследването му. А това още повече повдигнало Петко в очите на населението, което вече не се бояло от властта и улеснявало, обичало и укривало Петко.

През есента еноският каймакамин Тахир бей изпозатворил много българи от казата и мнозина от тях изпоразиспал от бой и мъчения, за да кажат де се крие Петко. Последният се научил за това и писал едно остро заплашително писмо на каймакамина, като го предупредил, че нищо не ще може да го спаси от гнева на Петко и дружината му, ако не освободи невинно затворените хора и не спре преследването им по-нататък. Каймакаминът, на против, за да покаже, че не се бои от Петко, пратил заптиета из селата и подложили на мъка още някои и други селяни. Един ден, било 2/14 декември, 1871 г., в къщата на каймакамина в Енос се явил един човек в дрехи и маниери на турчин софта. Казал, че иде от друга каза и има нещо да говори на каймакамина. Влязъл при Тахир бей, казал му, че е Петко, та да не мърда от мястото си, защото на минутата и той, и всичките му домашни ще бъдат погу-

бени. Обезумелият от страх каймакамин не шавнал, изслушал искането на Петко и последният си отишъл по работата. На другия ден всички затворени селяни в Еносия затвор били освободени и пратени в домовете си и додето бил каймакамин Тахир бей, в Еноско българин от казата не виждал затвор.

През 1872 г. Петко имал четири срещи с турски войници и заптиета, каквито били нарочно разпръснати из целия Галиполски санджак да го дирят. В първата схватка, която станала на 3/15 май в Кавак кория, Ферско, Петко бил с 60 момчета срещу една потеря от 40 конни заптиета — суварии, начело с един юзбашия, от които 2-ма паднали убити, а юзбашията заедно с 12 души хванал живи, завел ги пленници в планината и ги освободил само тогава, когато ферският каймакамин освободил неколцината порано затворени българи от казата. В тая схватка Петко изгубил един от дружината си, а и сам той бил ранен. Другите три срещи са били на 2/14 юни в Шапкън планина, Гюмюрджинско; на 29/11 юли в Кавак кория, Ферско, и на 5/17 септември при родното село на Петко Доганхисар, Ферско.

През това лято се случило и друго нещо с един твърде много сербез турски бинбашия по име Арап Хасан, известен тогава като строг и юначен жандармерийски началник в Одрин. Арап Хасан се заклел на валията, че в разстояние на една година или жив, или мъртв ще улови Петко. Дадена му била една нарочно за това нагласена потеря от 70 души суварии и с един вид неограничени права: каквото разбира да върши, стига да изпълни клетвата си. Арап Хасан започнал да обикаля всички български села, а и турски, които минавали като Петкови приятели, биел население то, мъчел го да изкаже Петко и вършил още много други безчинства. „Много бе лесно да се справя с тоя бабаин, казваше покойният, ала аз исках да го уловя жив, за да видят, че Петко се не лови тъй лесно“. Както се вижда от по-горе казаното за срещите с потерите, Петко почнал да маневрира хитро и когато бинбашията бил напр. в Гюмюрджинско, Петко направел някоя пакост 2–3 дни далеч, например в Еноско, и бързо се връщал на първото си място. По тоя начин изненадвал Арап Хасан. Шпионите на Петко един ден донесли, че потерята на Арап Хасан свободно се разполага в едно българско село в Еноска каза и че за другия ден Арап Хасан бил поканен на гости в близкия до това село бейски чифлик у стопанина — бея. В това време всички знаели, че Петко е в Гюмюрджинско. Петко взел двама от най-юначните си момчета,

облекли се в парцаливи селски дрехи и взели големи дюлгерски аршини — сопи, за да личат като дюлгери. Дружината си разпоредил на други, по-далеч скрити места и им казал, че само при гърмеж на пушка ще се явят на мястото, дето им определил между чифлика и селото. През деня Петко с двамата си другари като пътници дюлгери се мернали на пътя в една малка долинка между чифлика и селото, дето трябвало да мине Арап Хасан. Седнали край пътя да обядват уж, извадили кирливи кърпи с лучец, сол и черен селски хляб и чакали. По едно време се задал Арап Хасан с двама свои суварии. Работата изглеждала щастлива, когато Петко видял, че са само трима. Ако бинбашията е бил с повече суварии или с цялата си потеря, било решено нищо да не предприемат, освен да дадат на другарите си сигнал с гърмеж, в случай че потерята ги залови за съмнителни хора. Когато приближил Арап Хасан, запрял се малко пред пътниците, които уж станали да си отиват по пътя, и ги запитал какви са хора, откъде и закъде отиват и имат ли тескерета. Казали му, че са дюлгери, отиват да търсят работа къде Еноско татък и си имат тескерета. Бинбашията им заповядал да му извадят тескеретата да ги види. Мнимите дюлгери почнали да тършуват по пазвите си уж да вадят тескеретата, приближили близо при сувариите и бинбашията и моментално по един сигнал уловили юздите на конете, а с другите си ръце дебелите аршини стоварили в ръцете отпред на сувариите, като им извикали да не шават, че са убити на минутата. Вцепенени от страх и при вида на прочутия Петко, Арап Хасан и другарите му се предали. Петко ги обезоръжил, повел ги към дружината си в гората, па от там изпратил корнете на потерята в селото с известие, че Арап Хасан е гостенин у Петко в планината и че след някой ден ще се върне.

Като мълния се разнесла вестта, че Арап Хасан е пленник на Петко, и потерята бързо напуснала селото и се отправила в Галиполи да обади в саджакското управление за случилото се. Петко държал три-четири дена при себе си Арап Хасан, изучил от него много работи, накарал го да се закълне, че в българско село втори път няма да стъпва, след това му обръсва левия мустак и дясната вежда и го праща, без да се спира където и да било, да се яви в Енос на каймакамина и последният да го изпрати на валията. Заповедта на войводата била точно изпълнена. Валията сам видял как може да се лови този горски юнак, а нещастният Арап Хасан бил разжалван от чина си и наказан с тригодишен затвор във Видинската крепост.

Тая постъпка на Петко му спечелила много приятели и измежду силните и богати турски бейове, които в лицето на Петко почнали да ценят едно истинско кавалерство, непримирено юначество и защитник на сиромашията без разлика на вяра и народност. Много Петкови душмани преди сега му станали приятели, макар че някои от тях това правили и от страх. По заповед на валията в Одрин били закарани и затворени мнозина българи, главно от Петковото село Доганхисар, и хвърлени в затвора като ятаци. Петко през есента, когато видял, че властта без никакви улики мисли да държи тези нещастници и през зимата, без да ги съди и осъжда, ако наистина се докаже по съдебен ред, че са виновни в ятакълък, писал на влиятелните големци турци Халил бей, Хасан бей, Мустафа ефенди и др., че няма да се побои от нищо да ги намери и в домовете им, ако те не се застъпят пред валията и не освободят запрените в затвора заради Петко българи селяни. И споменатите големци изпълнили Петковата поръчка.

През 1873 година Петко имал пет сериозни схватки с потерите: през януари (16/28, 17/29 и 18/30) при Чандърдаг, Еноско, с 15 момчета срещу 50; на 22/4 януари при същата планина с 15 момчета срещу 120; на 23/5 май при Куртбуждак, Кешанско, с 30 момчета срещу 60 заптиета; на 3/15 август при р. Мангаз, Димотишко, и на 24/6 септември в планината Келебекдаг, Гюмюрджинско. На 28/10 юни, пак същата година, при Марония Петко, като си излизал сам предрешен от градец, бил издаден от един грък и нападнат от три заптиета. Петко убил единия и сполучил да избяга, ала получил и една рана в лявото ребро. В планината пък Келебекдаг през август (24) с още незаздравяла рана Петко цели седем дена бил обсаден от потерята на някой си черкезин Андул ефенди и само с хитро маневриране сполучил да се избави жив и здрав.

Димотишкият мютесариф паша бил твърде жесток и фанатик турчин. Той държал цялата зима (1872—1873) десетина българи в затвора, мъчил ги с бой и глад, без да ги съди. Напразно Петко му пращал много здраве да ги освободи като невинни. Трудили се и други големци турци да склонят упорития паша да пусне затворниците, че и те ще изплатят заради тях, ала нищо не помогало. През зимата Петко се научил, че двама българи от жестоко мъчение умрели в затвора. Това силно наскърбило Петко, та решил да се справи по друг начин с мютесарифа. На Петко шпионите, каквито той имал всякъде, дори и между самите чиновници

турци в конаците, му обадили, че мютесарифът ще замине за Одрин, дето го викал валията. Това било през юни 1873 година. Петко устроил засада по пътя, като искал да улови жив пашата. Последният по някаква си работа останал един-два дена в Димотика, а пратил харема си (жена си, майка си и две деца и слугините си), конвоиран от 20 заптиета. Като видял файтоните, Петко помислил, че е и мютесарифът, извикал на заптиетата да се предадат, но те загърмели да се противият. Тогава дружината налетяла на тях и в престрелката паднали убити две заптиета и двете жени с едната от слугините във файтоните, файтонджията и конете, а няколко от заптиетата били ранени. Петнадесетте други заптиета Петко пък уловил като пленници, обезоръжил ги, ала когато видели, че мютесарифът го няма и че са станали жертва невинни жени, освободили ги всички заедно и с децата, останали за чудо незасегнати от куршумите. „Ако има нещо, което през целия ми живот като камък да тежи на сърцето ми, казваше сам покойният Петко, и ако един ден аз ще трябва да отговарям и пред Бога, то е това мое погубване на невинни и беззащитни жени, които впрочем, ако знаех, че са те и че няма мютесарифа, нямаше да нападам. Това е едничкият мой гръх, според моето разбиране, който съм извършил в живота си, и гръх и срам, който никога няма да забравя.“ Цял табор от 800 души войска била изпратена по всички направления в санджака да преследва Петко.

През 1874 година Петко трябвало да маневрира още по-хитро, защото потерите били и многочислени, и към много страни. На 30/12 юни в планината Алмалъдаг, Димотишко, имал цял ден упорито сражение с 60 момчета срещу цял табор войска. Петко изгубил двама убити от другарите си и сам бил ранен в лявото бедро, а от нападателите паднали мъртви 1 юзбашия, 4 воиници и 20 души ранени. На 24/6 юли при местността Куинтепе, Кърджалийско (поради раната си Петко се отдалечил навъгре в Родопите в чисто турската каза Кърджали, като мислел, че там ще го оставят на мира известно време, докато заздравее раната му), също имал схватка с едно отделение заптиета и башибозук. На 30/12 юни при местността Суук, Гюмюрджинско, имал среща с редовна войска, та бързо прескочил в Димотика, за да скрие дирите си. Обаче при реката Къзълдели на друго отделение войска връхлетял, дето пак изгубил един другар и сам получил нова рана в рамото, но защастие съвсем лека. Оттам преминал в Дедеагачко и извършил прочутото навлизане в самата железопътна станция, дето взел 450

лири от немеца чиновник Хумберт. „Този човек, освен че постоянно зле се обръщаше с работниците българи по железницата, казваше покойният Петко, но и всяко се подиграваше с българщината, наричал ме кокошкар и мн. др. Мене ме страшно доядя на тоя горд немец и исках да му дам да разбере какви са българите и кои са кокошкарите“. Покойният Константинов в своята книжка ето как предава тая Петкова смелост и причините ѝ по-нататък: „Безбройни оплаквания са отправили на Петко черните работници при постройката на железопътната линия Дедеагач – Фере, че началникът на Дедеагачката станция, германецът Хумберт, се отнасял най-безчовечно с тях. Работниците се оплаквали, че им говорил лоши думи, псуval ги на вяра, принуждавал ги да работят и в празници, и в св. неделя, та че най-сетне, като да им плаща, правил разни спекулации при пресмятането и неправилно отбивал по нещо от седмичната заплата на всеки работник. Тези оплаквания възмутили Петко и той през юни нападнал в един хубав ден станцията, обкръжил я с дружината си, влязъл в Умбертовото писалище и обрал касата. Това събитие таман бе на мястото си, защото тъкмо по това време Портата бе започнала да лъже Европа, че населението в Турция било благодарно от обещаниите му правдини. Това събитие бе важно още и затова, че през него на иностраниците се доказва нагледно, че турското правителство, администрация и публична сила, съсредоточени само в ръцете на мюсюлманите, не са в състояние да издържат безопасността, здравината и реда в страната. След тоя, може би укоризнен и хайдутски Петков подвиг взеха се най-строги мерки за преследването му. Одринският валия заедно с областния военен началник дойдоха в Дедеагач с 2000 души войска да дирят Петко: каймакамите и каръагаларите от Ферската, Еноската, Димотишката и Гюмюрджинската каза кръстосваха няколко седмици с потери околиите си; поръчителства се искаха от всички християнски села. Нищо не можаха да направят турските власти. Всичкият тропот се свърши с даване обезщетение 2000 лири на обрания и ранен немец Хумберт. Откраднати му били 450 лири, богатото обаче султаново правителство му брои 2000 лири от препълнено-то турско съкровище...“

Дедеагачкото приключение, може да се каже, озверило турските власти. Преследванията над населението били удвоени, въпреки че и Петко не стоял празен и на всяко залавяне от страна на властта на някои селяни, били те турци или българи, и

Петко улавял някой виден и влиятелен бей или сина му и не ги пуштал дотогава, додето в замяна властта не освобождавала затворените.

През 1875 година Петко имал пет по-важни схватки с потерите: на 20/1 април, в планината Св. Георги, Гюмюрджинско; на 9/21 май в планината Чаталтепе, Еноско; на 30/12 юли при Бургас дере, Димотишко; на 20/1 септември в Имаретската кория, Гюмюрджинско, и на 30/21 септември при с. Карабунар, Димотишко. При последната схватка, в която Петко бил с 30 момчета срещу 500 черкези, паднал убит един юзбашия и 30 черкези и ранени неизвестно колко, обаче и Петко изгубил 3 убити, 5 ранени и сам бил ранен в ръката.

Властта вече се оказала бессилна било с потери, било със залавяне на селяните, мними ятаци на Петко, да унищожи последния, който не излизал от устата на целия Одрински виласт, били те турци или християни. Турското правителство започнало да обещава 5000 лири награда на този, който сполучи да улови или убие безстрашния юнак гяурин, когото вече и самите власти наричали *Господар на планината*. Тая награда блазнела мнозина, ала кой да се наеме да я спечели? В това време в Цариград живеел един грък, родом от стария беломорски градец Марония, Гюмюрджинска каза. Тоя грък се казвал Тома Хаджианев, известен още и с името Калън Тома. Той се полакомил да увеличи богатството си с 5-те хиляди лири и като всеки тълпяван грък мечтал и за слава, и за по-далечни облаги. Той се върнал и се установил да живее в родния си град Марония. Там намерил почва за печалба с търговия и лихварство, което можело да прикрива лукавото му намерение. От друга страна, бил и твърде развален нравствено човек, та съгражданите му започнали да го мразят и да се оплакват тайно от делата му. Петко имал приятели гърци в Марония, които му казвали какво върши Калън Тома, ала не желаят да им се бъркат в личните разправии.

Полека-лека Калън Тома сполучил да се опознае с Петко, да се сприятели, та дори и да се побратими с него, т. е. станали *аратлици*. Лукавият и вероломен грък накарал да махнат отделението войска, което нарочно за Петко стояло в Марония, и оставил там само три заптиета за охрана. Петко получавал подаръци от побратима си, ходел му на гости и ни най-малко не подозирал злите му намерения. Един път Калън Тома поканил Петко на гости у дома си в Марония. Петко отишъл с 6 души другари и гостувал цяла

нощ, а пред съмване тръгнал да си иде в гората. Калън Тома ги изпратил и им дал няколко шишета сакъска ракия и в кутии хубава цариградска халва да занесат и на другите си другари в планината. При слизане обаче от стълбите едно от слугинчетата Калънтомови неусетно приближило при Петко, опнало го за дрехата и му пришепнало: „Бате, пази се от халвата“. Петко се досетил, че тук има нещо, ала се престорил, че нищо не знае, а и Калън Тома нищо не съглеждал, нито помислил нещо от верните си слугини. Петко дошъл в планината при другарите си и пъrvата му грижа е била да не им дава да вкусят от подаръците, докде не ги опита и се увери в безопасността им. От друга страна, гледал и никой от дружината му да не узнае нещо по тая случка, защото били буйни и било възможно да прибързат в нещо. Пъrvата нощ, когато всички изпозаспали, Петко взел от халвата, дал от нея на кучетата от една близна мандра. След половин час две кучета, като се радвали на Петко, паднали треперешком и умрели в краката му. Втори път дал на други кучета и същият резултат излязъл. Това уверило Петко в правотата на думите на благородното слугинче, но Петко никому нищо не обадил. Додето Калън Тома очаквал да чуе, че Петко с дружината му са отишли на другия свят, получил за чудо от аратлика си войвода много здраве, благодарил му за хубавото гостоприемство и вкусната халва и му правел някаква дребна поръчка. И Калън Тома си помислил, че отровата е била слаба, та не подействала, и кроил втори път да опита гнусното си намерение. На 11/23 май 1876 г. обаче Петко ненадейно на ден на пладне влязъл в Марония, заловил всички улици и чаршията, уловил и вързал трите заптиета, па с шестимата си първи другари влязъл в къщата на аратлика си Калън Тома. Разтворил му сандъците, обадил из града, който има сметки с Калън Тома, да иде да си ги види, изгорил всичките му тефтери и записи, раздал всичките му пари, колкото намерили, раздал и по-къщнината му, наградил богато и слугинчето, па с гайда и с песни извел Калън Тома и го отвел в своето царство — планините, дето след един месец го обезглавил.

Целият град отдъхнал с погубването на злия си и безчовечен съгражданин, турците похвалили Петковото юначество, а българите из целите Южни и Източни Родопи и Беломорското крайбрежие възпели станалото в особена песен, с всичките му подробности и украса от народна фантазия.

Осем дена преди залавянето на Калън Тома Петко извършил друго едно юначество и кавалерство, което послужило да му очисти път за тъй свободното му влизане на ден на пладнина в паланката Марония. На 3/15 май при селото Кадъкой, Текирдашко, Петко нападнал една потеря, състояща от 70 заптиета и башивозуци. Схватката траяла няколко часа и се свършила твърде щастливо: 3-ма паднали убити от потерята, 2-ма ранили, а всички други били изловени до един. Петко им събрали само оръжието и ги изпратил невредими в нищо в домовете си, за да разнасят славата и кавалерството на храбрия и великодушен гяурин.

След тая случка и онай с Калън Тома Петко се оттеглил в скритата вътрешност на родопските южни склонове и през цялото лято отбягвал всякаакви срещи с преследващите го потери, като се стараел да не се чува нищо за него. Тая маневра той сторил единствено поради настаналите събития в Средногорско и северните подножия на Родопите (Перущенското клане) с цел да не предизвика разъреността на турското правителство, та да разсипе и унищожи беззащитното българско население в тия страни. От друга пък страна, Петко зорко следил за всичко, което се вършило в Средна гора, и по едно време според както той сам казваше, се опитал да влезе във връзка с водителите на въстанието, ала не му се удало това. Той пратил двама от най-добрите си другари за тая цел в Пловдив, но никой не се доверил на тях в тия лоши времена и те се върнали обратно без никаква сполука в мисията си.

Лятото и зимата минали за Петко с нетърпеливи и мъчителни очаквания за резултатите от пламналата Тракийска долина и нечуваните зверства, които се извършили над известните въстаниали български покрайнини. Щом се пукнала обаче пролетта, и Петко наново се вестил и дал да се разбере, че ще продължава стария си обичай, и то тоя път с по-голяма енергия и с по-укрепнала надежда за по-честито бъдеще. Особено Петко станал енергичен и въодушевен в борбата, която със своите скромни сили водел, след като се обявила Руско-турската война.

Наистина източният и южният край на Родопите, които кръстосвали центъра на Петковото господаруване, за щастие бяха опазени от такива жестокости, каквито се извършиха в Батак, Перущица и другаде, обаче единичните пакости и преследвания от наежените и озверени турски власти изобилствали всякъде, дето има българско население в тия места. И Петко съредоточил главното си внимание и енергия да намалява и възпира тия пакости и в случай на по-голяма катастрофа да се помъчи да я

обезсили. „Когато се научихме, че русите са минали Дунава, не можахме да се поберем в себе си от радост, казваше покойният; и първото нещо, което направихме, беше да пратим восък и масло на черквите в околните села и от сърце се помолихме Богу, за да дарува победа на храброто руско войнство.“

Петко увеличил своята дружина на около 60 души момчета и продължавал преди всичко своята опитана вече тактика: на всяко какво и да е напакостяване от страна на турските власти, бейове и други подобни елементи над невинното население без разлика на вяра и народност Петко отпращал със същата монета тройно и петорно.

През цялата 1877 година Петко е имал следните по-важни схватки с потери от заптиета и башибозуци: на 15/27 март, с. г. в планината Чобандаг, Дедеагачко; на 13/25 юни при селото Павлюкюпрюсю, Узункюпришко; на 23/5 юли в гората Домузбуджак, Ипсалска каза; на 20/1 август при маҳалата Куручай, Ксантийско; на 10/22 август в планината Шапкъна, Димотишко; на 31/12 септември в планината Бозтепе, Дедеагачко; на 18/20 август в планината Боазиндже, Дедеагачко; на 10/22 октомври в планината Чобандаг, Дедеагачко; на 23/5 ноември в местността Мармара, Маронско, и на 6/18 декември при селото Ташълъкдере, Дедеагачко. През цялата година в гореизброените схватки Петко изгубил 4 убити момчета от дружината си, 5 ранени, а в това число два пъти бил раняван и сам той. В схватката при Ташълъкдере Петко взел пленници турски офицери с едно знаме и цяло отделение пехотинци войници, взел им оръжието и ги освободил, за да не ги храни.

Както през Средногорското въстание и сръбско-турската война през 1876 г., така и през Руско-турската война Петко не се отдалечил от Беломорието и Родопите. Той чувстввал, че в тези тежки времена той отдалечен български край може много да пострада. Петко се явявал с четата си в разни места, преследвал турците, които правели пакости, заплашвал и преследвал и злите фанатици гръцки първенци, духовници и др., които тогава намерили най-удобно време да клеветят българите и ги карат да се обявяват и записват официално за гърци.

Със започването на руско-турската война през 1877 г. радости и надежди просияли и в най-отдалечените и задълнени български покрайнини, че свободата най-после ще оргее и българския народ, единствено той останал под турско робство. След минаване на Дунав от руските настъпателни войски от Северна България

започнали на кервани да се точат турци бежанци на път за Цариград и пристанищата на Мраморно и Бяло море и оттам за Мала Азия. Такива бежанци, а заедно с тях и башибозуци и черкези, запреминавали и из пътя Одрин — Димотика — Дедеагач и Гюмюрджина — Порто Лагос. Озлобени против всеки българин, насясквали и от гърците духовници и кръчмари, почнали да грабят из българските села. Петко увеличил дружината си над 300 души отбрани момчета от местното българско население, въоръжил ги добре с отнеманото всеки ден оръжие от бягащите турци и войници и заловил всички главни пътища. Там, дето турците бежанци или и местни турци проявявали какво и да е насилие над българското и въобще цялото какво и да било по народност мирно население, Петко употребявал безмилостно оръжието си. До 10/22 март 1878 г., когато руските войски с пристигането си в Сан Стефано и Санстефанския договор завършили войната, Петко водил редица формени битки в Беломорския край и дал много жертви от своята дружина. Такива битки той имал не само с бежанци турци и черкези, но и с бягащи турски редовни войскови части и башибозуци при с. Голям Дервент, Суфлийско; при Ипсала, Кешанско; при турското село Исьорен, Еноско; при Карагъьйдере, между Макри и Дедеагач; при Акътashi; при Индере, Дедеагачко, и другаде. Но най-голямата битка Петко водил на 7/19 и 8/20 март 1878 г. в приморското градче Марония и с три табора редовна турска войска и няколкостотин башибозуци и черкези, командвани от двама военачалници: Хасан паша и Ехя паша, придружавани и от гюмюрджински гръцки владика, гръцки големци и турски чиновници и първенци. В тая битка Петко изгубил шест души от момчетата си, а той с ловкостта и мъжеството си се отървал жив с дружината си. Били убити и ранени и десетина жени и деца от гражданите и 72 войници и башибозуци²⁵.

Така завардени всички пътища, посрещани бежанците турци, войници и башибозуци от огъня на Петковата разпръсната на части дружина, Петко всял голям страх в целия този приморски край, а останалите в страната несполучили да минат морето турски бежанци и войници, както и местните турци се сплашили и не проявили вече никакво зло над местното население. Така през времето на Руско-турската война, та до 10/22 март 1878 г. цяло Дедеагачко, Гюмюрджинско, Суфлийско и Кешанско до брега на морето било под охраната на Петко войвода, който наредил и

един вид временно управление в страната и чакал освободителните руски войски, за да им предаде запазения край.

Тая ценна и с голямо значение за хода и края на руските военни действия в Одринския вилает услуга била достойно оценена и от главната квартира на руската войска, та сам Великият княз Николай Николаевич извикал Петко в Одрин, за да го види лично.

След примирието Петковото царствиче оставало вън от демаркационната линия и поради това на Петко му предстояла тежка задача: да запази българските села и след мира от опустошаване, тъй като руските оккупационни войски не можели вече да направят нищо в тия места, които Санстефанският договор сварил далеч от тях. След Маронската битка Петко постоянно се навъртал с дружината си из Димотишко и Гюмюрджинско. Тутакси след подписването на Санстефанския договор от Цариград, а може би и от другаде, било тайно подшушнато на видната част от турското население, на бежанците турци и на гърците да се организира надлъж из Родопите въстание сигурно с цел да улесни задачата на коварната дипломация в предстоящия Берлински договор за осакатяването на Санстефанския договор и откъсването на стратегическите Родопи — здравата охрана на Беломорското крайбрежие — за Турция. Това мюхамеданско Родопско въстание беше предводителствано от англичанина Сенклер с цял щаб полляци и други подобни елементи, с Джанаварлията Исмаил ага от Кърджалийско и Керим паша, известен помашки бабаитин от Тъмрешко. Додето въстаниците сновяха зад демаркационната линия, руските войски не можеха да им направят нищо. Ето защо поръчано било на Петко със своите момчета да образува контрадружина, на които, ако обстоятелствата не спомагат да сторят друго, то поне да се помъчат да запазят от опустошаване останалите на произвола на съдбата християнски села, които съвпадали в района на въстаниците. Петко бързо увеличил своята дружина тоя път на около 500 момчета, въоръжил ги добре и сполучил да опази от разорения много села. От март до юли 1878 г. Петко имал много кръвопролитни схватки, от които по-бележити са били следните: а) на 8/20 март известната вече Маронска битка, в която Петко бил само с 45 момчета. Петко изгубил в тая схватка 6 души убити и ранени, а турците — 72 души. б) На 18/30 март при местността Жанчешме, Маронско, Петко бил със 70 момчета срещу два табора войска; в) на 29/11 април при селото Каракая, Ферско; г) на 13/25 април в планината Китка, Димотиш-

ко, Петкови 200 момчета срещу 3000 души Сенклерови въстаници, Петкови ранени 2, а турците изгубили 60 души; д) на 28/10 май при Инъдере, Дедеагачко, Петкови убити и ранени 19, а турци 150. В тая схватка и Петко бил леко ранен в бедрото; е) на 6/18 май при с. Голям Дервент, Димотишко, 400 момчета Петкови срещу 1000 души Сенклерови въстаници с 11 души убити и ранени от Петковите момчета, а от турците само убити имало 35 души, а ранени неизвестно; ж) на 21/1 юни в селото Плаво, Димотишко, Петко с три свои момчета и трима случайни търговци бил обкръжен от 3000 души турци въстаници. Петко изгубил единия си другар търговец, сам бил ранен леко в дясната бузя и крака, а турци били убити 50 души, ранени неизвестно; з) На 22/3 юни при селата Демирлер и Миселим, Димотишко, турци убити и ранени повече от 200 души, а Петкови момчета 6 и един русин. В тая схватка взели участие и руски войници, защото била близо до самата демаркационна линия; и на 5/17 юли в планината Алмальдаг, Димотишко, Петко с 300 момчета срещу 4000 Сенклерови въстаници, турци убити 20 души, ранени неизвестно, а Петкови ранени 4, в това число и само Петко на три места.

Забележителна е била битката в с. Плаво на 21/2 юни, дето Петко с шест души сполучил да избави всичките селяни здрави и читави от обсадилите ги въстаници — башибозуци. Ний представяме на читателя тая битка с думите на самия покойния Петко, както ни я сам рассказал:

„Беше около 15/27 май, аз бях извикан от руското комендантство в Одрин, а момчетата ми бяха пръснати на няколко отряда покрай демаркационната линия и зад нея, за да дават отпор на постоянно увеличаващите си Сенклерови въстаници. В това време в руското комендантство в Одрин идвали нарочно пратени от гръцкото село Плаво, Димотишко, хора да молят защита от русите против башибозузите, които заплашвали селото им с опустошаване. Плаво е едно големичко гръцко село и не беше много далеч от демаркационната линия, ала не беше и твърде близо, тъй че русите не можеха нищо да направят. От комендантството ми дадоха четирима конници казаци под моя заповед и ми възложиха да отида в Плаво и ако има възможност, да изведа селяните и ги прекарам от сам линията. Взех си и двама от моите момчета, а из пътя, случайно ли, как ли, не зная, присъединиха се и още трима одринчани гърци, които отиваха уж и те за Плаво да купуват тютюн. Те бяха въоръжени с мартинки. След това аз поръчах на мо-

ята дружина да бъде готова при първо известие от моя страна какво да прави, като предизвестих де отивам. На 20/1 юни стигнах благополучно в Плаво, без да забележим по пътя нещо, па и в селото никой не бе идвал. Свиках първенците начело със свещеника и им казах кой ме е пратил и защо, като ги поканих, ако се опасяват и ако искат, да пригответ селяните на другия ден да напуснат селото и ги заведат зад демаркационната линия, дето няма от що да се боят. Въпросът остана окончателно да се реши на утрото, когато по случай празника Св. Константин ще бъдат всички в черква. Сутринта бяхме на литургията в черква, когато ми известиха, че край селото наближават бashiбозуци и го обграждат от всички страни. Стана голяма паника между всички в черквата, аз заповядах на мъжете никой да не мърда от черквата, а същевременно да усмиряват жените и децата, доде видим каква е работата и какво трябва да правим.

„Черквата беше хубава каменна сграда, с широк наоколо двор, тоже обграден с каменни зидове. На единия край имаше и висока камбанария, на която аз се изкачих с двамата си другари, а на казаците поръчах да пазят тишина в черквата, като заповядах да им доведат конете от квартирата. От камбанарията аз видях, че работата съвсем зле отива: бashiбозуците са обградили вече цялото село наоколо, но още не навлизат, а при това са и голяма сган. За мене беше лесно, но за селяните аз мислех, като какво ли да се стори, за да не станат жертва на турския фанатизъм. Нямаше какво, взех бързо решение какво да се прави и обявих на другарите си и тримата въоръжени гърци — наши спътници, — че ще се противим и браним селяните, додето ни дойде помощ, която скоро ще стигне. Друго оръжие нямаше, за да имаме помощ и от самите селяни. След това разпоредих всичките жени и деца да стоят в черквата, мъжете да ги успокояват, като им казах, че който се опита да излезе вън или не се покорява, ще бъде на минутата застрелян. В това време почнаха да прииждат изплашени и други жени, деца, бабички, които не бяха по-рано в черква. Заповядах да ги пушкат, па пратих и 5—6 по-сърцати бабички да обиколят из селото и предизвестят и на другите хора, които би се намерили из къщите. В същото време написах четири еднообразни записки до близкия руски военен пост и моята дружина, па ги връчих по една на всеки казак и им заповядах по четири посоки да излязат от селото и се постараят да стигнат колкото се може по-скоро до местоназначението си. Казаците се метнаха на конете

си, прекръстиха се и пуснаха конете си към четири страни точно тъй, както им заповядах, а аз наблюдавах от камбанарията. Когато се щурнаха през редовете на бashiбозуците, нададоха се изстрели и в дима аз не можах да видя никого от четиридесета, сполучи ли да мине някой от тях през колелото. Отпосле се оказа, че тримата паднали убити, убили и конете им, а четвъртият сполучил да избяга невредим, ала без кон и поради това пеш и чак след пладне едва стигнал и занесъл записката на руския военен пост и от там на дружината ми.

„По едно време бashiбозуците почнаха да навлизат в селото и като видяха де са хората, занаближаха към черквата. В черковния двор имаше струпани дъски и дървета, готови от селяните да си строят училище. Аз заповядах всичките да ги залостят на двете врати на храма, оставих по един от въоръжените ми другари на пет места около храма на позиции и им поръчах, щом доближи някой от бashiбозуците, да стрелят на мясо, а аз се покачих изново на камбанарията. Започна се ожесточена битка и десетки трупове вече се търкаляха около черковната ограда, а в черквата жените и децата пищят. Трябваше да се дава отпор на две страни: на бashiбозуците отвън, и на хората отвътре, които по едно време почнаха да насиляват да се предадат. Наблизаваше вече *икиндия* (навеждаше се слънцето към запад), у нас патрони не останаха, а пък бashiбозуците сполучиха да запалят струпания дървен материал при едната врата. Аз пък бях ранен в бузата и рамото и когато ме видяха хората в черквата превързан, още повече се отчаяха и обезумяха. Тогава аз прибягнах до следната хитрост: вдигнах от камбанарията бяла кърпа в знак, че се предаваме. Гърмежите престанаха и настъпи едно весело брожение между обсадителите. В това време иззвиках да дойдат при горящите врата двама души да се уговорим. Дойдоха не двама, а десетина, на които казах, че повече няма да се противим и че сме в техните ръце вече, обаче да ни дадат два часа време да поусмирим изплашените жени и деца и да приберем оръжието и убедим тези, които би ни упорствали на предаването. Това време аз исках, защото се надявах, че все ще могат да пристигнат момчетата, ако би да им е отишло с време известието за положението ни, или ако не, да се засмрачава и се опитаме да избягаме.

„Като направихме договора, аз влязох в черквата, успокоих обсадените и им казах, че ако жалят живота си, да ме слушат и изпълняват каквото им кажа. В това време бashiбозуците се

разшаваха из селото, напостлаха черги близо до черковния храм на една хубава поляна и след малко насядаха големците им водители, на които донесоха ракия и разни мезета. Тогава аз извиках моите двама другари скрито на камбанарията и им посочих кой кого ще застреля, когато им дам знак, от насядалите башибозушки големци. Аз избрах и познах кои им са водителите, като гледах на кого най-напред подават да черпят, като знаех как строго се пази и почита йерархическият ред и чин в Турция от турците. Слънцето вече залязваше зад хоризонта, а нашите обсадители бяха се вече добре утaloжили, па сигурно и попрекарали в пленето си. В това време аз заповядах на другарите ми да изпразнят пушките си, а в същия час трима от големците башибозуци водители се търкалиха на местата си. Това неочаквано убиване внесе една паника между всички башибозуци, и както се разбра, помислили си, че са ги нападнали наши хора, наново пристигнали в селото. В един миг оставиха черги, убитите и всичко друго, що имаше на поляната, а някои и оръжието си, и с един устрем се подбраха и излязоха към края от селото. Почна и да се смрачава. Тогава обаждаме на селяните в черквата да излязат и без да се отбиват или делят, да следват подире ми, ако искат да бъдат избавени от башибозуците. На двамата въоръжени гърци (единият беше убит вече) казах да вървят напред, а аз с другарите и още някои от селяните, на които дадохме по някое оръжие от оставеното от башибозуците, останахме най-отдире. След като изведохме по тоя начин всички селяни от селото вън, упътихме се из нивите по прям път по-скоро да доближим до линията. След два часа ни пресрещнаха моите 200 момчета, между които имаше и 10-ина руски войници, изпратени тутакси след пристигането на оцелелия един от четиридесетата казаци, който пеш едва отишъл два часа преди мръкване на първия руски военен пост.

„Ний бяхме след това вече спасени“.

„Селяните изпратихме с няколко момчета зад демаркационната линия, а аз с дружината, макар и ранен на две места, гонихме през нощта башибозуците. Влязохме в селото Плаво, жив човек не намерихме и не видяхме. Подминахме Плаво и преди разсъмване сгнашихме башибозуците между селата Демирлер и Миселим, съседни на Плаво. Схватката беше кръвопролитна: башибозуци убити паднаха 200 души, ранени неизвестно, а от нашите 1 убит и 4 ранени. Башибозуците въстаници се разбягаха и от тая

ден в Димотишко и Дедеагачко на Сенклеровото въстание се тури край, като завлече силите си към Кърджалийско и Ахъчелебийско, на запад“.

След тая битка и геройско избавление на Плаво от явна гибел Петко бил настанен в руската военна болница в Одрин, отдено след един месец грижливо лечение и гледане излязъл съвършено здрав. Тук той се запознал с генерал Скобелев и други висши руски офицери, които го похвалили за геройството му, като му дали и една парична сума, един вид като награда.

На 5/17 юли Петко имал още една схватка в планината Бозтепе, Дедеагачко, с една малочислена потеря и оттам се прехвърлил в Пловдивско, повикан нарочно, за да даде отпор и в тоя край — долината на Арда — на Сенклеровото въстание, и се намери в защитата на изоставените във вътрешността на планините български села.

Тук Петко събрал една чета от отбрани македонски и родопски българи — момчета, навлязъл в Родопите и прогонил настъпилите Сенклерови въстаници зад демаркационната линия, като увлякъл със себе си и десетина от местните български села, недоволни от откъсването им от Източна Румелия и оставането им наново под турска власт по Берлинския договор. Уплащено в Цариград да не би това контрадвижение на родопските българи да вземе по-застрашителен размер, турското правителство настоява пред руските оккупационни власти за съдействие и усмиряване на края. Княз Дондуков-Корсаков извика Петко, награждава го с орден за заслуга, но му се забранява да живее в новооснованата Източна Румелия.

Изобщо Петко е допринесъл най-много, може да се каже, и единствен той за усмиряването на прочутото Сенклерово македанско въстание в Родопите, започвайки от Димотишко и Суфлийско. Тайното дружество „Еднство“ в Пловдив и Хасково, образувано тогава за запазване новооснованата Източна Румелия от настаняването в нейните старопланински предели на турски гарнизони, както и против стремежите да добие надмощие в управлението ѝ турският и гръцкият елемент, заедно и с цялото българско население в западната и южната част от Източна Тракия отвъд и от самата границата на Източна Румелия, обиспало Петко с големи почести и благодарствени писма за запазването му от разорения. Името му се произнасяло с гордост, радост и дълбока почит и от малките деца.

За Петко войвода било докладвано и в руския императорски дом, и покойният Цар Освободител — император Александър Николаевич, пожелал лично да види южнотракийския юнак. През лятото на 1879 г. Петко заедно с генерал Скобелев заминал за Петербург. Там той бил приет от императора, който го разпитвал за живота му и родния му край и лично го наградил с Орден за храброст и го произвел в чин капитан — офицер от руската армия. Петко бил развеждан, запознат и любезно и ласково приеман от много висши руски сановници и военни лица, а за услугите и юначеството му и през време на Освободителната война, които заслуги били високо оценени от нашите освободители, било му е подарено в Киевската губерния едно имение от государствените земи за негова собственост и препитаване.

Но Петко не можел да се помира с тоя живот и отдалеченост от своя народ и родна земя, та продал имението си за около 15 хиляди рубли и дошъл и се установил завинаги в град Варна, дето били настанени и някои от неговите роднини и познати из родния му край, избягали след Берлинския договор. Тук той си купил недвижим имот и се предал на тих стопански живот, но от поръчителство на приятели изгубил имотите си и за да се прехранва, станал чиновник — касиер в банката, на която длъжност престоял 3 години. След 1886 г., макар че Петко не вземал никакво участие в политическите борби в България, бил преследван като опозиционер русофил. Изгубил всички си имот, ограбена била и по-къщнината му, между която и всичките му документи, твърде ценни за бурния му живот и преживените времена, държан без никакви причини 50 дни в затвор, Петко бил освободен и пратен за известно време да живее под полицейски надзор в гр. Трявна.

Петко се задомил за Радка Христова Кравкова от Казанлък, една благородна, умна и примерна съпруга. Добили им се 4 деца, но всички умрели. Тогава осиновили сестрината дъщеря на г-жа Радка, задомили я за братов син на Петко — Кръстю, който днес е търговец и добър гражданин във Варна.

Огорчен от черна непризнателност, от неправди и човешка жестокост, а тъй също и от тъга за роден край и останали в робство свои близки и еднородци, Петко войвода на 7/20 февруари, 1900 г. в разцвета на своя живот почива, оплакван от всички, които го знаеха и познаваха. През 1905 г. се помина и неговата добра и почтена съпруга.

ОТЛИЧИТЕЛНИ ЧЕРТИ

Петко Кириков беше с не много висок ръст, със стройно, пъргаво телосложение, широко чело и кръгло лице, черна и буйна коса, тънки мустаци, малко възмургаво лице, а очи сиви, с огнен пронизителен, но спокоен поглед, ход хайдушки, птичи — с една дума, красива и внушителна фигура. В целия му живот и дела всяка и навсякъде е господствал тих, спокоен, философски, но високо рицарски дух, силна, непоколебима воля и постоянно баснословна смелост, безстрашие и съобразителност, голямо самообладание и за учудване, невероятно присъствие на духа и в най-опасните моменти. Инак е бил винаги вежлив и внимателен към всекиго, с благородна кристална душа, в която никъде и никога не се знае и най-малката сянка. Извънредно скромен, той не можеше да търпи никакви ласки и не желаеше да се говори за него. Всякога е бил строг и непреклонен в делата и решенията си, но винаги и справедлив към другарите си и хората, които са го имали винаги като брат и баща. Строг и въздържан и към себе си, Петко е бил през целия си живот и при всички случаи трезвен човек, дълбоко вярващ и с висок християнски морал. „В моя хайдушки горски живот за четири порока у моите момчета-другари наказанието беше смърт чрез публично застрелване: разврат, кражба, пиянство и шпионство“, казваше покойният войвода.

Честен, безкористен, Петко двойно и тройно си е плащал за всичко, що е било потребно за него и дружината му, и никога не е мислил за себе си, не е търпял и у другарите си стремеж към лични облаги, алчност, материален egoизъм и користолюбие. „Моят бюджет всяка беше определен — казваше той. От един или от неколцина зли грабители и потисници бейове, или от друга народност такива хищници, аз трябаше всяка година да събера от 5 до 10 хиляди турски лири и като си посрещнеме своите нужди за облекло, храна и оръжие, всичко останало през годината давахме на нуждаещите се от населението, между което се движехме“, казваше той. Така Петко е бил и материално крепител и благодетел в страната си на всички без разлика на вяра и народност. На пострадали от разбойници, от пожар, от болести и други беди; на други, за да задомят дъщерите и синовете си; на трети да си платят данъците или да си набавят храна при неплодородна година, или пък да си купят добитък и др. п., другаде пък да се съгради черква, училище, чешма, да се поправи развален път и др. подобни обществени нужди, необикновеният горски юнак-благодобен.

детел винаги се е отзавал и щедро, и навреме. Тези качества са издигнали в очите на населението Петко войвода много високо; то го е обожавало, обичало, бил е неговата опора и надежда във всичко и доброволно е понасяло разкарване по затвори и разни други мъчения за Петко, но никога не го е издавало. „През целия си живот аз не зная българин или турчин от населението, в страните на което съм се скитал, да ме издаде, освен няколко такива случаи от цинци и гърци“, казващ със задоволство и умиление покойният.

Природно надарен с голям ум, здрав разсъдък и силна памет, пребродил цяла Тракия и Македония, бил в Гърция, Крит, Италия и Франция, а по-после в Русия, срещал се с много общественици, видни хора и военни, много видял и наблюдавал, много чел по история, военно дело и др. — Петко беше придобил твърде широки знания и критически мироглед. Той е страстно обичал народа си и земята си, помнеше и знаеше името на всяко хълмче и долче, през където еднаж е бил минал, помнеше имената на предни хора във всяко село, знаеше много предания и е почитал и пазел всички народни обичаи и традиции. Говореше той тихо, спокойно, плавно, но с енергичен войнствен глас и се изказваше твърде добре на чист книжовен език, плод на многото му четене и на 20-годишното му пребиваване в Северна България. Събеседника си той увличаше с хубавия си израз, сериозност и здрава мисъл.

Такава беше величавата и обаятелна личност на Петко Киряков, същински образ на стар българин от старите времена и с всичките добродетели на прадедите си, личност, родена и отдана в ново време в пълно служение на българското племе от тракийското Беломорско крайбрежие*.

ЗАБЕЛЕЖКИ

²² Тракийски сборник — Кн. първа, 1928 г. София, издание на Тракийския Върховен Изпълнителен комитет, стр. 80.

²³ Ст. Н. Шишков — Тракия преди и след европейската война, 1912 г. Пловдив.

Д. П. Николов — Одринска Тракия, 1919 г. София.

Ив. Н. Попов — Из миналото на Одрин, 1919 г. София.

* Покойният Петко казващ, че много силно повлияли на въображението му епизодите из юнашките дела на Ангел войвода и имал сильно желание да го види, обаче това не му се удало, защото Ангел войвода насърцо бил убит. При все това Петко сполучил отсетне да се срещне с един от Ангеловите другари, някой си Иван, родом от Одрин. За Ангеловата смърт ето що знаеше покойният Петко: „Ангел войвода е бил юнак и умен човек. Той е убит по погрешка от собствен негов другар на ден Архангеловден, 8/20 ноември, 1860 г. между селата Челтик Факирма, Кешанска каза, под полите на планината Курудаг. Него ден Ангел войвода по случай имения си ден пирувал с дружината си току-речи пред очите на една силна турска потеря под началството на Чауш Осман ага, нарочно пратен да преследва Ангел. Ангел бил приbral в дружината си един нов другар, някой си Георги Влахът, грък, който не бил още получил бойно кръщене. Като наблюжила потерята, която Ангел спокойно чакал, войводата викнал на момчетата си да бъдат готови при първия негов знак, а на Георги Влахът казал: „Аз те слушам, че си юнак, ала не съм виждал твоето юначество. Хайде, дръж се, вземи си пушката и върви подире ми“. В това време Ангел войвода в едната си ръка с бъклицата с вино, а в другата с гол нож, тръгнал към потерята и извикаваш гърмовито да свалят оръжието си, че до един са избити. Потерята, тъй ненадейно посрещната, и като видяла, че е попаднала в засада, един от заптиите хвърлили оръжието си, готови да се предадат, а други взели разни страни да бягат. Ангел се спуснал да търси чауша, който се бил скрил в едни тръни, като бил захвърлил пушката си. Войводата му извикава да излезе, но чаушът не излязял, като се молел за милост. Тогава Ангел почнал да сече с ножа си тръните, за да извади уплашения чауш, а гъркът (споменатият нов Ангелов другар) стоял със зарязана пушка, цял треперещ от страх. Под влиянието на страха гъркът изтървал пушката, последната гърмнала и за нещастие улучва самия войвода, който паднал мимутно. Заптиите, като видели това, окуражили се, грабнали пушките, събрали се и другите, убили гърка и още други две момчета, Стойко и Стеван именувани, а останалите се разбягали. Осман ага, комуто щастието тъй случайно се усмихнало, отрязал главата на Ангел войвода и я занесъл в гр. Кешан, дето хора, които познавали Ангел, удостоверили по един изведен кътен зъб и други белези, че наистина тая глава е на прочутия славен юнак. Чаушинът Осман ага за тая уж негова сполучка е бил награден от турско правителство направо с чин бинбашия и отпосле назначен да преследва и Петко, ала последният по друг начин, колкото оригинален, толкова и кавалерски, се разправил с него, което читателят ще срещне в нашите бележки по реда си. В книжката „Из турско време. Ангел войвода от Хасковско“, издадена от г. Грозю Грозев в с. Куручешме, в 1893 г., казва, че Ангел войвода на стари години се отказал от войводството си, простил се с дружината си и отишъл в Хилендарския манастир в Света гора, дето прекарал останалите дни от живота си. Кое е вярно, дали съобщението на покойния Петко войвода за смъртта на Ангела, или това, що Гр. Грозев казва, засега не може да се определи с положителност. Обаче ние сме наклонни

да приемем първото, т.е. че Ангел войвода е убит, защото Гр. Грозев с никакви по-нататъшни данни не потвърждава неговото заключение, че Ангел е отишъл в Св. гора.

²⁴ Хр. п. Константинов — Петко войвода, бранител на родопските българи до 1879 г. Пловдив, 1885 г.

²⁵ Ibid, стр. 22.

* След заминаването на Петко от крепостта командантът се похвалил с писмо на един свой приятел-офицер в крепостта Чанаккале, че идвал ревизор от Цариград, как намерил всичко в изправност и как му обещал да го повиши. От уста в уста обяснила се работата, че никакъв ревизор по крепостите в това време не е ходил, и най-сетне работата излязла наяве кой и какъв е бил този ревизор и как хитро измамил сирския командант. Нешастникът стар турчин офицерин бил уволнен от службата си и наказан със затвор. Сам покойният Петко, като разказваше това, съжаляваше добрия турчин, който ги спасил от глад и за тая си доброта към тях тъй зле си изптил отпосле.

* След тая случка и след приличното наказание на черкезите Акъбей омекнал и потърсили прошка от Петко.

²⁵ Хр. П. Константинов — Маронската битка в 1878 г. Варна, 1889, 1—16. В тая малка книжка авторът е дал по-подробни сведения за Петковия подвиг в Марония.

* През 1888 г. покойният родоповед и книжовник Хр. п. Константинов, пръв издаде „Черти от живота на Петко Кириаков“ с наслов „Петко войвода, бранител на родопските българи до 1879 г.“, а на другата година, 1889, в малка книжка даде и едно описание на Маронската битка в 1878 г. След това Георги Димитров в своето издание „Княжество България“, ч. II, повтори нещо от писаното на Константинов (228—244), като помести и лика на Петко войвода. Дадените сведения покойният Константинов беше събрали от живи тогава Петкови другари, затова бяха непълни, па и с неточности. През 1895 г. пишещият има щастие, щото чутовният южнотракийски войвода за няколко дни сам да ми бъде гостенин в дома ми в Чепеларе. Тогава от него лично проверих всичко писано, поправиха се неточностите, попълни се и пропуснатото и в кн. I до VI на сп. „Родопски напредък“, год. III, 1905 г., се напечата. От тогава после до смъртта на Петко бяха в постоянни писмени сношения с него и от допълнително събрани оттогава данни, по случай 50-годишнината от Освободителната война, в която покойният взема участие и принесе големи услуги на освободителните руски войски и на южнотракийското население, се помества тук едно по-пълно и по-закъръглено животоописание на той бележит и с големи заслуги южнотракийски юнак.

Прибавени са кратки бележки и за първия му верен и много обичан от него втори именник негов, Петко Радев от с. Калайджидере, на когото ликовете на неговия жив сега брат и сестрини дъщери, които днес живеят в Станимака, а така също и на живия Петков четник Петко Пехливанов — всичките сега от „доброволните изселници“ — българи от Западна Тракия“.

70 ГОДИНИ В ЗАЩИТА НА ТРАКИЙСКАТА КАУЗА

Проф. д-р ИВАН ФИЛЧЕВ

Развитието на тракийското движение в България исторически е било неизменно свързано със съответна идеино-пропагандистка и научноизследователска дейност. Тракийските българи, които по оценката на Михаил Герджиков са природно по-интелигентни и с по-висока култура, са разбрали много добре ролята и необходимостта от своевременното изучаване и пропагандиране същността на тракийския въпрос: исторически, политически, социално-икономически. Не е случайно, че още със зараждането на първообраза на тракийската организация — дружество „Странджа“ в гр. Варна през 1896 г., само след месец започва да излиза и неговият печатан орган вестник „Странджа“, превърнал се в непоколебим трибун на актуалните за онзи период тракийски проблеми.

След годините на епичното Илинденско-Преображенско възстановие, Балканската и Първата световна война се формира вече самостоятелната тракийска организация, по-точно с Учредителния конгрес (събор), състоял се на 22—24 декември 1918 г. в Караагач (Одрин). В мирни условия се възстановява и нейната издателска дейност. От декември 1921 г. се появява и нейният печатан орган — вестник „Тракия“. Същият изиграва изключително важна роля за широкото пропагандиране на тракийската кауза и за разрастването на организираното тракийско движение.

В тази връзка трябва да подчертаем, че почти всички тракийски ръководители са се изявявали и като автори на книги и брошури, изследователи на жизнени въпроси на тракийската дейност. Същите наред с организационно-практическата

заетост са оставили и богато литературно-теоретическо наследство. Това се отнася преди всичко за проф. Димитър Михалчев, Димитър Попников, Никола Константинов, акад. Константин Петканов, Иван Орманджиев, Христо Караманджуков, Анастас Разбойников, а в по-ново време Никола Спиров, Ламби Данайлов и т.н.

Изучавайки историята на тракийската организация, прави сильно впечатление и още един отраден факт. На много от редовните конгреси наред с отчетните (организационните) доклади се изнасят реферати, в които се разработват и дискутират отделни тракийски проблеми. Така на първия следвоенен конгрес Димитър Попников изнася реферат на тема „Географските и етнографските граници на българския етнос в Тракия и историческите борби на българите за освобождение от турско робство“. По-късно материалът излиза в отделна брошура под заглавие „Одринска Тракия“. Новоизбраният председател на тракийската организация проф. Димитър Михалчев е включен като експерт в състава на българската делегация за мирната конференция в Париж през 1919 г., където той най-успешно може да защитава петицията на конгреса относно българския характер на Тракия.

Можем да подкрепим тезата си с още два примера. Пред Седмия редовен конгрес (септември 1923 г.) Иван Орманджиев изнася реферат „За бъдещата дейност и тактиката на тракийската организация“, в който се разглеждат редица постановки и реформи с оглед създаването на силна и дисциплинирана организация. А важно място в работата на Осемнайсетия редовен тракийски конгрес (октомври 1933 г.) заема рефератът на акад. Константин Петканов „Идеологията на тракийската организация“. Много от развитите идеи в него имат и съвременно звучене.

В разглеждания период заслужава да отбележим и още нещо твърде съществено, свързано с нашата тема. Дванайсетият конгрес (септември 1927 г.) препоръчва на Върховния изпълнителен комитет да организира библиотека „Тракия“. Същата да започне издаването на брошури и сборници, посветени на историята и политическото положение на Тракия, географията, етнографията и фолклора, стопанските и икономическите въпроси. Избран е и редакционен комитет в състав: проф. Д. Михалчев, Хр. Караманджуков и К. Петканов. В следващите години редовно се издават „Тракийски сборници“ и книги от библиотека „Тракия“. Между по-значителните заглавия ще отбележим две книги от изследователския труд на Иван Орманджиев „Приноси към историята на

въстаническото движение в Тракия (1895—1903)“, а именно: „Борбата в Бунархисарския район“ (изд. 1929 г.) и „Революционното движение в Малкотърновския район“ (изд. 1933 г.), а също така „Тракийски утра и вечеринки“ от К. Петканов. Или общо за периода от 1928 до 1934 г. са издадени 4 броя на „Тракийски сборник“ и 5 заглавия на библиотека „Тракия“.

Военнополитическият преврат от 19 май 1934 г. забранява всички политически партии и обществени организации, в това число и тракийската. Тракийци са принудени да потърсят други организационни форми, за да продължат святото дело. Така възниква идеята за създаване на Тракийски научен институт, който да обедини най-активните и образовани тракийски дейци. Още повече че има вече натрупан опит с Редакционния комитет към ВИК с постоянен председател проф. Д. Михалчев.

На 30 септември 1934 г. в София е свикано учредително събрание за изграждане на Тракийски научен институт (ТНИ), на което присъстват 22 души. Досегашният председател на тракийската организация Иван Орманджиев открива събранието и обяснява необходимостта от създаването на Института, който, макар и нелегитимно, ще поеме отчасти и функциите на разтурения Върховен изпълнителен комитет. Христо Караманджуков прочита проект за Устав на ТНИ, който след подробно и последователно обсъждане се приема единодушно. В Устава основната цел на Института се формулира по следния начин: „Да се изследва и представи писмено и устно пред българското общество и в чуждия свят чрез научни издания географията, етнографията, стопанския и обществения живот, политическото положение, борбите и страданията на българите от Тракия за освобождението на българския народ и българските земи“. Решено е също така да продължи издаването на „Тракийски сборник“ и библиотека „Тракия“. Избрано е ръководно тяло от пет души, което по-късно се конституира: председател — Христо Караманджуков, секретар-редактор — Иван Орманджиев, касиер-счетоводител — Анастас Разбойников и членове: Никола Константинов и Константин Петканов. За почетен председател на ТНИ е избран Софийският митрополит Стефан.

На общо събрание на 22 декември 1935 г. като действителни членове са избрани проф. Димитър Михалчев, Димитър Попников, Георги Попаянов, проф. д-р Никола Чилов, Димитър Янев, Васил Драгулов, Стоян Мавродиев, Стою Шишков и др. За поче-

тен член е провъзгласен и ген. Никола Иванов, под чието командване бе превзета Одринската крепост. Избрани са също спомагателни членове и дописници. Видно е, че ръководството се оглавява от хора, които са взели дейно участие в революционните борби и същевременно са се изявили като изследователи и автори на ценни издания по тракийската проблематика. Това е важна предпоставка за успешното представяне на ТНИ през следващите години както пред тракийската, така и пред българската общественост изобщо.

Нито е възможно, нито е необходимо да се прави ретроспективна оценка на ТНИ. Може да се посочи, че в годините, когато тракийската организация бе лишена (поради забраната) от централно ръководство, Тракийският научен институт фактически бе светилник, упование и надежда на тракийци, поемайки и ролята на ръководен фактор. Около него се обединяват почти всички интелектуалци-тракийци, а неговите издания се посрещнат и четат с голям интерес във всички тракийски дружества. По този начин се демонстрира едновременно, че тракийската идея е жива и никакви административни забрани не могат да я угасят.

В тази връзка трябва да се подчертава и едно твърде важно обстоятелство. Известно е, че научноизследователската и издателската дейност не могат да се реализират без съответните материали и финансови средства. През тези години особено ценна е помощта на фонд „Тракийско дело“, създаден през 1929 г. със седалище в гр. Пловдив. Средствата на фонда се набират от дарения на пари, движимо и недвижимо имущество и от олихвяване на собствените средства. Така собственият капитал достига до 4 милиона в облигации и пари. След разтурянето на ВИК през 1935 г. Фондът решава субсидиите, които е отдавал на Централното ръководство в размер на 70 на сто от чистия доход, да се дават на ТНИ. Постановано е сумата да се употребява изключително съобразно т. 2, буква „а“ от Устава на фонда, т.е. „за подпомагане пропагандирането в страната и в чужбина каузата на поробена Тракия, включваща защитата на етническите, икономическите, просветните и верските интереси на тракийските българи“. Само за 1936 г. отпуснатите средства на ТНИ възлизат на 120 хил. лв., а следващите години вноската варира между 100 и 150 хил. лв.

С тези благоприятни обстоятелства и не само с тях, разбира се, може да се обясни особеният подем в творческата и издателската продукция на ТНИ в периода до 1944 г. Например издадени

са три книги на „Тракийски сборник“ — 5, 6 и 7. Две от тях са посветени на бита и езика на тракийските и малоазийските българи с автори Христо Вакарелски, проф. Стефан Младенов и Христо Кодев. На научна основа са изследвани много селища на Източна и Западна Тракия. Третата книга съдържа „Български народни песни от Източна и Западна Тракия“ (1939 г.), събрани от Васил Стоин. Това е много ценно и единствено по рода си издание.

Христо Караманджуков публикува своя изследователски труд „Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало“, кн. I (1934 г.). През 1938 г. се появява значителният труд на Георги Попаянов „Странджа, етнографски, географски и исторически проучвания“. Това е може би единственото цялостно проучване на позабравената в миналото южна планина. Константин Петканов издава „Момчил“, драма в шест картини, прославяща героизма на легендарния юнак. Анастас Разбойников завършва успешно изследването „Обезбългаряването на Западна Тракия“ (1940 г.), Иван Орманджиев публикува кн. IV от „Приносите“ — „Освободителната борба в Лозенградския район“ (1941 г.).

През 1940—1943 г. Тракийският научен институт осигурява и издаването на списание „Завет“. След спирането на вестник „Тракия“ това списание остава единственият периодичен орган, който дотогава се води на Младежкия тракийски съюз. За главен редактор е изпратен Константин Петканов. На страниците на сп. „Завет“ са поместени статии за история, просвета и култура. В него сътрудничат не само тракийци, но и много други известни писатели и поети. Последният брой излиза през декември 1943 г.

* * *

Тракийският научен институт надживява времето и продължава успешно да се развива и съответно да твори и издава научна продукция и след радикалните социално-политически промени на 9 септември 1944 г. Тракийската организация се възвръща към нов живот под названието Съюз на тракийските културно-просветни дружества в България. ТНИ остава към Съюза, като има и неговата финансова поддръжка. Следователно дейността му не само не се преустановява, но се разширява и задълбочава. Институтът става деен помощник на Централното ръководство на Съюза. Нов подем настъпва в събирателската и издателската

област. Привличат се и се активизират старите преображенски кадри, като Анастас Разбойников, Димитър Катерински, Иван Орманджиев, Димитър Попниколов, Димитър Груев, Константин Петканов и др.

По повод на Мирната конференция в Париж през 1946 г. и за по-доброто историко-етнографско въоръжаване на правителствената и тракийската делегация на конференцията, както и за задоволяване на порасналия интерес на българската общественост към тракийските проблеми Тракийският научен институт спешно осъществява високопатриотично дело. За кратко време са издадени няколко брошури, диплянки и други материали като: „България е средиземноморска страна“, „Етнографски вид на Западна Тракия“, „Чужденци за Западна Тракия“, „Националните, революционните и просветните борби в Западна Тракия“, „Западна Тракия — стопански облик“ и др. През 1946 г. излиза и обобщаващият труд на проф. Иван Батаклиев, Анастас Разбойников и Иван Орманджиев „Тракия — географски и исторически преглед“ с три раздела: „Западна или Беломорска Тракия“, „Източна Тракия“, „Тракия в Балканските и Международните борби“.

Вярно, дейността на Института е свързана с приливи и отливи, но с непомерни усилия продължават да се издават „Тракийски сборник“ и поредните номера на библиотека „Тракия“.

В следващия период като по-крупни издания можем да посочим немалко книги. През 1954 г. излиза сборника „Петко войвода, 1844—1900“ под редакцията на Никола Спиров, Анастас Примовски и др. В предговора на сборника се казва: „До 9 септември 1944 г. Петко войвода остана в сянка в сравнение с действите на нашето възраждане, тъй като беше убеден и голям привърженник на идеята за руско-българското приятелство и решителен противник на режима на Стефан Стамболов и на австро-германската политика на Фердинанд Кобурготски.“ За първи път в сборника се дава широка публичност на многостранната революционно-освободителна дейност на Петко войвода в Южна Тракия и Беломорието, ролята му в подпомагане на гръцкото и италианското революционно движение, а по времето на Руско-турската война — съдействието му с оръжие и комитски дружини на освободителните руски войски. В сборника са поместени и много неизвестни материали и документи, свидетелстващи за самоотвержената борба на Капитан Петко войвода в името на България до последния му дъх.

Друго изключително ценно издание, посветено на героичния подвиг на тракийци през 1903 г., е „Преображенското въстание“, сборник статии и документи (1955 г.) под редакцията на Ан. Примовски. Следват две издания на авторския труд на Никола Спиров „Преображенското въстание“ (1965 и 1983 г.). В труда „Националноосвободителното движение в Тракия 1878—1903 г.“ (1971 г.) от доц. Ламби Данаилов и Стилиян Нойков на основата на архивни документи, етнографски и демографски изследвания и материали се разкрива широката панорама на освободителните борби в Тракия. През 1983 г. излиза дългогодишният събирателски труд на Горо Горов „Странджанският фолклор“, академично издание. В неговите 1000 страници голям формат са събрани всички видове и жанрове на народното словесно творчество на странджанското население: песни, приказки, предания, гатанки, пословици, баяния, детски фолклор. Под редакцията на проф. Любомир Панайотов се появява представителният сборник „Михаил Герджиков, спомени, документи, материали“ (1984 г.). В него се дава цялостна характеристика на вдъхновения ръководител на Преображенското въстание. В труда на проф. Стайко Трифонов „Българското националноосвободително движение в Тракия 1919—1934 г.“ (1988 г.) се изследват борбите на тракийци в поново време за освобождение и присъединяване към майката родина.

В същото време в архива на ТНИ, който се съхранява и обработва в архивите на БАН, са събрани множество документи, спомени и изследвания на редица участници и краеведи. Те са свързани с революционните борби на тракийци, с тяхното участие в Балканските войни, със заточението и насилиственото изселване на българите от Тракия, със селищни проучвания, литературни произведения за Тракия, народни песни и др. Тук и в Историческия архив на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ ще открием 10 тома ръкописи на Иван Орманджиев, ценни спомени на Георги Василев, секретар на Одринския революционен комитет, на Димитър Катерински, Димитър Груев, Илко Димитров и др. Всичкото това безценно историческото наследство отлежава десетилетия и очаква съответната обработка и евентуално издаване.

От 1965 г. вместо „Тракийски сборник“ Институтът започва да издава „Известия на ТНИ“. Същата година в книга първа са поместени материалите: Никола Спиров — „Революционното

движение в Тракия и върховизмът“; Кирил Василев — „Из живота на родопските българи мохамедани през 80-те години на миналия век“; Никола Примовски — „Дельо войвода и родопската народна песен“ и др. През 1970 г. излиза книга втора на „Известия на ТНИ“ със статии: доц. Ламби Данайлов — „Четническото движение в Тракия в периода 1897—1903 г.“, Анастас Примовски — „Сто години от рожденията на Стойо Н. Шишков“, Димитър Карев — „Село Балъкьой, Дедеагачко“ и др. След това настъпва дълга пауза от цели 32 години.

Последователно председатели на ТНИ за времето от основаването му са били Христо Караманджуков, акад. Константин Петканов, доц. Ламби Данайлов, Никола Спиров и Тодор Браянов.

Втората забрана на Тракийската организация през 1977 г. се отразява пагубно и на ТНИ. Същият практически поради липса на финансови средства и морална подкрепа преустановява своята дейност, а част от материалната база и архивът са предадени на Центъра по българистика при БАН. Там за известен период с тракийските въпроси се занимават две сътруднички: Надежда Недкова и Вера Маджарова.

* * *

Възраждането на тракийската организация след 10 ноември 1989 г. призова към нов живот и Тракийския научен институт. Нужна беше значителна предварителна подготовка, за да се проведе на 15 февруари 1994 г. Общо събрание на ТНИ с дневен ред: 1. Попълване на членския състав на Института; 2. Обсъждане на регистрацията на Института като юридическа личност и право-приемник на ТНИ от 1934 г.; 3. Изменение и допълнение на Устава на ТНИ; 4. Избор на ръководни органи; 5. Разни. След доклада, изнесен от проф. Ан. Примовски, и разисквания по отделните въпроси на дневния ред се решава следното: Приети са 21 нови членове на Института. ТНИ да се регистрира като самостоятелна юридическа личност с нестопанска цел. Да се внесат за утвърждаване от съда промените в Устава.

В Управителния съвет са избрани 7 души, а именно: председател — доц. Стайко Трифонов, зам.-председател — проф. Анастас Примовски, секретар — н.с. д-р Ваня Стоянова, и членове: проф. Тодор Бояджиев, проф. Страшимир Димитров, Вера Маджарова и доц. Геновева Михова. За Надзорен съвет са избрани 3

души, а именно: председател — проф. Иван Филчев, членове — Надежда Недкова и Недялка Паскаleva.

В Устава ясно са формулирани основната цел и задачите на Института в новите условия и бъдещата работа е най-точно регламентирана: да изследва историята, етнографията, езика, фолклора и културата на българите от Източна и Западна Тракия, както и участието им в борбите за освобождението и обединението на българския народ. В името на това Институтът:

- развива целенасочена научноизследователска и проучвателна дейност за произхода, живота, националноосвободителните борби, културата и бита на тракийските българи;
- извършва постоянна събирателска дейност на исторически, мемоарни и архивни материали;
- организира издаването на отделни научни и периодични трудове и други материали под формата на „Известия на ТНИ“, библиотека „Тракия“ и др.
- участва в теоретическото разработване на проблемите, свързани с тракийската кауза и нейното популяризиране;
- организира подготовката и провеждането в центъра и по места в страната на научни конференции, съвещания и други форуми;
- към ТНИ се изгражда Научен съвет от всички хабилитирани и с научна степен членове;
- в обособени с тракийски българи райони могат да се изграждат секции на ТНИ със секционен отговорник.

В ТНИ е разработен своевременно перспективен и по-конкретен план за работа. Привлечени са по-млади научни работници от Катедрата по история на Софийския институт. Никой обаче не бива да си въобразява, че плодовете от научноизследователската работа ще се пожънат за кратко време. Нужни са сериозни усилия и постоянство с години. Още повече че нашият институт не разполага с щатни сътрудници, а се работи изключително доброволно, с възрожденско родолюбие.

И въпреки обективните трудности и главно липсата на необходимите финансови средства (вече нямахме субсидиите на фонд „Тракийско дело“ и издателството на Отечествения фронт) научноизследователската и издателската дейност не се спира. Продължи да се проявява творческият потенциал на тракийци, влиянието на традицията от миналото, стимулиращите насоки на ТНИ. Доказателство за това са проведените много теоретични конференции и издадените книги и брошури в центъра и по места.

Така в периода, за който говорим, се проведоха няколко теоретични конференции с участието главно на проф. Ст. Трифонов. През март 1996 г. в Сливен се състоя научно-практическа конференция на тема: „Социално-икономическо развитие, бит и култура на тракийските българи в края на XIX в. и първата половина на XX в.“, организирана от ТНИ и регионалното тракийско дружество „Лазар Маджаров“ – Сливен. С доклади участваха проф. Стайко Трифонов, Вания Стоянова, Светлозар Елдъров, Румен Караганев и др.

През май 1996 г. във Варна се провежда научна конференция, посветена на стогодишнината на организираното тракийско движение в България с научен ръководител и основен докладчик проф. Ст. Трифонов. Организатори са ТНИ и тракийското дружество във Варна. Изнесени са 31 доклада и научни съобщения от представители на Бургаски, Среднородопски, Старозагорски, Хасковски и Търговищки регион.

През октомври 1996 г. в Пловдив е проведен научен симпозиум на тема „Пловдив и тракийските българи“. Това е първата голяма проява на създадената през 1995 г. секция към ТНИ. Проф. Ст. Трифонов изнася основен доклад за 100-годишнината на тракийското движение в България, а н.с. Стефан Шивачев – за основаването и развитието на тракийското дружество в Пловдив. С доклади и научни съобщения излизат още редица млади научни работници, преподаватели и музейни работници.

В Стара Загора през октомври 1998 г. е проведена научна конференция под наслов „Тракийската памет разказва“, посветена на 85-годишнината от разорението на тракийските българи. Основен доклад е изнесен от гл. асистент д-р Цонка Каснакова и с участието на редица други докладчици.

За голямо съжаление ТНИ за кратко време бе сполетян от голяма беда. Загубихме безвъзвратно председателя проф. Стайко Трифонов, зам.-председателя проф. Ан. Примовски и научната сътрудничка Вера Маджарова. Това бе жесток удар върху Института и изпълнението на неговите задачи. Проф. Ст. Трифонов бе утвърден историк и преподавател. Неговите изследвания на тракийските проблеми са отразени в редица монографии и сборници от документи. Неговото място като историк на Тракия трудно може да бъде запълнено. Със свой принос и заслуги остава сред нас и проф. Ан. Примовски, чиито публикации се използват широко от по-младите изследователи.

При такива обстоятелства на 10 октомври 2000 г. в София бе проведено Общо събрание на ТНИ с дневен ред: 1. Ролята на ТНИ за развитие на тракийското движение в България и предстоящите му задачи; 2. Приемане на нови членове на ТНИ; 3. Избор на ръководни органи; 4. Разни. Отчетният доклад бе изнесен от проф. Иван Филчев като председател на Надзорния съвет на Института. Наред с направената информация за извършеното бяха предложени и насоки за бъдещата работа. Избрани бяха 27 нови членове на ТНИ. Избран бе и нов Управителен съвет от 7 души, който се конституира, както следва: председател – проф. д-р Иван Филчев, зам.-председател – доц. д-р Ангел Капсьзов, секретар – н.с. д-р Вания Стоянова, и членове – проф. Георги Хаджиев, н.с. Стефан Шивачев (Пловдив), доц. д-р Христо Ганев (Варна) и доц. д-р Цонка Каснакова (Стара Загора). За Надзорен съвет бяха избрани: председател – проф. д-р Тодор Кирев, и членове: Надежда Недкова и Недялка Паскалева.

Управителният съвет прие тригодишен план за работата на ТНИ, който включва задачи от научноизследователската, издателската и организационната област. По-конкретно:

– да продължи издаването на „Известия на ТНИ“ – по един брой годишно, като за 2003 г. броят да бъде юбилеен, посветен на 100-годишнината от Илинденско-Преображенското въстание. Да се възстанови и издаването на библиотека „Тракия“, като се подготвят съответни биографични и историко-стопански брошюри и книги. Да се подпомогне написването и издаването на история на регионалните дружества в Ямбол, Хасково, Стара Загора и Сливен. Обсъждане и разработване на съвременни проблеми: икономически, социологически, етнографски и др., свързани с тракийските региони, Родопите, Странджа и граничните селища.

– да се активизират съществуващите и да се изградят нови секции (филиали) на ТНИ в регионалните тракийски центрове. Да се проведат регионални историко-теоретични конференции, свързани с 90-годишнината на Балканската война, 100-годишнината на Илинденско-Преображенското въстание, 90-годишнината от разорението на тракийските българи през 1913 г. и 160-годишнината от рождението на Капитан Петко войвода. Да се продължи събирателската дейност – документиране на съвременните събития, спомени от миналото, използване на архивните материали от фонд „Тракийска сбирка“ при архива на БАН и др.

На общо събрание на 23 ноември 2001 г. бе приет нов Устав на Института (по-скоро бе актуализиран старият) в съответствие с новия Закон за юридическите лица с нестопанска цел (ДВ, бр. 81 от 2000 г.). Съгласно него ТНИ може да извършва допълнителна стопанска дейност, свързана с предмета на основната работа, и да използва приходи за постигане на целите, определени в Устава. Освен това се предвижда в обособени райони с тракийски българи да се създават секции и филиали на ТНИ със съответни ръководители.

* * *

Какви са най-съществените постижения на ТНИ през последните години?

Появи се за първи път цялостно изследване на историята на тракийското движение под формата на историко-хронологичен запис — „Тракийската организация в България“ от проф. Иван Филчев (1999 г.). Нейният ръкопис бе обсъден с участието на членове на Тракийския научен институт, включително и на неговия председател. В този смисъл може да се приеме като издание на ТНИ. Проф. Ст. Трифонов бе рецензент на книгата на Панайот Маджаров „Свято заклятие“. От същия автор излезе и книгата „Народно творчество на българи от Източна Тракия“. Ст.н.с. д-р Михаил Букрецлиев публикува книга с нотирани „Народни песни за капитан Петко войвода“. Димитър Шишманов обогати тракийската история с книгата „Невероятната история на малазийските българи“, получила висока оценка не само сред тракийци, но и сред широката българска общественост. Тодор Браянов издаде книгата „Фонд „Тракийско дело“ (1929—1959). Златна книга на дарителите“, написана изключително върху архивните материали на ТНИ. Излезе и ново разширено издание на книгата на Анастас Разбойников в съавторство с неговия син д-р Спас Разбойников „Населението на Южна Тракия с оглед на народностните отношения в 1830, 1878, 1912 и 1920 година“. Никола Инджов написа крайно интересния роман „Възречени от Манастьр“, в който възражда своето историческо потекло от Беломорска Тракия. Малко по-рано Станка Берберова-Колева от Сливен издаде исторически роман „Веднъж българско да стане“, посветен на Преображенското въстание в Малкотърновско. Проф. Анастас Калоянов и Райко Калоянов написаха генеаложка-

та брошура „Калояновият род от с. Граматиково, Малкотърновско“, и т.н.

Като постижение в издателската дейност на Института можем да посочим също така и книгите: документалния сборник „Михаил Герджиков и подвигът на тракийци 1903 г.“ със съставители Надежда Недкова и Евдокия Петрова под редакцията на проф. Стайко Трифонов; книгата на Весела Страшимирова „Преображенските войводи Георги Кондов и кап. Стамат Икономов“; биографичното издание на Златко Полчев „Войводата Руси Славов“; пътя на Манол Михайлов към „Странджанска фолклорна песен“ и др. Изложеното подчертава, че макар трудно и бавно, се поставя началото на известен поврат в научноизследователската изява на Института.

Плановостта изведе на преден план чествания и популяризиране на годишнини от важни исторически събития за тракийци и българския народ. По-конкретно на тях бяха посветени научни конференции в София и по места и като завършек се отразяваха в изданията на „Известия на ТНИ“ или в самостоятелни книги.

Така на 28 февруари 2002 г. в София се проведе научна конференция, посветена на 105-годишнината от Учредителния конгрес на дружество „Странджа“ — Варна. Основен доклад бе изнесен от проф. Иван Филчев, а съдоклади — от Христина Стоева (Варна) и Янко Керемидчиев (Бургас). Станаха оживени разисквания, които подтикнаха по-нататък за разработване на някои теми, свързани с развитието на тракийското движение. Създаде се творческа обстановка и до края на годината се появи книга трета на „Известия на ТНИ“. В нейното издаване участват като автори проф. Иван Филчев, доц. Ангел Капъзов, д-р Ваня Стоянова, доц. Цонка Каснакова, Христина Стоева, Папани Козарова и др. Но този начин се наруши настъпилата пауза от 32 години в издаването на „Известия на ТНИ“. Книгата получи добър прием сред тракийската общественост с пожелания делото да продължи в следващите години без прекъсване.

През есента на същата 2002 г. ТНИ регистрира съществена изява. Във връзка с 90-годишнината на Балканската война на 17 и 18 октомври в Смолян се състоя Национална научна конференция под наслов „90 години от Балканската война и освобождението на Средните Родопи“ с научен ръководител проф. Георги Марков. ТНИ като съорганизатор се представи с доклади: проф. Иван Филчев — „Обективно-прогресивният характер и военно-полити-

ческата подготовка на Балканската война“; Андрей Печилков (Смолян) — „Балканската война и освобождението на Средните Родопи“; доц. Никола Примовски (Смолян) — „Родопски народни песни за „Комитлия“ и Балканската война“, д-р Ваня Стоянова — „Балканските войни и промените в dioцеза и статута на Българската Екзархия“. Материалите от конференцията бяха публикувани в луксозно издание на Историческия музей „Стою Шишков“ — Смолян. С посочения доклад проф. Филчев участва на научните конференции през октомври с.г. в градовете Любимец и Разлог, посветени на Балканската война и освобождението на съответните райони.

* * *

Още по-благоприятна и ползотворна за нашия институт бе 2003 г. Тя бе свързана с две забележителни исторически събития за тракийци и българския народ: 100-годишнината на героичното Илинденско-Преображенско въстание и 90 години от трагедията и разорението на тракийските българи през 1913 г. С оглед на известно разследоточаване на множеството изяви на 29 май 2003 г. в Хасково се проведе Национална научна конференция на тема „90 години от разорението на тракийските българи“ под научното ръководство на проф. Георги Марков. От ТНИ участваха проф. Иван Филчев с доклада „Военно-политически предпоставки за трагедията на тракийските българи“, н.с. Ваня Стоянова — „Българите в Турция 1913—1925 г.“, н.с. Стефан Шивачев (Пловдив) — „Пловдив като пристан на тракийските българи“, д-р Мария Бакърджиева (Хасково) — „Разорението на с. Доганхисар през 1913 г. Радостно бе, че се намериха възможности и средства главно със съдействието на д-р Георги Граматиков материалите да бъдат публикувани в добре оформена книга. На следващия ден, 30 май, част от докладите бяха изнесени и пред конференцията в Ивайловград. Тук самостоятелен доклад за събитията в региона изнесе местният краевед Димо Чанков.

През май — август 2003 г. се получи истински маратон от конференции и други изяви на Тракийския институт и регионалните секции и филиали. Началото се постави с научна конференция в София на 28 май, в която с доклади и научни съобщения се представиха проф. Ив. Филчев, доц. А. Капсьзов, доц. Хр. Ганев, н.с. Ваня Стоянова, н.с. Ст. Шивачев, ст.н.с. Т. Петров, Христина

Стоева и П. Маджаров. Последваха регионални научни конференции във Варна (5 юни), Пловдив (16 юни), Малко Търново (5 юли), Стара Загора (18 юли), Смолян (8 август). На 30 юли Македонският научен институт бе организирал научна конференция в Благоевград, на която като представител на ТНИ участва проф. Ив. Филчев.

Общата оценка на ръководството на Института бе, че навсякъде конференциите бяха много добре подгответи, с масово участие на граждани и местни научни работници, като превес се даваше на регионалните събития, свързани с Илинденско-Преображенското въстание. Изявите бяха широко отразявани от местните медии: телевизии, радио и печат. Похвално е, че на много места (Варна, Стара Загора, Пловдив) научните конференции се провеждаха заедно с Македонския научен институт, което допринасяше за по-многостранното осветляване на историческите събития.

Честванията завършиха с широка представителна Международна конференция, организирана от БАН, с участието на научни работници от Македония, Гърция, Чехия, САЩ, Канада и други страни. От ТНИ с доклади се представиха проф. Ив. Филчев, ст.н.с. М. Букурещлиев и П. Маджаров.

Материалите от научната конференция в Малко Търново се издадоха в отделен сборник, а за други места въпреки добрите намерения финансовите затруднения се оказаха сериозна пречка.

Като значително постижение за Тракийския научен институт може да се отчете издаването на книга четвърта от „Известия на ТНИ“, посветена изцяло на 100-годишнината на Илинденско-Преображенското въстание в Тракия. Отпечатването на същата става с ценното съдействие на проф. Делчо Порязов. Достойнствата на книгата са както нейното съдържание, така и широкият териториален обхват на разглежданите проблеми. За качеството на публикациите допринесе и фактът, че повечето от материалите бяха изнесени пред съответните конференции и получиха предварителна оценка на слушателите. Впечатлява и броят на авторите — 19, като наред с тези от София участват също от Варна, Бургас, Пловдив, Хасково и Смолян. Книгата е издание на Академичното издателство „Марин Дринов“ и се отличава с хубав дизайн, печат и качествена хартия.

Дейността на ТНИ през настоящата 2004 г. преминава под знака на 160-годишнината от рождението на знаменития тракийски и национален герой Капитан Петко войвода и на 70-годишни-

ната от създаването на ТНИ. Върхова изява бе националната юбилейна научна конференция на 4 септември във Варна с участието на ст.н.с. д-р Костадин Карамитрев, проф. Иван Филчев, Борис Дряновски, доц. Хр. Ганев, проф. Дойно Дойнов и др. Предстоят регионални конференции в Хасково и Смолян. Изнесените доклади и научни съобщения се публикуват в настоящата книга пета на „Известия на ТНИ“.

През последните години значително укрепваха и се активизираха филиалите и секциите към ТНИ. Те бяха най-дейни при организиране на научните конференции в регионите. Някои от тях се отличават и със значителна издателска продукция. Да посочим някои положителни примери в това направление.

Варна. Христина Стоева издаде книгата „В души изгрява ни завета...“, посветена на зараждането на тракийското движение в региона. Колектив автори подготви книгата „Корени от Тракия“, летопис на родове и личности. Също така „Хронологичен справочник и документи“ във връзка със стогодишнината на организираното тракийско движение. Борислав Дряновски се изяви като автор и съставител на книгата „Капитан Петко войвода“; от същия автор „Капитан Петко войвода“ (Документи и материали по следствено дело № 13 от 1894 г.).

Бургас. Янко Керемидчиев издаде няколко книги: „Тракийското движение в Бургас“, „Войводата Дико Джелебов“, „Тракийското движение и организация в Малко Търново“ и др. Д-р Стамат Апостолов — „Тракия — изконна българска земя, напоена с кръвта на дедите ни“, „За свободата на Тракия“ и др. Иван Бубалов — „Бунтовен марш“.

Хасково. Редколегия с отговорник Недялко Димов издаде два тома „Сборник Тракия“ на филиала към ТНИ. В първия том участват 11 автори, а във втория — 17. Д-р Кирил Бакърджиев и д-р Мария Бакърджиева „Република Доганхисар — Градец, защита и разгром“, от същите автори — „Родното място на капитан Петко войвода Доганхисар — Градец“; Димо Чанков — „Националноосвободителните борби в Ивайловградския край 1908—1913 г.“; Борис Колев — „Легендарният капитан Петко войвода“; Пенка Чакалова — „Отключена обич“.

Пловдив. Стефан Шивачев издаде обстойно проучване — „Тракийската организация в Пловдив“.

Смолян. Значителният по съдържание и обем труд на проф. Петър Петров и Андрей Печилков „Черковно-просветното дви-

жение в Средните Родопи (1878—1912)“, том първи; Андрей Печилков — „Тодор Хвойнев — Фойню войвода“; Тодор А. Хвойнев — „Моите спомени, моето минало...“

От изложеното е видно, че независимо от постиженията има и редица неизпълнени задачи и задължения на ТНИ, свързани с неговия статут. Изоставаме преди всичко с разработването на редица социално-икономически проблеми. Например може да се обсъди по-задълбочено и съответно да се представи като перспектива идеята за използване съвместно южните водни ресурси на България с Гърция и Турция. Не се приема нищо по-съществено за реализиране на лозунга „Тракия без граници“, без да се изчаква влизането на България в Европейския съюз. А при регионалната перспектива, че това ще се осъществи през 2007 г., проблемно-теоретичните въпроси не бива да се отлагат много дълго. В същия дух практико-политически стоят и въпросите за установяване на делови контакти и творчески отношения между българското население по нашата южна граница и съответните селищни системи от Гърция и Турция. Разбира се, това не е пряко задължение на ТНИ, а на държавно и международно сътрудничество. Но идейните инициативи и постановки за връзки със сродни организации и структури в южните съседки могат да излизат и от наша страна.

Известно е, че в тракийския архив, съхраняван в БАН, има много разработки, спомени и други материали, които са ценни източници за историческото минало на тракийци. Наред с привличането на по-млади специалисти, които да се заемат с този проблем, нужни са и твърде големи финансови средства. Или необходимо е ТНИ да разполага с един по-сигурен и постоянен ресурс, с което ще се внесе плановост и перспектива в научноизследователската и издателската дейност на Института.

Заедно с всичко това е жизненоважно да се подмлади кадровият потенциал и в Централното ръководство, и във филиалите и секциите. Не е оправдано за регионални структури като Стара Загора, Ямбол, Кърджали, Смолян, а и Хасково да не се разработят и издадат кратки истории за тракийското движение в съответните региони и да се обозначат по-ярко съответните секции или филиали. Това ще има покрай всичко друго и голямо възпитателно значение за подрастващото поколение. Защото по места по силата на биологичните закони се получават кризисни ситуации с кадрите. А приемствеността на поколенията е изключително

важно обстоятелство за бъдещите успехи на тракийското движение.

В заключение ще отбележим, че тракийската организация и съответно Тракийският научен институт имат богата традиция и поучителен пример от нашите предци в областта на научноизследователската и издателската работа. Те не са били галеници на съдбата, но са имали висок патриотизъм и чувство за дълг. И основателно ние им се възхищаваме и ползваме тяхното наследство. А задаваме ли си въпроса: Какво ще оставим ние на бъдещите поколения след нас? Отговорът е ясен – да следваме всеотдайността на нашите предшественици, да се заемем своевременно с разработването на значими исторически и актуални въпроси от многообразната тракийска проблематика. Тракийската кауза е жива и въпреки всички трудности тя ще покаже своята жизненост при бъдещите исторически условия. Тогава, когато ще има свободна размяна на хора, култура и икономически ценности в богатата и просторна тракийска земя. Бъдещето е действително в ръцете на младите и приемчиви тракийски поколения. Да се готовим неуморно и непрестанно за него. И да не забравяме мъдростта: „Казаното отлетява и се забравя, а писаното остава във вековете“. В това трябва да виждаме и основното предназначение на Тракийския научен институт.

ИЗДАНИЯ НА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ*

ВАНЯ СТОЯНОВА

Антим I. Статии и документи. Съст.: Н. Константинов. Варна, 1929. 108 с.

Апостолов, С. За свободата на Тракия. Бургас 2002. 240 с.

Бакърджиев, К., М. Бакърджиева. Република Доганхисар – Градец. Защита и разгром 1913. Тракийска фондация „Капитан Петко войвода“, 1992. 296 с.

Батаклиев, Ив., Ан. Разбойник, Ив. Орман-джиев. Тракия. Географски и исторически преглед, С., 1946. 268 с.

Браянов, Т. Фонд „Тракийско дело“. Златна книга на дарителите (1929–1959). С., 2000. 268 с.

Букурешлиев, М. Народни песни за Капитан Петко войвода“. С., 2000.

Букурешлиев, М. Българе глава дигнале. Народни песни за Илинденско-Преображенското въстание. Хасково, 2003. 72 с.

България е средиземноморска страна. С., 1946. 23 с.

Вулев, Г. Село Кръстополе. Енивой, Ксантийско. С., 1972. 194 с.

* В библиографията са включени и публикации, отпечатани преди 1935 г., с аргумента, че Тракийският научен институт продължава издателската дейност на Тракийската организация. За тази приемственост свидетства и поместеният в кн. 11 от Библиотека „Тракия“ (1938 г.) списък на изданията на ТНИ, в който са посочени всички излезли до този момент книжки от поредицата с номерация от 1 до 10, както и всички томове на „Тракийски сборник“, въпреки че до 1934 г. и двете са издания на Тракийския върховен комитет.

- Г о р о в, Г. Странджански фолклор. С., 1983. 1000 с.
- Д а на и л о в, Л., Ст. Н о й к о в. Национално-освободителното движение в Тракия 1878—1903. Т. 1. С., 1971, Т. 2, С., 1971, 570 с.
- Западна Тракия. С., 1946. 38 с.
- Западна или Беломорска Тракия. Източна Тракия. — Библиотека „Тракия“, № 14, С., 1946. 266 с.
- Западна Тракия в международните договори. С., 1946. 28 с.
- Известия на Тракийския научен институт. Кн. I—IV, С., 1965—2004.
- Кн. I. Отг. ред.: Ан. Примовски, С., 1965, 232 с.
- Кн. II. Отг. ред.: Ан. Примовски, С., 1970, 352 с.
- Кн. III. Ред.: Проф. Ив. Филчев (gl. ред.) и др., С., 2002, 176 с.
- Кн. IV. Ред.: Проф. Ив. Филчев (gl. ред.) и др., С., 2003, 282 с.
- Илинденско-Преображенското въстание 1903—1968. Сборник изследвания и спомени. Отг. ред.: Д. Късев и Л. Данаилов. С., 1968, 462 с.
- И н д ж о в, Н. Възречени от Манастир. С., 2001, 252 с.
- К а р а м а н д ж у к о в, Хр. Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало, с особен поглед към тяхното политическо-революционно движение. Кн. 1 — Библиотека „Тракия“, № 7, С., 1934, 312 с.
- К е р е м е д ч и е в, Я. Тракийското движение в Бургас, Бургас, 1992, 48 с.
- М а д ж а р о в, П. Свято заклятие. С., 1999.
- М и х а й л о в, М. Странджанска фолклорна песен. С., 2002, 200 с.
- Националните, революционни и просветни борби в Западна Тракия. С., 1946, 17 с.
- Н е в о л и н, М. Тракийски песни. — Библиотека „Завет“, № 1, С., 1941, 45 с.
- О р м а н д ж и е в, Ив. Антим I Български Екзарх. — Библиотека „Тракия“, № 1, С., 1928, 80 с.
- О р м а н д ж и е в, Ив. Тракийският въпрос като кумир на българската държава. — Библиотека „Тракия“, № 4, София, 1929.
- О р м а н д ж и е в, Ив. Външната политика на България с особен поглед към Тракийския въпрос. — Библиотека „Тракия“, кн. 8, София 1934, 72 с.
- О р м а н д ж и е в, Ив. Анастас Узунов — заместникът на Левски. — Библиотека „Тракия“, № 10, С., 1937, 136 с.
- О р м а н д ж и е в, Ив. Приноси към историята на въстаническото движение в Одринско. 1896—1903. кн. 1, Г. Кондолов и дейността му в Странджанското въстание, Бургас 1927; кн. 2. Борбата в Бунархисарския район. — Библиотека „Тракия“, № 2 и 3, С., 1929; кн. 3. Революционното движение в Малкотърновския район, С., 1933, 390 с.; кн. 4. Освободителната борба в Лозенградския район. — Библиотека „Тракия“, № 13, С., 1941, 193 с.
- П е т к а н о в, К. Н. Тракийски утра и вечеринки. — Библиотека „Тракия“, № 5, С., 1931, 100 с.
- П е т к а н о в, К. Н. Идеологията на Тракийската организация. С., 1934, 18 с.
- П е т к а н о в, К. Н. Момчил, драма в шест картини. — Библиотека „Тракия“, № 9, С., 1936.
- П е ч и л к о в, Ан. Т. Хвойнев. Фойню войвода. Смолян, 2002, 56 с.
- П. А я н о в, Г. Странджа. Етнографски, географски и исторически проучвания. — Библиотека „Тракия“, № 11, С., 1938, 270 с.
- П. А я н о в, Г. Народностния лик на Западна Тракия, исторически етнографски проучвания. Бургас, 1942.
- П о п н и к о л о в, Д. Тракийският въпрос, въпросът за българските малцинства и задачите на националната ни политика. С., 1954.
- П о п ч е в, З. Войводата Руси Славов. Шумен, 2003, 168 с.
- П р и м о в с к и, А. Преображенското въстание в поетическата памет на народа. С., 1954, 114 с.
- Р а з б о й н и к о в, А. Обезбългаряването на Западна Тракия, 1919—1924. — Библиотека „Тракия“, № 12, С., 1940, 132 с. с прил.
- Р а з б о й н и к о в, А. Народностният образ на източния дял на Западна Тракия. С., 1944.
- Сборник „Михаил Герджиков. Спомени, документи, материали.“ Отг. ред.: Л. Панайотов, С., 1984. 440 с.
- Сборник „Петко войвода 1844—1900.“ С., 1954. 372 с.
- Сборник „Преображенското въстание“. Статии и документи. Отг. ред.: А. Примовски, С., 1955, 250 с.
- Сборник „Тракия“. Тракийски научен институт — филиал Хасково. Т. I — II. Хасково, 2001—2002. Т. I. Ред.: Н. Димов (отг. ред.) и редакция. Хасково, 2001, 180 с.; Т. II. Ред.: Н. Димов (отг. ред.) и редакция. Хасково, 2002, 272 с.
- Списание „Завет“, 1925—1943.

С п и р о в, Н. Преображенското въстание. Борбите на тракийските българи за национално освобождение, 1878—1903. С., 1965, 252 с.

С то го дини организирано тракийско движение във Варна. Съст.: Хр. Стоева. Варна, 1996, 96 с.

С т о е в а, Хр. В души изгрява ни завета. Варна, 1993, 174 с.

С то и н, В. Български народни песни от Източна и Западна Тракия. С., 1939.

С т р а ш и м и р о в а, В. Преображенските войводи: Георги Кондолов и кап. Стамат Икономов. С., 2003, 160 с.

Тракийски сборник, кн. I—VI, София 1928—1935. Кн. I. Ред.: проф. Д. Михалчев, Ив. Пандалеев и Хр. Караманджуков, С., 1928; Кн. II. Ред.: проф. Д. Михалчев, Ив. Пандалеев и Хр. Караманджуков, С., 1930, 232 с.; Кн. III. Ред.: проф. Д. Михалчев, Ив. П. Орманджиев и Хр. Караманджуков, С., 1932, 268 с.; Кн. IV. Ред.: проф. Д. Михалчев, Хр. Караманджуков и К. Петканов, С., 1933, 204 с. Кн. V и VI. Бит и език на тракийските и малоазийски българи от проф. д-р Ст. Младенов, Хр. Кодов и Хр. Вакарелски. Част I. В а к а р е л с к и, Хр. Бит. С., 1935, 496 с. с 12 с. прил.; Част II. М л а д е н о в, Ст., Хр. Кодов. Език. С., 1935, 128 с.

Т р и ф о н о в, Ст. Тракия. Административна уредба, политически и стопански живот 1912—1915. Тракийска фондация „Капитан Петко войвода“. С., 1992, 278 с.

Ф и л ч е в, Ив. Тракийската организация в България. С., 1999, 160 с.

Ч а н к о в, Д. Националноосвободителни борби в Ивайловградския край 1908—1913. Пловдив, 2003, 344 с.

Чужденци за Западна Тракия. С., 1946, 13 с.

Ш и в а ч е в, Ст. Тракийската организация в Пловдив. Пловдив, 1997, 152 с.

Ш и ш м а н о в, Д. Невероятната история на малоазийските българи. С., 2000, 284 с.

С П И С Ъ К

НА ЧЛЕНОВЕТЕ

НА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ – 2004 г.

1. Проф. д-р Анастас Петров Калоянов
2. Доц. д-р Ангел Атанасов Капсьзов
3. Андрей Василев Печилков — Смолян
4. Браян Тодоров Браянов Димитров
5. Н.с. д-р Ваня Петрова Стоянова
6. Васил Георгиев Найденов
7. Проф. д-р Величко Георгиев
8. Величко Станиславов Печилов
9. Проф. д-р Владимир Василев Бояджиев
10. Доц. Геновева Михова Георгиева
11. Проф. д-р Георги Иванов Хаджиев
12. Н.с. д-р Георги Стайнов Граматиков — Хасково
13. Проф. д-р Делчо Радев Порязов
14. Н.с. д-р Димитър Александров Йончев
15. Проф. д-р Димитър Георгиев Шишманов
16. Ст.н.с. Димитър Димитров
17. Н.с. Емилия Илиева Славкова
18. Еню Атанасов Димитров
19. Ефим Цветков Ушев — Златоград
20. Доц. Златко Петков Попчев — Шумен
21. Проф. д-р Иван Георгиев Филчев
22. Чл.-кор. проф. Илия Гаврилов Бручев
23. Ст.н.с. д.и.н. Илия Тодев
24. Калоян Вълчев Чакъров
25. Д-р Кирил Стоев Бакърджиев — Хасково
26. Ст.н.с. д-р Костадин Петков Карамитрев
27. Н.с. д-р Любомир Златанов Златев — Русе
28. Мария Кирилова Бакърджиева — Хасково
29. Ст.н.с. д-р Михаил Петров Букурещлиев
30. Михаил Николов Вълов — Ямбол
31. Надежда Йорданова Недкова
32. Недялка Димитрова Паскалева
33. Недялко Димов Недялков — Хасково
34. Никола Иванов Инджов
35. Доц. д-р Никола Костадинов Примовски — Смолян

КНИГОПИС, ОТЗИВИ И РЕЦЕНЗИИ

37. Павел Георгиев Павлов – Сливен
38. Павел Василев Петков – Кърджали
39. Панайот Желязков Маджаров
40. Папани Анастасова Козарова
41. Проф. д.и.н. Петър Димитров Ангелов
42. Н.с. д-р Румен Караганев
43. Проф. д.и.н. Светлозар Владимиров Елдъров
44. Д-р Стамат Апостолов Янев – Бургас
45. Н.с. Стефан Николов Шивачев – Пловдив
46. Ст.н.с. д-р Стоян Пинтев
47. Н.с. Стоян Симеонов Стоянов
48. Доц. д-р Таня Бонева
49. Чл.-кор. проф. Тодор Апостолов Бояджиев
50. Проф. д-р Тодор Кирев Тодоров
51. Доц. д-р Христо Ганев Христов – Варна
52. Христина Димитрова Стоева – Варна
53. Доц. д-р Цонка Илиева Каснакова – Стара Загора

НОВА КНИГА ЗА ОСВОБОДИТЕЛНОТО ДВИЖЕНИЕ В ИВАЙЛОВГРАДСКО

Димо Чанков. Националноосвободителни борби в Ивайловградския край 1908–1913 г. Пловдив, Издателска къща „Марица“, 2003. 344 с.

ВАНЯ СТОЯНОВА

Българската историческа наука все още е в дълг към националните борби на тракийските българи в края на XIX и началото на XX век – и като монографични изследвания, и като документални издания. Това особено силно важи за периода 1908–1912 г., маркиран от две ключови събития в развитието на Османската империя и на българите, населяващи европейските ѝ провинции – Младотурска революция и Балканските войни. Изследователите на българския национален въпрос знаят, че в годините след Илинденско-Преображенското въстание революционното движение в Македония и Одринско преминава през дълбока идеяна и организационна криза, от която излиза едва в началото на 1911 г. Преодоляването на лутанията и противоречията в средите на Вътрешната организация се извършва паралелно с изживяването на споделяните от някои дейци реформистки идеи за бъдещето на българския етнос в Османската империя, оказали се илюзорни и неприложими в конкретните политически условия на Младотурския режим. Не са много историческите публикации, посветени на този период от историята на българите в Македония и Тракия, а доколкото все пак те са представени, в центъра на вниманието попада най-често Македония. Обемистото документално издание

„Македония и Тракия в борба за свобода (Краят на XIX – началото на XX век)“, София 1995 г., 816 с., със съставители Величко Георгиев и Стайко Трифонов, е красноречив пример за това. Посочвам този сборник съвсем преднамерено – единият от авторите, покойният проф. Трифонов, е известен с изследователските си пристрастия към съдбата на българите в Тракия. Обясненията ми за дисбаланса в обема на представените материали са поне две – първо, събитията в Одринско през визирания период са по-приглушени и малобройни, за което си има и съответните причини, и, второ, което не би трябвало да е непременно следствие от първото, най-добре запазената в архивите документация – дипломатическата – е съсредоточена предимно върху Македония. Сред изследванията по темата с обобщаващ характер ще отбележа излязла през 2002 г. книга на Зорка Първанова „Между неосъщественния Хюриет и неизбежната война. Националните движения и младотурска революция в Европейска Турция 1908–1912.“ Що се отнася до двете балкански войни, там положението е съвсем друго. В огромното количество литература, натрупана през последните деветдесет години, Тракия заема заслуженото си място на средоточие на бойните действия (през първата война) и обект на най-жестокото етническо прочистване, преживяно от българската нация в модерната ѝ история (през втората).

Казвам всичко това, за да обясня надеждите и очакванията си – осъществени или не, – с които разгърнах представления тук труд: „Националноосвободителни борби в Ивайловградския край 1908–1913 г.“ от Димо Чанков. Неговият автор е потомък на тракийски и македонски бежанци, което предопределя и интереса му като пишещ човек към българското национално движение. Той живее и работи като учител по български език и литература в Ивайловград, чието минало се е заел да възкреси в новата си книга. Тя е продължение на предишното му монографично изследване „Националноосвободителни борби в Ивайловградския край 1840–1908 г.“ и е тематично свързана с друга негова публикация – „Националноосвободителни борби в Източните Родопи“, излязла през 1995 г. в съавторство с Иван Стефанов. Без да претендира за „най-пълно осветление на историческите деяния и личности“, авторът си поставя за цел да проследи събитията в Ивайловградската околия през посочения период“ (с. 6), като правилно определя и главните действащи лица в тях – „местните сили в лицето на българските свещеници, учители, революционни дейци и

околийски войводи от ВМОРО“, които „продължават борбите за политическа независимост при новите условия след Младотурска революция от 1908 г. – де факто един политически фарс за запазване целостта на Османската империя“ (с. 7).

След така формулираните цели в увода идва първа глава с малко озадачаващото заглавие „Балканските войни – 1912–1913 г. Маршът на полковник Танев“. Декларираната в заглавието начальная граница изведнъж се измества с четири години напред. Навлизането в текста обаче разсеява първоначалното смущение и оставя впечатлението за неудачно избрано название на цялата глава и хронологически извадено напред въстъпително изложение, което трябва да акцентира върху най-същественото събитие – освобождението на Ивайловградския край не в резултат на усилията на организираното революционно движение, на успехите на Екзархията или ловкостта на дипломацията, а на българската военно-стратегическата мисъл и сила на оръжието. След това разказът минава през административно-териториалното делене на Одринския вилает и мястото на Ивайловградския край в него. Анализира демографската картина на региона според различните по произход източници. Отделя внимание на дейността на Екзархията и постиженията на училищното дело, на изявите на българските учители, лекари и свещеници в Ивайловградския край, при това въз основа на непубликувани досега архивни данни. По-бледо е присъствието на революционната организация в Одринско, усетила влиянието на Младотурския режим (тя се споменава епизодично във връзка с дейността на един или друг изявен българин – например д-р Страшимир Дочеков – с. 68–69), отношението на нейните функционери към идейно-организационните противоречия в нея и отражението върху националните борби в Ивайловградския край. Авторът обаче още в увода се е застраховал, че няма да бъде изчерпателен. И тук закономерно вече идва обстойният разказ за събитията от Първата баланска война: участието на българите от Ивайловградско в българската войска и Македоно-одринското опълчение; настъплението на българските военни части и удържаните от тях победи; четническите действия на тракийските войводи в помощ на българската армия; победоносният марш на полковник Ил. Танев; освобождението на Ивайловград и на цяла Тракия.

Втората глава е под наслов „Разорението на Ивайловградския край – 1913 г.“ На фона на военните събития в Тракия и дип-

ломатическите споразумения за териториалното ѝ разделение изложението следва една основна нишка: погромът върху българското население в Ивайловградския край от Гюмюрджинските „автономни“ отряди през трагичното лято и есента на 1913 г. Подробно е разкрита трагедията на селата Камилски дол, Сив кладенец, Покрован, Хухла, Горно Луково, Горноселци, Гугутка, Попско, Долно Луково и Драбищна. Само действията на 28-ми пехотен Стремски полк и четите на легендарните тракийски войводи Димитър Маджаров и Руси Славов предотвратяват пълното обезбългаряване на района, който постепенно се възражда за милен живот.

Заключението, посветено в по-голямата си част на материалните и психологическите поражения върху местното българско население в резултат на действията на Гюмюрджинската „автономна“ власт през лятото и есента на 1913 г., прокарва мост към следващата епоха от историята на Ивайловградския край — времето на политическо, административно, просветно и културно строителство в границите на българската държава.

Струва ми се, че достойностата на монографичния труд на Д. Чанков щяха да изпъкнат още повече при едно по-удачно структуриране на текста с превес на хронологичния подход. Отделните глави в книгата можеха да бъдат разделени на параграфи с подзаглавия, разкриващи реално съдържанието им и проблемите, които авторът действително поставя. За това, че не открих в нея историята на Вътрешната организация в Ивайловградския край във визирания период, както се надявах, не смея да упреквам автора — и академичните изследователи в столицата и в областните университетски градове, на чието разположение са богати библиотеки и архиви, не са го сторили досега в нужната мяра за целия Одрински регион. Предложената книга е полезно и родолюбиво чтиво, което ще намери своята публика. В него е събран и анализиран значителен като обем и качество изворов материал (публикуван в по-голямата си част, но също така и първичен, архивен) с фокус върху Ивайловградския край — района с най-компактно и будно българско население в Източните Родопи. Изследователят често предлага повече от една трактовка на описаните събития и в задочна полемика с авторите им дава своето становище. Изложението, макар и да страда на места от известна непоследователност, е написано увлекательно и на хубав език. Специално внимание заслужават поместените в края като приложение към мо-

нографията исторически очерци и есета: „Най-българският празник през Възраждането и след това“, „Първият революционер в Източните Родопи“, „Тракийският войвода Руси Славов“, „Командирът на родопци полковник Георги Янков — офицерът, юристът, фолклористът“, „Опълченецът Никола Петков Николов“, „Полковник Иларион Танев“. В тях историческата култура на писателя и безспорният му публицистичен талант се изявяват в пълна степен за удоволствие на неговите читатели.

СЪДЪРЖАНИЕ

СТУДИИ И СТАТИИ

- Георги Първанов, президент на Република България — Капитан Петко войвода има запазено място в пантеона на българските герои / 5
Соломон Паси, министър на външните работи на Република България — Петко войвода — наш съвременник / 7
Костадин Карамитрев — председател на СТДБ — Гордост и упование / 8
Никола Инджов, писател — Предтеча / 9
Борислав Дряновски — Варна — Животът и дейността на капитан Петко Киряков след Освобождението (1879—1900) / 10
Христо Ганев — Варна — Националноосвободителното движение в Европа и Петко Киряков / 38
Георги А. Димитров — За военните възгледи на Капитан Петко войвода и бойните действия на неговата дружина / 46
Красимира Узунова — Хасково — Дейността на Капитан Петко войвода в защита на хасковското население през 1878—1879 г. / 77
Андрей Печилков — Смолян — Петко войвода — бранител на родопско-тракийските българи (1861—1876) / 88
Димо Чанков — Ивайловград — Капитан Петко войвода срещу полковник Сенклер / 107
Любомир Златев — Русе — За предполагаемите връзки между братя Ботеви и националноосвободителното движение в Родопите / 124
Иван Филчев — Капитан Петко войвода и тракийското дружество „Странджа“ — Варна (1895—1900) / 132
Тодор Петров — Отличия и награди на капитан Петко Киряков / 144
Любомир Златев — Русе — Нови документи за Капитан Петко войвода / 152
Андрей Печилков — Смолян — Публикации, посветени на Петко войвода (Историко-библиографски и статистико-аналитичен преглед) / 156
Мария Бакърджиева — Хасково — Родното село на Капитан Петко войвода / 175

- Христина Стоева — Варна — Влиянието на семейната и обществената среда върху личността на Капитан Петко войвода / 179**
Михаил Букурещиев — Мелодичната същност на песните за Капитан Петко войвода / 188
Панайот Маджаров — Капитан Петко войвода в народното песенно творчество / 196
Манол Михайлов — Песните за Капитан Петко войвода — масово присъствие в репертоара на фолклорния изпълнител / 205

ДОКУМЕНТАЛНИ СВИДЕТЕЛСТВА

- Устав на първата българо-родопска дружина „Зашита“ / 225**
Документи за Капитан Петко войвода / 227
Ст. Н. Шишков — IV. — Източна и Западна Тракия във възраждането, националните борби и освободителното дело на българското племе / 243

ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

- Иван Филчев — 70 години в защита на тракийската кауза / 283**
Вания Стоянова — Издания на Тракийския научен институт / 301
Списък на членовете на Тракийския научен институт — 2004 г. / 305

КНИГОПИС, ОТЗИВИ И РЕЦЕНЗИИ

- Вания Стоянова — Нова книга за освободителното движение в Ивайловградско. Димо Чанков. Националноосвободителни борби в Ивайловградския край 1908—1913 г. Пловдив, Издателска къща „Марица“, 2003. 344 с. / 307**

ИЗВЕСТИЯ НА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

КНИГА ПЕТА

Редактор *Валентина Минчева*
 Технически редактор *Росица Асова*
 Коректор *Катя Тошева*

Издателски индекс 459
 Формат 60×84/16 Печатни коли 19,75

Печатница на Академично издателство „Марин Дринов“
 1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5
 Поръчка № 223